

મુમુક્ષુવા

પૂર્ણ પુરુષોત્તમ
ભગવાન સ્વામિનારાયણ

જીવનપ્રાણ
અબજીબાપાશ્રી

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર વાસણા સંસ્થા (SMVS)

સત્ય, અહિંસા, પ્રામાણિકતા, કૌટુંબિક એકતા આદિ સામાન્ય આચરણથી લઈને આધ્યાત્મિક દિવ્ય આચરણોનું સિંચન કરવું તેમજ સનાતન ભગવાન સ્વામિનારાયણની સર્વોપરી ઉપાસના અને અનાદિમુક્તની આધ્યાત્મિક અલૌકિક સ્થિતિનો આસ્વાદ માણતા એક દિવ્ય સમાજની રચના કરી શ્રીજીમહારાજનો વ્હાલો સમાજ તૈયાર કરવો એ જ એકમાત્ર આ આધ્યાત્મિક સ્વામિનારાયણ સંસ્થાનું લક્ષ્ય છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના સનાતન સિદ્ધાંતો અને અજોડ ઉપાસનાના પ્રવર્તનનું મહામોઢું ભગીરથ કાર્ય કરી જેઓએ ભગવાન સ્વામિનારાયણ પ્રબોધિત સર્વોપરી ઉપાસના અને અનાદિમુક્તની સ્થિતિના રહસ્યને યથાર્થ છવું કર્યું છે. એવા જીવનપ્રાણ અબજીબાપાશ્રીએ સમજાવેલા શ્રીજીમહારાજના સર્વોપરી સિદ્ધાંતોના વિશ્વવ્યાપી પ્રવર્તન અર્થે સન ૧૯૭૪માં ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીએ પ્રથમ સોપાન ભરી આ ભગીરથ કાર્યને નૂતન ક્રાંતિ આપી હતી. આ નૂતન ક્રાંતિને વિરાટ સ્વરૂપ આપતા સન ૧૯૮૭માં ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીએ સ્વામિનારાયણ મંદિર વાસણા સંસ્થાની સ્થાપના કરી.

દેશ અને સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં આધ્યાત્મિકતાની નવી ચેતના પ્રગટાવી જીવનપરિવર્તનના મહામૂલા કાર્યમાં આ SMVS સંસ્થા સતત પ્રવૃત્ત રહે છે. સંસ્થાના ૮૦ જેટલા સંતો-પાર્ષદો તથા ૫૭ જેટલાં ત્યાગી મહિલામુક્તો, ૫૦૦૦થી પણ વધુ કાર્યકરો અને સ્વયંસેવકો સંસ્થા દ્વારા ચાલતાં સેંકડો બાળ-બાલિકા મંડળો, યુવા-યુવતી મંડળો તથા પુરુષ-મહિલાનાં સંયુક્ત મંડળોમાં જીવનપરિવર્તનની દિવ્ય પ્રેરણા આપી પોતાના જીવનની સાફલ્યતાને અનુભવી રહ્યા છે. અવનવાં આધ્યાત્મિક અભિયાનો દ્વારા જન જન સુધી પહોંચી અજ્ઞાન ને દુઃખરૂપી તિમિરને દૂર કરી જ્ઞાન ને સુખરૂપી પ્રકાશ પાથરી રહ્યાં છે.

ભારત, યુ.કે., અમેરિકા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલેન્ડ, કુવૈત, દુબઈ, કેન્યા, યુગાન્ડા, ઝામ્બિયા આદિ દેશોમાં આધ્યાત્મિક સેવાઓનાં સોપાન સર કરવાની સાથે સર્વજનહિતાવહ એવાં સામાજિક સેવાકાર્યોમાં પણ આ સંસ્થા ભાગીરથી બની રહી છે. શિક્ષણ, સંસ્કાર અને સત્સંગનો ત્રિવેણી સંગમ ખડો કરી, ગુરુકુલ જેવા પરિસરો બાંધી અનેક તરુણોના જીવનને ઘાટ આપવાનું સેવાકાર્ય તો વળી જરૂરિયાતમંદોને શૈક્ષણિક તેમજ તબીબી સહાયની સેવાથી માંડી વસ્ત્રદાન, રોગનિદાન કેમ્પ, રક્તદાન કેમ્પ જેવી અનેક સેવાઓ તેમજ તબીબી સેવામાં વિશેષ રૂપે મેડિકલ સેન્ટરો તથા SMVS સ્વામિનારાયણ હોસ્પિટલ આદિ સેવાઓ પણ આ સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવે છે. ભૂકંપની હોનારત હોય કે પછી પૂરની તારાજી હોય પરંતુ જનહિતાવહ કાજે રાહતકાર્યની સેવામાં આ સંસ્થા સર્વત્ર ખડે પગે હાજર રહે છે.

સંસ્થાની આવી મહામૂલી આધ્યાત્મિક, સામાજિક તેમજ સર્વજનહિતાવહ સેવા-પરિચર્યાનાં અજવાળાં સર્વત્ર જનમાનસમાં ફેલાયાં છે. દેશ અને સમાજના જન જન પ્રત્યે આ સંસ્થા પોતાનાં સેવાકાર્યો અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોની સુવાસ પ્રસારાવવામાં સદાય અગ્રેસર રહી છે ને રહેશે.

मुमुक्षुवा

लेखनकार्य
साहित्य लेखन विभाग

प्रकाशक

सत्संग साहित्य डिपार्टमेन्ट
स्वामिनारायण धाम, गांधीनगर - ३८२००७

રજૂકર્તા :

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર વાસણા સંસ્થા (SMVS)

પ્રકાશક :

સત્સંગ સાહિત્ય ડિપાર્ટમેન્ટ

સ્વામિનારાયણ ધામ, ગાંધીનગર - ૩૮૨૦૦૭

પ્રેરણામૂર્તિ :

પ.પૂ. અ.મુ. સદ્. શ્રી દેવનંદનદાસજી સ્વામીશ્રી (ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી)

આવૃત્તિ : દ્વિતીય, મે-૨૦૧૭

પ્રત : ૩,૦૦૦ નંગ (કુલ પ્રત : ૧૩,૦૦૦)

મૂલ્ય : ₹ ૩૫/-   ■ **સેવા મૂલ્ય :** ₹ ૨૦/-

(સત્સંગ સાહિત્ય ડિપાર્ટમેન્ટના અનુદાનથી ઘટાડેલ સેવા મૂલ્ય)

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીના દિવ્ય આશીર્વાદ

કારણ સત્સંગ એટલે મૂર્તિનો સત્સંગ. શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપની સર્વોપરી ઉપાસના દઢ કરી અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામવી એ આપણું લક્ષ્ય છે. મહારાજે કૃપા કરી એમનું સ્વરૂપ તો ઓળખાવ્યું જ છે અને સાથે અનાદિની પ્રાપ્તિ પણ કરાવી છે.

હવે અનાદિની પ્રાપ્તિ થયા પછી સ્થિતિ પામવા ભૂખ્યા અને ગરજી થવાની જરૂર છે. સ્થિતિ પામવાની મુમુક્ષુતા જાગે તો જ મહારાજ સ્થિતિ કરાવે.

“કરે મુક્ત મુમુક્ષુને સુશો જિજ્ઞાસુ,
શ્રીજી મળે મોક્ષ થાય છે.”

મુમુક્ષુતા જેટલી વહેલી દઢ થાય એટલો મહારાજ તથા બાપાશ્રી જલદી મૂર્તિસુખનો અનુભવ કરાવશે. આ પુસ્તકમાં મુમુક્ષુતા કેવી રીતે દઢ કરવી તે લખ્યું છે. તેનું વાંચન-મનન કરી મુમુક્ષુતા દઢ કરવા મંડ્યા રહેજો તો મહારાજ જરૂર ભેળા ભળી પાત્ર કરશે અને સુખિયા કરશે જ.

દ્ર: મહારાજનાં આશીર્વાદ
જી. મુનિ ૧૪૧૫

વ્હાલા પ.પૂ. સ્વામીશ્રીનો દિવ્ય સંદેશ

મુમુક્ષુતા તરફ ડગ માંડી રહેલા વ્હાલા સૌ મુક્તો,
શુદ્ધ સર્વોપરી ઉપાસના દઢ કરાવી, અનાદિમુક્તની સ્થિતિ અનંતને
પમાડવાના મુખ્ય સંકલ્પથી જ શ્રીજી મહારાજે અવરભાવમાં મનુષ્યને
મનુષ્ય જેવા દર્શન આપ્યા. એ જ સંકલ્પને પુષ્ટ કરવા જીવનપ્રાણ
બાપાશ્રી અને સદ્ગુરુશ્રીઓ પધાર્યા. એ જ સંકલ્પને પૂર્ણ કરવા ગુરુવર્ય
પ.પૂ. બાપજી પધાર્યા અને એ જ હેતુથી અમને અને તમને પણ સાથે
લાવ્યા છે. એ જ સંકલ્પને સાકાર સ્વરૂપ આપવા **SMVS** સંસ્થાનું
સ્થાપન મહારાજે કર્યું છે.

અનાદિમુક્તની છેલ્લી અને પૂર્ણ સ્થિતિ પામવી એ કારણ સત્સંગી
તરીકે આપણું મુખ્ય લક્ષ્ય છે. એમાંય આ ફેરે સ્થિતિ કરાવવાનો
મહારાજનો સંકલ્પ ખૂબ પ્રબળ છે :

“મૂર્તિમાં રાખવાનું બિરદ શ્રીજીનું ખાસ જણાય...”

એટલે જ શ્રીજીમહારાજનો આ સંકલ્પ વર્તમાનકાળે સોળે કળાએ
ખીલી રહ્યો છે. અનાદિમુક્તની સ્થિતિના દિગંતમાં ડંકા વાગે છે.

શ્રીજીમહારાજના સમયમાં અ.મુ. પવર્તભાઈ જેવા અને ત્યારબાદ
નંદસંતોની વખતમાં પણ અને બાપાશ્રીના સમયમાં પણ ઘણા
સ્થિતિવાળા મુક્તો હતા. વર્તમાનકાળે પણ એવા અનાદિમુક્તોની
વણઝર તૈયાર કરવાનો શ્રીજીમહારાજનો સંકલ્પ છે અને એ સંકલ્પને
પૂર્ણ કરવા જ આ ફેરે આપણને સૌને પણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા દઢ કરાવી
સ્થિતિના માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવો છે.

અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામવાનું પ્રિ-સ્ટેપ મુમુક્ષુ બની મુમુક્ષુતા દઢ
કરવી તે છે. જગતના માયિક સુખથી પાછા વળાય તો જ મોક્ષ
પામવાની મુમુક્ષુતા પ્રગટે. મુમુક્ષુતા એટલે જ મુમુક્ષુને શોભે એવા ગુણો,

જીવન. મુમુક્ષુનું જીવન અનેક કલ્યાણકારી દિવ્ય ગુણોથી મધમધતું હોય. એ બધા જ ગુણો મહારાજ આપણને દઢ કરાવવા માગે છે પરંતુ તેમાં પ્રારંભિક સ્થાને મુખ્ય ચાર ગુણો તરફ લક્ષ્ય આપી તે જીવનમાં દઢ કરવા માટે યત્નશીલ બનીએ.

મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવા માટે અહીં આપેલા ચારેય લક્ષ્યાંકોને આપણું લક્ષ્ય બનાવી તે પ્રમાણે વર્તવાનો મક્કમ નિર્ધાર કરવો. મુમુક્ષુતાના માર્ગમાં જેટ સ્પીડે (ઝડપી ગતિએ) આગળ વધવા ભૂખ્યા અને ગરજી થઈ રોજ આંતરખોજ કરવાની ટેવ પાડવી. કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય તેમ નિયમિતપણે આંતરખોજ કરવાથી જીવનપરિવર્તન થશે. આંતરખોજ કરી તેને નોંધી, વર્તવા માટેના એક્શન પોઈન્ટ (વર્તનના મુદ્દા) નક્કી કરી તે માટે પ્રયાસ કરવો તો મહારાજ જરૂર મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ કરાવશે અને સ્થિતિના માર્ગ આગળ વધારશે.

કારણ સત્સંગના આપણા આ પરિવારને પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધીની યાત્રા ટૂંકી કરાવવા મહારાજનો ખાસ સંદેશ છે કે, “બસ, પાછા વળો... પાછા વળો... જગત સુખથી; આશા-તૃષ્ણાઓથી; દેહાદિકભાવોની પુષ્ટિથી; બીજાનું જોવા-જાણવાના અભરમાઓથી પાછા વળો. અને પોતે પોતાના ગુરુ થઈ સ્વવિકાસના જ વિચારોમાં મગ્ન રહી, પોતે પોતાનું કરી લો.” એટલે જ બાપાશ્રીએ કહ્યું છે જે,

“એના જેવા થાવા દેહાંત તત્પર રહેવું,

એમ પોતાના જનને બાપાશ્રીનું છે કહેવું.”

બસ, આ બધાથી પાછા વળો ને મૂર્તિસુખના માર્ગે ગરજી ને ભૂખ્યા થઈ આગળ વધવા મંડી પડો... મહારાજ જરૂર ભેળા ભળશે જ... જ... જ...

એ જ લિ. સ્વિક્ષ્ણ સ્નાયુ સ્વલ્પસંતેજ્ય દાશના
જય સ્વામિનારાયણ.

પ્રસ્તાવના

ભક્ત શોભે ભક્તપણાથી...

સાધુ શોભે સાધુતાથી...

મુમુક્ષુ શોભે મુમુક્ષુતાથી...

મુક્ત શોભે મુક્તતાથી...

ભક્ત કે સાધુ તરીકેનું બિરુદ પામવાથી સત્સંગનો પ્રારંભ થાય છે; જે માત્ર શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટેનું લાયકાત છે. મહારાજના સ્વરૂપની ઓળખાણ થવાથી પ્રાપ્તિ થાય છે પણ સ્થિતિ થતી નથી. સ્થિતિ માટે મુમુક્ષુ બનવું ફરજિયાત છે. મોક્ષની ઈચ્છા જાગૃત થયા પછી મુમુક્ષુ બધેથી પાછો વળી જાય અને જે એક મૂર્તિના સુખ સિવાય બધેથી અનાસક્ત હોય તે જ ખરો મુમુક્ષુ છે.

મુમુક્ષુ બન્યા પછી પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ (મુક્તતા) સુધીની યાત્રા નિવિઘ્ને પાર કરવા મુમુક્ષુતા કેળવવી ફરજિયાત છે. દૃઢપણે મુમુક્ષુતા કેળવાય ત્યારે જ મુક્તભાવને પામી શાશ્વત શાંતિ અને મૂર્તિના સુખનો દિવ્ય અનુભવ થાય છે. આપણે ‘મુમુક્ષુતા’, ‘શાશ્વત શાંતિ’, ‘દિવ્ય સુખ’ આ બધા શબ્દોથી પરિચિત તો છીએ જ પરંતુ તેના અનુભવથી અજાણ છીએ. કારણ, ખરા મુમુક્ષુ બની તે પામવાની દિશામાં યોગ્ય પ્રયત્ન કર્યો જ નથી.

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૧ની પરમી વાતમાં કહ્યું છે કે, “સુખ મહારાજમાં છે અને માગવા બીજે જાય એટલે કાર્યમાં સુખ માને છે. ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોય ? જેમ રાજાને પડ્યા મૂકીને વસ્તી પાસે સુખ માગે તે ક્યાંથી મળે ? માટે કાર્યને પડ્યું મૂકીને કારણ જે મૂર્તિ તેમાં ચોંટી પડે તો સુખ મળે.”

મૂર્તિના સુખ સિવાય બધેથી પાછા વળી જે મુમુક્ષુ મોક્ષ કહેતાં આત્યંતિક કલ્યાણ પામવા પ્રયત્ન કરે તે જ શાશ્વત શાંતિ અને દિવ્ય સુખના અનુભવી થાય છે. પરંતુ દેહધારીને મૂર્તિનું સુખ પામવાનો વિચાર સુધ્ધાંય ન આવે. મુમુક્ષુમાં મુમુક્ષુતા પ્રગટે ત્યારે જ એ માર્ગ ચાલવાનો વેગ જાગે છે. મૂર્તિસુખના અનુભવી થવાનો તલસાટ જાગે છે. તેના માટે તત્પરતાથી, આગ્રહપૂર્વક મંડી પડે છે.

મુમુક્ષુતા એ કોઈ બુદ્ધિથી કે ભણતરથી પમાતી ડિગ્રી (પદવી) નથી. આત્માની વિશુદ્ધતા અને પવિત્રતા સાથે મોક્ષ પામવાની કહેતાં પરમાત્માના સુખને પામવાની આદિમ ઝંખના છે, આંતર તલસાટ છે. ખરા અર્થમાં મુમુક્ષુતા એટલે મુમુક્ષુને શોભે એવા દિવ્ય ગુણોસભર જીવન.

મુમુક્ષુતા એ વિચાર કે વાતલક્ષી નહિ પરંતુ વર્તનલક્ષી અને સમજણલક્ષી ભૂમિકા છે. વર્તને કરીને મુમુક્ષુને શોભે એવું દિવ્યજીવન કરવું એ જ ખરી મુમુક્ષુતા છે. મુમુક્ષુતા કેળવવા અનેક ગુણો કેળવવા પડે. તેમાં પ્રારંભિક સ્થાને મુખ્ય ચાર બાબતો દઢ કરવી ફરજિયાત છે. જેને આ પુસ્તકમાં મુમુક્ષુને સિદ્ધ કરવાના લક્ષ્યાંક રૂપે આપેલ છે :

લક્ષ્યાંક-૧ : હું કોણ છું ? શા માટે આવ્યો છું ?

લક્ષ્યાંક-૨ : સાંખ્યજ્ઞાન દઢ કરીએ...

લક્ષ્યાંક-૩ : સકામ મટી નિષ્કામ થઈએ...

લક્ષ્યાંક-૪ : આપણે આપણું કરી લઈએ...

આ ચાર લક્ષ્યાંકમાં વર્તવા માટે પાછા કેવી રીતે વળવું તેમજ આગળ કેમ વધવું તેની સમજૂતી પણ આપી છે. આ લક્ષ્યાંકો સિદ્ધ થયે જ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ થાય છે. ત્યારે આ લક્ષ્યાંકો સિદ્ધ કરવામાં ઉત્તમ સહાયક જડીબુટ્ટી એટલે આંતરખોજ જે દરેક મુમુક્ષુનું અવિભાજ્ય અંગ છે. તેની પણ આ પુસ્તકમાં વિસ્તૃત સમજૂતી આપેલી છે.

આ પુસ્તકના વાંચન, મનન અને સ્વનિરીક્ષણ કરવાના પ્રયત્નથી અનાદિકાળનો દેહાધ્યાસ અને લૌકિક ઈચ્છાઓથી પાછા વળી મૂર્તિના સુખ તરફ આગળ વધવાનો ઉત્સાહ જાગશે. મૂર્તિસુખના અનુભવી થવાનો અવસર મળ્યો છે તે સફળ થશે. માટે જે એકમાત્ર મૂર્તિસુખના પ્યાસી છે એવા સુજ્ઞ જિજ્ઞાસુને મુમુક્ષુતા કેળવવામાં આ પુસ્તક દીવાદાંડી સમાન બની રહેશે માટે આ પુસ્તકના આંશિક ભાગનું નિયમિત વાંચન-મનન કરી મુમુક્ષુતાના માર્ગે આગળ વધવાના પ્રયત્નમાં મંડ્યા રહીએ.

- સાહિત્ય લેખન વિભાગ

મુમુક્ષુવા

અનુક્રમણિકા

૧. અધ્યાત્મ માર્ગનો આધારસ્તંભ : મુમુક્ષુતા _____ ૧
૨. પાછા વળીએ અને આગળ વધીએ _____ ૩૦
૩. લક્ષ્યાંક-૧ : હું કોણ છું ? શા માટે આવ્યો છું ? _____ ૩૫
૪. લક્ષ્યાંક-૨ : સાંખ્યજ્ઞાન દંટ કરીએ _____ ૮૨
૫. લક્ષ્યાંક-૩ : સકામ મટી નિષ્કામ થઈએ _____ ૧૨૨
૬. લક્ષ્યાંક-૪ : આપણે આપણું કરી લઈએ _____ ૧૫૦
૭. મુમુક્ષુતા કેળવવા માટેની જડીબુટ્ટી : આંતરખોજ _____ ૧૭૪

૧

અધ્યાત્મ માર્ગનો આધારસ્તંભ : મુમુક્ષુતા

● અધ્યાત્મ માર્ગ એટલે શું ?

આત્મા અને પરમાત્માનું મિલન એ જ મોક્ષ, એ જ આત્યંતિક કલ્યાણ, એ જ સત્સંગ અને એ જ અધ્યાત્મ માર્ગ.

અછેદ, અભેદ, અજર, અમર, અવિનાશી અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવો આત્મા જુદા જુદા દેહમાં પ્રવેશ કરે એને જન્મ કહે છે અને દેહનો ત્યાગ કરે તેને મૃત્યુ કહે છે. આત્મા આ જન્મમરણરૂપી ઘટમાળમાં અટવાયેલો છે. આત્માના આ જન્મમરણરૂપી ભવાબ્ધિના ક્રમિક ચાલ્યા આવતા માર્ગને બંધ કરી આત્માનું પરમાત્મા સાથે જોડાણ કરાવતો માર્ગ એટલે અધ્યાત્મ માર્ગ.

અધ્યાત્મ એટલે આત્મા-પરમાત્મા સંબંધિત.

આદ્ય સ્વરૂપ કહેતાં મૂળ સ્વરૂપ એક પરમાત્માનું છે. પરમાત્મા એવા એકમાત્ર સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું જ સ્વરૂપ સનાતન સ્વરૂપ છે. એવા પરમાત્મા સાથે આત્માના મિલનનો શ્રેય માર્ગ એટલે જ અધ્યાત્મ માર્ગ.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૭મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “શાસ્ત્રમાં જ્યાં જ્યાં અધ્યાત્મ વાર્તા આવે છે તે કોઈને સમજાતી નથી ને ભ્રમી જવાય છે માટે એ અધ્યાત્મ વાર્તા જેમ છે તેમ યથાર્થપણે કહીએ છીએ તે સર્વે સાંભળો જે...” એવી

રીતે વાત કરી મહારાજે આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થ આ બેની વિગત કરી સમજાવ્યું છે જેમાં જીવને ત્રણ દેહેયુક્ત કહેવો તે વાચ્યાર્થ છે અને દેહથી પૃથક્ સમજવો તે લક્ષ્યાર્થ છે. પરમાત્મા એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાનને અન્વયપણે સમજવા તે વાચ્યાર્થ છે અને અક્ષર થકી પર અક્ષરાતીત વ્યતિરેકપણે સમજવા તે લક્ષ્યાર્થ છે. આમ, આત્મા અને પરમાત્માનું ખરેખર સ્વરૂપ ઓળખવું તેને શ્રીજીમહારાજે અધ્યાત્મ વાર્તા કહી છે.

પરંતુ દેહાધ્યાસના કારણે જીવ પોતાને દેહરૂપ જ માને છે. દેહના ભાવોમાં જ રાચે છે. પોતાનું સ્વરૂપ દેહથી પૃથક્ સમજતો જ નથી. માટે જ્ઞાન માત્ર વાચ્યાર્થ રહી જાય છે. એ જ રીતે સ્વામિનારાયણ ભગવાન સર્વે અક્ષર થકી પર અક્ષરાતીત એવા સનાતન ભગવાન છે - આવી સ્વરૂપનિષ્ઠાના અભાવે સ્વામિનારાયણ ભગવાનને અન્વયના અવતાર જેવા સમજાય છે. આમ સ્વામિનારાયણ ભગવાનના આશ્રિત થવા છતાં તેમનું સ્વરૂપ યથાર્થ ઓળખાતું નથી અને કેવળ વાચ્યાર્થતા રહી જાય છે. જેના ઉપર ભગવાન સ્વામિનારાયણની કૃપા થાય એ જ આ આત્મા અને પરમાત્માના જ્ઞાનની લક્ષ્યાર્થતા કરી શકે છે. બાકી સર્વે આમાં ભ્રમી જાય છે.

આમ, આત્મા અને પરમાત્માના જ્ઞાનને વાચ્યાર્થમાંથી લક્ષ્યાર્થ સુધી પહોંચાડી દેનાર માર્ગ એટલે જ અધ્યાત્મ માર્ગ.

આત્માને અનાદિમુક્ત કરી શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ સાથે રોમ રોમપણે એકતા પમાડનાર યથાર્થ માર્ગ એટલે જ અધ્યાત્મ માર્ગ.

● આધ્યાત્મિક માર્ગ શાના માટે ?

જીવાત્માનો મોક્ષ કરવો એ જ મનુષ્યદેહ પામ્યાનો મુખ્ય હેતુ છે. માટે મોક્ષ પામવો એ જ આપણા સૌનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. મોક્ષ પામવાનો માર્ગ એ આધ્યાત્મિક માર્ગ છે. જ્યારે આખો આધ્યાત્મિક માર્ગ આત્મા અને પરમાત્મા આ બે તત્ત્વો ઉપર આધારિત છે. જેમાં પરમાત્માના સ્વરૂપનું અને આત્માના સ્વરૂપનું જેમ છે તેમ યથાર્થ જ્ઞાન દઢ કરી બંનેનું જોડાણ કરવું અર્થાત્ યથાર્થપણે એકત્વપણું પામવું, સાધર્મ્યપણું પામવું એ જ આધ્યાત્મિક માર્ગની પૂર્ણાહુતિ છે.

આધ્યાત્મિક માર્ગનો સામાન્ય અર્થ આપણે એવો સમજતા હોઈએ છીએ કે ભગવાનનાં ભજન-ભક્તિ કરીએ, કથા-કીર્તન કરીએ, તપ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ધ્યાન, માળા, વાંચન, પારાયણ આ બધું કરીએ એટલે આધ્યાત્મિક માર્ગે વળ્યા

કહેવાય. પરંતુ આ બધો સત્સંગ નથી. આ સર્વે તો અધ્યાત્મ માર્ગના હેતુને પામવા માટેનાં સાધન છે. સાધન અને સાધ્ય આ બંને જુદાં છે. સાધન છે તે સાધ્ય સ્વરૂપને પામવા માટે છે. માટે આધ્યાત્મિક માર્ગનો ખરો ગૂઢાર્થ સાધનસંબંધી નથી પરંતુ સાધ્ય સંબંધિત છે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૫૦મા વચનામૃતમાં અધ્યાત્મ માર્ગ પોતાના કલ્યાણને અર્થે છે તેવું દર્શાવતાં કહ્યું છે, “જેને કુશાગ્ર બુદ્ધિ હોય તેને બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કુશાગ્ર બુદ્ધિ તે જે સંસાર-વ્યવહારમાં બહુ જાણતો હોય તેની કહેવાય કે નહીં? અથવા શાસ્ત્ર-પુરાણના અર્થને બહુ જાણતો હોય તેની કહેવાય કે નહીં? પછી એનો ઉત્તર મુનિએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, કેટલાક તો વ્યવહારમાં અતિ ડાહ્યા હોય, તોપણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે કાંઈ યત્ન કરે નહિ તથા કેટલાક શાસ્ત્ર-પુરાણ-ઈતિહાસ તેના અર્થને સારી પેઠે જાણતા હોય, તોપણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે કાંઈ પણ યત્ન કરે નહિ, માટે એને કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા ન જાણવા; એને તો જાડી બુદ્ધિવાળા જાણવા અને જે કલ્યાણને અર્થે યત્ન કરે છે ને તેની બુદ્ધિ થોડી છે તોપણ તે કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો છે અને જે જગત-વ્યવહારની કોરે સાવધાન થઈને મંડ્યો છે ને તેની બુદ્ધિ અતિ ઝીણી છે, તોપણ તે જાડી બુદ્ધિવાળો છે.”

એક સમયે ગોંડલના દીવાન રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હતા. તેઓ અતિશે બુદ્ધિશાળી ને વિચક્ષણ હતા. એ વખતે તેમને કાયદાની સાત કલમમાં પારંગત હતા જે આપણી ઈન્ડિયન પીનલ કોડ કલમ ૫૧૨ થાય. તેમને રસ્તે ચાલતાં સામેથી એક તરુણ વચનો છોકરો કપાળમાં તિલક-ચાંદલો ને હાથમાં માળા લઈને આવતો દેખાયો. દીવાનજીએ જાણ્યું કે આ છોકરો આસ્તિક ને મોટો ભગત લાગે છે. લાવ, તેની સાથે થોડા પ્રશ્નોની ચર્ચા કરીએ. તેઓએ પેલા છોકરાને ઈશારો કરી નજીક બોલાવ્યો અને કહ્યું, “છોકરા, તું તો મોટો ભગત લાગે છે હોં!” ત્યારે છોકરાએ કહ્યું, “હા, હું સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો ભગત છું.”

પછી દીવાનજીએ કહ્યું, “એમ, તો બોલ કાયાનું કલ્યાણ કેમ થાય?” ત્યારે છોકરો સત્સંગમાં ખૂબ બળિયો હતો અને સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના યોગે સત્સંગના રંગે રંગાઈ ગયો હતો માટે બાકી શું રહે? તેથી તેણે તો જરા પણ ભય વિના ઉત્તર આપ્યો, “દીવાનજી, દૂધ ને રોટલો જમીએ એટલે કાયાનું (દિહનું) કલ્યાણ થઈ જાય.” છોકરાનો ઉત્તર સાંભળી દીવાનજીને થોડું અપમાન જેવું લાગ્યું

તેથી તેમણે ફરી છોકરાને કહ્યું, “છોકરા ! મજાક ન કર, યોગ્ય ઉત્તર આપ. બોલ કાયાનું કલ્યાણ કેમ થાય ?” ત્યારે છોકરાએ સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, “તમે કયા કલ્યાણની વાત કરો છો ? કાયાના કલ્યાણની વાત કરો છો કે આત્માના કલ્યાણની ?” છોકરાનો પ્રશ્ન સાંભળી દીવાનજી તો વિચારમાં પડી ગયા. કેમ કે આનું તેમણે અત્યાર સુધી સાંભળ્યું જ નહોતું. તેથી તેમણે આશ્ચર્ય સાથે ફરી છોકરાને પૂછ્યું, “અલ્યા છોકરા, કાયાનું કલ્યાણ ને આત્માનું કલ્યાણ બે જુદાં ?” ત્યારે છોકરાએ કહ્યું, “હા દીવાનજી, કાયાનું કલ્યાણ ને આત્માનું કલ્યાણ આ બંને જુદાં. દૂધ ને રોટલો જમવાથી કાયાનું કલ્યાણ થાય પરંતુ આત્માનું કલ્યાણ ન થાય. આત્માનું કલ્યાણ તો પરમાત્માના (ભગવાન સ્વામિનારાયણના) સ્વરૂપને ઓળખવાથી થાય.” એમ કહી તેણે સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી થકી જે જ્ઞાનવાર્તા સાંભળી હતી તે કહી સંભળાવી. પછી છોકરાએ દીવાનજીને સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનાં દર્શન-સમાગમ કરાવ્યાં ત્યારે તેમને યથાર્થ જ્ઞાન થયું.

દૃષ્ટાંત દ્વારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ છે કે દીવાનજી આ લોકની રીતે ખૂબ જ બુદ્ધિશાળી અને વિચક્ષણ હતા પણ મોક્ષ માર્ગે તેઓ અજ્ઞાની હતા. જ્યારે સત્સંગનો યોગ થયો અર્થાત્ સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો જોગ કર્યો ત્યારે મોક્ષ માર્ગે જ્ઞાની થયા. માટે જીવનો મોક્ષ કરવા માટે અધ્યાત્મ માર્ગ તરફનું પ્રયાણ એ જ એકમાત્ર ઉપાય છે.

સાધક મુમુક્ષુ બનવા તરફ આગળ વધે છે ત્યારે મોક્ષને ઈચ્છે છે અને પ્રેય સુખનો લૌકિક માર્ગ છોડી શ્રેય સુખનો અધ્યાત્મ માર્ગ જ પસંદ કરે છે. અધ્યાત્મ માર્ગે જ્યારે તે પ્રયાણ કરે છે ત્યારે તેને જન્મમરણની ભવાબ્ધિમાંથી મુક્તિ મળે છે. દેહભાવનું અજ્ઞાન ટળે છે. પરમાત્માના સ્વરૂપનું અને પોતાના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. શાશ્વત સુખ, શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞાનથી અનુભવજ્ઞાન તરફ પ્રયાણ થાય છે, મૂર્તિના દિવ્ય સુખનો અનુભવ થાય છે.

અધ્યાત્મ માર્ગે જ સાધકને સાધ્ય સ્વરૂપ સુધી પહોંચવાની યોગ્ય દિશા સૂચવે છે અને બળ પૂરું પાડે છે. આમ, અધ્યાત્મ માર્ગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય આત્માને પરમાત્મા એવા ભગવાન સ્વામિનારાયણ સાથે રોમ રોમપણે એકતા પામી અનાદિમુક્ત બની મૂર્તિના સુખભોક્તા થવાનો જ છે.

● મુમુક્ષુ એટલે શું ?

જેમ સામાન્ય અને અસામાન્યનો ભેદ સદા સર્વત્ર હોય અને રહેવાનો જ તેમ

સંસારમાં આસ્તિક અને નાસ્તિકનો ભેદ સર્વદા રહેતો હોય છે. આસ્તિક જીવો સત્સંગના માર્ગે પ્રયાણ કરે છે. તેમ છતાં સત્સંગનું ખરું સુખ પામ્યાની અભીપ્સા (ઈચ્છા) તથા લગની બધાની એકસરખી હોતી નથી. કેટલાક વિષયી બની વિષયની પાછળ વહી જાય તો કોઈક મોક્ષને માર્ગે ચાલે છે.

વિષયસુખનો ત્યાગ કરી મોક્ષને માર્ગે ચાલે તે જ મુમુક્ષુ કહેવાય. અર્થાત્ જેને એકમાત્ર આત્માના મોક્ષની જ ઈચ્છા હોય તેને જ મુમુક્ષુ કહેવાય. શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના ૧૬મા વચનામૃતમાં વિષયી અને મુમુક્ષુની સ્પષ્ટતા કરી તેનું ફળ જણાવતાં કહ્યું છે કે, “મુમુક્ષુ જીવ છે તે મોક્ષને માર્ગે ચાલીને મોક્ષને પામે છે અને જે મુમુક્ષુ નથી તે તો વિષયસુખને માર્ગે ચાલીને વિષયસુખને પામે છે.”

મુમુક્ષુની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરીએ તો,

- વાંચન, શ્રવણ, વક્તવ્ય, ગાન આદિ બધાં જ સાધન પાછા વળવાના વિચાર સાથે (PLના - સ્વવિકાસના વિચાર સાથે) જ કરે તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- જે સંસારની ઓળઘોળથી અળગા રહી અધ્યાત્મના ઊંડાણમાં મરજીવા થઈ સફર કરતા હોય તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- જેને દૈહિક સુખની કોઈ સ્પૃહા (ઈચ્છા) ન હોય અને ભૌતિક સંસાધનો વિષે રાગ ન હોય અને એકમાત્ર આત્મિક સુખની ચિંતા હોય તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- જેની વૃત્તિ માયિક અને લૌકિક પંચવિષયથી પાછી વળેલી હોય અને એકમાત્ર શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનું સુખ પામ્યાનો જ આલોચ હોય તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- જે શ્રીજીમહારાજ અને મોટાપુરુષ થકી જ્ઞાનવાર્તા સાંભળી તેનું નિરંતર મનન-ચિંતન કરી જીવનમાં દઢાવ કરવા મંડ્યો રહેતો હોય તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- જે નિરંતર ‘સ્વ’ કહેતાં આત્માના વિકાસ માટે મંડ્યો રહે તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- નિરંતર જાગૃત આત્મા એટલે મુમુક્ષુ.
- જે આત્માને પરમાત્માના સ્વરૂપને પામવાનો વેગ જાગે તે આત્માને મુમુક્ષુ કહેવાય.
- મહારાજના સુખ સિવાય નિરંતર બધેથી પાછો વળેલો રહે તેને મુમુક્ષુ કહેવાય.

શ્રીજીમહારાજે કારિયાણીના ૧૦મા વચનામૃતમાં મુમુક્ષુની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકાની વાત કરતાં કહ્યું છે કે, “જેને જે વાતનો ઈશક હોય ને તે વચમાં હજારો અંતરાય આવે તોપણ તે અંતરાયનો રોક્યો રોકાય નહિ, ત્યારે તેનો સાચો ઈશક જાણવો.”

એટલે કે, જે આત્માને પરમાત્માના સ્વરૂપને પામવાનો વેગ જાગે તેને આ

લોકની કોઈ સંપત્તિ, રાજ્ય, સત્તા, રૂપ, આબરૂ કે વિષયસુખનાં પણ કોઈ બંધન રહેતાં નથી. નદી જ્યારે સમુદ્રને મળવા વેગવાન બને છે ત્યારે પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે. તેમ જ્યારે મુમુક્ષુ આત્માને પરમાત્માના સુખને પામવાનો ઈશક જાગે ત્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ત્યજી દે છે. આ વાતની પુષ્ટિ આવો, સંપ્રદાયના એક અદ્ભુત પાત્રના જીવનદર્શન પરથી કરીએ.

ઉદેપુરના રાજાનાં રાણી ઝમકુબા શુદ્ધ મુમુક્ષુ હતાં. સંસ્કારી એવાં ઝમકુબાનાં આસુરી મતિના રાણા સાથે લગ્ન થવાથી તેઓ સાંસારિક જીવનથી ખૂબ ત્રાસી ગયાં હતાં. તેઓ નિરંતર અંતરથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં કે, “હે ભગવાન ! મને આ ત્રાસમાંથી છોડાવી તમારી પાસે પહોંચવાનો યોગ આપો.”

આમ ને આમ વર્ષો પસાર થઈ ગયાં. એક દિવસ ઝમકુબાની રાજકુંવરીનાં લગ્ન લેવાયાં. ઈડરથી આવેલી જાનમાં ગુજરાતનાં રાજા-રાણીઓ પણ આવ્યાં હતાં. તેમાં સત્સંગી રાણીઓએ ઝમકુબાને શ્રીજીમહારાજનો અપરંપાર મહિમા કહ્યો. રાણીઓની વાત સાંભળતાં ઝમકુબાના ચાર કાન થઈ ગયા, તેમનો અંતરાત્મા ખળભળી ઊઠ્યો કે, “આવા ભગવાન સ્વયં પ્રગટ થયા છે ને જો મને મેળાપ નહિ થાય તો હું રહી જઈશ તે મારો મોક્ષ કેમ થશે ? પણ આ આસુરી મતિવાળા રાણા મને છોડે એમ નથી તેથી ગમે તે ઉપાય કરું.” મહેલના ઝરૂખામાંથી દોરડું લબડાવી પુરુષનાં વસ્ત્ર પહેરી ઝમકુબાએ મુઠ્ઠી વાળી દોટ મૂકી.

ઘેર દીકરીનાં લગ્નને ઠોકર મારી પ્રભુ મેળવવા નીકળી પડ્યાં. ગુજરાત ક્યાં આવ્યું તે દિશાની પણ ખબર નહીં. કદી દાસ-દાસીઓ વગર ચાલેલાં ન હોવા છતાં અણધાર્યાં અતિ કષ્ટોને સહન કરતાં પણ તેમનો વેગ ઢીલો ન પડ્યો અને શ્રીજીમહારાજનાં શરણાગત થયાં. માત્ર પ્રભુપ્રાપ્તિથી ઝમકુબાએ પોતાના જીવનમાં પૂર્ણતા ન માની. એકમાત્ર મહારાજને રાજી કરવા તેઓ દરબારગઢમાં નીચી ટેલની સેવા કરતાં અને પાછળથી જીવનપર્યંત ભુજ લાઘીબાની આજ્ઞામાં ‘માતાજી’ નામ ધારણ કરીને રહ્યાં.

એટલે જ સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પણ મુમુક્ષુ કોને કહેવાય તેની ઓળખાણ કરાવતાં ઝરદમી વાતમાં કહ્યું છે કે, “મુમુક્ષુને એમ વર્તે જે, ધર્મ પાળવો તથા જ્ઞાન શીખવું તથા વૈરાગ્ય શીખીને સંસાર થકી મુકાય અને પોતાના આત્માને તથા ભગવાનને પામવાની મનને વિષે ત્વરા વર્તે તથા આત્માને પામ્યાનાં સાધન કહ્યાં હોય તેને શીખે તથા ભગવાનને પામ્યાનાં જે સાધન છે તેને શીખીને પછી તે

ભગવાનને પામીને પછી ભગવાનને રાજી કરવાની મનમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા વત્યા કરે તથા મહાત્મ્યે સહિત જે એકાંતિક ભક્તિ તેને કર્યાનાં જે સાધન તેને શીખ્યાની તથા તે ભક્તિ પોતાને કર્યાની મનમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા વત્યા કરે આવી રીતે વર્તે તેને એમ જાણીએ કે આ મુમુક્ષુ છે.” ઝમકુબા જેવાં મુમુક્ષુ પાત્રમાંથી પ્રેરણા મેળવી આપણે પણ આવા ગુણ ધારણ કરી મુમુક્ષુ બનીએ.

● મુમુક્ષુતા એટલે શું ?

કારણ સત્સંગમાં કારણ સત્સંગી તરીકે રહેવાની પૂર્વશરત એટલે મુમુક્ષુતા. મુમુક્ષુમાં મુમુક્ષુતા પ્રગટે પછી જ મુક્તતા પ્રગટવાનો પ્રારંભ થાય છે. મકાન બાંધવા માટે પ્રથમ જમીન હોવી ફરજિયાત છે. જમીન હોય પછી નક્કી કરી શકાય કે મકાન બાંધવું કે ફ્લેટ કરવો ? ૨ રૂમ-૨સોડાનો ફ્લેટ કે મકાન કરવું કે ૩ રૂમ, ૪ રૂમ, ૫ રૂમ-૨સોડાનો કરવો એ એના આધારે જ નક્કી કરી શકાય. તેમ કારણ સત્સંગમાં જમીન કહેતાં મુમુક્ષુમાંથી મકાન કે ફ્લેટ કહેતાં મુક્ત બનાવવાની પ્રક્રિયા થાય છે. તેમાં જમીનરૂપ મુમુક્ષુતા હોવી ફરજિયાત છે.

મુમુક્ષુને શોભે એવા દિવ્ય ગુણોસભર જીવન એટલે જ મુમુક્ષુતા. મુમુક્ષુતા એ એક-બે દિવસના પ્રયત્નથી સિદ્ધ થતી પદવી નથી, ગુણોના આવિર્ભાવથી ઝળહળતું દિવ્યજીવન છે.

બાળકને જન્મ આપવાથી માત્ર માબાપ તરીકેનું બિરુદ મળે છે પરંતુ વાલી થવાતું નથી. વાલીના ગુણ ન હોય તો તે માત્ર માબાપ છે. પરંતુ ખરેખર વાલી તરીકેના ગુણોસભર થવાય ત્યારે વાલીપણું આવે છે અને સાચા અર્થમાં વાલી બનાય છે.

માત્ર દીક્ષા લેવાથી સાધુ થવાય છે, પણ સાધુતા ન પ્રગટે. સાધુને શોભે એવા દિવ્ય ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય ત્યારે જ ખરી સાધુતા પ્રગટે, સાચા સાધુ થવાય, દિવ્ય સંત થવાય.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી માત્ર વર્તમાન ધરાવવાથી હરિભક્ત થવાય પણ હરિભક્તપણું ન આવે કહેતાં હરિભક્ત તરીકેના આદર્શ ગુણોસભર જીવન બને ત્યારે હરિભક્તપણું આવે. સાચા સત્સંગી થવાય.

અધ્યાત્મ માર્ગમાં કેવળ મોક્ષ-આત્યંતિક મોક્ષ પામવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી વળેલા મોક્ષાર્થી આત્માને મુમુક્ષુ શબ્દથી સંબોધીએ છીએ. પરંતુ આ મુમુક્ષુના પદને શોભાડે એવા જે મહારાજ અને મોટાપુરુષ રાજી થાય તેવા ગુણો તથા કેવળ મૂર્તિના સુખને

પામવાનો અતિશે વેગ, લગની, તીવ્ર ઝંખના, આલોચ, તત્પરતા, તાલાવેલી, ઉત્કંઠા આ બધી આંતરિક જાગૃતિ - તે સર્વેનો સરવાળો એટલે જ મુમુક્ષુતા. જે મુમુક્ષુમાં દાસભાવ, દિવ્યભાવ, નિષ્કપટતા, અહમ્શૂન્યતા, મહારાજમાં પ્રીતિ, મહિમાઆકારે જીવન આદિ રાજીપાના ગુણો અને તે ગુણો પામવાની તથા મૂર્તિના સુખને પામવાની ઘેલછા જેટલી વધુ માત્રામાં હોય તેટલી વધુ મુમુક્ષુતા કહેવાય. વળી એ જ રીતે વાંચન, શ્રવણ, લેખન, ગાન, વક્તવ્ય આ બધાંમાં પણ જે નિરંતર પાછા વળવાના વિચારથી અર્થાત્ સ્વવિકાસના વિચારમાં રહી કરે એ પણ ઉચ્ચ મુમુક્ષુતા કહેવાય.

અધ્યાત્મ માર્ગમાં જે મુમુક્ષુના જીવનમાં આવા ગુણો આવ્યા છે તેમની જ મુમુક્ષુતા બીજા કરતાં વિશેષ ઝળહળી છે. એમના ઉપર જ મહારાજ અને મોટાપુરુષનો રાજીપો થયો છે. તેઓ જ સ્થિતિનાં શ્રેષ્ઠ શિખરોને સર કરી શક્યા છે. તેઓ જ આપણને જીવનમાં આવા ગુણો કેળવી મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવાનો સંદેશ આપે છે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૧૬મા વચનામૃતમાં અતિશે શ્રદ્ધાવાન મુમુક્ષુનાં લક્ષણ વર્ણવતાં કહ્યું છે કે, “જેને તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય તેને જ્યારે ભગવાનને દર્શને આવવું હોય અથવા ભગવદ્ કથાવાર્તા સાંભળવી હોય તથા ભગવાનની માનસીપૂજા કરવી હોય ઈત્યાદિક જે જે ભગવાનસંબંધી ક્રિયા તેને કર્યા સારુ સ્નાનાદિક જે પોતાની દેહક્રિયા તેને અતિશે ઉતાવળો થઈને કરે, અને કાગળ લખીને અમે કોઈ વર્તમાન ફેરવ્યું હોય તો તેને કરવાને અર્થે પણ આકળો થઈ જાય અને મોટું માણસ હોય તોપણ ભગવાનનાં દર્શન સારુ બાળકની પેઠે આકળાઈ કરવા માંડે.” એટલે કે જે મુમુક્ષુ હોય તેને ભગવાનસંબંધી ક્રિયા કરવામાં ઢીલાશ ન આવે, અતિશે તત્પર થઈને કરે. ગમે તેવા સંજોગ-પરિસ્થિતિ આવે તોપણ તે કરે જ.

પ.પૂ. સ્વામીશ્રી પૂર્વાશ્રમમાં નાના હતા ત્યારે મંદિરે દર્શન કરવા માટે જતા. એ વખતે સદ્. મુનિસ્વામી કે મંદિરના પૂજારી દોલુભા હોય કે કોઈ પણ નાનામાં નાના હરિભક્ત હોય અને તેઓ જો એમ કહે કે, “આ ન કરાય. મહારાજ રાજી ન થાય હોં !” આટલો શબ્દ સાંભળતાં તેઓ કહેતા, “અમને વીજળીનો કરંટ લાગતો. ફરી કદી એ વાત કે એ ભૂલનું પુનરાવર્તન અમારા જીવનમાં ન થાય.”

વાંચન કે શ્રવણમાં મહારાજ અને મોટાપુરુષના કોઈ અભિપ્રાય જાણવા મળે તો એ પ્રમાણે વર્તવાની એક લગન લાગી જાય, એ જ તેના જીવનનો એક ધ્યેય

બની જાય. ગમે તે રીતે તે પ્રમાણે જ કરવાનો આલોચ જાગે તે મુમુક્ષુતા છે. એ જ રીતે મહારાજ અને મોટાપુરુષની કોઈ રુચિ કે અભિપ્રાય જાણવા મળે, તે અંગેની નાના-મોટા, સંતો-ભક્તો દ્વારા કોઈ પણ ટકોર થાય તોપણ તે પ્રમાણે વર્તવાનો અતિશે આગ્રહ જાગે, તેની સતત જાગૃતતા રહે તે પણ મુમુક્ષુતા જ છે.

મહારાજના સ્વરૂપને વિષે અતિશે પ્રીતિ-આસક્તિ એ પણ મુમુક્ષુતા જ છે. તે કેવી હોવી જોઈએ તે દર્શાવતાં શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૨૯મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે જે ભક્તનું ચિત્ત અતિ આસક્ત થયું હોય તેનાં આવાં લક્ષણ હોય જે પોતે માર્ગે ચાલીને અતિશે થાકી રહ્યો હોય ને બેહું થાવાની પણ શરીરમાં શક્તિ ન રહી હોય ને તેવા સમામાં કાંઈક ભગવાનની વાર્તાનો પ્રસંગ નીસરે તો જાણીએ એકે ગાઉ પણ ચાલ્યો નથી એવો સાવધાન થઈને તે વાર્તાને કરવા-સાંભળવામાં અતિશે તત્પર થઈ જાય, અથવા ગમે તેવા રોગાદિકે કરીને પીડાને પામ્યો હોય, અથવા ગમે તેવું અપમાન થયું હોય, ને તેવામાં જો એ ભગવાનની વાર્તા સાંભળે તો તત્કાળ સર્વે દુઃખ થકી રહિત થઈ જાય અને વળી ગમે તેવી રાજ્ય સમૃદ્ધિને પામીને અવરાઈ ગયો એવો જણાતો હોય, અને જે ઘડીએ એ ભગવાનની વાર્તા સાંભળે તો તે ઘડીએ જાણીએ એને કોઈનો સંગ જ નથી થયો. એવો થકો તે ભગવાનની વાર્તા સાંભળવામાં સાવધાન થઈ જાય, એવી જાતનાં જેને વિષે લક્ષણ હોય તેને એ ભગવાનને વિષે દૃઢ આસક્તિ થઈ જાણવી.” આવી અતિશે આસક્તિ એ જ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા છે.

માત્ર કથાવાર્તા સાંભળવાનો જ આગ્રહ નહિ પરંતુ તેમાં મહારાજના મહિમાની-મોટપની વાત સાંભળ્યા પછી મહારાજના સુખને પામવાની તાલાવેલી જાગે, અતિશે આગ્રહ જાગે કે, ‘હું શું કરું, કેમ કરું? તો મહારાજની મૂર્તિના સુખને પામું?’ જેમ ક્ષુધાતુર તરસ છિપાવવા માટે સતત પ્રયત્ન કર્યા કરે છે તેમ ‘હું ક્યારે મૂર્તિના સુખને પામીશ?’ એવા વિચારમાં નિરંતર મંડ્યો રહે તેને જ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા કહેવાય. અને એ જ મુમુક્ષુ મુક્તતા તરફ આગળ વધી શકે.

● મુમુક્ષુતાનાં લક્ષણો

“અર્થ સાધયામિ વા દેહં પાતયામિ” મોક્ષ માર્ગે પ્રયાણ કરી મૂર્તિસુખને પામનારા મુમુક્ષુની આવી તૈયારી હોય છે. જેમ કોઈ વિદ્યાર્થીનો યુનિવર્સિટીમાં પ્રથમ નંબર આવ્યો હોય અને જો આપણે પણ લાવવો હોય તો તેણે કેવી તૈયારી કરી હતી? તે જાણી આપણે પણ તેવી જ તથા તેથી વિશેષ તૈયારી કરીએ છીએ. તેમ આપણે

જ્યારે અધ્યાત્મ માર્ગના યાત્રિક બની મુમુક્ષુ બનવા તરફ આગળ વધી રહ્યા છીએ ત્યારે મુમુક્ષુમાં કેવી તૈયારી હોય ? તેનામાં કેવા ગુણ હોય ? તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવાથી જ એવા મુમુક્ષુ બની શકાય. જેના દિશાસૂચન રૂપે બાપાશ્રીની વાતોની ભાગ-૧ની પ્રસ્તાવનામાં ૧૨ લક્ષણ જણાવ્યાં છે તે દૃઢ કરીએ :

૧. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે કેવળ પોતાનું નામું રોજેરોજનું રાખે છે.
૨. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે પોતાના દોષને જ જાણે છે ને ટાળવા તનતોડ યત્ન કર્યા કરે છે.
૩. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે “શ્રેયાંસિ બહુવિઘ્નાન્નિ” સારા કામમાં સો વિઘ્ન એ કહેવત સમજી ચાડી-ચુગલી, નિંદા, ટીકા, કૂથલી આદિ મનોવિકારોને તિલાંજલિ આપી એક મૂર્તિનો જ સાક્ષાત્કાર કરવા મંડ્યો રહે છે.
૪. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે પોતાના ઉક્ત ધ્યેયમાં જ નિમગ્ન રહે છે.
૫. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન છે, શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી આદિ અનાદિમુક્તો છે એવું જાણીને કેવળ બીજા આગળ તેવી વાતો કરી તૃપ્તિ નથી પામતો પણ વર્તનમાં ઉતારવા યત્ન કરે છે.
૬. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે અનાદિમુક્તનાં લક્ષણ જાણી તેવાં પોતામાં આવ્યાં છે કે નહિ તેની જ એક ચિંતા રાખે છે.
૭. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે પામર અને વિષયી જેવા જીવોમાંથી પણ એકલા ગુણને જ ગ્રહણ કરે છે.
૮. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે પોતાના બરોબરિયા સાથે સ્નેહ અને મિત્રાચાર રાખે છે.
૯. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે પોતાથી નાના જે વિષયી ને પામર જેવા જીવો તેમના અવગુણને જોવા છતાં તેમના પ્રત્યે દયા રાખે છે ને હેત ને માયાળુ દૃષ્ટિએ તેમને જુએ છે.
૧૦. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે પોતાથી મોટા હોય તેમના આગળ સ્તબ્ધ રહી એકચિત્તે તેમનાં વાણી-વર્તનનું અવલોકન કરી પોતાના જીવન સાથે સરખાવી પોતાની જ કસોટી કર્યા કરે છે.
૧૧. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે જીવે ત્યાં સુધી કોઈનો ગુરુ થતો નથી.
૧૨. તે જ મુમુક્ષુ ખરો કે જે જીવંત પર્યંત શિષ્ય-સેવક-દાસાનુદાસ થઈ સત્સંગમાં રહે છે.

● આધ્યાત્મિક માર્ગમાં મુમુક્ષુતાનું મહત્વ

અધ્યાત્મ યાત્રાના દરેક યાત્રિકની આદિમ ઝંખના મોક્ષપ્રાપ્તિ માટેની રહી છે; પરંતુ પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષ એટલે શું? તો, જન્મમરણના ફેરાથી રહિત થવું તેને મોક્ષ કહેવાય, કલ્યાણ કહેવાય. માત્ર જન્મમરણના ફેરા ટાળવાથી મૂર્તિના શાશ્વત સુખનો અનુભવ થતો નથી. તેના માટે અધ્યાત્મની યાત્રામાં સાચા મુમુક્ષુ બની મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવી પડે તો જ યાત્રા નિર્વિઘ્ને આગળ વધે છે.

‘શું ઉતાવળ છે?’ ‘ઘણો સમય છે,’ ‘જીવન આખું બાકી છે.’ ‘થશે, કરશું, આટલું નહિ કરીએ તો ચાલશે’, ‘ભગવાનની મરજી હશે તેમ થશે...’ ‘અત્યારે નહિ તો કાંઈ નહિ; દેહને અંતે તો સુખ આવવાનું જ છે ને!’ આવા ઢીલા અને આળસભર્યા ભક્તપણાથી અધ્યાત્મ માર્ગમાં રુકાવટ આવી જાય છે. પ્રગતિ ન થાય, ઠેરના ઠેર રહેવાય અને અંતે જાતા ભક્ત સંજ્ઞામાંથી નીકળી પણ જવાય. જ્યારે ગમે તેવા વિપરીત દેશ, કાળ, ક્રિયા ને સંગ હોય પરંતુ જો મુમુક્ષુતા ખરી હોય તો જેમ કમાનમાંથી તીર છૂટે તેવી ત્વરિતતાથી-તત્પરતાથી પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધી પહોંચવા માટે મંડ્યા રહેવાય અને તેની ભેળા મહારાજ જરૂર ભળે છે. તે પ્રતિકૂળ સંજોગોને પણ સાનુકૂળ કરી દે છે. પરંતુ એ માટે અત્યંત મહત્વની છે મુમુક્ષુતા...

કારિયાણીથી ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલ પાણવી ગામના પૂંજા ડોડિયા પૂર્વ જન્મના બલિષ્ઠ સંસ્કારવાળા શુદ્ધ મુમુક્ષુ હતા. તેઓ બાલ્યાવસ્થાથી જ તપ-ત્યાગ રાખી કડક નિયમો પાળતા. વિશેષપણે એકાંતમાં બેસી ધ્યાન-ભજન કરતા. અંતરમાં એક ઈચ્છા રહ્યા કરતી : ‘આ ને આ દેહે પ્રગટ પ્રભુનાં દર્શન કરી કામ કાઢી લેવું છે.’ પોતાના નક્કી કરેલા ધ્યેયને પામવા ખૂબ ભજન-ભક્તિમાં તલ્લીન રહેતા. પરંતુ પૂંજા ભક્તની ઈચ્છા પૂરી ન થતાં તેમણે દૈવ સંકલ્પ કર્યો કે, “જો આ દેહથી પ્રગટ પ્રભુનાં દર્શન ન થાય તો આવું વ્યર્થ જીવન જીવ્યાનો શું લાભ? માટે હવે કોઈ પવિત્ર તીર્થભૂમિમાં જઈ આ દેહનો ત્યાગ કરી દેવો.”

દૈવ સંકલ્પ સાથે પૂંજા ડોડિયા ભાવનગર તરફ નાના ગોપનાથ પાસે ગયા. સમુદ્રકિનારે એક પૂજનીય લિંગ હતું; ત્યાં જઈને બેઠા. દર પૂનમે સમુદ્રમાં ભરતીની વેળ આવે ત્યારે આખું લિંગ ખારા પાણીથી ઢંકાઈ જતું. પૂનમની ભરતી આવવા લાગી ત્યારે પૂંજા ભક્તે લિંગને બાથ ભીડીને પકડી લીધું. પરંતુ ભરતીનો એવો જોરદાર ધક્કો વાગ્યો કે પૂંજા ભક્તને ઠેલીને દરિયાની બહાર ફેંકી દીધા. પૂંજા

ભક્ત વિચાર કરવા માંડ્યા કે, “આવા અગાધ સમુદ્રના પાણીમાં પણ હું કેમ જીવતો રહ્યો ? માટે મારે બીજી ભરતીમાં જરૂર મરી જવું છે.” એમ વિચાર કરી તેઓ સમુદ્રના ઊંડા પાણીમાં પડવા માટે ચાલ્યા. એ વખતે જ આકાશવાણી થઈ કે, “અરે ભાઈ ! તું શા માટે અહીં વ્યર્થ મરે છે ? ઘેર જા, તને પ્રગટ પ્રભુ મળશે.” આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતાં સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે કે,

“હવે મરવું મારે જરૂર, પડું જઈને હું આવતે પૂર,
એમ નિશ્ચે કરી ચાલ્યો જ્યારે, થઈ આકાશવાણી તે વારે;
કહે અમથો મરે શીદ આંઈ, પ્રભુ મળશે તું જા ઘેર ત્યાંઈ,
સ્વામી સહજાનંદજી છે જેહ, આજ પ્રકટ પ્રભુ છે તેહ;
તારે ગામે આવ્યા તેના જન, થાજે સત્સંગી માની વચન,
એવી સુણી આકાશની વાણી, વળ્યો પૂંજો તે વિશ્વાસ આણી;
દીઠા સંત આવ્યો જ્યારે ઘેર, મળી વાત રહ્યો નહિ ફેર.”

- ભક્તચિંતામણિ : પ્રકરણ-૧૩૯

પૂંજ ભક્તની સાચી મુમુક્ષુતા હતી તો શ્રીજીમહારાજે સ્વયં આકાશવાણી દ્વારા તેમને સાચો રાહ બતાવી પોતાનો ભેટો કરાવ્યો અને સત્સંગમાં અચળ પાયો દઢ કરાવ્યો.

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ભક્તિનિધિના કડવા-૨૧માં કહ્યું છે કે,
“મે’ર કરે મોટા અતિ, જો ઘણું રહીએ ગર્જવાન.”

અર્થાત્ જો ગરજુ થઈએ-મુમુક્ષુતા દઢ કરીએ તો જ મહારાજ અને મોટાપુરુષની કૃપાના પાત્ર બનાય.

માત્ર શ્રીજીમહારાજની પ્રાપ્તિ થયે પૂંજ ભક્તની મુમુક્ષુતા પૂર્ણ નહોતી થઈ, તેઓ હરહંમેશ શ્રીજીમહારાજને રાજી કરવા અતિશે તત્પર રહેતા. ગઢપુર મંદિરના બાંધકામથી માંડી નાનામાં નાની સેવા તેઓ ખૂબ મહિમાસભર થઈ કરતા. એટલું જ નહિ, તેમને મહારાજ મળ્યા પછી સંસાર અસાર થઈ ગયો હતો. તેથી તેમણે પોતાના જમાઈ જસાને વૈરાગ્ય કરાવી વડતાલ મંદિરે સાધુ કરી દીધા હતા અને દીકરીને વૈરાગ્ય કરાવી સાંખ્યયોગીની દીક્ષા લેવડાવી જીવુબા-લાડુબાની પાસે રાખ્યાં હતાં.

પૂંજ ભક્તની ખરેખરી મુમુક્ષુતા હતી તેથી તેમનો અધ્યાત્મ માર્ગ નિર્વિઘ્ને પાર પડ્યો.

પૂજા ભક્તની જેમ અધ્યાત્મ માર્ગમાં પ્રભુપ્રાપ્તિથી સ્થિતિ તરફ ચાલતા મુમુક્ષુને સ્વામિનારાયણ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી સ્થિતિના માર્ગે ચાલવામાં હંમેશાં ઊર્ધ્વગતિ થાય તે માટે સતત જાગૃત અને ખબડદાર રહેવું પડે કહેતાં ઉચ્ચ મુમુક્ષુતા જીવનમાં દૃઢ કરવી જ પડે; નહિ તો આધ્યાત્મિક માર્ગમાં મુમુક્ષુતાના અભાવે અટકી પડાય. જેને મુમુક્ષુતા દૃઢ હોય તે મોક્ષ માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નો સામે લડી શકે છે, તેની સામે ટકીને ઊભા રહી શકે છે. હંમેશાં પોતાના મન સામે લડી શકે છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના દૃઢ વચનામૃતમાં મુમુક્ષુતા હોય તે મુમુક્ષુ કેવી રીતે લડે તે દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “કલ્યાણના માર્ગથી અવળી રીતે અધર્મની વાર્તા પોતાનું મન કહે અથવા બીજો કોઈ માણસ કહે તો તેને સંગાથે જે શુદ્ધ મુમુક્ષુ હોય તેને અતિશે વેર થઈ જાય છે. પછી પોતાનું મન અથવા બીજો માણસ તે ફરીને તેને તે વાર્તા કહેવા આવે નહિ અને મન છે તે જીવનું મિત્ર જ છે તે જીવને ન ગમે એવો ઘાટ ઘડે જ નહીં.”

આત્માને અનાદિકાળથી દેહનો સંગ છે તેથી દેહભાવના યોગે કરીને સ્વભાવ-પ્રકૃતિ અને વાસનાના પાસ લાગી ગયા છે; તે પોતાની મેળે ન ટળે પણ જો ખરી મુમુક્ષુતા કેળવી ખબડદાર થઈ મંડે તો શ્રીજીમહારાજ સારંગપુરના ૧૧મા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “જો ખબડદાર થઈને મંડે તો આ ને આ દેહે જ સર્વે કસર મટી જાય અથવા દેહપર્યંત કસર ન મટી હોય ને અંત સમે જ નિર્વાસનિક થાય ને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ થાય તો અંતકાળે પણ ભગવાનની કૃપા થાય ને ભગવાનના ધામને પામે.” અર્થાત્ કસર ટાળી નિર્વિઘ્ને આધ્યાત્મિક માર્ગ પાર પડાવે છે.

આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પ્રારંભથી પૂર્ણાહુતિ સુધી પહોંચવા માટે, દિવસે ને દિવસે ચડતો ને ચડતો રંગ રાખવા માટે મુમુક્ષુતા ફરજિયાત છે. જેટલી મુમુક્ષુતા કેળવાયેલી હોય એટલી જ જીવનધ્યેયની સ્પષ્ટતા રહે અને આધ્યાત્મિક સધ્ધરતા રહે છે. મકાનના કે ઝાડનાં મૂળ જેટલાં ઊંડાં એટલી એની સલામતી વિશેષ રહે છે તેમ મુમુક્ષુતા એ આધ્યાત્મિક માર્ગનો આધારસ્તંભ છે, પાયો છે, મૂળ છે. તો જ મુક્તભાવ દૃઢ થાય જે આગળ વધુ વિસ્તારથી જોઈએ.

● મુક્તભાવ પામવાની પૂર્વભૂમિકા - મુમુક્ષુતા

કારણ સત્સંગમાં પ્રારંભનું પ્રથમ ડગલું મૂર્તિ માટે છે અને પૂર્ણાહુતિનું અંતિમ ડગલું પણ મૂર્તિ માટે જ છે. કારણ કે કારણ સત્સંગનું ફળ જ મૂર્તિ અને એ મૂર્તિનું

સુખ છે. જે સુખ અનાદિમુક્ત જ લઈ શકે છે. મુક્તને જ મહારાજમાં સ્નેહ થાય અને અતિ સ્નેહે કરી એ સુખનો અનુભવ થાય. મુક્તભાવને પામવાની પૂર્વભૂમિકા મુમુક્ષુતા છે. અર્થાત્ મુમુક્ષુતા દૃઢ થાય તો જ મુક્તભાવ તરફ પ્રયાણ કરી શકાય.

જેમ, ABCD એ અંગ્રેજી શીખવાનો પાયો છે.

સા... રે... ગ... મ... એ સંગીત શીખવાનો પાયો છે.

પહેલું ધોરણ એ પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરવાનો પાયો છે.

એવી રીતે મુમુક્ષુતા એ મુક્તભાવનો પાયો છે. તેમ છતાં કારણ સત્સંગના દિવ્ય યોગમાં આવેલા યાત્રિકોમાં ભેદ પડતા હોય છે.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પણ ક્રિયાના ભેદથી યાત્રિકોમાં પડતા ભેદ સમજાવતાં પ્રકરણ-૩ની ૧૦૪મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “ઉત્તમ તો શાસ્ત્રમાંથી સમજી લે ને મધ્યમ તો સાધુ થકી વાતે કરીને સમજે અને કનિષ્ઠ તો કાળે કરીને સમજે અને મુક્ત, મુમુક્ષુ ને વિષયી એ ત્રણેને ક્રિયાને વિષે ભેદ છે.”

અર્થાત્ મુક્તસ્થિતિને પામ્યા હોય તે મોટાપુરુષ જે શ્રીજીમહારાજનું મરજીશાસ્ત્ર છે, રુચિશાસ્ત્ર છે તેમાંથી જોઈ મુમુક્ષુ પોતાના જીવનમાં લઈ લે, તેને રોકટોક ન કરવી પડે. જ્યારે મુમુક્ષુ હોય તે કથાવાર્તા સાંભળે અને તેમાંથી પોતાનું જીવન બદલે; જ્યારે વિષયી હોય તેને તો ઘણા જન્મે આ વાત સમજાય અને તેના માટેના પ્રયત્ન થાય.

પ.પૂ. સ્વામીશ્રી પણ આવી રીતે યાત્રિકોના ચાર ભેદ સમજાવે છે : (૧) અભક્ત, (૨) ભક્ત, (૩) મુમુક્ષુ, (૪) મુક્ત. આ ચારનો ભેદ સમજાય ત્યારે જ અનુભવજ્ઞાન તરફ કહેતાં સ્થિતિ તરફ કેવી રીતે આગળ વધવું તે ખ્યાલ આવે.

NL (Nothing in life) = અભક્ત = જે બધું જાણે છે પણ કરતા જ નથી તે.
 KL (Knowledge in life) = ભક્ત = જે બધું જાણે છે પણ કરવા ખાતર કરે છે.
 PV (Going to PL) = મુમુક્ષુ = જે બધું જાણે છે અને તેની દૃઢતા માટે તત્પરતાથી મંડ્યો રહે છે. તે માર્ગે ચાલ્યો છે પણ હજુ સ્થિરતા આવી નથી.

PL (Practical in life) = મુક્ત = ખરેખર પૂર્ણ સ્થિતિ થાય તે.

જેમ આપણને કહેવામાં આવે કે, ‘તમારે અમદાવાદથી મુંબઈ જવાનું છે’ ત્યારે જે આ વાતને સાંભળી ન સાંભળી કરી દે પણ મુંબઈ જવાનો કોઈ સંકલ્પ-ઈચ્છા જ ન કરે એ અભક્ત. મુંબઈ જવાની ઈચ્છા કરે તથા માત્ર સરનામું મેળવી બેસી

રહે પણ તે તરફ આગળ વધવા કોઈ પ્રયત્ન ન કરે તે ભક્ત.

અને જે આવું સાંભળ્યા પછી ઘેરથી નીકળી જાય, યાત્રા ચાલુ કરી દે તેને મુમુક્ષુ કહેવાય. અને જે મુંબઈ પહોંચી જાય તેને મુક્ત કહેવાય.

આપણી કારણ સત્સંગની રીતે જોઈએ તો જેને રોજ ધ્યાન કરવું જોઈએ તેની ખબર નથી અથવા તો ખબર છે છતાં કરતા નથી તેને અભક્ત કહેવાય. જેને ખબર છે અને કરવા ખાતર કરે તેને ભક્ત કહેવાય.

જે ખરેખર મહારાજમાં જોડાવાના વિચાર સાથે પ્રયત્ન કરે તેને મુમુક્ષુ કહેવાય. જેને ધ્યાનમાં બેસતાની સાથે અખંડ મૂર્તિનું સુખ વર્તે, ધ્યાન વિના પણ મૂર્તિનું સુખ આવે તેને મુક્ત કહેવાય.

એ જ રીતે ચેષ્ટામાં ‘રે શ્યામ તમે સાચું નાણું...’ પદ બોલવું જોઈએ તેની ખબર જ નથી અથવા તો ખબર છે છતાં બોલતા નથી તેને અભક્ત કહેવાય. જેને ખબર છે અને રોજ બોલવા ખાતર, નિયમ માટે થઈને પદ બોલી જાય તેને ભક્ત કહેવાય. જે વિચારપૂર્વક પદ બોલે અને પદ બોલતાંની સાથે મહારાજ સિવાય બધું ખોટું કરવાનો પ્રયત્ન કરે તેને મુમુક્ષુ કહેવાય. જ્યારે જેને મહારાજ સિવાય બધું ખોટું થઈ ગયું હોય તેને મુક્ત કહેવાય.

આવી રીતે અધ્યાત્મ માર્ગમાં અભક્તમાંથી ભક્ત અને ભક્તમાંથી મુમુક્ષુ અને મુમુક્ષુમાંથી જ મુક્ત બનાય. અર્થાત્ મુમુક્ષુતા કેળવ્યા વગર સીધું મુક્તભાવને પામી જ ન શકાય. એટલે જ અનુભવી દિવ્યપુરુષે કહ્યું છે કે,

“દિવ્ય કારણ સત્સંગમાંહી સુણો જિજ્ઞાસુ, શ્રીજી મળે મોક્ષ થાય છે;
કરે મુક્ત મુમુક્ષુને સુણો જિજ્ઞાસુ, શ્રીજી મળે મોક્ષ થાય છે.”

આમ, મુમુક્ષુને જ મુક્ત કરે, બીજાને નહીં. જેટલી મુમુક્ષુતા પ્રગટે એટલી સ્થિતિ માટેની કૃપા વરસતી જાય. જેમ બાપને ચાર દીકરા હોય પરંતુ જે રાજીપામાં વર્તે, પાત્ર હોય તેને પોતાનો વારસો આપે. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ આત્માની મુમુક્ષુતા જોઈ તેની ઉપર સ્થિતિ માટેની કૃપા વરસાવે છે.

જેટલી મુમુક્ષુતા વધતી જાય એટલા મુક્તભાવને પાત્ર થતું જવાય. જેમ અમદાવાદથી મુંબઈ જવા નીકળ્યા તો રસ્તામાં પહેલાં વડોદરા આવે, પછી સુરત, વલસાડ આવે. જેમ જેમ આગળ જતા જાય તેમ મુંબઈ નજીક આવતું જાય. એવી રીતે જેટલી મુમુક્ષુતા વધુ દૃઢ થતી જાય એટલું મુક્તભાવથી નજીક જવાય. મુમુક્ષુતા એ જ એક અને માત્ર એક પરભાવ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ છે.

મુમુક્ષુતા એ ત્યાગી-ગૃહી એવો આશ્રમસંબંધી નહિ; પરંતુ ચૈતન્યલક્ષી શબ્દ છે. આપણને ત્યાગી-ગૃહી સર્વેને પ્રાપ્તિએ કરીને અનાદિમુક્ત કર્યા છે તેમ છતાં સ્થિતિ સુધી પહોંચવા માટે મુમુક્ષુતા તો ફરજિયાતપણે દૃઢ કરવી જ પડે. પ્રાપ્તિએ કરીને થયેલા અનાદિમુક્ત કરતાં મુમુક્ષુની સ્થિતિ ઊંચી છે, મોટી છે. મુમુક્ષુને ગોખણિયાં જ્ઞાન સાથે સંબંધ હોતો નથી. તે તો નિરંતર જાણેલી વાતને વર્તનલક્ષી બનાવવાના આગ્રહી હોય છે. જીવનમાં મહારાજ અને મોટા સત્પુરુષ દ્વારા કોઈ લાભ મળે કે ટકોર થાય તેને જીવસટોસટ વણી લે એવી મુમુક્ષુતા જ મુક્તભાવ તરફ લઈ જાય છે.

ટીંબી ગામના વીરા શેલડિયાને ભીમ, અમરો અને કાનો એમ ત્રણ દીકરા હતા. વીરા ભગતે ત્રણેય દીકરામાં બાલ્યાવસ્થાથી જ સત્સંગના સંસ્કારો સીંચેલા. તેમને કદી જગતસંબંધી પદાર્થમાં લોભાવા દેતા નહીં. એમાં પણ અમરા ભક્તની મુમુક્ષુતા કંઈક વિશેષ હતી.

એક વખત અમરા ભક્ત ગઢપુર સમૈયાનો લાભ લેવા ગયા હતા. એ વખતે તેમની ઉંમર ૧૮ વર્ષની હતી. અમરા ભક્તનું ખૂબ મહાત્મ્યસભર અંગ હતું. તેઓ સમૈયામાં દેશ-પરદેશથી આવેલા સંતો-ભક્તોની દોડી દોડીને ખૂબ સેવા કરતા, મંદિરનો ચોક વાળતા, લઘુના ખાડા સાફ કરતા.

એક દિવસ અમરા ભક્તને નિર્માનીપણે સેવા કરતા જોઈ આચાર્યશ્રી રઘુવીરજી મહારાજ, સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામી અને સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી ખૂબ રાજી થયા અને ત્રણેએ અમરા ભક્તના મસ્તક ઉપર હસ્ત મૂકી ખૂબ રાજીપો વરસાવ્યો અને અંતરના આશીર્વાદ આપ્યા. અમરા ભક્તના અંતરમાં શાશ્વત શાંતિનો દિવ્ય અનુભવ થયો. એમની મુમુક્ષુતા ઝળહળી ઊઠી. મનોમન દૃઢ સંકલ્પ કરી દીધો કે, “હવે મારે સંસારની માયાજાળમાં પડવું નથી. આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવું છે. આવા આશીર્વાદ પામ્યા પછી જો હું લગ્ન કરું તો મારા મહિમામાં ખોટ કહેવાય. આવા દિવ્યપુરુષોની કૃપાદષ્ટિ કરતાં સ્ત્રીમાં શું અધિક સુખ છે? અનંત જન્મો વિષયસુખમાં વેડફી નાખ્યા છે છતાં તૃપ્તિ નથી થઈ માટે આ ફેરે તો હવે મોટાપુરુષનો પ્રસંગ કરી, તેમનો સમાગમ કરી મહારાજના સુખને પામવું છે.”

એટલું જ નહિ, અમરા ભક્તએ જીવનપર્યંત હજામત કરાવી નહોતી. તેઓ એમ કહેતા કે, “જો હું હજામત કરાવું તો વાળંદ મારા માથા ઉપર હાથ મૂકે. જે માથા ઉપર મહામુક્તોએ પ્રસાદીના હસ્ત મૂક્યા હોય એવા પ્રસાદીના વાળ પર

જેવા તેવાનો હાથ ફેરે તો હું મહિમા સમજ્યો જ નહીં.” અમરા ભક્ત સદાય મહાત્મ્યમાં ડૂબેલા રહેતા. આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળી ટીંબી મંદિરમાં ઠાકોરજીની સેવા કરતા, કથાવાર્તા કરતા અને ધ્યાન-ભજનમાં મગ્ન રહેતા. અમરા ભક્તની ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતાને જોઈ મોટા મુક્તોએ આશીર્વાદ વરસાવ્યા અને છતે દેહે મુક્તભાવને પામ્યા હતા.

મુમુક્ષુ હોય તેને જ મહારાજ અને મોટાપુરુષ પોતાના યોગમાં લઈ મૂર્તિસુખના અધિકારી કરે છે. એક વખત મુક્તરાજ ધનબાએ રામપર-વેકરામાં પારાયણ રાખી હતી. આ પ્રસંગે જીવનપ્રાણ બાપાશ્રી પણ લાભ આપવા પધાર્યા હતા.

બાપાશ્રીનો ઉતારો વેકરાના મંદિરમાં હતો. તેઓ એક દિવસ સવારે પારાયણમાં લાભ આપવા પધારતા હતા ત્યારે હરિભક્તોએ બાપાશ્રીને માથકના કલ્યાણસંગજીભાઈ તરફ દષ્ટિ કરાવતાં કહ્યું, “બાપા ! માથકથી કલ્યાણસંગજી બાપુ લાભ લેવા આવ્યા છે. તેઓ બહુ ધ્યાની છે. તેમને મહારાજની મૂર્તિ મેળવવાનો બહુ ખપ અને ખટકો છે. તેઓ રોજના સળંગ ૧૦-૧૦ કલાક ધ્યાન કરે છે. જો આપ દયા કરી તેમની ઉપર કૃપાદષ્ટિ વરસાવો તો તેમના સાધનની પણ વારમાં સમાપ્તિ થઈ જાય.”

બાપાશ્રી કલ્યાણસંગજીભાઈની મુમુક્ષુતા જોઈ રાજી થઈ ગયા. હરિભક્તોની પ્રાર્થના સ્વીકારી બોલ્યા, “કલ્યાણસંગજી ! આ ખૂણામાં બેસી કોને શોધો છો ? જેને તમે શોધો છો તેને અમે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આ સભામાં દેખીએ છીએ. અને તમારે પણ તેમને જોવા હોય તો આવજો કાલે સવારે સભામાં.”

કલ્યાણસંગજીભાઈની મુમુક્ષુતા તો હતી જ. તેઓ જેના માટે મથી રહ્યા હતા તે બાપાશ્રી સહજમાં આપી દેશે એ વિચારે આનંદ આનંદ થઈ ગયો. બાપાશ્રીના વચનમાં વિશ્વાસ આવી ગયો. તેઓ મનોમન વિચાર કરવા લાગ્યા કે આજે બાપાએ મારી સાચી સ્થિતિ જણાવી છે. હરિભક્તો એમ જાણે છે કે હું ૧૦-૧૦ કલાક ધ્યાન કરું છું પરંતુ હું તો ફાંફાં જ મારું છું. આજ દિવસ સુધી મને ક્યારેય મૂર્તિ દેખાઈ નથી.

કલ્યાણસંગજીભાઈ તરત જ ધ્યાનમાંથી ઊભા થઈ ગયા અને બાપાશ્રી જતા હતા તે તરફ દોટ મૂકી બાપાશ્રીના ચરણ પકડી લીધા અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, “હે બાપા ! હું વર્ષોથી ધ્યાનમાં મૂર્તિ દેખવા ફાંફાં જ મારું છું પણ મૂર્તિ દેખાતી નથી માટે આપ દયા કરી મૂર્તિ આપો.”

કલ્યાણસંગજીભાઈની તીવ્ર મુમુક્ષુતા જોઈ બાપાશ્રીએ કહ્યું, “આવતી કાલે સવારે આરતીના સમયે મંદિરમાં આવી જજો.” આટલું સાંભળતાં કલ્યાણસંગજીભાઈના આનંદની અવધિ ન રહી. હવે તેમને મૂર્તિ મેળવવાની અજબની ચટપટી જાગી. ક્યારે સવાર પડે ને હું ક્યારે દર્શન કરવા જઉં અને મને ક્યારે મૂર્તિ મળે !! આ રટણ ચાલુ થઈ ગયું.

બીજા દિવસે સવારે તેઓ આરતીના સમયે મંદિરમાં ગયા. બાપાશ્રીને દંડવત-દર્શન કર્યાં. બાપાશ્રી કલ્યાણસંગજીભાઈને મૂર્તિ આગળ લઈ ગયા અને મૂર્તિ તરફ હાથ લાંબો કરી કહ્યું, “આમ જુઓ, આ કોણ છે?” જ્યાં કોણ છે એમ કહ્યું તે સાથે જ તેઓ મૂર્તિના સુખમાં ઊતરી ગયા. ઝળળળ તેજમાં મૂર્તિ દેખાવા લાગી. કલ્યાણસંગજીભાઈ મુમુક્ષુ હતા તેથી જ બાપાશ્રીએ તેમને મુક્તસ્થિતિ પમાડી. આમ, સાચા ભક્તપણાથી મુમુક્ષુતાનો પ્રારંભ થાય છે અને મુમુક્ષુતાથી મુક્તભાવનો પ્રારંભ થાય છે. અર્થાત્ જેટલી મુમુક્ષુતા વધુ સુદૃઢ થાય એટલા જ સ્થિતિના માર્ગે મુક્તભાવમાં વિશેષ વર્તાય.

● મુમુક્ષુતા કેળવવાથી થતા ફાયદા

અધ્યાત્મ માર્ગની છેલ્લી અને પૂર્ણ સ્થિતિ એટલે અનાદિમુક્તની સ્થિતિ. જે આપણા સૌનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. પરંતુ આ અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામ્યાનો, મુક્તભાવને પામ્યાનો એક અને માત્ર એક જ ઉપાય છે : મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ. જેટલી મુમુક્ષુતા પ્રગટે એટલા જ અનાદિની સ્થિતિના માર્ગે આગળ ચાલી શકાય.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પણ પ્રકરણ-પની ૧૨૪મી વાતમાં સત્સંગમાં આવી જેને મુમુક્ષુતા દૃઢ થાય તેને જ શ્રીજીમહારાજ પાર ઉતારે છે તે વિષે કહ્યું છે કે, “વહાણનાં લાકડાં કેટલાંક તો લીધાં છે ને કેટલાંક ઘડાય છે ને કેટલાંક વહાણ તૈયાર થયાં છે, ને કેટલાંકમાં માલ ભરાણો છે ને કેટલાંક અધવચાળે પૂર્યાં છે ને કેટલાંક પાર ઊતર્યાં છે એમ આપણા સત્સંગમાં માણસનું છે.”

અર્થાત્ સત્સંગમાં કેટલાક હજુ માત્ર વહાણનાં લીધેલાં લાકડાં જેવા કહેવાતા સત્સંગી છે ને કેટલાક મુમુક્ષુતાની તારતમ્યતાએ અધવચાળે પહોંચેલા વહાણ જેવા થયા છે અને કેટલાક પૂર્ણ ગયા એટલે કે જેને ૧૦૦% મુમુક્ષુતા દૃઢ થઈ તે પાર ઊતરી ગયેલાં વહાણ જેવા કહેતાં મુક્ત થયા છે. મુમુક્ષુતા જેટલી વધુ દૃઢ થાય એટલા જ મુક્તભાવમાં અવાતું જવાય. આ મુમુક્ષુતાનો સૌથી મોટો પ્રથમ

ફાયદો છે.

મુમુક્ષુતા કેળવવાથી આપણા જીવનમાં અનેક ફાયદાઓ થાય છે. જેમ આપણને ભણવાથી મને આટલા આટલા ફાયદા થવાના છે તેનો ખ્યાલ આવે તો તે કરવામાં વિલંબ કરતા નથી; ભણવા માટે જે કરવું પડે તે કરીએ છીએ. એ તો લૌકિક-નાશવંત વસ્તુ છે. જ્યારે મુમુક્ષુતા એ આપણા ચૈતન્યનું પરિવર્તન કરવાની પાયાની ભૂમિકા છે ત્યારે તેનું મહાત્મ્ય સમજી તેના ફાયદા જાણી આપણા જીવનમાં મુમુક્ષુતા દેઢ કરવા કૃતનિશ્ચયી થઈએ :

૧. અંતર્વૃત્તિએ યુક્ત જીવન બને : મુમુક્ષુને એકમાત્ર મોક્ષ કહેતાં મૂર્તિનું સુખ પામ્યાની ઈચ્છા હોવાથી બહારવૃત્તિનો સહેજે સહેજે ત્યાગ કરી અંતર્વૃત્તિએ યુક્ત જીવન થાય.
૨. મૂર્તિસુખની યાત્રા સરળ બને અને ધ્યેય સુધી પહોંચી શકાય.
૩. મહારાજમાં જોડાવાનો આગ્રહ જાગે અને મૂર્તિમાં સ્નેહ થાય.
૪. દિવ્ય કલ્યાણકારી ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય.
૫. વિચારેયુક્ત જીવન બને.
૬. મહારાજ અને મોટાની આજ્ઞા, અનુવૃત્તિમાં વર્તવાની ખટક રહે અને ન વર્તાય તો અરેરાટી થાય.
૭. જીવનપરિવર્તન કરવાની તત્પરતા જાગે.
૮. PLના આગ્રહી બનાય તથા વાતને વર્તનમાં લાવવાનો આગ્રહ રહે.
૯. મહારાજ અને મોટાના વચનમાં શંકા કે તર્ક-કુતર્ક ન થાય. વળી, તેમનું વચન અધ્ધરથી ઝિલાય.
૧૦. મહારાજ અને મોટાની કસોટીમાં પાસ થવાય.
૧૧. પોતે પોતાના ગુરુ થઈ શકાય અને પોતાના (દેહના) દોષ ઓળખી શકાય.
૧૨. રાજીપાની ભૂખ અને કુરાજીપાનું દુઃખ સતત રહે.

મુમુક્ષુતા એ જ જીવમાંથી શિવ (અનાદિમુક્ત) કરતી ગુરુચાવી છે કહેતાં જીવ (આત્મા) કદી અનાદિમુક્ત ન થઈ શકે પરંતુ મુમુક્ષુતા એ જ એકમાત્ર જીવની દેહાવસ્થા તોડાવી પુરુષોત્તમરૂપની અવસ્થા સુધી લઈ જાય છે. પુરુષોત્તમરૂપ પાત્ર થવા માટે મહારાજ અને મોટાપુરુષનો રાજીપો અને કૃપા ફરજિયાત છે. રાજીપો અને કૃપા પણ મુમુક્ષુ ઉપર જ થાય છે. મહારાજ અને મોટાપુરુષ જેનામાં ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા જાગે છે તેના પર કેવા રાજી થાય છે અને તેમના જીવનમાં કેવા ફાયદા

થાય છે તે એક પાત્ર દ્વારા શીખીએ.

સદ્. રામાનંદ સ્વામી સરધાર મુમુક્ષુ જીવોને સત્સંગ કરાવવા પધારતા. એ વખતે એક મુસ્લિમ ધાંચી બોદા કમાનગર પણ સત્સંગી થયા હતા. તેઓ વ્યવહારે ખૂબ સુખી અને ગોંડલના રાજગાદીના ખૂબ પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ હતા. અમલદારો-અધિકારીઓ પણ એમની સલાહ વિના કોઈ કામ કરતા નહીં. બોદા કમાનગરને સદ્. રામાનંદ સ્વામીને વિષે ખૂબ ભાવ હોવાથી સરધારમાં તેમનું એક મકાન ઉતારા માટે આપી દીધું હતું.

એક વખત સદ્. રામાનંદ સ્વામી સરધાર પધાર્યા હતા. એ અરસામાં એક હરિભક્તના દીકરાને પેટમાં અચાનક અસહ્ય દુઃખાવો ઊપડ્યો હતો. હરિભક્ત તેમના દીકરાને સ્વામીની પાસે લાવ્યા. સદ્. રામાનંદ સ્વામીએ તેની નાડી તપાસી. એક મુઠ્ઠી મીઠું પાણીમાં ઓગાળી તેને ઔષધ રૂપે પાઈ દીધું. દર્દીને બે-ત્રણ વાર ઝાડા થયા અને તરત જ સારું થઈ ગયું. બોદા કમાનગર આ વખતે ત્યાં હાજર હતા. તેમણે વિચાર્યું કે આ અજમાવવા જેવી અસરકારક દવા છે.

સદ્. રામાનંદ સ્વામી ત્યાંથી લોજ પધારી ગયા. બે-ચાર મહિના બાદ બીજા કોઈને આવો દુઃખાવો ઊપડ્યો હતો. તેમના સંબંધીઓએ બોદાભાઈ પાસે આવી પૂછ્યું કે, “તમારા ગુરુ ક્યાં છે ? અમારે પેટના દુઃખાવાની દવા કરાવવી છે.” આજે બોદાભાઈને જાણેલી દવા અજમાવવાનો મોકો મળ્યો. તેમણે દર્દીને તપાસ્યા વિના એક તાંસળી પાણીમાં મુઠ્ઠી ભરી મીઠું ઓગાળી પાઈ દીધું. આ ઊંટવૈદ્યાથી દર્દીને વિશેષ ઝાડા થઈ ગયા અને તે મરણને શરણ થયો. દર્દીના સંબંધીઓ અને ગામલોકો તરફથી તેમને ખૂબ ઠપકો મળ્યો. અને સત્સંગીઓએ કહ્યું, “ભાઈ, ગુરુની વાત જુદી અને આપણી વાત જુદી છે. ગુરુનાં તો દર્શન, સ્પર્શ ને આશીર્વાદ કામ થાય માટે ગુરુનો વાદ ન લેવો; એ તો સમર્થ છે.” બોદાભાઈને ગામમાં નીચાજોણું (શરમથી નીચું જોવું પડે તેવું) થયું. તેથી સદ્. રામાનંદ સ્વામીનો અભાવ આવી ગયો. સત્સંગ છોડી દીધો.

સદ્. રામાનંદ સ્વામી અંતર્ધાન થયા પછી શ્રીજીમહારાજ વિચરણ કરતાં કરતાં સરધાર પધાર્યા. સરધારમાં સવાર-સાંજ કીર્તન થાય, કથાવાર્તા થાય. આખા ગામનું વાતાવરણ દિવ્ય બની ગયું હતું. શ્રીજીમહારાજના ઐશ્વર્ય-પ્રતાપથી અનેક વ્યસનીઓ અને દુરાચારીઓ સદ્માર્ગે વળતા હતા. આ બધું જોઈ બોદા કમાનગરના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપનું ઝરણું ફૂટ્યું. અંતરમાં મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ થતા સદ્.

રામાનંદ સ્વામીને વિષે છવાયેલા અભાવ-અવગુણનાં વાદળો વિખરાયાં અને સહજાનંદરૂપી સૂર્ય ઉદય થયો. આબરૂ માટે થઈ સત્સંગ છોડી દીધો અને સ્વામીનો અભાવ લીધો તે મેં બહુ ખોટું કર્યું એવી બોદાભાઈને પોતાની ભૂલ ઓળખાઈ. પશ્ચાત્તાપથી તેમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું.

શ્રીજીમહારાજ સવારમાં ગામ વચ્ચે છત્રીવાળા કોઠા ઉપર સભા કરી સૌને લાભ આપતા હતા. ત્યાં બોદા કમાનગર આવ્યા અને શ્રીહરિનાં દંડવત-દર્શન કરવા લાગ્યા. શ્રીજીમહારાજે તિરસ્કાર કરી કહ્યું કે, “તમે અમારા ગુરુનું વાંકું બોલો છો, વગોણા કરો છો. માટે સત્સંગથી વિમુખ છો; અહીંથી જતા રહો.”

શ્રીજીમહારાજનો પુણ્યપ્રકોપ બોદા કમાનગર પર વરસી રહ્યો હતો. પરંતુ આજે તેમને મહારાજને રાજી કરી પોતાની ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની તલપ જાગી હતી. તેથી તેમણે બે હાથ જોડી કગરીને મહારાજને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે, “હે મહારાજ ! મારી બહુ મોટી ભૂલ થઈ ગઈ. મેં ઘણો અપરાધ કર્યો છે. હું આપનો ગુનેગાર છું. પરંતુ આપ દયાળુ છો. અધમોદ્ધારક છો. આપ સાક્ષાત્ પ્રભુ છો માટે મારા ગુના માફ કરી આપનો આશ્રિત કરો. આપના વગર મારો મોક્ષ કોણ કરશે ? આપ કહો તેમ કરીશ.”

“અમે કહીએ તેમ તમારાથી નહિ થાય. કારણ, માને કરીને જીવ મોક્ષ જેવી વસ્તુ ખોઈ બેસે છે. માન મૂકી નિર્માનીપણે વર્તાય ત્યારે જ મોક્ષના અધિકારી થવાય.” ત્યારે બોદા કમાનગરને મોક્ષ પામવાની અતિ પ્રબળ મુમુક્ષુતા જાગૃત થઈ હોવાથી તેમણે કહ્યું, “આપ જે આજ્ઞા કરશો તે પ્રમાણે હું કરીશ અને આપ જે શિક્ષા કરશો તે હું કબૂલ રાખીશ.”

શ્રીજીમહારાજે બોદા કમાનગરના પશ્ચાત્તાપમાં મોક્ષનો ખરો ખપ જોયો. તેથી તેમના અનંત અપરાધો માફ કરવા તૈયાર થયા પરંતુ પ્રભુએ આજે મુમુક્ષુતાની કસોટી લેવા અશક્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું. શ્રીજીમહારાજે કહ્યું, “બોદા, જો તારે મોક્ષનો ખપ હોય તો ઉગમણે ઝાંપે જઈ બધાં કપડાં કાઢી દિગંબર અવસ્થામાં ગામ સોંસરો ચાલીને અહીં આવ એટલે તારા બધા ગુના માફ.”

બોદા કમાનગર ગામના પ્રતિષ્ઠિત અગ્રગણ્ય વ્યક્તિ હતા. રાજભવનમાં પણ તેમનું બહુ માન હતું. છતાંય શ્રીજીમહારાજે આવી આજ્ઞા કરી. બોદા કમાનગરને હવે બસ મહારાજને રાજી કરવાની તમન્ના જાગી હતી. તેથી વચનમાં કોઈ સંશય કે તર્ક-કુતર્ક ન થયો. અતિ આનંદ સાથે તત્કાળ વચન અધર ઝીલવા તૈયાર થયા.

તરત જ તેઓ ગામના ઉગમણે ઝાંપે ગયા અને શ્રીજી આજ્ઞાનુસાર લોકલાજની પરવા મૂકી દિગંબર અવસ્થામાં ગામ સોંસરા ચાલી મહારાજ પાસે આવ્યા.

લાખ રૂપિયા છોડે, મોક્ષ છોડી દે પણ કોઈને આબરૂ મૂકવી ગમતી નથી. બોદા કમાનગરે મહારાજને રાજી કરવા મોક્ષ માટે થઈ નિઃસંશય પોતાની આબરૂ છોડી. પ્રભુ ભક્તની કસોટી કરે તો ખરા પણ લાજ રાખે. બોદાભાઈ દિગંબર અવસ્થામાં ગામ સોંસરા ચાલ્યા છતાં ગામલોકોને એવું દેખાય કે તેમણે બહુ ભારે ભારે વસ્ત્રો-અલંકારો ધારણ કર્યા છે. શ્રીજીમહારાજ બોદા ભક્તનું નિર્માનીપણું અને મુમુક્ષુતા જોઈ ખૂબ રાજી થઈ ગયા અને ચરણારવિંદ ભેટમાં આપ્યા. જે બોદા ભક્ત માટે મોક્ષનાં દ્વાર બંધ થઈ ગયાં હતાં તે તેમની મુમુક્ષુતાએ, મહારાજને રાજી કરી ખોલી દીધાં.

બોદા ભક્તના જીવનમાં મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ થયું તો તેમના જીવનમાં કેટલા ફાયદા થયા તે જાણી આપણે પણ તેવી મુમુક્ષુતા કેળવવા તરફ આગળ વધીએ :

૧. સૌપ્રથમ બોદા ભક્ત પોતે પોતાના ગુરુ થયા તો પોતાની ભૂલ ઓળખાઈ, સ્વીકાર થયો.
૨. ભૂલ બદલ પશ્ચાત્તાપ થયો. અરેરાટી થઈ ગઈ. વિચારેયુક્ત જીવન બન્યું.
૩. મોક્ષનો ખપ જાગ્યો. તે પામવાની ત્વરા જાગી.
૪. મહારાજના એકમાત્ર રાજીપા સામે દષ્ટિ ગઈ તો લોકલાજ નેવે મુકાઈ ગઈ.
૫. કુરાજીપાનું દુઃખ થયું અને રાજીપાની ભૂખ જાગી.
૬. ભરસભા વચ્ચે મહારાજની માફી માગી શક્યા.
૭. મહારાજના વચનનો નિઃસંશયપણે સ્વીકાર થયો.
૮. મહારાજનું વચન અધ્ધર ઝીલ્યું.
૯. નિર્માનીપણું, દાસભાવ આદિ દિવ્ય કલ્યાણકારી ગુણોનો આવિર્ભાવ થયો.
૧૦. મહારાજની આકરી અને અઘરી કસોટીમાં પાસ થઈ ગયા.
૧૧. બંધ થઈ ગયેલાં મોક્ષનાં દ્વાર મહારાજના રાજીપાએ કરીને ખુલી ગયાં.

બોદા ભક્તના જીવનમાં મુમુક્ષુતા પ્રગટી તો તેમનું બોદાપણું ટળી ગયું અને રાજીપાના માર્ગમાં શૂરવીરપણે આગળ વધ્યા. તેમ આપણા જીવનમાં પણ મુમુક્ષુતાના આવા ફાયદા જાણી તેને દઢ કરવા યત્નશીલ થઈએ.

● મુમુક્ષુતા ન કેળવવાથી થતા ગેરફાયદા

દેહના સુખ અને આત્માના સુખ બંનેનો માર્ગ તદ્દન જુદો છે. દેહ અને આત્માનું બેય સુખ એકસાથે ન લઈ શકાય. કાં તો દેહનું સુખ પમાય કાં તો આત્માનું સુખ ભોગવાય. આ બંને સુખ પામવાના લક્ષ્યમાં મુમુક્ષુતાનો ભેદ સ્પષ્ટ થાય છે. આત્માના સુખ તરફની લગની એટલે મુમુક્ષુતા અને દેહના સુખ તરફની લગની એટલે મુમુક્ષુતાનો અભાવ. સત્સંગ આત્માના સુખ માટે જ હોવા છતાં દેહના સુખ તરફનો આગ્રહ રહે છે તે મુમુક્ષુતાનો અભાવ છે. મહારાજ અને મોટાપુરુષ જ્યારે મુમુક્ષુતાનો અભાવ જુએ છે ત્યારે અતિશે દુઃખી થઈ જાય છે.

આથી, સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ દરેક સત્સંગીમાં મુમુક્ષુતા કેળવાતી નથી તે વાત ખેદ રૂપે રજૂ કરતાં કહ્યું છે કે,

“ખોળી ખોળીને ખોળ્યું, ખરા ખપવાળાની ખોટ જી.”

તથા સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૫ની ૧૫૯મી વાતમાં મુમુક્ષુતા ન કેળવાતાં કેવું દુઃખ થાય છે તે વ્યક્ત કર્યું છે કે, “ઓહો ! જુઓને પરદેશથી વાતો સાંભળવા આવે છે, અને આંહીના મેડે ને બીજે બેઠા હોય છે તે શું સમજ્યા ? ખરેખરો થઈને સાધુમાં વળગે તો કામાદિક શત્રુ બળી જાય ને ભગવાનમાં જોડાય. જેને ખાવા મળતું હોય ને ભગવાનને ન ભજે એ જેવો કોઈ પાપી, અધર્મી, મૂર્ખ કે અણસમજુ નહીં. ઓહો ! આવા મહારાજ મળ્યા ને એવી ખોટ રહી જાય છે એ જેવું શું છે !”

મુમુક્ષુતા ન કેળવવાથી મોટા સદ્ગુરુ સંતોના મુખારવિંદમાંથી આવા ઉદાસીનતાના શબ્દો સરી પડતા. તેમ છતાં મોટાપુરુષોએ અતિ કરુણા કરી પૂર્વે પણ અથાક દાખડા કર્યા હતા અને આજે પણ કરે છે; તોપણ મુમુક્ષુતા જાગતી નથી.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૩૫મા વયનામૃતમાં મુમુક્ષુતા ન પ્રગટ્યાનું કારણ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “કોઈ પુરુષ છે તેમાં થોડી બુદ્ધિ છે તોપણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે જે યત્ન કરવું તેમાંથી પાછો પડતો નથી, અને કોઈ બીજો પુરુષ છે તેમાં બુદ્ધિ તો ઘણી છે અને મોટા મોટામાં પણ ખોટ્ય કાઢે એવો છે. તોય પણ તે કલ્યાણને માર્ગે ચાલતો નથી. તેનું શું કારણ છે ?” ઉત્તર કરતાં મહારાજે કહ્યું જે, “એમાં બુદ્ધિ તો ઝાઝી છે પણ એની બુદ્ધિ દૂષિત છે, માટે કલ્યાણના માર્ગે ચાલી શકતો

નથી.”

દૂષિત બુદ્ધિ એટલે મુમુક્ષુતાનો અભાવ. જેથી તે કલ્યાણના માર્ગે ચાલી શકતો નથી. મુમુક્ષુતાના અભાવે સત્સંગ કરવા છતાં તેનું ફળ મળવાને બદલે તેનાથી નુકસાન થાય છે.

મુમુક્ષુતા ન પ્રગટવાથી :

- જે સેવાથી નિર્વાસનિક થવાનું છે તે સેવાથી કામ-ક્રોધાદિક દોષો વધે છે.
- જે ધ્યાન-ભજનથી અંતરના ઘાટ-સંકલ્પો સમાવવાના છે તે જ સાધનોમાં સંકલ્પના રવાડે ચડી જવાય અથવા સાત્ત્વિક અહંકારે કરી દેહાભિમાનમાં વધારો થાય.
- જે સત્સંગથી માનાદિક દોષો ટાળવાના છે તે જ સત્સંગ માનના પોષણ માટે થાય.
- જે સાધનોથી દેહભાવ તોડી મુક્તભાવને પામવાનો છે તે સાધનોથી દેહભાવ વધુ ને વધુ દૃઢ થાય.
- જે જ્ઞાનથી અનુભવજ્ઞાન તરફ જવાનું છે તે જ્ઞાન ભારરૂપ બની જાય છે.
- જે સત્સંગ કારણ સ્વરૂપમાં જોડાવા માટે છે તે સત્સંગ કારણપ્રધાન મટી કાર્યપ્રધાન બનાવી દે છે.
- જે સત્સંગ આંતરમુખી થવા છે તે સત્સંગથી બહારવૃત્તિ થાય છે.

આ ઉપરાંત સત્સંગમાં બીજાં ઘણાંબધાં નુકસાન પણ થાય છે જેવાં કે, (૧) મુક્તભાવ તરફ પ્રયાણ જ ન થાય. (૨) ભગવાનમાં પ્રીતિ ન થાય, શુષ્કતા વર્તે. (૩) પોતાના દોષ ઓળખવાને બદલે બીજાના દેખાય. (૪) વાત વર્તનમાં લાવવાની તત્પરતા ન જાગે. (૫) વાત વર્તનમાં ન આવે; માત્ર વાચ્યાર્થ જીવન જ રહે. (૬) ખાલીપો વર્તે. (૭) મહારાજ અને મોટાપુરુષના વચનનો સ્વીકાર ન થાય. તર્ક-કુતર્ક થાય. (૮) વિષયના માર્ગેથી પાછા ન વળાય.

જેના જીવનમાં મુમુક્ષુતા નથી કેળવાતી તેના જીવનમાં આવાં ઘણાંબધાં નુકસાન આવતાં હોય છે. શ્રીજીમહારાજ પણ આવી મુમુક્ષુતા ન કેળવી હોય ત્યાં ટકોર કરતાં તેની ભૂલ દેખાડતા.

આમોદના દીનાનાથ ભટ્ટ પ્રખર જ્ઞાની હતા. શ્રીજીમહારાજના સમયમાં અગ્રગણ્ય જ્ઞાનીઓમાં તેમનું સ્થાન હતું. સત્સંગમાં ઉત્સવ-પ્રસંગે તેઓ કથા વાંચતા. તેમને પરોક્ષ શાસ્ત્રના ૧૮,૦૦૦ શ્લોક મુખપાઠ હતા. દીનાનાથ ભટ્ટને

પોતાની આ વિદ્વતાનું માન રહી જતું. મારા જેવું કોઈ સંતો-ભક્તોને પણ જ્ઞાન નહિ, એવું રહ્યા કરતું. એટલું જ નહિ, તેમને પોતે જાણેલા જ્ઞાનમાં જ પૂર્ણતા મનાઈ ગઈ હતી. જેથી સ્થિતિ સુધી પહોંચવા મુમુક્ષુતા જાગ્રત થઈ નહીં.

એક દિવસ શ્રીજીમહારાજે દીનાનાથ ભટ્ટને પૂછ્યું કે, “ભટ્ટજી, તમને પરોક્ષ શાસ્ત્રના ૧૮,૦૦૦ શ્લોક મોઢે આવડે છે પરંતુ એ શ્લોકમાંથી તમે કયો એક શ્લોક તમારા જીવાત્માના કલ્યાણ માટે નક્કી કર્યો છે ?” આ પ્રશ્ન સાંભળતાં તેઓ છોભીલા પડી ગયા; કારણ ૧૮,૦૦૦ શ્લોકમાંથી તેમણે પોતાના જીવાત્માના કલ્યાણ માટે એક પણ શ્લોક નક્કી કર્યો નહોતો.

દીનાનાથ ભટ્ટમાં મુમુક્ષુતા કેળવાઈ નહોતી તો કેવાં નુકસાન થયાં તે જોઈએ :

૧. જાણેલા જ્ઞાનનું માન રહેતું હતું. સંતો-ભક્તો કરતાં પોતાને અધિક મનાઈ જવાતું.
૨. જ્ઞાનનું માન આવતાં જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ બની ગયું.
૩. ગોખણિયા જ્ઞાનમાં પૂર્ણતા મનાઈ ગઈ. જ્ઞાનનું વર્તન કરવાનો આગ્રહ ન જાગ્યો. (KLમાં જ પૂર્ણતા મનાઈ ગઈ, PLનો આગ્રહ જ ન જાગ્યો.)
૪. આત્માના કલ્યાણ માટે કોઈ જ પ્રયત્ન ન થયો કે સ્થિતિ તરફનો પણ પ્રયત્ન ન થયો.
૫. પોતાના દોષ ઓળખાતા નહોતા; અન્યના જ દોષ દેખાતા હતા.
૬. બુદ્ધિ, હોશિયારી બધું હોવા છતાં સ્વવિકાસ માટે કાંઈ કામ ન આવ્યું; સમયે નાપાસ થયા.

આ લોકની ગમે તેટલી બુદ્ધિ, આવડત કે હોશિયારી હોય પણ તેનાથી મુમુક્ષુતા ન કેળવાય; એ તો જેટલો પોતાના કલ્યાણને અર્થે યત્ન થાય તેટલી જ મુમુક્ષુતા કેળવાય. નહિ તો આખું જીવન સત્સંગની સેવા, પ્રવૃત્તિ અને કથાવાર્તામાં પૂરું થઈ જાય તોય કાંઈ પરિવર્તન ન થાય. એટલે જ શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૫૦મા વચનામૃતમાં જે આત્માના કલ્યાણ માટે યત્ન કરે તેને જ કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો કહેતાં ઝીણી બુદ્ધિવાળો કહ્યો છે.

ગમે તેટલી બુદ્ધિ હોય પરંતુ જો આત્માના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન ન થાય તો તે મુમુક્ષુતાનો અભાવ જ છે. જે સંસારની માયાજાળમાંથી પાછો ન વળી શકે અને અનાદિમુક્તની સ્થિતિના માર્ગે આગળ પ્રયાણ જ ન કરી શકે. માટે આપણામાં જ્યાં જ્યાં મુમુક્ષુતાનો અભાવ રહેતો હોય તે ઓળખીને ટાળીએ અને ખરા અર્થમાં

મુમુક્ષુ બનીએ.

● મુમુક્ષુતા કેળવવાના ઉપાય :

ઉત્કૃષ્ટ અને સબળ જીવનનું અતિ મહત્વનું પાસું છે જીવનધ્યેય. ધ્યેયસભર જીવન જ ઊર્ધ્વગતિ કરાવી શકે છે અને તેનું જ મૂલ્ય છે. સત્સંગના યોગમાં આવ્યા પછી દરેકના જીવનમાં બે ધ્યેય હોય છે. જેમાં એક કાર્યધ્યેય અને બીજો જીવનધ્યેય.

૧. **કાર્યધ્યેય** : સત્સંગના યોગમાં આવેલા દરેક સત્સંગીમાત્રનો કાર્યધ્યેય દરેક સમયે જુદો જુદો હોય છે. ધ્યેયની પ્રબળતા પણ જુદી જુદી હોય છે. એ ધ્યેય માત્ર કોઈ કાર્ય પૂરતો નિશ્ચિત હોય છે. જેમ કે, મંદિરે દર્શન કરવા જવું છે, સભામાં જવું છે, માળા કરવી છે વગેરે.

૨. **જીવનધ્યેય** : દરેક સત્સંગીમાત્રનો જીવનધ્યેય એક અને માત્ર એક જ હોય. જીવનધ્યેયમાં પણ અવરભાવનો અને પરભાવનો જીવનધ્યેય છે.

અવરભાવનો ધ્યેય :

ગૃહસ્થ સત્સંગીએ મહારાજ અને મોટાપુરુષ રાજી થાય એવું હરિભક્તપણું કેળવવું અને ત્યાગી સાધુએ સાધુતા કેળવવી એ ત્યાગીનો અવરભાવનો જીવનધ્યેય છે. હરિભક્તપણું અને સાધુતા એટલે જ મુમુક્ષુતા. અર્થાત્ રાજીપાનો અખંડ વિચાર એ જ મુમુક્ષુતા.

આધ્યાત્મિક માર્ગ એ ખાંડાની ધાર ઉપર ચાલવાનો માર્ગ છે. જેમાં દેહભાવના યોગે કરીને પળે પળે વિઘ્નો આવવાની શક્યતાઓ છે. જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી, જ્યાં સુધી સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી સત્સંગમાં અભાવ-અવગુણ, દ્રોહ-અપરાધ, વર્તમાનના લોપ, દેશકાળનો સંગ લાગી જવાનાં અનેક જોખમો રહેલાં છે. નિર્વિઘ્ને સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી સત્સંગ પાર પાડવાનો એક અને માત્ર એક જ ઉપાય છે : મુમુક્ષુતા.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પણ ઉજા પ્રકરણની ૨૮મી વાતમાં મુમુક્ષુતાનું મહત્વ બતાવ્યું છે કે, “બહુ ખપવાળો હોય તેનું સમું રહે, નીકર બહુ પ્રકારના શબ્દ આવે તે મૂળગો ઘટી જાય.” અર્થાત્ ખપવાળો એટલે કે મુમુક્ષુ થાય તો જ સમું રહે કહેતાં નિર્વિઘ્ને સત્સંગ પાર પડે.

અવરભાવનો જીવનધ્યેય મુમુક્ષુતા કેળવવી તે છે. પરંતુ મુમુક્ષુતા એ પૂર્ણાહુતિ નથી. અવરભાવનો આ ધ્યેય એ પણ પરભાવના ધ્યેયની પુષ્ટિ માટે જ છે.

પરભાવનો ધ્યેય :

‘અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામી મૂર્તિસુખને પામવું’ : આ આપણા જીવનનો અંતિમ અને સાચો ધ્યેય છે. જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ પણ કરી કરીને આ જ ધ્યેયની પુષ્ટિ કરાવતાં ભાગ-૧ની ૧૬૭મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “પ્રત્યક્ષ મહારાજ ને મુક્ત મળ્યા માટે અખંડ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ અંતર્વૃત્તિએ ધારવી તે ધારતાં ધારતાં તેજમાં મૂર્તિ દેખાય ત્યારે જે કરવાનું છે તે કર્યું કહેવાય. સત્સંગીને કથાવાર્તા કરવી તે તો ચારો છે પણ અખંડ મૂર્તિમાં રહેવું તે જ કરવાનું છે, એ તો નક્કી કરવું જોઈશે.”

એટલે કે આપણે કરી કરીને અંતે મૂર્તિમાં રહેવાનું છે. આપણો સ્પષ્ટ ધ્યેય મૂર્તિસુખના અધિકારી થવું એ જ છે. આ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે બે વિચાર સતત રહેવા જોઈએ :

(૧) ધ્યેયનો વિચાર, (૨) ધ્યેય સુધી પહોંચવાનો વિચાર.

જીવનમંત્રની ત્રીજી કલમ આપણા જીવનધ્યેયના વિચારની પુષ્ટિ કરાવે છે કે, “મહારાજની મૂર્તિ એ જ મારો ધ્યેય છે.” આ ધ્યેયને પામવાનો જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ ત્રણેય અવસ્થામાં આલોચ જાગે ત્યારે મૂર્તિના સુખને પામી શકાય. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૨૨મા વયનામૃતમાં બે સેના સામસામે લડવા તૈયાર થઈ હોય તેને ગમે તેમ કરી સામેના સૈન્યને ઠેકાણે પોતાનું નિશાન રોપવાનો સંકલ્પ હોય છે તે દષ્ટાંત કહી તેનો સિદ્ધાંત કહ્યો છે કે, “એનું સિદ્ધાંત તો એ છે જે, નિશાનને ઠેકાણે તો ભગવાનનું ધામ છે ને રાજાના શૂરવીરને ઠેકાણે તો ભગવાનના દઢ ભક્ત છે તેને તો આ સંસારને વિષે માન થાઓ અથવા અપમાન થાઓ, દેહને સુખ થાઓ અથવા દુઃખ થાઓ, શરીર રોગી રહો અથવા નિરોગી રહો, દેહ જીવો અથવા મરો પણ એને કોઈ જાતનો હૈયામાં ઘાટ નથી જે આપણે આટલું દુઃખ થાશે કે આપણે આટલું સુખ થાશે; એ બેમાંથી કોઈ જાતનો હૈયામાં ઘાટ નથી. એ ભક્તજનના હૈયામાં તો એ જ દઢ નિશ્ચય છે જે આ દેહે કરીને ભગવાનના ધામમાં નિવાસ કરવો છે.”

અર્થાત્ ગમે તેવી સ્થિતિ-પરિસ્થિતિમાં ભગવાનના ધામમાં કહેતાં મૂર્તિના સુખમાં રહેવું છે - આવા વિચારે સતત સંસારથી અર્થાત્ અવરભાવથી પાછા વળાય અને સ્થિતિ માટેના સતત પ્રયત્ન થાય ત્યારે સુખ પમાય.

બીજો વિચાર મૂર્તિના સુખના અધિકારી થવાના ધ્યેય સુધી પહોંચવાનો. આ

મૂળ ધ્યેયને કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકાય ? તે વિચાર સતત રાખવો. મૂર્તિસુખના અધિકારી થવું જ છે. મુક્તભાવ દઢ કરતા પહેલાં મુમુક્ષુ બનવું ફરજિયાત છે. આપણે મુમુક્ષુતાના અર્થને જાણી તેનું મહત્ત્વ, ફાયદા-ગેરફાયદા સમજ્યા. શા માટે ? તો, મુમુક્ષુતા દઢ કરવા માટે. તો હવે આપણે મુમુક્ષુતા કેળવવા માટે દઢ સંકલ્પ કરીએ.

મુમુક્ષુતા એ બહુ વિશાળ શબ્દ છે. તેમાં અનેક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૩૩મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “હાંકનારો, બળધિયા, પૈડાં, ધૂંસરી, ઊધ્ય, માંચડો એવાં ઘણાંક સામાને કરીને એક ગાડું કહેવાય છે.” એવી રીતે એક-બે નહિ પણ ઘણીબધી બાબતો અને ગુણોએ કરીને મુમુક્ષુતા કેળવાય છે. ત્યારે આપણને પ્રશ્ન થાય કે મુમુક્ષુતાની શરૂઆત ક્યાંથી કરવી ?

વ્હાલા પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ મુમુક્ષુતા દઢ કરવા પ્રથમ ચાર લક્ષ્યાંક બતાવ્યા છે.

જેમ ABCDની શરૂઆત Aથી થાય અને અંકની શરૂઆત ૧થી થાય છે એમ મુમુક્ષુતા કેળવવાની શરૂઆત આ ચાર બાબતથી થાય. મુમુક્ષુતા કેળવવા આ ચાર બાબતોને આપણા લક્ષ્યાંક બનાવીએ.

લક્ષ્યાંક-૧ : હું કોણ છું ? શા માટે આવ્યો છું ?

લક્ષ્યાંક-૨ : સાંખ્યજ્ઞાન દઢ કરીએ...

લક્ષ્યાંક-૩ : સકામ મટી નિષ્કામ થઈએ...

લક્ષ્યાંક-૪ : આપણે આપણું કરી લઈએ...

મુમુક્ષુતા કેળવવાની આ પ્રાથમિક લાયકાત છે. પ્રથમ આ ચાર લક્ષ્યાંક સિદ્ધ થાય તો મુમુક્ષુતા કેળવાતી જાય, દેહભાવથી પાછા વળાય અને મુક્તભાવ તરફ આગળ વધાય. જેનાથી આપણો સ્પષ્ટ ધ્યેય મૂર્તિસુખના અધિકારી થવું તે સિદ્ધ થતો જાય. આ ચાર લક્ષ્યાંક સિદ્ધ કરવા દઢ સંકલ્પી બનીએ. આ ઉપરાંત મુમુક્ષુતા કેળવવા આંતરખોજ એ પણ જડીબુટ્ટી સમાન છે. તેનું વાંચન-લેખન-મનન કરી મુમુક્ષુતા કેળવવા તરફ આગળ વધીએ.

૨

પાછા વળીએ અને આગળ વધીએ...

હેતુની સ્પષ્ટતા વિના કોઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. સંસારનું કાર્ય હોય કે પછી આધ્યાત્મિક માર્ગમાં સાધકની સાધના હોય. પરંતુ દરેક કાર્યને સિદ્ધ કરવા હેતુની સ્પષ્ટતા એ અતિ મહત્વનું પરિબળ છે.

સાધનકાળમાં રહેલો કોઈ પણ સાધનિક સેવા-પ્રવૃત્તિ, વિષય, અહંતા-મમતા, દોષ-સ્વભાવ, અભાવ-અવગુણથી અવરાયેલો હોય છે. તેથી સાધકના જીવનમાં દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ આદિક ઘણાં પરિબળો ભાગ ભજવી જતાં હોય છે. જે તેમનો સત્સંગનો ધ્યેય ચુકાવી દે છે. સાધ્ય સ્વરૂપ સુધી પહોંચવા દેતો નથી.

ધ્યેયનો ધ્વંસ કરનાર ઉપરોક્ત પરિબળોથી પાછા વળવા અને ધ્યેય સ્વરૂપ એવા મહારાજના સુખ તરફ આગળ વધવા માટે જ સત્સંગ અને સાધનો છે. મહારાજ અને મોટાપુરુષનું ગમતું, રુચિ એ આપણું અવરભાવનું સાધ્ય છે. જે તરફ પાછા વળવા અને તે પ્રમાણે વર્તવા માટે જ આપણે સત્સંગ અને સાધનો કરીએ છીએ. પાછા વળવાનો વિચાર એ માયાથી પરનો નિર્બંધ વિચાર છે.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી,
પળો વીતતી જાય છે...

દિવસો ચાલ્યા જાય છે...

મહિનાઓ પસાર થતા જાય છે...

વર્ષો વીતતાં જાય છે...

બસ... ચાલ્યા જ જાય છે... ચાલ્યા જ જાય છે...

આ ચાલ્યા જતા સમયને સાર્થક કરવા... સાધનોને સાધ્ય સુધી પહોંચાડવા...

પાછા વળીએ... આગળ વધીએ...

સત્સંગ અને રાજીપાનાં સાધનો એ જગતની કોરથી પાછાં વળવાનાં માધ્યમ છે. તેથી જ શ્રીજીમહારાજે આપણા દૈનિક જીવનમાં પૂજા, આરતી, ધ્યાન, માળા, સભા, માનસીપૂજા, પ્રાર્થના, સમૂહગાન, વચનામૃત-શિક્ષાપત્રી વાંચન, ધૂન, ચેષ્ટા આદિક આહ્નિકનું આયોજન કર્યું છે. જેના દ્વારા આપણે વારંવાર આપણા ભુલાઈ ગયેલા મૂળ ધ્યેય તરફ પાછા વળેલા રહીએ જેનાથી દિવસ દરમ્યાન આપણી બેટરી ચાર્જ થતી રહે અર્થાત્ સાધ્ય સ્વરૂપમાં સંલગ્ન રહેવાય.

વાસ્તવિકતાએ આપણે સાધનો તો બધાં કરીએ જ છીએ પરંતુ તેનો હેતુ સરતો નથી. કારણ આપણે બહુધા તેને નિત્યક્રમ (રૂટિન) બનાવી દઈએ છીએ. તેથી તે માત્ર કરવા ખાતર થાય છે. સેવા-પ્રવૃત્તિનો અભિનિવેશ થઈ જાય છે. તેથી સાધન કરતાં આપણને બીજી પ્રવૃત્તિમાં વધુ રસ જણાય છે.

સભા પૂર્વે થતી કીર્તનભક્તિ, ધૂન, પ્રાર્થના, વચનામૃત શ્રવણ વગેરેને આપણે મદારીના ખેલ પૂર્વેની ડુગડુગી જેવા સમજીએ છીએ. જાણે કે તે બધાને ભેગા કરવા માટે જ ન હોય ? અને ખરેખર તેથી જ તેના દ્વારા વૃત્તિઓને એકાગ્ર કરી પાછા વળવાનો ધ્યેય ચુકાઈ જાય છે. અને જો ક્યારેક બેઠા હોઈએ તો તેના રાગમાં, તાલમાં, લયમાં સમય પસાર થઈ જાય છે. પરિણામે મહારાજની સાથે રાગ (સંબંધ) થતો નથી. શબ્દ સાથે તાલ મિલાવી તે આકારે થવાતું નથી. સાધન કરવા છતાં તેનું યોગ્ય ફળ મળતું નથી. ફિઝ લાવ્યા પણ તેનો ઉપયોગ કબાટ તરીકે જ થાય તો તેનો ફાયદો શું ? તેમ સાધન કર્યા પણ સાધ્ય સુધી ન પહોંચ્યાં તો તેનો ફાયદો શું ?

કોઈ પણ સાધન નાનું હોય કે મોટું; હંમેશાં આપણી દૃષ્ટિ તેમાંથી મળતા નફા તરફ રાખવી. ફૂટના વેપારી પાસે કોઈ પાંચ સફરજન લેવા આવે તો આપે પરંતુ એક સફરજન લેવા આવે તો આપે ? આપે જ; કારણ તેની નજર એક સફરજનમાંથી મળતા બે રૂપિયાના નફા તરફ છે. તેમ આપણી દૃષ્ટિ સતત નફા તરફ રાખવી.

સાધન કેટલાં કર્યાં તે કરતાં કેવાં કર્યાં તે મહત્ત્વનું છે.

જેમ પંખાની સ્વિચ ચાલુ કર્યાં પછી પાછું વળીને જોઈએ છીએ કે ચાલુ થયો કે નહીં? તેમ સાધન કર્યાં પછી ચેક કરવું કે પાછું વળાયું કે નહીં? ચપ્પાની ધાર કાઢવાવાળો સરાણિયો ધાર કાઢતાં કાઢતાં ધાર પર આંગળી મૂકી વારે વારે ચેક કરે છે કે કેવી ધાર નીકળી? તેમ આપણે દરેક સાધન કરતાં કરતાં સ્વનિરીક્ષણ કરવું કે આ સાધન હેતુસભર થાય છે? પાછા વળાય છે?

આપણાં તમામ સાધન આપણું આધ્યાત્મિક સાઈન બોર્ડ (માઈલોમીટરનું બોર્ડ) છે. રોડ ઉપર આવેલું સાઈન બોર્ડ બે કામ કરે : (૧) પાછા વાળવાનું, (૨) સાચી દિશા બતાવી આગળ વધારવાનું. સાઈન બોર્ડ એ રોડની શોભા નથી પરંતુ ઉપયોગ કરવા માટે છે. પરંતુ રોડ ઉપર નીકળેલા જે ડ્રાઈવરની નજર સતત સાઈન બોર્ડ તરફ હોય તેના કામમાં આવે, બીજાના નહીં.

ગાડી લઈ અમદાવાદથી વડોદરા જવા નીકળ્યા અને ૧૦૦-૮૦-૮૦ કિ.મી. સાઈન બોર્ડમાં આવે અને આગળ જતાં ફરી ૧૦૦ કિ.મી. આવે તો તરત સાઈન બોર્ડ જોઈ આપણે પાછા વળી જઈએ કે રસ્તો ખોટો છે. અને ૮૦ના ૭૦ આવે તો આપણે આગળ વધીએ છીએ. છેક વડોદરા પહોંચીએ નહિ ત્યાં સુધી સતત સાઈન બોર્ડ તરફ નજર રાખીએ છીએ. ગાડી ચલાવતાં વચ્ચે ફોન આવે તો ફોન પર વાત કરીએ, ગાડીના સભ્યો સાથે પણ વાત કરીએ છતાં નજર સતત સાઈન બોર્ડ પર રહેતી હોય ત્યારે ધ્યેય સુધી પહોંચાય.

આધ્યાત્મિક માર્ગમાં આપણાં તમામ સાધન મૂર્તિસુખના ધ્યેય સુધી પહોંચવાનાં સાઈન બોર્ડ છે. રોડ એટલે પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધીની યાત્રા. ડ્રાઈવર એટલે સાધના કરનાર સાધક. મુખ્ય ધ્યેય એટલે મૂર્તિમાં જોડાવું. અન્ય કામ એટલે સેવા, જવાબદારીઓ, વ્યવહારિક કાર્યો વગેરે.

એક સાધક તરીકે આપણને સોંપેલી સેવા-પ્રવૃત્તિ કે વ્યવહારિક કાર્યોની જવાબદારી નિભાવવા છતાં આપણી નજર સતત મુખ્ય ધ્યેય સુધી પહોંચવા તરફ રહેવી જોઈએ. એ ધ્યેયથી નજીક છીએ કે દૂર જઈ રહ્યા છીએ તે ચકાસવાં માટે જ સાધનો છે. જો એ સાધનો માત્ર કરવા ખાતર કરીએ તો સાઈન બોર્ડ જોવાનું ચૂક્યા કહેવાય. અન્ય સેવામાં મુખ્ય સેવાને ગૌણ કરી કહેવાય. એક સાધક તરીકે આપણે મુખ્ય સાધના કરતાં કરતાં સેવા-પ્રવૃત્તિ કરવાની છે.

કોઈ કારણોસર મોઢું થયું હોય તો ડ્રાઈવર ગાડી ઝડપથી ચલાવે તેમ છતાં

સાઈન બોર્ડ જોવાનું ચૂકતા નથી. તેવી રીતે અવરભાવની ગમે તેટલી વધારે સેવા-પ્રવૃત્તિ હોય તોપણ સાધનો પાછા વળવા અને આગળ વધવાના હેતુથી જ કરીએ.

સત્પુરુષના મહાત્મ્યનું કીર્તન ગાવાથી અવરભાવનું બધું ગૌણ થાય અને મહિમા આકારે થવાય તે પાછા વળ્યા કહેવાય. પરંતુ મહાત્મ્યનું કીર્તન ગાવાથી ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી અને પ.પૂ. સ્વામીશ્રીને વિષે અહોભાવ પ્રગટે, ગમે તેવા સંજોગ-પરિસ્થિતિમાં પણ મહિમા ટકેલો રહે, નિરંતર મહિમામાં ડૂબેલા રહેવાય તો તે આગળ વધ્યા કહેવાય.

ધૂન બોલતી વખતે બધેથી વૃત્તિઓને પાછી વાળી એકાગ્રતાથી ધૂન બોલીએ તો તે પાછા વળ્યા કહેવાય અને ધૂન બોલતાં મૂર્તિ સાથે ઓતપ્રોત થઈ જવાય તો તે આગળ વધ્યા કહેવાય.

કથા સાંભળતાં મહારાજ અને મોટાની રુચિની ખબર પડે, તે પ્રમાણે વર્તવા તત્પર થઈએ તે પાછા વળ્યા કહેવાય અને એમનું ગમતું, રુચિ એ જ જીવન બની જાય તે આગળ વધ્યા કહેવાય.

આપણું સૌથી મોટું સાઈન બોર્ડ સત્પુરુષ છે. માટે તેમના વચનને વિચારી, જીવનને જોઈ આપણા જીવનની કસરને તપાસી પાછા વળવું અર્થાત્ એમની રુચિ-ગમતા પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયાસ કરવો એ જ પાછા વળ્યાની નિશાની છે.

આપણા જીવનમાં જેટલી પ્રવૃત્તિ વિશેષ હોય એટલો પાછા વળવાનો વિચાર વિશેષ જોઈએ. જે કાંઈ વાંચીએ, શ્રવણ કરીએ, વક્તવ્ય આપીએ, કીર્તનગાન કરીએ આદિ ગમે તેટલાં સાધનો કરીએ તે પાછા વળવાના વિચાર સાથે કરીએ. વિચાર જ વર્તનનું મૂળ છે. જેવી વૃત્તિ એવી જ પ્રવૃત્તિ થાય. તેથી આપણે જે કાંઈ કરીએ તેમાં પાછા વળવાનો વિચાર મુખ્ય રાખીએ તો તે પછીની બધી જ પ્રવૃત્તિમાં આપણે પાછા વળેલા રહેવાય. રોજબરોજ બનતા પ્રસંગો, ક્રિયા-પ્રક્રિયાઓમાં આપણે પાછા વળવા તો ટેવાયેલા છીએ પરંતુ તે દેહલક્ષી પ્રવૃત્તિઓમાં છે.

- પાડોશીના ઘરમાં ચોરી થઈ અથવા સમાચાર મળે કે દુષ્કાળનું વર્ષ હોવાથી બધે ચોરીઓ થાય છે. આટલી વાતની ખબર પડતાં તરત જ આપણે સાવધાન થઈ જઈએ. કોઈક દિવસ મંદિરે દર્શન કરવા જઈએ કે દૂધ-શાક લેવા જઈએ ત્યારે ઘર જો ખુલ્લું મૂકીને નીકળ્યા હોઈએ તોપણ પાછા વળીને બંધ કરી દઈએ.
- આપણે ગાડી લઈને ઉતાવળમાં નીકળ્યા હોઈએ; સમયે પહોંચવું જ પડે એવું હોય અને આપણી નજર સામે પુલ તૂટી ગયેલો હોવાથી ગાડીને નીચે પડતા

જોઈ હોય તો શું કરીએ ? તરત પાછા વળીએ. ગમે તેટલી ઉતાવળ હોય તોપણ એ રસ્તે ન જઈએ. કોઈ ઉપદેશ ન આપે તોપણ પાછા વળીએ.

- કોઈ વસ્તુ આપણને બહુ ભાવતી હોય અને ડોક્ટર કહે કે આનાથી ભવિષ્યમાં કેન્સર થાય તો આપણે તરત જ તે વસ્તુ જમવાની બંધ કરી દઈએ. કોઈ આગ્રહ કરે તોપણ ના પાડીએ. એ વસ્તુ પ્રત્યે આપણી નિરંતર વૃત્તિ પાછી વળેલી રહે.

આપણા રોજબરોજના જીવનમાં આવી દેહલક્ષી બાબતોમાં તો કોઈના ઉપદેશ વગર પણ સહજતાથી પાછા વળી જઈએ છીએ. એવી રીતે આત્મલક્ષી સત્સંગની કોઈ પણ બાબતમાં હંમેશાં પાછો વળેલો રહે એ જ મુમુક્ષુ. પાછા વળવાના વિચારથી જીવન બદલાય અને આગળ વધવાના વિચારથી સ્થિતિ સુધી પહોંચાય. એક વિચારથી અવરભાવનું પરિવર્તન થાય અને બીજા વિચારથી પરભાવ તરફ આગળ વધાય. મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવા માટે પાછા વળવું ને આગળ વધવું એ બે વિચાર મૂળભૂત પાયારૂપ છે. મુમુક્ષુના અંગ સમાન છે. કારણ, તેનાથી નિરંતર સ્વની પુષ્ટિ થાય છે. સ્વવિકાસ માટેના વિચારોમાં ડૂબેલા રહેવાય છે. ખરેખર જે છોડવાનું છે તે છૂટે અને પકડવાનું છે તે પકડાય તે જ પાછા વળ્યા અને આગળ વધ્યાનું માપદંડ છે.

મુમુક્ષુતા દૃઢ કરવાના લક્ષ્યાંકો સિદ્ધ કરવા તરફ આપણે પ્રયાણ કરી રહ્યા છીએ ત્યારે આ લક્ષ્યાંકોને વાંચતા-મનન કરતા નિરંતર આપણી ક્સર શોધી પાછા વળવાના અને રાજીપાના તથા સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધવાના વિચારોમાં ડૂબેલા રહીએ.

૩

લક્ષ્યાંક-૧ :

હું કોણ છું ? શા માટે આવ્યો છું ?

જન્મજાત નવશિશુથી માંડી દરેક વ્યક્તિમાં સજીવ કે નિર્જીવને જોવાની, પારખવાની કે ઓળખવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ રહેલી હોય છે. નાનું બાળક રોજ માતાપિતા કે વડીલોને પ્રશ્ન પૂછે છે કે, આ શું છે? પેલું શું છે? આ કોણ છે? અને પેલું કોણ છે? એવા અનેક પ્રશ્નો પૂછે છે. પરંતુ કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં કે મોટા થઈને પણ કોઈને કે પોતાની જાતને એવો પ્રશ્ન નથી પૂછતા કે, ‘હું કોણ છું?’ અને ‘શા માટે આવ્યો છું?’

અધ્યાત્મ માર્ગના આજ સુધીના ઇતિહાસમાં ‘હું કોણ છું?’ અને ‘શા માટે આવ્યો છું?’ આ બે પ્રશ્નો વણઉકલ્યા રહ્યા છે. આ બે પ્રશ્નોની સાચી સ્પષ્ટતા બહુધા કોઈએ પોતાને કરાવી જ નથી. પરિણામે સત્સંગમાં આવવા છતાં સત્સંગનું ફળ પમાતું નથી કે સાચા સત્સંગી પણ થવાતું નથી.

હું દેહથી નોખો આત્મા છું અને સનાતન પરમાત્મા સ્વામિનારાયણ ભગવાન સાથે રસબસભાવે જોડાવું તે જ સત્સંગ છે. આવા સત્સંગ માટે દેહથી વિરક્ત એવો આત્મા સનાતન ભગવાન સ્વામિનારાયણ સાથે રસબસભાવે જોડાય ત્યારે જ સાચો સત્સંગી થઈ સત્સંગનું ફળ પામી શકે છે. તેથી જ દેહથી નોખા એવા આત્માને પરમાત્મા એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો સંગ કરવાનો આગ્રહ દર્શાવતાં શ્રીજીમહારાજે શ્રીમુખે ગઢડા છેલ્લાના ઉલ્લાસ વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “સત્રૂપ એવો જે પોતાનો આત્મા તથા સત્રૂપ એવા જે (પરમાત્મા) ભગવાન તેનો જેને આવી રીતે સંગ થાય તેને સત્સંગી કહીએ.” આપણે જો દેહ રૂપે જ વર્તીએ અને સ્વામિનારાયણ ભગવાનના સ્વરૂપને યથાર્થ ન ઓળખીએ તો સત્સંગી જ ન થવાય તો મુમુક્ષુ કેવી રીતે બનાય? તો પછી સત્રૂપ પરમાત્માનું સુખ તો પમાય

જ ક્યાંથી ? માટે પ્રથમ મુમુક્ષુતા દઢ કરવા ‘હું કોણ છું ?’ તે પ્રશ્નને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે.

જ્ઞાનની જાગૃતિમાં રહેવું તે મુમુક્ષુતા કેળવવાનું પ્રથમ સ્ટેપ છે. હવા સર્વત્ર છે અને તેનો ઉપયોગ પણ સર્વે કરે છે. તેમ મુમુક્ષુતા કેળવવા ‘હું કોણ છું ?’નો વિચાર હવાની જેમ સર્વત્ર અને ત્યાગી-ગૃહી સર્વેને કરવો અતિ જરૂરી છે. કારણ, આત્માનો દેહભાવ તોડાવી મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવાની મોટામાં મોટી દવા ‘હું કોણ છું ?’નો વિચાર છે.

સત્સંગની શરૂઆત ‘મહારાજ કોણ છે ?’ એ વિચારથી થાય છે જ્યારે સંપૂર્ણ સત્સંગ (અનાદિમુક્તની સ્થિતિ)ની શરૂઆત ‘હું કોણ છું ?’ વિચારથી થાય છે. આ વિચારથી જ અનાદિની સ્થિતિના માર્ગે ચાલવાનો પ્રવેશ મળે છે. પ્રવેશ મળ્યા પછી પણ સ્થિતિ સુધીની યાત્રાનો આધાર પણ આ વિચાર પર જ છે. કારણ આ વિચારની દઢતાથી દેહભાવની દીવાલ તૂટતી જાય છે અને મુક્તભાવની મજબૂતાઈ આવતી જાય છે.

અનાદિમુક્તની પ્રાપ્તિ થયા પછી સ્વવિકાસમાં તીવ્રતાથી આગળ વધવા માટે ‘હું કોણ છું ?’નો વિચાર પાયારૂપ છે. પરભાવના વિચારથી જ પરભાવમાં જવાય તેમ ‘હું કોણ છું ?’ના વિચારથી જ આપણા ધ્યેયની નિરંતર પુષ્ટિ થતી જાય, જીવનપરિવર્તન થાય.

એક રાજાનો દીકરો નાનપણથી તોફાની. બધાને ખૂબ રંજાડે, હેરાન કરે અને આખો દિવસ રખડ્યા કરે. ઘણા શિક્ષકો તેને ભણાવવા આવ્યા છતાં તેના તોફાનથી બધા થાકીને તોબા પોકારી જતા. એક શિક્ષકે રાજકુંવરને ભણાવવાનું અને તેનું જીવન બદલવા માટેનું બીડું ઝડપ્યું.

શિક્ષકે રાજાના બાપદાદાની પેઢીઓના ઈતિહાસની જાણકારી મેળવી. એક ઈતિહાસ સાથેનો ફોટો આલ્બમ બનાવ્યો. તે રોજ એક પછી એક રાજાનો ફોટો બતાવી તેમના ઈતિહાસ અને કાર્યો વિષે સમજાવે. છેલ્લા દિવસે આલ્બમના છેલ્લા પેજ પર રાજકુમારનો ફોટોગ્રાફ બતાવ્યો.

કુંવરને અહોભાવ થયો કે, “I am the member of the royal family !” અર્થાત્ ‘હું એક રજવાડી પરિવારનો સભ્ય (ભવિષ્યનો રાજા) છું !’ એવી ખબર પડતાં તેનું જીવન બદલાઈ ગયું. તેમ આપણને અવરભાવમાં અને પરભાવમાં ‘હું કોણ છું ?’ની સ્પષ્ટતા થાય તો આપણું અવરભાવ અને પરભાવ બેય જીવનનું

પરિવર્તન થઈ જાય. મુમુક્ષુતાના માર્ગે આગળ વધવા માટે એક મુમુક્ષુ તરીકે ચાર પ્રશ્નોની અવરભાવ અને પરભાવ બંનેમાં સ્પષ્ટતા હોવી જોઈએ.

હું કોણ છું ?

તો, અવરભાવમાં હું સર્વોપરી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો દીકરો, આશ્રિત, હરિભક્ત-સંત છું. સમર્થ ગુરુ પ.પૂ. બાપજીનો શિષ્ય છું તથા પરભાવમાં હું શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિમાં રહેનારો અનાદિમુક્ત છું.

હું શા માટે આવ્યો છું ?

તો, અવરભાવમાં મહારાજ અને મોટાને રાજી કરવા આવ્યો છું. એ રાજી થાય એવું દિવ્યજીવન જીવવા આવ્યો છું. પરભાવમાં દેહ રૂપે વર્તવાનું છોડી મૂર્તિમાં રહી મૂર્તિનું સુખ ભોગવવા માટે, તેનો અનુભવી થવા તથા પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધીની યાત્રા પૂરી કરવા આવ્યો છું.

હું શું કરી રહ્યો છું ?

અવરભાવમાં મહારાજ અને મોટાપુરુષ રાજી ન હોય એવું તો કાંઈ કરી રહ્યો નથી ને ? પરભાવમાં દેહભાવનો પ્રલય કરી મુક્તભાવ દઢ કરવાને બદલે દેહભાવની દીવાલ જાડી તો કરી રહ્યો નથી ને ?

હવે માટે શું કરવાનું છે ?

અવરભાવમાં એ રાજી થાય એમ જ સદાય કરવું છે. એ રાજી ન હોય તે નહિ જ કરવાનું. પરભાવમાં જ્ઞાન અને ધ્યાનના યોગે જલદી અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામવી છે.

આ ચાર પ્રશ્નોમાં અન્ય ત્રણ પ્રશ્નોની સ્પષ્ટતાનો મુખ્ય આધાર ‘હું કોણ છું ?’ આ એક વિચાર પર રહેલો છે. જેમ ઝાડના થડ, ડાળ-પાંદડાં, ફળ-ફૂલનો આધાર મૂળ પર રહેલો છે તેમ ત્રણ પ્રશ્નોનું મૂળ ‘હું કોણ છું ?’નો વિચાર છે.

શિક્ષકને ખ્યાલ રહે છે કે, ‘હું શિક્ષક છું’ ત્યારે જ તેના કર્તવ્ય અને ફરજપાલન માટેની જાગૃતતા આવે છે કે હું શા માટે આવ્યો છું ? તો, વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા શીખવવા માટે આવ્યો છું. તો જ મારું શિક્ષક તરીકેનું પદ શોભે !

ડોક્ટરને ખ્યાલ રહે કે, ‘હું ડોક્ટર છું’ તો પછી તરત વિચાર આવે કે ‘હું શા માટે ડોક્ટર થયો ?’ તો દર્દીની સારવાર કરી સાજા કરવા માટે. પછી વાસ્તવિકતાએ આંતરજીવન તપાસે કે હું શું કરી રહ્યો છું ? તો જ દર્દીની નિઃસ્વાર્થભાવે સાચી સેવા કરી શકે.

તેવી જ રીતે એક મુમુક્ષુ તરીકે આપણા જીવનમાં આ ચારેય પ્રશ્નોની અવરભાવ અને પરભાવની સ્પષ્ટતા કરીએ તો,

અવરભાવમાં...

હું કોણ છું ? તો, મહારાજ અને મોટાપુરુષને રાજી કરી કેવળ મોક્ષને ઈચ્છનાર એક મુમુક્ષુ છું.

હું શા માટે આવ્યો છું ? તો, અનંત જન્મ દેહ-દેહના સંબંધીને રાજી કર્યા છે; આ ફેરે મહારાજ અને મોટાપુરુષને રાજી કરવા આવ્યો છું. મારા જીવનની હરેક પળ, હરેક શ્વાસ મહારાજ અને મોટાના રાજીપામાં જ વિતાવવા આવ્યો છું. મહારાજ અને મોટાપુરુષને રાજી કરી મારી મુમુક્ષુતા દૃઢ કરવા આવ્યો છું. અનંત જન્મ મનનું ગમતું કરી દેહરખો થઈ ફર્યો છું પણ આ ફેરે મનમુખી મટી ગુરુમુખી થવા આવ્યો છું. મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરી એમનામાં મારું અસ્તિત્વ ઓગાળવા આવ્યો છું. વિષયની કોરે યોજાળા બનેલા ઈન્દ્રિય-અંતઃકરણને પ્રભુ સન્મુખ કરવા, પંચવર્તમાનેયુક્ત જીવન કરવા આવ્યો છું. મારો સમય, શક્તિ, બુદ્ધિ, આવડત બધું મહારાજ માટે જ વાપરવા આવ્યો છું.

હું શું કરી રહ્યો છું ? રણમાં કોઈ ભોમિયા વગર અટવાઈ પડે તેમ હું દેહધારીઓના સંગમાં રહી મોટાપુરુષરૂપી ભોમિયા મળ્યા છતાં સંસારરૂપી રણમાં અટવાઈ ગયો છું. સગાંસંબંધીઓને, વેપારીઓને, ગ્રાહકોને, બીજા બધાને રાજી કરવામાં મહારાજ અને મોટાપુરુષને રાજી કરવાનો ધ્યેય જ ભૂલી ગયો છું.

પ્રસાદીના પાણીનો ઉપયોગ શૌચવિધિના પાણીમાં થાય છે.

પીવાનું પાણી હાથ ધોવામાં વપરાય છે.

સોનાના દાતરડાનો ઉપયોગ ઘાસ વાઢવામાં થાય તેમ મહારાજે આપેલા સમય, શક્તિ, બુદ્ધિ અને આવડતનો ઉપયોગ એમના માટે કરવાનો હોવા છતાં દેહ અને દેહના સંબંધીઓ માટે, જગત માટે કરું છું.

માન-મોટપ, સત્તા, દ્રવ્ય કમાવવામાં મારું મારું કરીને મંડી પડ્યો છું. ખરેખર જે કરવાનું છે તે કાંઈ થતું નથી અને નથી કરવાનું તે બધું થાય છે. બ્રેક વિનાની ગાડી જેવું મારું જીવન થઈ ગયું છે.

હવે માટે શું કરવાનું છે ? જીવનની ગાડી અવળા રસ્તે ચડી ગઈ છે તો હવે

જ્યાં જ્યાં ખોટું થાય છે ત્યાંથી પાછા વળવું છે. મહારાજ અને મોટાપુરુષના રાજીપા બહારનું કોઈ લક્ષ્ય મારા જીવનમાં બંધાવા દેવું નથી. ખરેખર હું સત્સંગમાં આવ્યો નથી પણ મહારાજ કૃપા કરીને લાવ્યા છે; એમના માટે જ. તો હવે એમના અર્થે જ જીવન જીવવું છે. દ્રવ્ય-સંપત્તિ પાછળની દોટને હવે ટૂંકાવી દેવી છે.

પરભાવમાં...

હું કોણ છું ? તો, હું દેહથી નોખો એવો આત્મા છું. એ આત્માને મહારાજ અને મોટાપુરુષે કૃપા કરી મૂર્તિમાં જ રાખી લીધો છે એટલે હવે હું દેહ પણ નહિ, આત્મા પણ નહિ, અનાદિમુક્ત જ છું. હવે હું કોઈનો બાપ નથી, દીકરો નથી, સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી, પટેલ કે બ્રાહ્મણ નથી, મારી કોઈ નાત નથી કે જાત નથી.

હું શા માટે આવ્યો છું ? હું કર્માધીનપણે પૂર્વેની લેતી-દેતીથી કે પાપ-પુણ્યના પ્રભાવે આવ્યો નથી. વિધાતાના લેખનું હું કારણ નથી કે કાળ-કર્મ-માયાને આધીન પણ નથી. હું તો શ્રીજીમહારાજના પ્રિ-પ્લાનિંગનું, એમના સિલેક્શનનું કૃપાનું પાત્ર છું. મહારાજ મને કૃપા કરીને આ દિવ્ય કારણ સત્સંગમાં દેહભાવ ટળાવી, એમની દિવ્ય મૂર્તિના સુખનો અનુભવી કરવા લાવ્યા છે. પંચવિષયનાં સુખોથી પાછા વાળી, પરભાવની અનાદિની સ્થિતિ પમાડવા મહારાજ લાવ્યા છે.

હું શું કરી રહ્યો છું ? મૂર્તિના સુખમાં આસક્ત થઈ મહારાજમાં સ્નેહ કરવાને બદલે દેહના સુખમાં આસક્ત થઈ રહ્યો છું. દેહ અને દેહના સંબંધીમાં સ્નેહ જોડી બેઠો છું. મારો રસ્તો ફંટાઈ ગયો છે. દેહથી વિરક્ત અવસ્થાએ વર્તવાને બદલે દેહ રૂપે જ વર્તું છું. મૂર્તિના સુખમાં મસ્ત બનવાને બદલે દેહના વિષયસુખમાં મસ્ત બનીને ડોલું છું. ભાભા શહેરમાં હટાણું કરવા ગયા; બધાનું લાવ્યા પણ પોતાનું ભૂલી ગયા. તેમ બધાનું કરવામાં હું મારા આત્માના સુખના કોઈ પ્રયત્ન કરતો નથી. જગતના જીવની જેમ જ વર્તું છું. મારા વર્તને કરી મારું ભક્તપણું તો લાજે જ છે; મહારાજે પ્રાપ્તિએ કરીને અનાદિમુક્ત કર્યા છતાં મારું મુક્તપણું તો લાજે જ છે.

હવે માટે શું કરવાનું છે ? પરભાવમાં મહારાજે અનાદિમુક્ત કરી મૂર્તિમાં રાખ્યો છે. તેમના કોલમાં-વચનમાં વિશ્વાસ રાખી મહારાજને વિષે અતિ સ્નેહ થાય તેવા પ્રયત્નમાં મંડ્યા રહેવું છે. તે માટે દેહનાં નાશવંત સુખોમાંથી પ્રીતિ તોડવી છે. પ્રતિલોભ લટકે સર્વે ક્રિયામાં વર્તવા પ્રયત્ન કરવો છે. પરભાવમાં મૂર્તિસુખના

અનુભવી થવાય એવા પાત્ર થવાના મહારાજ અને મોટાપુરુષ જે જે ઉપાય દર્શાવે તે પ્રમાણે વર્તવું છે.

એક મુમુક્ષુ તરીકે અવરભાવ અને પરભાવમાં આ ચારેય પ્રશ્નોની જેટલી વિશેષ સ્પષ્ટતા રહે એટલા જ સ્થિતિની યાત્રામાં જલદી પ્રયાણ કરી શકાય. તેમાં વિશેષ કરીને અવરભાવ અને પરભાવ બેયમાં હું કોણ છું? વિચાર અતિ મહત્વનો છે. તે વિચાર પ્રમાણે જીવન કરવાથી જ આપણો અવરભાવ અને પરભાવ બેય શોભે. એકલો અવરભાવમાં હું કોણ છું? વિચાર કરીએ તોપણ ન ચાલે કે એકલો પરભાવમાં હું કોણ છું? વિચાર કરીએ તોપણ ન ચાલે. અવરભાવમાત્રને ભૂલવાનો જ છે છતાં તેને શોભાડવનો છે. માટે અવરભાવમાં હું કોણ છું? વિચારની સ્પષ્ટતા કરી મૂર્તિસુખના પરભાવના માર્ગે આગળ વધવાનું છે ત્યારે આપણા જીવનમાં પરભાવમાં ‘હું કોણ છું?’ વિચારની સ્પષ્ટતા વિશેષ કરીએ.

‘હું’ અહીં આત્મલક્ષી શબ્દ છે. હું એટલે દેહ નહિ પરંતુ દેહથી નોખા પડેલા આત્માની વાત છે. માટે હું કોણ છું?નો વિચાર યથાર્થ કરતાં પહેલાં દેહથી આત્મા તદ્દન નોખો છે તેવી દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી સમજવી ફરજિયાત છે. દેહથી આત્મા નોખો સમજાય તો જ આત્માના સુખ માટેના પ્રયત્ન થાય. વળી, મહારાજ અનાદિમુક્ત પણ આત્માને જ કરે છે, દેહને નથી કરતા.

દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી સમજ્યા બાદ આત્મભાવના વિચારમાં રહેવાથી કેવું વર્તે? અને એ આત્મભાવને ભૂલીને અંતે ‘હું અનાદિમુક્ત જ છું’ આ પાકું કરી પરભાવ તરફ પ્રયાણ કરવાનું છે ત્યારે એવી પોતાના સ્વ-સ્વરૂપની દૃઢતા તથા અનાદિમુક્તની લટકે વર્તવાનું માર્ગદર્શન આપણે ક્રમશઃ આગળ સમજી પરભાવના માર્ગે આગળ વધીએ.

૪.૧ દેહ-આત્માની નોખી વિક્તિ સમજવી

દેહ અને આત્મા બંનેને સ્વરૂપતઃ જુદા જ છે એવું સમજવું જરૂરી છે. દેહ એ અનિત્ય, મિથ્યા ને ક્ષણિક એવું જડ તત્ત્વ છે જે ગુણતઃ નાશવંત સ્વરૂપે છે. દેહ એ માત્ર ક્રિયા કે વિષયભોગનું માયિક એવું સાધન છે. જ્યારે આત્મા એ જ્ઞાતૃત્વ, કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ ઈત્યાદિક ગુણો ધરાવતું ચેતન તત્ત્વ છે જે કાયમી અને અનાદિ સ્વરૂપે પ્રાપ્ય છે.

વિક્તિ નોખી સમજવા દેહતત્ત્વ અને આત્મતત્ત્વ કેવી રીતે તદ્દન વિભિન્ન છે

એ જ્ઞાનની સ્પષ્ટતા કરીએ અને સમજીએ :

- એક દેહ છોડવો એ મૃત્યુ કહેવાય છે ને બીજા દેહમાં પ્રવેશવું તે જન્મ કહેવાય છે. પણ વસ્તુતાએ આત્માને જન્મમરણ નથી.
- દેહ એ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ એમ પંચભૂતનું બનેલું તત્ત્વ છે જ્યારે આત્મા તેથી વિલક્ષણ છે.
- દેહને જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ આદિક અવસ્થાઓ; રજ, તમ, સત્ત્વ આદિક ગુણો છે જ્યારે આત્માને અવસ્થા કે ગુણોના ભાવ નથી.
- દેહને વિષે હાડ-ચામ-રુધિર એવી અશુદ્ધિઓ છે જ્યારે આત્માને વિષે એવી અશુદ્ધિ નથી.
- દેહ એ આત્માનું કાર્ય છે જ્યારે આત્મા દેહનું કારણ છે.
- આત્મા એક દેહ છોડી બીજો દેહ વારંવાર બદલે છે પરંતુ આત્મા પોતે એનો એ જ છે તે ફરી વાર ઉત્પન્ન થઈ અસ્તિત્વમાં આવતો નથી.
- દેહને અગ્નિ બાળે છે, જળ ભીંજવે છે, પવન સૂકવે છે જ્યારે આત્માને અગ્નિ બાળી શકતો નથી, જળ ભીંજવી શકતું નથી, પવન સૂકવી શકતો નથી.

શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના ઝથા વચનામૃતમાં દેહ-આત્માની નોખી વિક્તિ સમજાવતાં કહ્યું છે કે, “આત્મા-અનાત્માની ચોખ્ખી જે વિક્તિ તે કેમ સમજવી ? જે સમજવે કરીને આત્મા-અનાત્મા એક સમજાય જ નહીં.” એમ કહી ચોખ્ખી સમજણ કરાવતાં કહ્યું, “એમ ચોખ્ખું સમજે જે હું આત્મા તે મારા જેવો ગુણ દેહને વિષે એકેય આવતો નથી અને જડ-દુઃખ ને મિથ્યારૂપ જે દેહ તેના જે ગુણ તે હું ચૈતન્ય તે મારે વિષે એકેય આવતો નથી એવી વિક્તિ સમજીને ને અત્યંત નિર્વાસનિક થઈને ચૈતન્યરૂપ થકો (મૂર્તિરૂપ થકો) પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ચિંતવન કરે એવો જે જડ-ચૈતન્યનો વિવેક તેને દૃઢ વિવેક જાણવો.” અર્થાત્ દેહથી આત્માની નોખી વિક્તિ સમજ્યા પછી જ પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ચિંતવન કરવું.

જેમ બે વ્યક્તિ એક જ ઘરમાં જોડે રહેતા હોવા છતાં તેમની રીતભાત, જમવાનું, બોલવાનું, વિચારવાનું બધું જ એકબીજાથી જુદું જ રહે છે. કારણ બંને જુદા જ છે. તેમ દેહ-આત્મા એકબીજાથી તદ્દન જુદા જ છે. દેહ અને આત્માનાં ધર્મ, લક્ષણ અને સ્વરૂપ તદ્દન એકબીજાથી તિન્ન જ છે. પરંતુ જીવે અજ્ઞાનવશ થઈ દેહ અને આત્માને એક માની લીધા છે પરિણામ સ્વરૂપે દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનીને દેહના

દોષ પોતાના માની લઈએ છીએ.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૧૨મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “દેહને વિષે જે જીવ છે તે એમ જાણે છે જે કામ-ક્રોધાદિક ભૂંડી પ્રકૃતિઓ છે તે મારા જીવ સાથે જડાણી છે, એવી રીતે કામાદિક જે જે પ્રકૃતિ જેને વિષે મુખ્ય હોય તે પ્રકૃતિને યોગે કરીને પોતાના જીવને કામી, ક્રોધી, લોભી ઇત્યાદિક કુલક્ષણે યુક્ત માને છે પણ જીવને વિષે તો એ એકે કુલક્ષણ છે નહીં. એ તો જીવે મૂર્ખાઈએ કરીને પોતાને વિષે માની લીધા છે.”

મોટા સંતો રથ અને રથીનું રૂપક લઈ દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજાવતા. આ શરીર એ રથ છે અને આત્મા રથમાં બેસનાર યોદ્ધા કહેતાં રથી છે. બુદ્ધિ એ રથને ચલાવનાર સારથિ છે, મન એ અશ્વ (ઘોડા)ની લગામ છે તથા ઈન્દ્રિયો તે રથને જોડેલા અશ્વો છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ પંચવિષય તે રસ્તો (માર્ગ) છે. શરીરનો માલિક એવો આત્મા ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણને સાધન બનાવી સર્વ ભોગ ભોગવે છે.

જેમ રથનો ચલાવનાર સારથિ, રથ, અશ્વો, લગામ કે પછી માર્ગ તે બધાથી તેમાં વિહરનારો રથી (યોદ્ધો) જુદો જ હોય. તેમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો અધિષ્ઠાતા, સ્વામી એવો આત્મા તેથી અત્યંત જુદો જ છે. તેમ છતાં દેહ અને આત્માની ઐક્યતાને લીધે દેહ સ્વરૂપ પોતાને માની ભૂલભરેલો વ્યવહાર કરીએ છીએ.

માત્ર દોષને જ આપણે પોતાના નથી માનતા પરંતુ જે કાંઈ કાર્યો કરીએ છીએ તેને પણ પોતાનાં જ માનીએ છીએ.

આપણે વ્યવહારમાં એવું બોલીએ છીએ કે, ‘આ મારી પેન છે’, ‘આ મારી ગાડી છે’, ‘આ મારું ઘર છે’ વગેરે કથનમાં ‘મારી’, ‘મારું’ એ સર્વે ‘હું’થી (આત્માથી) જુદા છે. ‘આ મારી પેન છે’ અર્થાત્ પેન અને હું બંને એક નથી, જુદા છીએ. આ જ રીતે આપણે દેહાદિક અંગોના નિદર્શન વખતે ‘આ મારું શરીર છે’ ‘આ મારી આંખ છે’ - આ સર્વે ઉચ્ચારણ કરીએ છીએ તે પરથી એવી સ્પષ્ટતા થાય છે કે શરીર અને હું (આત્મા) નોખા જ છીએ.

‘હું’ એ આત્મવાચક શબ્દ છે માટે વ્યક્તિ જ્યારે પોતાના માટે હું શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે ત્યારે ‘આત્મા’નો જ નિર્દેશ થાય છે. આત્મા સિવાયના કોઈ પણ પદાર્થ, વસ્તુ કે વ્યક્તિ માટે ‘હું’ શબ્દ વાપરી શકાય નહીં. જેમ પેન, ગાડી, ઘર

જેવી કોઈ પણ વસ્તુ માટે ‘હું પેન છું.’, ‘હું ઘર છું.’ એવો શબ્દપ્રયોગ થઈ શકે નહિ તેમ આત્માથી જુદા એવા દેહ-ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ માટે ‘તે હું છું’ એવો શબ્દપ્રયોગ કરી શકાય નહીં. પરંતુ આત્માની દેહ સાથે થઈ ગયેલી દેહાત્મબુદ્ધિના કારણે દેહના ભાવને પોતાના માની ‘હું પાતળો છું’, ‘હું બીમાર છું’, ‘હું આંધળો છું’, ‘હું હોશિયાર છું’, ‘હું પટેલ છું’, ‘હું બ્રાહ્મણ છું’ એવું બોલીએ છીએ.

શ્રીજીમહારાજ પોતાના સંતો-હરિભક્તોને આવું અજ્ઞાન ટળાવીને સ્વ-સ્વરૂપ દેહ કરાવતા. સંવત ૧૮૬૩માં શ્રાવણ માસમાં શ્રીજીમહારાજ સંતો-હરિભક્તો સાથે અગત્રાઈની નદીમાં સ્નાન કરી કિનારે સભા કરીને બિરાજયા હતા. એ વખતે એક હરિજનનો છોકરો દૂરથી મહારાજનાં દર્શન કરતો હતો. મહારાજે તેને નજીક બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, “તું કોણ છે?” તેણે બે હાથ જોડી કહ્યું, “હું હરિજન છું.”

મહારાજે તે છોકરાને કહ્યું, “તું એમ બોલ કે, હું આત્મા છું.” તે કાંઈ સમજ્યો નહિ પરંતુ મહારાજની આજ્ઞા થતાં તે બોલ્યો, “હું આત્મા છું.” મહારાજે તેની પાસે દસ વાર આમ બોલાવ્યું પછી પૂછ્યું, “તું કોણ છે?” ત્યારે તેને કહ્યું, “હું હરિજન છું.” મહારાજ હસ્યા અને તેને કહ્યું, “હવે તું એકીશ્વાસે થાકે નહિ ત્યાં સુધી બોલ કે, હું આત્મા છું.” છોકરો બોલતો અટક્યો એટલે મહારાજે તેને પૂછ્યું કે, “બોલ, તું કોણ છે?” ત્યારે તેને કહ્યું, “હું હરિજન છું.”

આ સાંભળી શ્રીજીમહારાજે સભામાં બેઠેલા સંતો-હરિભક્તોને કહ્યું, “જુઓ, આ છોકરો અજ્ઞાનથી દેહ સાથે જડાઈ ગયો છે એટલે તેને દેહની નાત પોતાની મનાઈ ગઈ છે. દેહ પ્રત્યેની આત્મબુદ્ધિ મટતી જ નથી. એવી રીતે તમને સૌને સાધુપણું, કાઠીપણું, પાટીદારપણું કે બ્રાહ્મણપણું નહિ મટે ત્યાં સુધી તમે આ છોકરા જેવા જ છો. છોકરાને તો કોઈ જ્ઞાન કરાવનાર નથી. તમને તો જ્ઞાન કરાવ્યું છે માટે હવે તમે જાતિ-વર્ણ-આશ્રમના ભેદ ભૂલી આત્મભાવે-મૂર્તિભાવે વર્તો.”

શ્રીજીમહારાજે તેથી જ ગઢડા છેલ્લાના ૩૯મા વયનામૃતમાં આત્મનિષ્ઠા સમજાવતાં કહ્યું છે કે, “પોતાને દેહથી પૃથક્ આત્મા જાણવો (પુરુષોત્તમરૂપ જાણવો), ને તે આત્મા છે તે બ્રાહ્મણ નથી, ક્ષત્રિય નથી, કણ્ઠી નથી, કોઈનો દીકરો નથી, કોઈનો બાપ નથી, એની કોઈ જાત નથી, નાત નથી એવો છે. ”

આ ઉપરાંત, દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, મન ઈત્યાદિક જડ તત્ત્વ છે. પરંતુ દેહની અંદર રહેલો આત્મા એ ચેતન તત્ત્વ છે. આપણે જ્યારે કોઈ શીતળ કે ઉષ્ણ પદાર્થનો

સ્પર્શ કરીએ છીએ ત્યારે તેનો શીતળ કે ઉષ્ણ જે અનુભવ થાય છે તે આત્મા કરે છે. દેહ જડ છે. આત્મા ચાલ્યો જાય તો દેહને બાળી મૂકે તોય કાંઈ અસર થતી નથી તેથી દેહને વિષે જાણપણાનો ગુણ રહેલો નથી. આ પરથી પુરવાર થાય છે કે દેહ અને આત્મા જુદા જ છે.

પેનથી લખનાર અને પેન, ગાડી અને ગાડીનો ચલાવનાર વ્યક્તિ બેય જુદા છે તેમ દેહમાં રહીને દેહનું નિયમન કરનાર આત્મા એ પણ દેહથી ભિન્ન જ છે. આવી સમજણની સ્પષ્ટતા થાય ત્યારે દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી સમજ્યા કહેવાઈએ.

દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી કેવી રીતે રાખવી ?

દેહ અને આત્મા એકબીજાથી તદ્દન ભિન્ન છે એવી સ્પષ્ટતા સમજ્યા પછી તેના જ્ઞાનપ્રકાશમાં સદંતર રહેવું. આપણા રોજિંદા વ્યવહાર તથા કામકાજ કરતી વેળાએ જાગૃતિમાં રહેવું જે, ‘હું દેહ નથી, દેહથી નોખો છું.’ દેહાદિક ક્રિયા કે કાર્યો કરતી વેળાએ પણ આત્મા દેહથી નોખો જ છે તેના જાણપણામાં રહેવું પરંતુ દેહ સાથે ઓતપ્રોત બનીને ક્રિયા ન કરવી. આવી રીતે જ્યારે જ્ઞાનજાગૃતિમાં રહેવાય ત્યારે દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી રાખી કહેવાય.

અનાદિકાળથી આપણે દેહ અને આત્માને એક માનીને વર્તતા હોવાથી પ્રારંભિક તબક્કે વિક્તિ નોખી રાખવી અઘરી લાગવા છતાં અશક્ય તો નથી જ. વિક્તિ નોખી રાખવા શરૂઆતમાં અલગ સમય ફાળવી જ્ઞાનવિચાર કરવો જે, ‘હું દેહ નથી. મારું સ્વરૂપ તો દેહથી નોખું છે. હું તો મૂર્તિમાં રહેનારો અનાદિમુક્ત છું.’ હાલતાં-ચાલતાં, ઊઠતાં-બેસતાં, જમતાં સર્વે ક્રિયામાં અનુસંધાન રાખવું કે, ‘આ ક્રિયા કરનાર દેખાતો દેહ એ માત્ર ક્રિયા કરવાનું અને વિષય ભોગવવાનું સાધન છે. હું તેથી અલગ છું. દેહથી નોખો માત્ર આત્મા નહિ પણ અનાદિમુક્ત છું.’ આ પ્રેક્ટિસ સતત કરવાથી મુક્તભાવ દઢ થાય જે વાત વિસ્તૃત રીતે આગળ જોઈશું.

પરંતુ અહીં એવું સ્પષ્ટ રાખી વર્તવું કે, હું દેહ નથી ને દેહાદિક ભાવો મારે વિષે નથી. શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના ૧૨મા વચનામૃતમાં વિક્તિ નોખી કેવી રીતે રાખવી તે સમજાવી છે કે, “દ્રષ્ટા ને દૃશ્યને મધ્યે જે વિચાર છે તે વિચારે કરીને એમ સમજવું જે દ્રષ્ટા ને દૃશ્ય તે અતિશે જુદાં જ છે, એમ સમજીને દેહના ભાવ તે દેહને વિષે હોમવા અને દ્રષ્ટા જે ચૈતન્ય તેના ભાવ તે ચૈતન્યને વિષે હોમવા. અને બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ, સ્થૂળ, કૃશ, જીવવું, મરવું એ સર્વે દેહના ભાવ છે તે આત્માને

વિષે માનવા જ નહિ; અને અછેદ, અભેદ, અજર, અમર, જ્ઞાનરૂપ, સુખરૂપ, સત્તારૂપ, એ જે સર્વે આત્માના ભાવ છે તે કોઈ કાળે દેહને વિષે સમજવા જ નહિ; એ ગુણ તો આત્માને વિષે જ સમજવા.”

આવી રીતે દેહથી આત્માની વિક્તિ નોખી રાખવી.

૪.૨ દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી સમજવાની આવશ્યકતા

અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામવી એ આપણા સૌનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. પરંતુ અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામતા પૂર્વે મુમુક્ષુ બનવું એ અતિ મહત્વનું પ્રથમ પગથિયું છે. જેટલી મુમુક્ષુતા કેળવાય એટલા જ સ્થિતિથી ઢૂંકડા જવાય. મુમુક્ષુતા કેળવવા માટે સૌપ્રથમ હું કોણ છું ? તેની સ્પષ્ટતા અર્થાત્ દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી સમજવી ફરજિયાત છે. જેટલી વિક્તિ નોખી થતી જાય એટલું મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ થતું જાય. સાધનકાળમાં રહેલા સાધનિકના માર્ગમાં સ્થિતિ સુધી પહોંચવામાં અનેક વિઘ્નો આવતાં હોય છે. જેમાં નિર્વિઘ્ને આગળ વધવા દેહથી પૃથક્ બની આત્મભાવ પર જવું શા માટે આવશ્યક છે તે સમજાવે.

૧. મુક્તભાવ પર ત્યારે જ પહોંચાય :

‘દેહ (શરીર) એ જ હું છું’ એવા ખ્યાલમાં (અજ્ઞાનમાં) રહેવું એ દેહભાવ.

‘હું દેહ નથી, આત્મા છું.’ એવા ખ્યાલમાં રહેવું એ આત્મભાવ.

‘હું દેહ નથી, આત્મા પણ નથી, મૂર્તિમાં રહેનારો અનાદિમુક્ત જ છું’ એ ભાવમાં રહેવું તેને મુક્તભાવ કહેવાય.

દેહનો અંત આવે કહેતાં દેહથી નોખા પડાય તો જ મુક્તભાવ સુધી પહોંચાય. સદ્. વૃંદાવનસ્વામીને ૮૨મી વાતમાં દેવરાજભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો, “દેહનો અંત ક્યારે કહેવાય ? ત્રણ દેહથી જુદો પડીને મૂર્તિમાં જોડાઈ ગયો એટલે દેહનો અંત આવ્યો.”

એટલે કે પહેલા દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી થાય પછી જ મુક્તભાવે મૂર્તિમાં જોડાઈ મૂર્તિના સુખ તરફ આગળ વધી શકાય.

જેમ વિમાનઘરથી વિમાનને ઊંચે ઊડવું હોય (Plane take off) તો તે પહેલાં વિમાનઘરના રન વે (run way) પર વિમાન દોડાવવું ફરજિયાત છે. રન વે પર વિમાન દોડાવ્યા વિના સીધું ઊડવું (take off) અઘરું નહિ પરંતુ અશક્ય જ છે. ઊડવું (take off) અર્થાત્ વિમાનની ઊંચાઈ પર ઊડવાની સ્થિતિ. વિમાન પોતાની

સ્થિર અવસ્થામાંથી સીધું ઊડી ન શકે; તે પહેલાં તેને રન વે પર દોડવું જ પડે. તેમ મુક્તભાવ પર પહોંચતાં પહેલાં આત્મભાવ સમજવો જરૂરી છે. દેહાદિક અવસ્થામાંથી મુક્તભાવ પર સીધા પહોંચવું એ અશક્ય છે. તેના માટે દેહ-આત્માની નોખી વિક્રિત સમજવી જ પડે. એટલે જ શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૨૦મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “અને એ જીવ માયાને આધીન થકો પરવશ થઈને તો સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં અંતર્દષ્ટિ કરીને જાય છે, પણ પોતે પોતાને જાણે કોઈ દિવસ પોતાના સ્વરૂપને જોવાને અંતરદષ્ટિ કરતો નથી. અને જે ભગવાનના પ્રતાપને વિચારીને અંતર્દષ્ટિ કરે છે, તે તો પોતાના સ્વરૂપને અતિશે ઉજ્જવળ પ્રકાશમાન જુએ છે. ને તે પ્રકાશને મધ્યે પ્રત્યક્ષ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની મૂર્તિને જુએ છે. (મુક્તભાવ પર પહોંચે છે.) અને નારદ-સનકાદિક (અનાદિમુક્ત) જેવો સુખિયો પણ થાય છે.”

મહારાજના આ અભિપ્રાયથી એવું સાબિત થાય છે કે મુક્તભાવ પર પહોંચવાનો અધિકાર દેહની અંદર રહેલો જે આત્મા તેની પાસે જ છે. માટે મુક્તભાવ તરફ આગળ વધવા માટે દેહ-આત્માની વિક્રિત પ્રથમ સમજવી આવશ્યક છે.

૨. દેહના સંબંધીમાંથી પ્રીતિ ટાળવા માટે :

આત્માને મળેલો દેહનો યોગ તે જન્મ અને દેહનો વિયોગ એટલે મૃત્યુ. ચાહે પછી એ યોગ-વિયોગ પશુના દેહનો, પક્ષીના દેહનો કે પછી મનુષ્યના દેહનો હોય. જન્મમરણ અર્થાત્ આત્માને દેહ ધારણ કરવાપણાની અને મૂકવાપણાની પ્રક્રિયા. આત્મા એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં પ્રવેશ કરે તે જન્મ અને દેહનો ત્યાગ કરે તે મૃત્યુ.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના ૩૯મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “આત્મા અનેક યોગિને પામ્યો છે, અને એમ કહેવાય છે જે જેટલું સમુદ્રનું પાણી છે તેટલું એ જીવ પોતાની માતાનું દૂધ ધાવ્યો છે, અને ત્યાં ત્યાં અનેક પ્રકારે મરાણો છે તોપણ મર્યો નથી; જેવો છે તેવો ને તેવો જ છે.”

આત્માએ અનંત જન્મ ધર્યાં છે તેમાં દેહ અને દેહના સંબંધીમાં જ પ્રીતિ કરી છે કારણ એણે દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની લીધું છે. તેથી દેહમાં પ્રીતિ હોવાને કારણે દેહના સંબંધીને પોતાના માની લીધા છે. આ અજ્ઞાન અવસ્થાને કારણે આત્મા જેમ જેમ દેહ ધારણ કરતો જાય તેમ દેહ અને દેહના સંબંધીમાં પ્રીતિ કરતો જ જાય છે. અજ્ઞાનના થરને વધુ ને વધુ મજબૂત કરતો જાય છે.

દેહ અને દેહના સંબંધીમાંથી પ્રીતિ ટાળવા માટે આત્મનિષ્ઠારૂપી જ્ઞાન-સમજણ દૃઢ કરાવવા શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૨૧મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “અને આ દેહને તો પોતાનું સ્વરૂપ માનવું જ નહિ ને દેહના જે સંબંધી તેને પોતાના સંબંધી માનવા નહિ, કેમ જે આ જીવ છે તે ચોરાશી લાખ જાત્યના દેહને પૂર્વે ધરી આવ્યો છે, ને જેટલી જગતમાં સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વેને પેટ જન્મ લીધા છે તથા જગતમાં જેટલી કૂતરિયું, જેટલી મીનડિયું, જેટલી વાનરિયું, એ આદિક જે જે ચોરાશીમાં જીવ છે તે સર્વેને પેટ કેટલીક વાર જન્મ ધર્યા છે. અને જગતમાં જેટલી જાતની સ્ત્રીઓ છે, તેમાં કેઈ એણે સ્ત્રી નથી કરી ? સર્વેને પોતાની સ્ત્રીઓ કરી છે તેમ જ એ જીવે સ્ત્રીના દેહ ધરીને જગતમાં જેટલી જાત્યના પુરુષ છે, તે સર્વેને પોતાના ધણી કર્યા છે, તેટલા માટે જેમ એ ચોરાશી લાખ જાત્યના સગપણને હમણે માનતા નથી, તથા ચોરાશી લાખ જાત્યના દેહને પોતાનો દેહ માનતા નથી, તેમ જ આ દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું નહિ, ને આ દેહના સંબંધીને પોતાના સંબંધી માનવા નહિ, કેમ જે ચોરાશી લાખ જાત્યના દેહ ધર્યા તેનો સંબંધ રહ્યો નહિ, તો આ દેહનો સંબંધ પણ નહિ જ રહે. તે માટે દેહગેહાદિક સર્વે પદાર્થને અસત્ય જાણીને તથા દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેથી જુદું પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને, તથા પોતાના ધર્મમાં રહીને, ભગવાનની નિષ્કામભક્તિ કરવી.”

આત્મા દેહને પોતાનું રૂપ માને છે તેથી દેહના સંબંધીને પણ પોતાના માની લે છે તેથી તેમાં મારાપણાનું મમત્વ થાય છે, પ્રીતિ થાય છે. પોતે આત્મા છે એવું મનાય તો આત્માનાં માતાપિતા, સગાંસંબંધી કોણ ?

‘ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ, ત્વમેવ બંધુ ચ સખા ત્વમેવ...’

આત્મનિષ્ઠા દૃઢ થાય ત્યારે દેહનાં સગાંસંબંધીમાંથી પ્રીતિ ટળી જાય અને અહમ્-મમત્વની કોરેથી પાછા વળી જવાય.

શ્રીજીમહારાજે સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીને દીક્ષા આપી અધોઈમાં પોતાના પૂર્વાશ્રમની સાસરીમાં, પૂર્વાશ્રમનાં પત્નીના હાથે ભિક્ષા લેવા મોકલ્યા. ત્યાં તેમના પૂર્વાશ્રમનાં પત્ની કંકુબા તથા દીકરા માધવજી અને કાનજી બધાં તેમને લલચાવવા મથ્યાં છતાં તેમને કોઈને વિષે પ્રીતિ રહી નહિ ને મહારાજ પાસે પાદરે ગયા. છેવટે તેમના પૂર્વાશ્રમના સસરા કરશનભાઈ શ્રીજીમહારાજ પાસે તેમને લેવા આવ્યા. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કરશનભાઈને કહ્યું, “તમારા જમાઈને લઈ જાવ;

અમે ક્યાં રોક્યા છે ?” ત્યારે તેમણે સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીને તેમનો પૂર્વાશ્રમનો ધંધો, પત્ની, દીકરા, વાડી-ખેતર બધું યાદ કરાવવા માંડ્યું. ત્યારે સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ત્રણ દેહથી પર આત્મા તેને મૂર્તિમાં નિમગ્ન કરી દેહના સંબંધીને વિષેથી પ્રીતિ ટાળવાની રીત શિખવાડવા સ્વ-સ્વરૂપની દૃઢતા કરાવતું કીર્તન રચ્યું.

“મैं હूं आदि अनादि, आ तो सर्वे उपाधि;
सद्गुरु मिलिया अनादि, मिट गई सर्वे उपाधि.
कोष कुण ने कोष कुटुंबी, कोष मात ने तात,
कोष भाई ने कोष ભગિની, भ्रम હમારી જાત.”

અર્થાત્ એવું સ્પષ્ટ થાય છે કે આત્માને માતાપિતા કે ભાઈ-ભાંડુનો કોઈ સંબંધ છે જ નહીં. પરંતુ અજ્ઞાન અવસ્થાએ તેમને જ પોતાના સંબંધી માનીએ છીએ. જ્ઞાનવાર્તા સાંભળીને ઉપરથી તેમનો ત્યાગ કરવાથી પણ તે ટળતાં નથી. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ઝરમા વચનામૃતમાં સંબંધીને વિષેથી પ્રીતિ ટાળ્યાનો ઉપાય એકમાત્ર આત્મનિષ્ઠા દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “આ સંસારને વિષે પોતાના કુટુંબીનો સંબંધ છે તે તો જેમ થોરનું ઝાડ હોય અથવા વડનું કે પીપરનું ડાળ હોય તે એક ઠેકાણેથી કાપીને બીજે ઠેકાણે રોપીએ તો ઊગીને ઝાડ થાય અને આંબો તથા લીંબડો હોય ને તેને એક વાર કાપ્યો એટલે ફરીને ચોંટે નહિ, તેમ કુટુંબી વિના બીજાનો જે સંબંધ છે તે તો આંબાના ઝાડ જેવો છે તે એક વાર કાપ્યો એટલે ફરીને ચોંટે નહિ, અને કુટુંબીનો સંબંધ છે તે તો થોરના અને વડના ઝાડ જેવો છે તે કાપી નાખ્યો હોય તોપણ ધરતીમાં પડ્યો પડ્યો પણ પાલવ્યા વિના રહે નહિ, માટે એ કુટુંબીનો સંબંધ તો, તો ટળે જો સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ ત્રણે દેહ થકી નોખો એવો જે આ દેહને વિષે જીવાત્મા તેને પોતાનું રૂપ જાણીને, ને તેને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને ધારીને, ને જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ, તેના માનને મૂકીને, ને કેવળ ભગવાનના સ્મરણને વિષે તત્પર થાય તો કુટુંબીનો સંબંધ ચોખો ટળે તે વિના બીજો ઉપાય કોઈ નથી.”

આત્માને વળગેલા અહમ્-મમત્વના વળગણથી પાછા વળવા અર્થાત્ દેહ અને દેહના સંબંધીમાંથી પ્રીતિ ટાળવા દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજવા તરફ આગળ વધવું અનિવાર્ય છે. તો જ આત્યંતિક મોક્ષ પામવાની મુમુક્ષુતા જાગે.

૩. પંચવિષયમાંથી પ્રીતિ ટાળવા માટે :

શ્રીજીમહારાજે અમદાવાદના ઝજા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જીવમાત્ર છે તે

પંચવિષયને આધારે જીવે છે તે કાં તો બહાર પંચવિષયને ભોગવતો હોય અને જ્યારે બહાર પંચવિષયનો યોગ ન હોય ત્યારે અંતઃકરણમાં પંચવિષયનું ચિંતવન કર્યા કરે, પણ એ જીવ વિષયના ચિંતવન વિના ને વિષયને ભોગવ્યા વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતો નથી... ઉપર થકી કદાચિત્ પંચવિષયનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ અંતરમાં વિષયનું ચિંતવન થાય છે એ જ એને જન્મમરણનો હેતુ છે.”

જેમ મનુષ્ય હવા, પાણી ને ખોરાક વિના રહી શકતો નથી. માછલી આદિક જળચર પ્રાણી જળ વિના ટકી શકતાં નથી. તેમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ પંચવિષય ભોગવ્યા વિના રહી શકતાં નથી. જ્યાં સુધી આત્મા દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે ત્યાં સુધી ઈન્દ્રિયો દ્વારે કરીને અનંત પ્રકારના માયિક વિષયનો ઉપભોગ કરે છે પરંતુ વિષયની તૃપ્તિ કે નિવૃત્તિ થતી નથી. પરિણામે જીવાત્માની જન્મમરણની ભવાબ્ધિ મટતી નથી. માટે અવરભાવમાં રહ્યા છીએ તેથી ક્યાંક વિષયનો યોગ થાય અને સામાન્યપણે વિષય ભોગવવા પણ પડે પરંતુ તેને દેહથી નોખા રહીને અભાવ સાથે ભોગવવા એવું મોટા સંતો શીખવતા.

સદ્. નૃસિંહાનંદ સ્વામીની ખૂબ ઊંચી ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા હતી. તેઓ શ્રીજી આજ્ઞાનુસાર સદાય સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીની આજ્ઞામાં વર્તતા અને તેમને બે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતા કે, “મારામાં કાંઈ ખામી કે કસર હોય તો કહેજો.”

એક વખત સદ્. નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીને પૂછ્યું કે, “પંચવિષય કેમ ભોગવવા?” ત્યારે સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ કહ્યું, “જેમ વેરી કોઈ મોટા મનુષ્ય હોય ને તે પોતાને ઘેર મહેમાન થાય ને તેને સાકરનાં સીધાં આપવાં પડે છે પણ અભાવ સોતા આપીએ છીએ. એમ વિષય ભોગવવાને વિષે દેહને પ્રવર્તાવવો. જાણપણામાં રહીને વિષયના વિચારને ખોટા કરવા પણ ઘેટાની જેમ ન રહેવું; જાગતા રહેવું અને તેનો આકાર બંધાવા દેવો નહીં. એમ કરતાં પણ વિષય ન ટળે તો આત્મા-પરમાત્માનો વિચાર કરવો તો વિષય ખોટા થઈ જાય.” એમ કહી સારંગપુરના ૧લા વયનામૃતનો ॥ શિત્તં જગત્ કેન મનો હિ ચેન ॥ શ્લોક કહી પંચવિષયમાંથી પાછા વળવા આત્મનિષ્ઠા દૃઢ કરવાની વાત કરી : “વિષયની નિવૃત્તિ થયાનું કારણ તે વૈરાગ્ય છે કે પરમેશ્વરને વિષે પ્રીતિ છે ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એક તો વિષયની નિવૃત્તિનું કારણ આત્મનિષ્ઠા છે અને બીજું મહાત્મ્યે સહિત જે ભગવાનનું જ્ઞાન તે છે તેમાં આત્મનિષ્ઠા તો એવી રીતની જોઈએ જે, હું ચૈતન્ય છું ને દેહ જડ છે ને હું શુદ્ધ છું ને દેહ નરકરૂપ છે અને હું

અવિનાશી છું ને દેહ નાશવંત છે ને હું આનંદરૂપ છું ને દેહ દુઃખરૂપ છે એવી રીતે જ્યારે દેહ થકી પોતાના આત્માને સર્વ પ્રકારે અતિશે વિલક્ષણ સમજે ત્યારે દેહને પોતાનું રૂપ માનીને વિષયમાં પ્રીતિ કરે જ નહીં. એવી રીતે આત્મજ્ઞાને કરીને વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે.”

પંચવિષયનો ઉપભોગ કરવો એ દેહનો ધર્મ છે. પરંતુ આત્મા જો પોતાને દેહરૂપ ન માને તો દેહાદિક જે ઈન્દ્રિયો તે પણ વિષય ભોગવવા સમર્થ રહે નહીં. તેને માયિક વિષયમાં મોહ થાય નહીં. અર્થાત્ પંચવિષયમાંથી પ્રીતિ ટાળવાનો ઉપાય એ જ છે કે પોતાને દેહરૂપ માનવાને બદલે આત્મારૂપ અને તેથી પર પુરુષોત્તમરૂપ માનવું. પરંતુ તે માટે દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજવી ફરજિયાત છે.

માટે શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં પણ પંચવિષય ટાળવા આત્મનિષ્ઠાનું મહત્વ લોયાનું ૧૦, લોયાનું ૧૩, પંચાળાનું ૨, મધ્યનું ૧૩, મધ્યનું ૩૦ વગેરે વચનામૃતમાં જણાવ્યું છે તે સમજી દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી કરીએ.

ઠ. હર્ષ-શોક, માન-અપમાન, સુખ-દુઃખ, રાગ-દ્વેષ જેવાં દંદ્વોથી પર થવા માટે :

જ્યાં દેહભાવ હોય ત્યાં હર્ષ-શોક, માન-અપમાન, સુખ-દુઃખ આદિક દંદ્વો જીવનમાં ચાલ્યા જ કરતાં હોય છે. ઘડીકમાં સુખી તો ઘડીકમાં દુઃખી. મિનિટે મિનિટે આ છ પરિસ્થિતિ આપણા જીવનમાં વારાફરતી આવ્યા જ કરતી હોય છે.

દેહથી આત્મા જુદો હોવા છતાં અનાદિકાળથી ભ્રમણાએ કરી આત્મા દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની દેહ સાથે એકતાને પામી ગયો છે. તેથી આત્મા પોતાના સુખને મૂકી દેહનાં સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન, હર્ષ-શોક આદિક પ્રક્રિયાઓને પોતાને વિષે માની એ દંદ્વોમાં પીડાય છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના ૧લા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જ્યારે દેહમાં સુખ-દુઃખ આવે ત્યારે એ ભક્તની વૃત્તિ ચૂંથાઈ જાય, માટે ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય એ બે અતિશે દઢ જોઈએ. તે શા સારુ જે વૈરાગ્યે કરીને તો ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા માયિક આકારમાત્ર ખોટા થઈ જાય છે. અને આત્મનિષ્ઠાએ કરીને માયિક જે સુખ ને દુઃખ તે ખોટાં થઈ જાય છે. અને જેને વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા ન હોય તેને તો નિર્વિકલ્પ સમાધિ થઈ હોય તોપણ જ્યાં સુધી સમાધિમાં રહે ત્યાં સુધી સુખ-શાંતિ રહે, અને

જ્યારે સમાધિમાંથી બહાર નીસરે ત્યારે નારાયણદાસની પેઠે સારા પદાર્થને જોઈને ચાળા ચૂંથવા માંડે.” દેહના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થાય છે. દેહનાં વખાણ કરે તો આનંદ થાય છે ને અપમાન કરે તો હતાશ થઈ જવાય છે. દૈહિક નામના, પ્રસિદ્ધિ, કીર્તિ મેળવવાના વધુ ને વધુ પ્રયત્ન થાય છે. દૈહિક સુખાકારી મેળવવાની ચિંતામાં આખું જીવન પસાર કરીએ છીએ. દૈહિક ખ્યાલોની પોતાના તરફથી કે અન્ય તરફથી પુષ્ટિ થાય ત્યારે હર્ષનો, સુખનો, આનંદનો અનુભવ થાય છે. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પણ પ્રકરણ-૧ની ૨૩૨મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “દેહને પોતાનું રૂપ માને તો તેમાં બધાંય દુઃખ રહ્યાં છે ને દેહને ન માને તો તેમાં દુઃખ જ નહીં.”

હવે જો પોતાનું સ્વરૂપ દેહથી પૃથક્ મનાય તો આત્માની સુખાકારીની ચિંતા થાય. આત્માના સુખની કેમ કરીને પુષ્ટિ થાય તેના જ વિચાર રહે. માન-અપમાન, હર્ષ-શોક અને સુખ-દુઃખ આદિક જે કાંઈ થાય છે તે દેહને થાય છે. આત્માને આવાં કોઈ દ્વંદ્વો નથી એ ભાવે નિર્લેપ રહેવાય. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૬૧મા વચનામૃતમાં તેથી કહ્યું છે કે, “ટાઢ-તડકો, ભૂખ-તરસ, માન-અપમાન, સુખ-દુઃખ તે રૂપી જે નદી તેને તો આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય તે તરી જાય.”

એક વખત સદ્. સ્વરૂપાનંદ સ્વામીએ ગઢપુરમાં ગંભીર મંદવાડ ગ્રહણ કર્યો હતો. સંતો-હરિભક્તોએ સારા વૈદ્યોને બોલાવી ઔષધ કરાવ્યું હતું. એ વખતે શ્રીજીમહારાજ વડતાલથી ગઢપુર પધાર્યા. ભગુજીએ સદ્. સ્વરૂપાનંદ સ્વામીના મંદવાડના સમાચાર આપ્યા.

એ જ દિવસે અડધી રાત્રે શ્રીજીમહારાજ સદ્. સ્વરૂપાનંદ સ્વામીને જીવાખાયરના દરબારમાં દર્શન આપવા પધાર્યા હતા. શ્રીજીમહારાજ સ્વામીના ખાટલા પાસે આવીને બેઠા.

શ્રીજીમહારાજે સ્વામીના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો ને પૂછ્યું, “સ્વામી, મંદવાડનું બહુ દુઃખ થાય છે?” ત્યારે સદ્. સ્વરૂપાનંદ સ્વામીએ કહ્યું, “ના ના, મહારાજ ! ટટ્ટુ દૂબલા હૈ, અસવાર તો તાજા હૈ. દુઃખ તો આ દેહને છે, આત્માને કશું નથી. હું તો તમારી મૂર્તિમાં છું.” મહારાજ તેમની આત્મનિષ્ઠા જોઈ રાજી થઈ ગયા.

આવી રીતે દેહનાં દ્વંદ્વોથી પર થવા દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજવી અતિ આવશ્યક છે.

૫. સાધનમાત્રની સમાપ્તિ કરવા માટે :

સત્સંગમાં એવી માનીનતા પ્રવર્તતી હોય છે કે તપ, તીર્થ, વ્રત, યાત્રા ન કરીએ તો આત્યંતિક મુક્તિ ન થાય. પરંતુ વસ્તુગતે એવું નથી. આ સર્વે સાધનો દેહનાં છે. જો તપ, તીર્થ, યાત્રાએ કરીને જ કલ્યાણ થતું હોય તો તેનો અર્થ એવો થાય કે આત્મા સ્થાનમાં બંધાય છે પરંતુ આત્માને કોઈ બંધન નથી. આથી એવું ન માનવું કે સાધન કરીએ તો જ મોક્ષ થાય. સાધનમાત્ર દેહથી થાય છે જ્યારે મોક્ષ આત્માનો થાય છે. માટે એ મોક્ષ માર્ગમાં દેહથી કરેલાં સાધનોનું કોઈ ખાસ મહત્ત્વ નથી. તેનાથી માત્ર બીજબળ થાય. મોક્ષ માટે તો દેહથી નોખા પડીને વર્તવું અને નોખા રહીને પછી રાજીપા માટે સાધન કરવાં એ ફરજિયાત બાબત છે.

શ્રીજીમહારાજે વડતાલમાં સંતો-હરિભક્તોની સભામાં લાભ આપતાં પૂછ્યું કે, “આટલા બધા સંતો છે તેમાં કેટલા સંતો આત્માનંદ સ્વામીની જેમ વ્રતપાલન કરવામાં શૂરવીર છો ?” ત્યારે સર્વે સંતોએ હાથ જોડી મહારાજને પ્રાર્થના કરી કે, “હે મહારાજ ! આપ જેમ કહો તેમ કરવા અમે તૈયાર છીએ. હે મહારાજ, જો આપ કહો તો અમે આંખનું મટકું પણ ન મારીએ, પેટમાં અન્ન નહિ નાખીએ, વસ્ત્ર પહેરવાની ના પાડશો તો તે ત્યજી દઈશું અને હિમમાં ઉઘાડા શરીરે રહેશું. આપની મરજી હોય તો અમે પાણી પીવાનું છોડી દઈએ, મૌન ધારણ કરીએ, એક ઠેકાણે આસન વાળીને બેસી જઈએ પણ આ દેહની કોઈ પરવાહ કરીશું નહીં. હે મહારાજ, આપ જે જે આજ્ઞા કરશો તે બધાં જ સાધન અમે કરીશું. કેમ ન થાય ? એવી હિંમત રાખીશું.”

સંતોએ મહારાજને રાજી કરવા માટે આકરામાં આકરા તપ અને સાધનની મહત્તા દર્શાવી. તે સાંભળીને મહારાજ રાજી થયા અને કહ્યું, “તમે સર્વે એક એકથી અધિક છો, કોઈ કાચા નથી. તમે અમારા વચને દેહને કુરબાન કરી નાખવાની તૈયારી બતાવી તેનાથી રાજી ખરા પરંતુ અંતરથી રાજી નહીં. કારણ સાધન એ આખરી નથી. તેનાથી મોક્ષ ન થાય. માત્ર બીજબળ થાય.” જુઓ, દેહરૂપ થઈને કરેલાં સાધનોથી શ્રીજીમહારાજ રાજી થતા હોય તો સંતોએ બતાવેલ જુદાં જુદાં સાધનોને માન્ય કરત, પરંતુ મહારાજે તેને માન્ય ન ગણ્યા અને દેહરૂપ માનવાને બદલે આત્મા રૂપે વર્તવું એમ કહ્યું...

“એક વાત કહું માનો તેહ; આપણે આત્મા નહિ દેહ;
માનો ચૈતન્યરૂપ તમારું, દુઃખરૂપ દેહ થકી ન્યારું.”

આવી રીતે સર્વે સાધનોની સમાપ્તિ કરવા માટે દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજવી એ ફરજિયાત છે.

૬. નિર્ભયતા કેળવવા માટે :

આધુનિક યુગની તમામ નાની યા મોટી વ્યક્તિ ભયગ્રસ્ત જિંદગી જીવે છે. નાના બાળકને પૂછો તો કહે, ‘હું પરીક્ષામાં નાપાસ થઈશ તો ?’ ‘રમતમાં કે સ્પર્ધામાં હારી જઈશ તો ?’ યુવકને પૂછવામાં આવે તો કહે, ‘મને મારું ભવિષ્ય ધૂંધળું દેખાય છે.’ ‘મારું શું થશે ?’ જ્યારે વયોવૃદ્ધને પૂછવામાં આવે તો કહે, ‘મને રોગ થશે તો ? મૃત્યુ આવશે તો ?’ આમ, આબાલવૃદ્ધ દરેક વ્યક્તિ રસ્તામાં વારંવાર આવતા ડાયવર્ઝનના બોર્ડ જેવું ભયગ્રસ્ત જીવન વ્યતીત કરે છે.

માનસિક, શારીરિક, આર્થિક કે અન્ય કોઈ પણ ભય ઉદ્ભવવાનું કારણ દેહલક્ષી વિચારો છે. નાસીપાસ થવાની, મૃત્યુની કે ભવિષ્યની ચિંતા આ તમામ બાબતો દેહલક્ષી વિચારોમાંથી નિર્માણ પામે છે. ટૂંકમાં, દેહલક્ષી વિચારોનું પરિણામ એટલે ચિંતા, ભય. આ દેહલક્ષી વિચારો ઉદ્ભવવાનું કારણ દેહાધ્યાસ છે. પોતે આત્મા છે તે ભાવ ભૂલી દેહ સ્વરૂપે પોતાને માની તમામ પરિસ્થિતિ મૂલવે છે એટલે દેહને સંલગ્ન તમામ ભય ઉત્પન્ન થાય છે.

આજે બહુધા વર્ગને મૃત્યુનો ભય, દૈહિક સ્વાસ્થ્ય બગડવાનો ભય, આબરૂ જવાનો ભય, પોતાની સત્તા કે પદવીનો ભય, સંપત્તિ લૂંટાઈ જવાનો કે વપરાઈ જવાનો ભય, ભવિષ્યમાં આવનાર વિઘ્નો, સ્થિતિ-પરિસ્થિતિનો ભય સતત સાલતો હોય છે.

જ્યાં સુધી દેહને પોતાનું રૂપ માનીએ ત્યાં સુધી તમામ ભય રહેશે જ. આપણને મૃત્યુનો ભય રહેતો હોય છે કારણ દેહ રૂપે વર્તીએ છીએ. જો આપણને એવી સ્પષ્ટતા હોત કે હું દેહ નથી, દેહથી નોખો એવો અછેદ, અજર, અમર આત્મા છું. દેહ મારું સ્વરૂપ નથી, એ નાશવંત છે. હું તો અજર, અમર છું. મારે વિષે જન્મ-મૃત્યુ નથી. અનાદિ છું. જો આવી સમજણ પાકી હોય તો મૃત્યુનો ભય ન રહે.

સદ્. અખંડાનંદ સ્વામી આદિક સંતો વાત્રક નદીનાં મોટાં મોટાં કોતરોમાં તથા વગડામાં રહેતા. નદીનાં કોતરોમાં વાઘ પણ રહેતા. એક વખત સદ્. અખંડાનંદ સ્વામી ચાલતા જતા હતા. એ વખતે રસ્તામાં ચાર વાઘ સામા આવ્યા. વચ્ચે

સ્વામી ને ચારેકોર વાઘ વીંટળાઈને ઊભા રહી ગયા. છતાં સદ્. અખંડાનંદ સ્વામી નિર્ભય થકા ઊભા હતા. વાઘ મને મારશે તો ! તેવો તેમને ભય નહોતો કારણ, તેમને આત્મનિષ્ઠા અતિશે દૃઢ હતી. વાઘ મારશે તો દેહને મારશે; આત્મા (હું) તો મરતો નથી.

શ્રીજીમહારાજે વાઘમાં પ્રવેશ કર્યો તેથી ચારે વાઘ સ્થિર થઈ ગયા. ત્યારે સ્વામીએ સ્થિર થયેલા વાઘને કહ્યું, “આ શરીર ખાઈ જાવ. તમારે કામમાં આવશે. ભૂખ ભાંગશે. હું (આત્મા) તો ભગવાનના ધામમાં જઈશ.” સામે વાઘ દેખાવા છતાં સદ્. અખંડાનંદ સ્વામી હું દેહ નથી, આત્મા છું. આ આત્મનિષ્ઠામાંથી લગારેય ડગ્યા નહિ તો મહારાજની પ્રેરણાથી ચારેય વાઘ પગે લાગીને જતા રહ્યા, પણ કશું કર્યું નહીં.

સ્થૂળ દેહને સંલગ્ન ભયની સાથે કેટલીક વાર સૂક્ષ્મ દેહનો પણ ભય વર્તતો હોય છે. કોઈ વખત કુવિચારોનો મારો સતત ચાલે કે ભૂંડા ઘાટ-સંકલ્પ થાય તેને તોડવા છતાં પણ ન તૂટે ત્યારે આપણે દુઃખી કે અતિ ચિંતિત બની જતા હોઈએ છીએ. પરંતુ તેનાથી નિર્ભય રહેવાનો ઉપાય બતાવતાં શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના દક્ષા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જે મુમુક્ષુ હોય તેને એમ ન વિચારવું જે મારે વૈરાગ્ય નથી તે માટે સ્ત્રીઆદિક પદાર્થ મારા ચિત્તમાં સ્ફુરે છે; એ તો જે વૈરાગ્યવાન હોય તેના ચિત્તમાં પણ જે સમે જે પદાર્થ આવ્યું તે સહેજે સ્ફુરી આવે છે. માટે વૈરાગ્ય-અવૈરાગ્યનું કાંઈ કારણ નથી, એ તો ચિત્તનો સ્વભાવ જ એવો છે જે, ભલું અથવા ભૂંડું જે સાંભર્યું તેને ચિંતવે અને જ્યારે જે પદાર્થનું ચિંતવન કરે ત્યારે તે પદાર્થ જેમ દર્પણમાં દેખાય તેમ દેખાઈ આવે તે માટે એમ જાણવું જે, હું તો એ ચિત્ત થકી જુદો છું અને હું તો એનો જોનારો આત્મા છું, એમ જાણીને ચિત્તના સારા-ભૂંડા ઘાટે કરીને ગ્લાનિ પામવી નહિ; પોતાને ચિત્ત થકી જુદો જાણીને ભગવાનનું ભજન કરવું અને સદાય આનંદમાં રહેવું.”

આવી રીતે મહારાજનાં વચન અનુસાર ભયરહિત આનંદમાં જીવન જીવવા માટે દેહ-આત્માની વિક્તિ નોખી સમજવી ફરજિયાત છે.

૭. અંતઃશત્રુ થકી રક્ષા મેળવવા માટે :

મોક્ષ માર્ગમાં સૌથી વધુ વિઘ્ન કરતા હોય તો તે છે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઈર્ષ્યા, માનાદિક અનેક અંતઃશત્રુઓ, દોષોનું જાણું. આ અંતઃશત્રુઓ આત્માને નિર્ભળ કરી મોક્ષ માર્ગમાંથી પાડી દે છે.

તમામ અંતઃશત્રુઓનું નિવાસસ્થાન એટલે દેહ. જેમ સમળી માંસનો લોચો લઈને જતી હોય તો તેને બીજા બધા સમળાં ચાંચો મારે પરંતુ જો સમળી માંસનો લોચો જ મૂકી દે તો બધા સમળાં લોચાની ભેળા જતા રહે. તેમ આત્મા જ્યાં સુધી દેહરૂપી લોચો લઈને ફરે છે ત્યાં સુધી કામ, ક્રોધ, લોભ માનાદિક અનેક અંતઃશત્રુરૂપી સમળાં હેરાન કરે જ, પરંતુ દેહથી આત્મા જુદો પડી જાય તો દોષ બધા દેહ ભેળા રહે. આત્માને કોઈ અંતઃશત્રુની કનડગત રહે જ નહીં.

વસ્તુતાએ આત્મા સર્વે અંતઃશત્રુઓથી નિર્લેપ છે, નિર્વિકારી છે પરંતુ દેહ-આત્માની એકતાના કારણે બંને એકબીજાથી ભિન્ન છે એવું અનુસંધાન રહેતું નથી તેથી બધા અંતઃશત્રુઓ પરાભવ કરી જાય છે. પરંતુ દેહ-આત્માની વિક્તિ સ્પષ્ટ થાય તો અંતઃશત્રુઓનો વળગાડ દેહનો છે, હું તો એ સર્વેથી નિર્લેપ છું એમ જાણી અંતઃશત્રુ થકી રક્ષા થાય.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૧૬૧મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જ્યાં સુધી પોતાને પુરુષ મનાશે ત્યાં સુધી તેને સ્ત્રી જોઈશે ને જ્યાં સુધી પોતાને સ્ત્રી મનાશે ત્યાં સુધી તેને પુરુષ જોઈશે ને ગમે ત્યાં જાશે પણ એમ રહેશે. માટે કહ્યું છે જે, બ્રહ્મરૂપ (પુરુષોત્તમરૂપ) થઈને ભક્તિ કરવી.” અર્થાત્ જ્યાં સુધી પોતાને દેહ સ્વરૂપ મનાય ત્યાં સુધી અન્યના રૂપને જોઈ આસક્તિ થાય તો કામાદિક વિકાર થાય જ. કોઈની દૈહિક સ્વભાવ-પ્રકૃતિ જોઈને ક્રોધાદિક ઊપજે જ. મનને રુચે એવા પદાર્થ જોઈ તેને મેળવવાનો લોભ જાગે જ. બે વ્યક્તિના વ્યવહાર જોઈને મત્સર, ઈર્ષ્યાદિક ઉત્પન્ન થાય જ. સર્વે અંતઃશત્રુઓ દૈહિક આચરણમાંથી જ ઉદ્ભવે છે.

પૂર્વે ઋષિમુનિઓ અંતઃશત્રુથી બચવા માટે ઘણાં તપ, જપ, ઉપવાસ કરતા. વર્ષો સુધી વાયુભક્ષણ કરી એક પગે ઊભા ઊભા તપ કરતા છતાંય સમયે તેઓને અંતઃશત્રુએ પરાભવ પમાડ્યા હતા. કારણ, તેમને દેહ-આત્માની વિક્તિ સ્પષ્ટ થઈ નહોતી. સ્ત્રીના રૂપને જોઈને એવો વિચાર કર્યો હોત કે આ દેહમાં હાડ-ચામ-રુધિર જ ભર્યું છે, નાશવંત છે, કશું સુખરૂપ નથી જ્યારે આત્માને વિષે આવી અશુદ્ધિ નથી. સામે દેખાતા દેહમાં રહેલો આત્મા પણ શુદ્ધ છે અને હું પણ દેહ નહિ, આત્મા છું એવો ભાવ આવ્યો હોત તોપણ દેહમાં વાસના ન થાત. માત્ર આત્મભૂમિકા પર પહોંચાય તોય રૂપાળા કે કદરૂપા, બાળ-યુવાન-વૃદ્ધ બધા દેહને વિષે સમભાવ જ રહે.

આત્માની ભૂમિકા અતિશે સબળ છે. તેના પર ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણનું કાંઈ જોર ચાલે તેમ નથી પરંતુ એ અજ્ઞાનવશ થઈ પોતાને દેહ માની લે છે એટલે અંતઃશત્રુ આગળ હારી જાય છે. અને પોતાને અંતઃશત્રુરૂપી કુલક્ષણેયુક્ત માને છે. પરંતુ જ્યારે અનાદિની સ્થિતિના માર્ગ પર આગળ વધવું હોય, પરમપદ પામવું હોય તો અંતઃશત્રુ પર વિજય કેવી રીતે મેળવવો તે શ્રીજીમહારાજ રાજનીતિના ગઢડા મધ્યના ૧૨મા વચનામૃતમાં શીખવે છે : “જેને પરમપદ પામવા ઈચ્છવું તેને કાંઈક પોતાને વિષે પુરુષાતન રાખવું, પણ છેક નાદાર થઈને બેસવું નહીં. ને એમ વિચાર કરવો જે, જેમ આ દેહમાં ચાર અંતઃકરણ છે, દસ ઈન્દ્રિયો છે, પંચ પ્રાણ છે, તેમ હું જીવાત્મા છું તે પણ આ દેહને વિષે છું તે એ સર્વેથી અધિક છું ને એ સર્વેનો નિયંતા છું. પણ એમ ન માનવું જે, હું તો તુચ્છ છું ને અંતઃકરણ-ઈન્દ્રિયો તો બળવાન છે, જેમ કોઈક રાજા હોય ને તે બુદ્ધિહીન હોય પછી એના ઘરના મનુષ્ય હોય તે પણ તેનું વચન માને નહિ, પછી એ વાર્તાની જ્યારે ગામના મનુષ્યને ખબર પડે ત્યારે ગામમાં પણ કોઈ હુકમ માને નહિ, પછી દેશના મનુષ્યને વાત સાંભળે ત્યારે દેશના મનુષ્ય પણ કોઈ એનો હુકમ માને નહીં. પછી તે રાજા ગ્લાનિ પામીને અસમર્થ થઈને બેસી રહે; અને કોઈ ઉપર હુકમ ચલાવે નહીં. તેમ રાજાને ઠેકાણે જીવ છે અને ઘરના મનુષ્યને ઠેકાણે અંતઃકરણ છે. ને ગામના ને દેશના મનુષ્યને ઠેકાણે ઈન્દ્રિયો છે તે જ્યારે એ જીવ નાદાર થઈને બેસે, ને પછી અંતઃકરણ ઉપર હુકમ કરીને પરમેશ્વર સન્મુખ રાખવાને ઈચ્છે ત્યારે અંતઃકરણ એનું કહ્યું કરે નહિ, ને ઈન્દ્રિયોને વશ રાખવા ઈચ્છે તો ઈન્દ્રિયો પણ એને વશ રહે નહિ, પછી એ જીવ કાયાનગરને વિષે રાજા છે તોપણ રાંકની પેઠે ઓશિયાળો થઈ રહે છે, અને જ્યારે રાજા નાદાર થાય ત્યારે તેના નગરને વિષે મનુષ્ય હોય તે સાંઢ થઈને બેસે છે, ને રાજાનું લેશમાત્ર ચાલવા દે નહિ, તેમ આ જીવના કાયાનગરને વિષે પણ જે કામાદિક રાજા નથી તે રાજા થઈને બેસે છે, અને એ જીવનું લેશમાત્ર ચાલવા દેતા નથી, માટે જેને કલ્યાણને ઈચ્છવું તેને એવું નાદારપણું રાખવું નહીં. ને જે પ્રકારે પોતાનાં ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે સર્વ પોતાના હુકમમાં વર્તે એવો ઉપાય કરવો, જેમ રાજા હોય તે રાજનીતિના ગ્રંથ ભણીને પોતાના રાજ્યમાં પોતાનો હુકમ ચલાવે, પણ રૈયતનો દાબ્યો દબાય નહિ, અને જો રાજનીતિ ન જાણતો હોય તો તે વસ્તી હુકમ ન માને ને તેને મારવા જ માંડે, પછી પોતાનો દેશ હોય તે ઉજ્જડ થઈ જાય અને કાં તો કોઈ હુકમ જ માને નહિ તેણે કરીને પોતે દુઃખિયો

થકો વર્તે, એવી રીતે રાજનીતિ જાણ્યા વિના બે વાતે બગાડ થાય છે તેમ જીવ પણ જો રાજનીતિને જાણ્યા વિના કાયાનગરમાં હુકમ કરવા જાય તો એમાંથી સુખ થાય નહીં.”

આમ, અંતઃશત્રુ થકી રક્ષા મેળવવા દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજવી આવશ્યક છે.

૮. મૂર્તિમાં રહેવાની લટક દટ કરવા માટે :

જીવાત્મા અનાદિકાળથી દેહથી તદ્દન નોખો હોવા છતાં અજ્ઞાને કરી દેહરૂપી ઘરમાં જ રહે છે અને દેહને જ પોતાને રહેવાનું સાચું ઘર માને છે તથા તેની સાથે જ એકતા કરે છે. દેહાત્મબુદ્ધિના કારણે આત્મા દેહરૂપી ઘરમાં જ રહેવાની પ્રેક્ષિત્સ કરતો આવ્યો છે તેથી દેહાધ્યાસની દીવાલ વધુ ને વધુ મજબૂત થતી જાય છે. આત્માનું સાચું સુખ, ખરું સ્વરૂપ અને સાચું ઘર જ મૂર્તિ છે. તેમ છતાં દેહભાવના અજ્ઞાને કરી આત્મા આ ભૂલી ગયો છે.

આત્મા દેહરૂપી ઘરમાં રહે છે એટલે એની જન્મમરણની ભવાબ્ધિ ટળતી નથી. પરંતુ તે જ્યારે મૂર્તિરૂપી ઘરમાં રહે ત્યારે સર્વે ઉપાધિમાત્ર ટળી જાય છે. પરંતુ આત્મા દેહરૂપી ઘરમાં અને મૂર્તિરૂપી ઘરમાં બેયમાં એકસાથે રહી શકે નહીં.

જેમ એક ઘરમાંથી બહાર નીકળાય તો જ બીજા ઘરમાં જવાય એમ મૂર્તિરૂપી ઘરમાં રહેવાની પ્રેક્ષિત્સ કરવી હોય તો દેહરૂપી ઘરમાંથી બહાર નીકળાય તો જ મૂર્તિરૂપી ઘરમાં રહી શકાય. મૂર્તિરૂપી ઘરમાં સદાય રહેવું એ જ આપણું અંતિમ લક્ષ્ય છે તેને પામવા પ્રથમ દેહ-આત્માની વિક્તિ સમજી દેહથી નોખા થવું ફરજિયાત છે.

૪.૩ વિક્તિ નોખી સમજી બેસી રહેવાનું નથી. કેમ ?

મૃત્યુએ કરીને દેહ પડી જાય ને મરણ થાય છે પરંતુ દેહ પડવાની સાથે દેહભાવનું અજ્ઞાન ટળતું નથી. કારણ શરીર અને આત્માની દેહ સાથેની અનાદિકાળથી એકતા છે. એ એકતા દેહ પડવાથી નહિ પરંતુ જ્ઞાન થવાથી ટળે છે. મનુષ્યના અનંત જન્મ ધરવા છતાં એ અજ્ઞાન ન ટળે પણ આ જન્મમાં જ આત્મા-પરમાત્માનું જ્ઞાન થાય તો આ જન્મમાં જ અજ્ઞાન ટળે ને આત્યંતિક મોક્ષના માર્ગે આગળ વધી શકાય.

માટે પ્રથમ આત્મા દેહથી નોખો છે એ વિક્તિ સમજવી ફરજિયાત છે. પરંતુ માત્ર દેહથી નોખો આત્મા છે ને તે આત્મા હું છું એવું સમજી બેસી રહેવાનું નથી. આત્મભાવ એ માત્ર કક્કો છે. જેમ ગુજરાતી શીખવું હોય તો પહેલાં કક્કો શીખવો ફરજિયાત છે પરંતુ કક્કો શીખ્યા પછી બેસી નથી રહેવાનું. આગળ બારાક્ષરી, વાક્યો વગેરે શીખવાનું, વાંચવાનું, બોલવાનું ચાલુ કરવું પડે.

એવી જ રીતે,

અંગ્રેજી શીખવા માટે પહેલાં ABCD ફરજિયાત શીખવી જ પડે. ABCD પાકી કરવા શરૂઆતમાં બોલબોલ કરીએ. થોડા દિવસ પછી ABCD બોલવાનું બંધ કરી દઈએ. આગળ નવું શીખવા પ્રયત્ન કરીએ તેમ છતાં ABCDનો સહારો નિરંતર રહે છે. અંગ્રેજીનો પાયો જ ABCD છે. કોઈ પણ શબ્દ, નામ, વાક્ય બનાવવું હોય કે પછી કાળ શીખવો હોય તો એમાં ABCD તો આવે જ. ABCD વગર અંગ્રેજીનું અસ્તિત્વ જ શક્ય નથી. એવી રીતે આત્મભાવ એ પાયો છે; તે વગર સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધી જ ન શકાય. પરંતુ ત્યાં અટકી પણ રહેવાનું નથી. દેહથી નોખા પડી મને (આત્માને) અનાદિમુક્ત કર્યો છે. હું અનાદિમુક્ત જ છું એ ભાવમાં આવવાનું છે.

દેહથી નોખા પડતાની સાથે જ મુક્તભાવમાં આવવાનું. પ્રશ્ન થાય કે બેય વસ્તુ કેવી રીતે સાથે થાય ? પ.પૂ. સ્વામીશ્રી આ વાતને વ્યવહારિક દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવતાં કહે છે કે, “આપણે પૂરી બનાવતા હોઈએ છીએ ત્યારે પૂરી વણીને જો ભેગી કરીએ અને પછી તળીએ તો એકેય પૂરી ફૂલે નહીં. એ તો પૂરીને વણતા જવી પડે અને જોડે જોડે તરત તળતા પણ જવી પડે તો જ ફૂલે. એવી રીતે દેહથી નોખા આત્મભાવમાં આવતાં તરત જ મુક્તભાવમાં જતું જ રહેવું પડે. આત્મભૂમિકા પર બેસી ન રહેવાય. કારણ કે આત્મા નિરાકાર છે અને મહારાજ સદા સાકાર છે. આત્મભાવે વર્તવાનું નથી. આત્મભાવ માત્ર સમજવા માટે છે. વર્તવા માટે તો આપણી મુક્તભાવની લટક જ શ્રેષ્ઠ છે. એનાથી જ સુખ પમાય છે.

૧. આત્મા નિરાકાર, મહારાજ સદા સાકાર :

આત્માને દેહનો સંગ છે ત્યાં સુધી દેહે કરી હું સાકાર છું એવું અજ્ઞાને કરી મનાય છે પરંતુ વાસ્તવિકતાએ આત્મા નિરાકાર છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના દ્વદ્વમા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જ્યારે એ જીવના અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે

ત્યારે એને માયિક ત્રણ દેહનો સંગ છૂટી જાય છે પણ નિરાકાર જે ચૈતન્ય તે રહે છે.”

અર્થાત્ આત્મા નિરાકાર છે. તેને કોઈ આકાર નથી. જ્યારે પરમાત્મા શ્રીજીમહારાજ સદા સાકાર છે જે દર્શાવતાં પોતે ગઢડા મધ્યના ૮મા વયનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “પોતાને સાક્ષાત્ મળ્યું જે (સ્વામિનારાયણ) ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને સદા દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ ને સર્વ અવતારનું કારણ અવતારી એવું જાણવું. અને જો એમ ન જાણે ને નિરાકાર જાણે ને બીજા અવતાર જેવા જાણે તો એનો દ્રોહ કર્યો કહેવાય.”

દેહથી નોખો પડેલો આત્મા નિરાકાર છે જ્યારે મહારાજ સદા સાકાર છે. દેહથી કે નિરાકાર આત્માથી સાકાર સ્વરૂપ એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાનની મૂર્તિનું સુખ પામી જ ન શકાય. પરમાત્માનું સુખ ભોગવવા, અનુભવવા અને માણવાનો અધિકાર આત્માનો છે. પરંતુ કેવો આત્મા ? તો, પુરુષોત્તમરૂપ એવો દિવ્ય સાકાર આત્મા.

દેહભાવ તથા આત્મભાવને ભૂલી મુક્તભાવને પ્રસ્થાપિત કરવાથી જ સુખનો અનુભવ થાય. આત્મા નિરાકાર છે; તે આધાર વગર રહી શકતો નથી. આત્મા કાં તો દેહ કાં તો મૂર્તિના આધારે રહે છે. હવે જો તેને દેહનો આધાર છોડાવીએ તો જ મૂર્તિના આધારે રહેતો થાય. દેહમાં અને મૂર્તિમાં બેયમાં એકસાથે ન રહી શકાય. જેમ ઝૂંપડામાં રહેતા હોય અને રાજમહેલનું સુખ જોઈતું હોય તો ઝૂંપડું છોડવું પડે, ઝૂંપડામાંથી બહાર નીકળે અને રાજમહેલમાં જાય તો જ એનું સુખ આવે. એવી રીતે દેહરૂપી ઝૂંપડું આત્મા છોડે તો જ મૂર્તિરૂપી રાજમહેલમાં રહી શકે.

જેમ એક ગાડીમાં બેઠા હોઈએ અને બીજી ગાડી આવે તો બીજી ગાડીનું સુખ ક્યારે લઈ શકાય ? તો એક ગાડીમાંથી નીચે ઊતરે તો જ બીજી ગાડીમાં બેસી શકાય. એવી રીતે (એક ગાડી જેવા) દેહથી આત્મા નોખો થાય તો જ (બીજી ગાડી જેવા) પરમાત્માના સુખને પામી શકે.

હવે આત્મા નિરાકાર છે ને મહારાજ (મૂર્તિ) સાકાર છે. તો તેનું સુખ ક્યારે લઈ શકાય ? મહારાજ જેવો સાકાર થાય તો જ સાકારનું સુખ લઈ શકે. અનાદિમુક્ત સાકાર છે તેથી તે સાકાર મૂર્તિની સાથે સંપૂર્ણ એકતા પામી શકે છે. તેઓ મૂર્તિ સાથે સંપૂર્ણ સાધર્મ્યપણું પામે છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૬૪મા વયનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “આવી રીતે સદા દિવ્ય મૂર્તિમાન (સદા સાકાર) જાણીને ઉપાસના-

ભક્તિ કરે છે તો એ ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે.” અર્થાત્ પુરુષોત્તમરૂપ એવો અનાદિમુક્ત થાય છે.

૨. જેનું સુખ લેવું હોય તેના જેવા થવું પડે :

લૌકિક દષ્ટાંત જોઈએ તો લાલ મરચાની ઈયળ લાલ રંગની જ હોય, હળદરની ઈયળ પીળા રંગની, ભાજીની જીવાત લીલા રંગની જ હોય, લાકડાની જીવાત લાકડા જેવા રંગની જ હોય... તો જ જીવાત મરચાનું, હળદરનું, ભાજીનું કે લાકડાનું સુખ લઈ શકે. જેનું સુખ લેવું હોય તેના જેવા થવું જ પડે.

દેહથી ભૌતિક સુખ ભોગવાય; પરમાત્માનું અલૌકિક સુખ નહીં. નિરાકાર આત્મા પણ એ સુખ ન પામી શકે. એ તો આત્મા પુરુષોત્તમ જેવો પુરુષોત્તમરૂપ સાકાર થાય તો જ એ મૂર્તિના અલૌકિક સુખનો ભોક્તા થઈ શકે છે.

દેહ સાકાર છતાં જડ અને નાશવંત છે. આત્મા શાશ્વત છતાં નિરાકાર છે. જ્યારે અનાદિમુક્ત શાશ્વત અને સાકાર છે, પુરુષોત્તમરૂપ છે અને સ્વામિનારાયણ ભગવાનના ઉત્તમ સેવક છે ને મૂર્તિસુખના ભોક્તા છે. જ્યારે પરમાત્મા એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાન સદાય દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ છે. દિવ્ય સાકાર મૂર્તિનું સુખ લેવા તેના જેવા પુરુષોત્તમને સજાતિ એવા પુરુષોત્તમરૂપ થવું જ પડે.

લીંબુનું શરબત બનાવવું હોય તો પાણીમાં ખાંડ ઓગાળ્યા પછી આખું લીંબુ મૂકી દઈએ તો શું શરબત બને ? લીંબુ ફાડા કરીને મૂકીએ તો બને ? લીંબુનું જ શરબત બનાવવાનું છે છતાં ન બને. શરબત બનાવવા માટે લીંબુને કાપી તેમાંથી રસ કાઢવો જ પડે તો જ શરબત બને અને તેને પીવાનું સુખ આવે. કારણ પાણી પ્રવાહી છે જ્યારે લીંબુ ઘન પદાર્થ છે. બંને એકબીજાથી વિજાતિ છે માટે રસબસ ન થઈ શકે. લીંબુમાંથી રસ નીકળે તે પાણીને સજાતિ છે માટે રસ પાણીમાં ભળી જાય અને શરબત બને. તેમ આત્મા નિરાકાર છે અને મહારાજ સાકાર છે. બંને એકબીજાથી તદ્દન વિજાતિ છે માટે નિરાકાર આત્મા પુરુષોત્તમના જેવો સાકાર, પુરુષોત્તમરૂપ થાય તો જ મહારાજનું સુખ લઈ શકે.

શ્રીજીમહારાજે એટલે જ વરતાલના ટમા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “દેવને પૂજવાને તત્પર થાય તે દેવ સરખો પવિત્ર થઈને જો દેવની પૂજા કરે ત્યારે તેની જ પૂજાને દેવ અંગીકાર કરે છે.” દેવ એટલે પુરુષોત્તમનારાયણ; તે સરખો એટલે પુરુષોત્તમરૂપ થઈને ભક્તિ કરે તો તેની સેવાને સ્વામિનારાયણ ભગવાન સ્વીકાર કરે છે.

એક વખત શ્રીજીમહારાજ બંધિયા ગામે ડોસા વાણિયાના ઘરે પધાર્યા હતા. તેમના ફળિયામાં ઢોલિયા ઉપર બિરાજ્યા હતા. એ વખતે આત્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, “જીવનું રૂપ કેવું હશે?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “આ દીવો શી વસ્તુ છે? તો કોડિયું, વાટ, અગ્નિ, તેલ એ સર્વે મળીને દીવો એવું નામ છે અને એ અગ્નિ કેવો સમર્થ છે? તો સર્વને બાળે તેવો છે. તેમ એ જીવ છે તે સમર્થ છે, ચૈતન્ય છે પણ દેહને અભિમાને કરીને અહમ્-મમતાના કારણે જન્મમરણ ભોગવે છે. જેમ ઘાસના પૂળામાં અગ્નિ ઝિલાય નહિ તેમ દેહરૂપમાં શ્રીહરિ રહેતા નથી. પુરુષોત્તમરૂપ થાય તો જ શ્રીહરિનો અખંડ અનુભવ રહે છે.” કહેતાં મૂર્તિના સુખનો નિત્ય નવીન અનુભવ થાય છે. એટલે કે મૂર્તિના સુખનો અનુભવ કરવા માટે પુરુષોત્તમ જેવા પુરુષોત્તમરૂપ થવું જ પડે.

૩. હું આત્મા પણ નથી, અનાદિમુક્ત જ છું.

કાર્ય સત્સંગ એટલે ભક્તમાંથી મુમુક્ષુ કરવાની ફેકટરી અને કારણ સત્સંગ એટલે મુમુક્ષુમાંથી મુક્ત કરવાની ફેકટરી. અર્થાત્ કાર્ય સત્સંગમાં આત્માથી દેહને જુદો કરી આત્મભાવનું દઢીકરણ થાય, જ્યારે કારણ સત્સંગમાં દેહથી નોખો પડેલો આત્મા (મુમુક્ષુ) અનાદિમુક્તની સ્થિતિને પામે છે.

કારણ સત્સંગ એટલે આત્માના સ્વરૂપાંતરનો સત્સંગ. દેહથી નોખા પડેલા આત્માને મોટાપુરુષ વર્તમાન ધરાવી અનાદિમુક્ત કરે છે. ચૈતન્યનું (આત્માનું) અનાદિમુક્તમાં સ્વરૂપાંતર કરે છે.

“અનહદ કૃપા કર દેહ છુડાકર, ચૈતન્ય કો બદલાયા;

ઉન્હેં પોતા જૈસો નિજરૂપ કર, સ્વમૂર્તિ મેં ઠહરાયા.

અબ કૌન હું મૈં કૌન હું, કૌન હું મૈં કૌન હું.”

તો, અનાદિમુક્ત.

મોટાપુરુષ થકી વર્તમાન ધારણ કરવાથી જ અનાદિમુક્તની સ્થિતિનો પ્રારંભ થાય છે. મોટાપુરુષે વર્તમાન ધરાવી આત્માને પ્રાપ્તિએ કરીને અનાદિમુક્ત કરી જ દીધો છે. માટે હવે આપણે આત્મા નથી; અનાદિમુક્ત જ છીએ. મોટાપુરુષે કૃપા કરી આ દેખાતા જડ-નાશવંત દેહને વર્તમાન ધરાવી અનાદિમુક્ત નથી કર્યો; દેહથી નોખા શરણાગત આત્માને વર્તમાન ધરાવી નિરાકાર મટાડી પુરુષોત્તમરૂપ, મહારાજ જેવો સાકાર કર્યો છે. મૂર્તિમાં રાખી લીધો છે. કારણ, વર્તમાન ધારણ કરાવવાં એ ચૈતન્ય ભૂમિકાની પ્રક્રિયા છે.

કેટલાકને પ્રશ્ન થાય કે આવડો મોટો દેહ કેવી રીતે મૂર્તિમાં રહી શકે ? તો દેહ કદી મૂર્તિમાં ન રહી શકે અને મૂર્તિમાં રહે તેને દેહ કહેવાય જ નહિ, અનાદિમુક્ત કહેવાય. એટલું જ નહિ, પુરુષોત્તમરૂપ થયા વિનાનો આત્મા પણ મૂર્તિમાં ન રહી શકે. આત્મભાવ અને મૂર્તિના સુખની પાત્રતા કેળવાવી બે વસ્તુ જુદી જ છે. પોતાની મેળે અનાદિમુક્ત થવાતું નથી કે સ્થિતિની પાત્રતા કેળવાતી નથી. ત્યાં મોટાપુરુષની જરૂર પડે જ. સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ ૨૭મી વાતમાં તેથી જ કહ્યું છે કે, “શ્રીજીમહારાજની સાક્ષાત્ વ્યતિરેક મૂર્તિની પ્રાપ્તિ થયા વિના સુખ ન મળે. તે તો મોટા મુક્ત મૂર્તિમાં અખંડ નિમગ્ન રહેતા હોય તેને સેવા-સમાગમે રાજી કરે અને જે કહે તેમ કરે તો મૂર્તિનું સાક્ષાત્ સુખ મળે.” તથા કીર્તનમાં પણ કહ્યું છે કે,

“નથી સાધન કે બુદ્ધિનું આ કામ, કેવળ કૃપાથી પ્રાપ્તિ છે તમામ;

રાખો પાકો વિશ્વાસ તે આ ઠામ, જિજ્ઞાસુ, શ્રીજી મળે મોક્ષ થાય છે.”

અર્થાત્ આપણાં સાધનથી કે બુદ્ધિથી મૂર્તિમાં નથી રહેવાતું. મહારાજ અને મોટાપુરુષની કૃપા થાય ત્યારે જ અનાદિમુક્તની પ્રાપ્તિ થાય. આપણી પર શ્રીજીમહારાજ અને ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી તથા પ.પૂ. સ્વામીશ્રી જેવા દિવ્યપુરુષે કૃપા કરી અનાદિમુક્તની પ્રાપ્તિ કરાવી છે. મૂર્તિમાં રાખ્યાના કોલ આપ્યા છે. હવે માત્ર વિશ્વાસ રાખી ‘હું અનાદિમુક્ત જ છું’ આ ભાવનું મનન-પ્રેક્ટિસ કરવાની છે.

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી તાર્કિક દૃષ્ટાંત સમજાવતા હોય છે કે, બજારમાં રોજ વેપારીઓ બોલે કે તેલના ભાવ વધશે કે ઘટશે, પણ કોઈ ફેરફાર ન થાય. પરંતુ, વડાપ્રધાન બોલે કે કાલથી તેલના ભાવ વધશે તો બીજા જ દિવસથી વધી જાય. તેમ આપણે જાતે બોલબોલ કરીએ કે હું અનાદિમુક્ત જ છું એનાથી અનાદિમુક્ત ન થઈ જવાય પરંતુ કહેતાકહેતી વાત નથી. મોટાપુરુષ મહારાજના ઓથોરાઈઝ્ડ પર્સન છે એમણે કોલ આપ્યા છે. એટલે નિઃસંશયપણે આપણે અનાદિમુક્ત જ છીએ.

“વહાલે કોલ મૂર્તિના દીધા છે, રસબસ કરી રાખી લીધા છે;

કશી રહી નહિ ખામી, હું તો મહાપદ પામી.”

“નક્કી રાખ્યા છે તમને મૂર્તિમાં, કરી દીધા છે મુજ આકાર રે...”

“અનાદિમુક્તો મૂર્તિમાં રહે છે, રસબસભાવે સુખડાં લે છે;

તું પણ ભેળો એમ કહે છે પ્રભુજી, સુખભોક્તા છે મહાન...”

સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામી, સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામી, સદ્. બ્રહ્માનંદ સ્વામી, સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી આદિક સિદ્ધ અનાદિમુક્તો જે મૂર્તિના સુખમાં રસબસભાવે રહ્યા છે એ જ સુખમાં તને પણ રાખ્યો જ છે. હવે તું તને દેહ કે આત્મા નહિ, અનાદિમુક્ત જ માન.

શ્રીજીમહારાજે પણ સંતો-હરિભક્તોને વચનામૃતમાં ‘તમે પરભાવમાં અનાદિમુક્ત જ છો’ એવો પરભાવ દઢ કરાવ્યો છે :

“જેવી ગોલોક-વૈકુંઠલોકને વિષે સભા છે ને જેવી બદરિકાશ્રમને વિષે સભા છે તેથી પણ હું આ સત્સંગીની સભાને અધિક જાણું છું અને સર્વ હરિભક્તને અતિશે પ્રકાશયુક્ત (અતિશે પ્રકાશયુક્ત મહારાજ છે ને મહારાજની મૂર્તિમાં અનાદિમુક્તો રહ્યા છે, પુરુષોત્તમરૂપ છે. તેથી તે પણ અતિશે પ્રકાશયુક્ત છે) દેખું છું, એમાં જો લગાર પણ મિથ્યા કહેતા હોઈએ તો આ સંતસભાના સમ છે.”

- ગઢડા છેલ્લાનું ૨જું વચનામૃત

“અમે બોલીએ છીએ તે પણ ત્યાં જ બેઠા થકા બોલીએ છીએ, અને તમે પણ સર્વે ત્યાં (પરભાવમાં-મૂર્તિમાં) જ બેઠા છો એમ હું દેખું છું.”

- ગઢડા મધ્યનું ૧૩મું વચનામૃત

“અમે તો જેવા સર્વથી પર જે દિવ્યધામ તેને વિષે ભગવાનના પાર્ષદ છે, તે થકી અધિક જો આ સત્સંગીને ન જાણતા હોઈએ તો અમને ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તના સમ છે.”

- ગઢડા છેલ્લાનું ૨૧મું વચનામૃત

આ ઉપરાંત શ્રીજીમહારાજ પ્રસંગોપાત્ત સ્વ-સ્વરૂપનો પરભાવ દઢ કરાવતા. એક વખત શ્રીજીમહારાજ સંતો-હરિભક્તો સાથે જેતલપુર પધાર્યા હતા. ભીમ એકાદશીના દિવસે સૌને નિર્જળા ઉપવાસ હોવાથી શ્રીજીમહારાજે સંતો-હરિભક્તોને કહ્યું, “આજે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવાની નથી. કેવળ કથાવાર્તા ને કીર્તનભક્તિ જ કરવાની છે. વૃત્તિઓને ભગવાનની મૂર્તિમાં જોડી દો.”

આખો દિવસ કથાવાર્તા અને કીર્તનભક્તિમાં પસાર થઈ ગયો. રાત્રે હરિભક્તોને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું, “તમે અહીં જ કીર્તનભક્તિ કરતાં બાર વાગ્યા સુધી જાગરણ કરજો. અમે મહોલ પર જઈએ છીએ. સંતોને ત્યાં જાગરણ કરાવશું.”

સંતો શ્રીહરિ પહેલાં મહોલ પર પહોંચી ગયા અને કીર્તનભક્તિ શરૂ કરી દીધી. સૌ મર્માળી મૂર્તિનાં દર્શન કરતા ડોલતા હતા. એવામાં એકાએક શ્રીહરિએ

કીર્તનભક્તિ બંધ કરાવી. સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું, “મહારાજ, આવો દિવ્યાનંદ એકાએક બંધ કેમ કરાવ્યો ?”

શ્રીહરિએ કહ્યું, “સંતો, દિવ્ય આનંદનું રહસ્ય તમારા અંતરમાં દઢ થાય તે માટે. સંતો, અમારો સંબંધ તમને કાયમ ત્યારે જ રહેશે જ્યારે અમારા સ્વરૂપની દૃઢતા થશે. અમારે વિષે ક્યારેય મનુષ્યભાવ ન આવે ત્યારે.”

“હે સંતો, આજે એકાંત છે માટે તમને સૌને અમારા અંતરની એક રહસ્યની વાત કરવી છે. જે વાત જેને જેને સમજાશે તેને અંતરમાં અમારા સ્વરૂપનો દિવ્ય આનંદ અખંડ રહેશે. (મૂર્તિનું સુખ અખંડ રહેશે.) આ અમારા દિવ્ય સ્વરૂપનો આનંદ છે. તમે સર્વે પરભાવમાં જ બેઠા છો. કરોડ ચંદ્રનો પ્રકાશ તમારા દિવ્ય તનમાંથી નીકળે છે. તે અમે સાક્ષાત્ દેખીએ છીએ. આ મનાશે ત્યારે તમને અમારા સંબંધે તમને કેવા કર્યા છે તેનો મહિમા સમજાશે. તમે કેવળ સાધુ નથી, અનાદિમુક્ત છો.”

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજના આ રહસ્યને ‘ભક્તચિંતામણિ’ના ૭૬મા પ્રકરણમાં આલેખ્યું છે કે,

“પછી પ્રભુજી બોલિયા, તમે સાંભળો હરિજન સહુ,
અતિ રહસ્ય એકાંતની, એક વાલ્યપની વાત કહું.
આ સભામાં આપણ સહુના, તેજોમય તન છે,
છટા છૂટે છે તેજની, જાણું પ્રકટિયા કોટિ ઈન્દુ છે.”

આવી રીતે શ્રીજીમહારાજે અનેક વખત તમે દેહ કે આત્મા નહિ, પરંતુ મુક્ત કહેતાં અનાદિમુક્ત જ છો એવું દઢ કરાવ્યું છે. વર્તમાનકાળે પણ પ.પૂ. સ્વામીશ્રી આપણને આ જ દઢ કરાવી રહ્યા છે. તેઓ આપણને નિરંતર આ જ મનન કરવાનું કહે છે :

“આપને અર્થે જન્મ અમારો, સમજણ દઢ કરાવજો;
દેહ નહિ હું મુક્ત અનાદિ, અખંડ મનન રખાવજો,
રસબસ કરીને મૂર્તિમાં રાખ્યા, ‘મહારાજ’ જ ઠસાવજો;
‘મહારાજ’ જ ઠસાવજો, બસ તવ સુખમાં ડુબાડજો.”

૪.૪ અનાદિમુક્તની લટકની સમજૂતી - મહત્વ

શ્રીજીમહારાજના વ્યતિરેક સંબંધવાળા ચાર વર્ગના છે. ચાલોચાલ ભક્ત,

એકાંતિક ભક્ત, પરમ એકાંતિકમુક્ત અને અનાદિમુક્ત. જેમાં પ્રથમ બે સાધનદશામાં છે. જ્યારે બીજા બે સિદ્ધદશામાં છે. તેમ છતાં શ્રીજીમહારાજનો નંબર પહેલો અને અનાદિમુક્તનો નંબર બીજો છે. સેવકભાવમાં અનાદિમુક્તની સ્થિતિ છેલ્લી, પૂર્ણ અને કાયમી છે. સુખભોક્તાની સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થિતિ એટલે અનાદિમુક્તની સ્થિતિ.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૧૮મા વચનામૃતમાં અનાદિમુક્તની સંજ્ઞા કહી છે કે, “હું તો અનાદિમુક્ત જ છું પણ કોઈને ઉપદેશે કરીને મુક્ત થયો નથી.” અહીં શ્રીજીમહારાજ મુક્તભાવે બોલ્યા છે કે અમે અનાદિ છીએ. મહારાજ અનાદિ તો તેમના સંબંધને પામ્યા તે સર્વે મુક્ત પણ અનાદિ જ કહેવાય. તથા ગઢડા પ્રથમના ૩૨મા વચનામૃતમાં પણ નારદ-સનકાદિક જેવા અનાદિમુક્ત સમાધિમાં ઘણા કાળ સુધી રહે છે અર્થાત્ અનાદિમુક્ત અખંડ મૂર્તિમાં જ રહે છે એવું સમજાવ્યું છે.

સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ ૮૩મી વાતમાં અનાદિમુક્ત મૂર્તિમાં કેવી રીતે રહે છે તેની સમજૂતી આપતાં કહ્યું છે કે, “મહારાજ મુમુક્ષુઓને આકર્ષણ કરીને મૂર્તિમાં ખેંચે છે. અને જે (મુક્ત) મૂર્તિમાં રહીને અખંડ સુખ લીધા કરે છે તેની અનાદિમુક્ત એવી સંજ્ઞા કહેવાય છે.”

શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ સાથે રોમ રોમ પ્રત્યે પુરુષોત્તમરૂપ થઈ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિમાં અંદર-બહાર રહીને મૂર્તિનું સુખ લેતા મુક્તને અનાદિમુક્ત કહેવાય. અર્થાત્ જે નિરંતર મૂર્તિના સુખમાં નિમગ્ન રહે તેને અનાદિમુક્ત કહેવાય. મૂર્તિના સુખમાં ડૂબેલા રહેવું, પ્રતિલોમપણે વર્તવું તે અનાદિમુક્તની લટક કહેતાં શૈલી, ખૂબી તથા એક આગવી છટા છે જે બીજા કોઈને ન આવડે. પ્રતિલોમપણું એટલે દેખાતા અવરભાવના દેહની વિસ્મૃતિ કરવી, દેહાદિક ભાવને ભૂલી જવા અને સર્વે ક્રિયાના કરનારા મહારાજને કરવા, અવરભાવનો દેખાતો દેહ ભૂલી ચૈતન્ય મૂર્તિમાં રહ્યો છે માટે મસ્તક, હસ્ત, ઉદર, મુખ બધું મહારાજનું જ છે એ ભાવમાં વર્તવું તે પ્રતિલોમભાવ. દેહનું મુખ મહારાજનું નહિ, મહારાજનું જ મુખ છે તેમાં મુક્તનું મુખ આવી જાય એવી રીતે વર્તવું તેને પ્રતિલોમપણું કહેવાય. આ પ્રતિલોમની લટકે (અનાદિમુક્તની લટકે) વર્તાય તો જ મૂર્તિના સુખનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય અને મૂર્તિના સુખનો અનુભવ થાય.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ ૩૭ પ્રકરણની ૧૨૩મી વાતમાં કહ્યું છે કે,

“પ્રતિલોમપણે ભગવાનનું ધ્યાન કરવું. ને તેમાં જ સુખ છે પણ પ્રતિલોમ જેવો બીજો સુખનો ઉપાય નથી, માટે પ્રતિલોમનો અભ્યાસ નિરંતર રાખવો એ સિદ્ધાંત વાત છે તે વચનામૃતમાં મહારાજે બહુ ઠેકાણે કહ્યું છે ને મોટા સંતનો એ આગ્રહ મુખ્ય છે ને પ્રતિલોમ વિના યથાર્થ જ્ઞાન થાતું નથી.”

વળી, આવી પ્રતિલોમની લટકે વર્તે તેને મહારાજ જુદા ન દેખાય, દેહ ન રહે ને મહારાજ જ સાક્ષાત્ દેખાય તે વાત પણ પ્રકરણ-પની ૧૨૦મી વાતમાં કરી છે કે, “હું પ્રતિલોમ (ધ્યાન) કરું છું કે આમ ભગવાન દેખાય છે.”

આમ એટલે દેખાતો અવરભાવ ટળી જાય અને ચૈતન્ય મૂર્તિમાં હોવાથી મહારાજના મસ્તકમાં મુક્તનું મસ્તક, નેત્રમાં નેત્ર દેખાય તે.

વાસ્તવિકતાએ અનાદિમુક્તની સ્થિતિ કે લટક કોઈ લૌકિક દૃષ્ટાંતો દ્વારા સમજાવવી અશક્ય છે. કારણ કે અવરભાવનાં કોઈ પણ દૃષ્ટાંત સમજાવવા જઈએ તો તે એકદેશી જ હોય, સર્વદેશી ન મળે.

જેમ કે, **દૂધ-સાકર** : શ્રીજીમહારાજ અને અનાદિમુક્તોની એકતા દર્શાવવા માટે અવરભાવમાં દૂધ અને સાકરનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય કે જેમ સાકર દૂધમાં ઓગળી ગયા પછી એકલું દૂધ જ દેખાય છે તેમ મુક્ત મૂર્તિમાં રહ્યા પછી એક મહારાજ જ દેખાય છે એ વાત સમજી શકાય. પરંતુ દૂધમાં સાકર ઓગળી ગયા પછી તેનું અસ્તિત્વ જુદું રહેતું નથી. જ્યારે અનાદિમુક્તો મૂર્તિમાં રસબસભાવે ઓતપ્રોત, તલ્લીન થઈ ગયા હોવા છતાં સ્વામી-સેવકભાવનો નાતો તો રહે જ છે. તેથી જ અનુભવીઓએ ગાયું છે કે,

“મળ્યા દીસે છતાં ભિન્ન, સ્વામી સેવકનો છે નાતો;

દૃષ્ટાંત કોઈ બંધ બેસે નહિ, રીતિ અજબ છે આ તો.

અનાદિની વાત બધી જુદી, મહાપ્રભુ કે મુક્ત જાણે છે,

પુરુષોત્તમરૂપ થઈને એ, અત્યુત્તમ સુખ માણે છે.”

સોનાનો કળશ : સોનાના કળશમાં અંદર-બહાર એક એક આણુમાં પણ સોનું જ હોય તેમ અનાદિમુક્તો માંહી-બહાર રોમ રોમ પ્રત્યે મૂર્તિમાં રહે છે. આમ તેઓ મૂર્તિનું સંપૂર્ણ સાધર્મ્યપણું પામેલા છે. સંપૂર્ણ પુરુષોત્તમરૂપ છે.

ઝાડમાં રહેલો રસ : ઝાડમાં રસ ક્યાં ક્યાં હોય? તો, ઝાડના મૂળમાં, ડાળીમાં,

પાંદડામાં, ફળમાં, ફૂલમાં બધે જ વ્યાપેલો હોય છે. તેવી રીતે અનાદિમુક્ત શ્રીજીમહારાજને મુખોન્મુખ છે. શ્રીજીમહારાજના મુખમાં મુક્તનું મુખ, શ્રીજીમહારાજના નેત્રમાં મુક્તનાં નેત્ર, શ્રીજીમહારાજના હસ્તમાં મુક્તનો હસ્ત છે. અર્થાત્ શ્રીજીમહારાજથી તે જરા પણ જુદા નથી. તેમ છતાં એક ઝાડમાં એક જ પ્રકારનો રસ હોય જ્યારે શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિમાં અનંત અનાદિમુક્તો રહેલા છે.

ટ્રેસિંગ પેપર : કોઈ પણ પ્રકારનું ચિત્ર હોય તેને આબેહૂબ દોરવું હોય તો આપણે ટ્રેસિંગ પેપર (છાપણી કાગળ)નો ઉપયોગ કરીએ છીએ. જે ચિત્રને દોરવું હોય તેની ઉપર ટ્રેસિંગ પેપર મૂકી પેન્સિલ વડે ચિત્રને દોરીએ ત્યારે જેવું ચિત્ર હોય તેવું આબેહૂબ ચિત્ર ટ્રેસિંગ પેપર પર દોરેલું દેખાય છે. એક તસુ જેટલો પણ બેમાં ફેર હોતો નથી. દેખાવ પણ ઓરિજિનલ (વાસ્તવિક) ચિત્ર જેવો જ હોય છે તેમ છતાં બંનેમાં તફાવત રહે છે. એવી રીતે અનાદિમુક્તનો દેખાવ પણ મહારાજની મૂર્તિ જેવો અને તેમનો આકાર પણ મૂર્તિ જેવો જ છે. તેમ છતાં જેમ ઓરિજિનલ ચિત્ર ઉપર એક કરતાં વધારે ટ્રેસિંગ પેપરમાં મૂર્તિ દોરી શકાય છે. પરંતુ ઓરિજિનલ ચિત્ર એ ઓરિજિનલ છે. તેમ અનંત અનાદિમુક્તો મહારાજના કર્યા મહારાજ જેવા જ થાય છે. તેમ છતાં મુક્ત મહારાજના કર્યા થયા છે માટે સેવક છે અને મહારાજ સ્વામી છે. અનંત મુક્તો ભેગા થાય તોય સ્વામીની પદવીને ન પામી શકે. આવી રીતે અનાદિમુક્તની સ્થિતિ અને લટકની વાત ન્યારી છે જે અવરભાવમાં સમજવી ઘણી અટપટી છે.

એક વખત ભુજમાં જીવનપ્રાણ બાપાશ્રી, સદ્. નિર્ગુણદાસજી સ્વામી, સદ્. અક્ષરજીવનદાસજી સ્વામી, લક્ષ્મીરામભાઈ જેવા સમર્થ મુક્તો પધાર્યા હતા. પારાયણમાં સભાટાણું થાય ત્યારે સભા થયા પછી સંતોના આસને સભા થાય. સદ્. નિર્ગુણદાસજી સ્વામીના આસને સૌ ખાનગી સભા કરતા હતા. એ વખતે માંડવીના લક્ષ્મીરામભાઈએ સદ્. નિર્ગુણબાપાને પૂછ્યું કે, “મહારાજ ધામમાં બિરાજે છે તે ખરું અને અનંત અનાદિમુક્તો મૂર્તિમાં મહારાજની પાસે બેઠા હોય તેય ખરું પણ મહારાજ અને મુક્તો ખાનગીમાં શું વાતો કરતા હશે ? કેમ સુખ લેતા હશે ? કેમ મળતા હશે ? એ બધી વાતો સમજાવો. ત્યારે સદ્. નિર્ગુણબાપાએ જીવનપ્રાણ અબજીબાપાશ્રીને પ્રાર્થના કરી કે, “બાપા, આપ આ વાત સમજાવો.”

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ કહ્યું કે, “અનંત અનાદિમુક્તો મહારાજની મૂર્તિમાં રસબસભાવે એક થઈ રહ્યા છે. બધાય ભેળા મૂર્તિનું સુખ લે છે અને મહારાજ તેમને મૂર્તિનું સુખ આપે છે. આ પરભાવની વાત અહીં કેમ કરીને કહેવાય ? તે કહેવાની નહિ, અનુભવવાની વાત છે. આંહીના જીવ ત્યાંની બોલી ને ત્યાંની વાત ન સમજી શકે અને વર્ણવવા જાય તો જેમ છે તેમ યથાર્થ કહી શકે નહીં. જેમ અંગ્રેજ વિલાયતનો માણસ અહીં આવ્યો હોય ને એ તેની ભાષામાં બોલે તો આપણને કાંઈ ખબર ન પડે; એ તો ભાષાનું ગુજરાતી કરી બોલે તો ખબર પડે. તેમ એ સુખના અનુભવી અહીં અવરભાવમાં મનુષ્ય જોડે મનુષ્ય જેવા દેખાય ને એની ભાષામાં કહે તો ત્યાંના સુખનું કિંચિત્ વર્ણન કરી શકે. નહિ તો એ સુખનો અનાદિમુક્તો પણ પાર નથી પામતા તો કેવી રીતે વર્ણવાય ?”

તેમ છતાંય અનુભવી સત્પુરુષોએ અનાદિમુક્તની લટકની સમજૂતી આપવા તથા અનાદિમુક્તો કેવી રીતે મૂર્તિમાં રસબસ રહ્યા છે તે સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો છે :

જીવનપ્રાણ અબજીબાપાશ્રી :

“મુક્ત કેવી રીતે સુખ લેતા હશે ? ત્યારે પાણીમાં આંગળાં ઊભાં (ઊર્ધ્વ) રાખીને હલાવીને બાપાશ્રી બોલ્યા જે, આવી રીતે મુક્ત મૂર્તિમાં રમે છે ને કિલ્લોલ કરે છે ને સુખમાં દોટ્યો દીધા જ કરે છે. અને જેમ જળમાં માછલાં રમે તેમ મુક્ત મૂર્તિના સુખમાં રમ્યા જ કરે છે. એમ વાર્તા કરીને પછી જેમ પાણીમાં દેહ રાખ્યા હતા તેમ જ મૂર્તિમાં જીવ રાખીને ધ્યાન કરાવ્યું.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૩

“મૂર્તિમાં રહીને મૂર્તિનું સુખ લેવું તેને અનુભવજ્ઞાન કહીએ. અને સુખનો અને મૂર્તિનો પાર ન આવે ને નવાં નવાં સુખ લીધાં કરે તે અનુભવજ્ઞાન છે, માટે અનુભવજ્ઞાન સિદ્ધ કરે એ જ મુક્ત કહેવાય.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૬૮

“હું મૂર્તિમાં રહ્યો છું ને સુખ લઉં છું તેમ જ સર્વે મુક્ત મૂર્તિમાં રહ્યા છે ને સુખ લે છે, એવું જાણપણું રહે છે. જે અનાદિમુક્ત છે તે તો મૂર્તિમાં રહીને મૂર્તિને જુએ છે. જેમ ફાનસમાં દીવો હોય તે દીવો ફાનસને દેખે તેમ અનાદિમુક્ત મૂર્તિમાં રહીને મૂર્તિને દેખે છે ને મૂર્તિનું સુખ ભોગવે છે અને જે મુક્ત જેટલું સુખ લે છે તે સર્વેને

જાણે છે જે આ મુક્ત આટલું સુખ લે છે; એમ સર્વેને જાણે છે.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૧૨૪

“ત્યારે પુરાણી કેશવપ્રિયદાસજીએ પૂછ્યું જે, વ્યતિરેક મૂર્તિમાં અનાદિમુક્ત રહ્યા છે તેમને બોલવા-ચાલવાનું હશે કે નહીં? ત્યારે બાપાશ્રી બોલ્યા જે, દિવ્ય મૂર્તિમાં રહ્યા તેમાં બોલવાનું-જોવાનું છે તે બધું મહારાજનું છે. એકાંતિકને વિષે પણ મહારાજ સર્વે ક્રિયા કરે છે તો અનાદિને તો કાંઈ પણ ક્રિયા હોય જ શાની? એ તો મૂર્તિના સુખમાં લુબ્ધ હોય, તેથી બીજું કાંઈ કરતા જ નથી.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૨, વાર્તા-૧૧

“નખશિખ મૂર્તિમાં ચારે દિશે એટલે સર્વત્રપણે જોડાવું. મૂર્તિથી બહાર ન રહેવું; સળંગ મૂર્તિમાં રહેવું.” - બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૨, વાર્તા-૨૭

“ધ્યાનની લટક કેવી શીખવી? તો હાલનાર-ચાલનાર અને ક્રિયા કરનાર મહારાજ, પોતાને તો મૂર્તિમાં રહીને સુખ લેવું, તેવી લટક શીખવી.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૨, વાર્તા-૪૮

સદ્. બ્રહ્માનંદ સ્વામી :

“સુંદર શ્યામ મનોહર સૂરત, મૂરતિ બેઉ સમાન;
બ્રહ્માનંદ થઈ છું રસબસ દેખંતા ગુલતાન.”

“રસબસ હોઈ રહી રસિયા સંગ, જયું મિસરી પયમાંહી ભળી.”

“રસબસ હોઈ રસિયા સંગ, મનમોહન વનમાળી.”

“બ્રહ્માનંદ કહત ભઈ રસબસ, શ્રી ઘનશ્યામ સુનત મુખ બતીયાંરી.”

સદ્. પ્રેમાનંદ સ્વામી :

“લે મનદૂત મીલ્યો અંતરગત; રસબસ રૂપ રસાલ સો.”

“રંગમાં રસબસ કીધી સર્વે; રસિયે રૂપ નિધાની.”

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામી :

“જી રે રસીલે કીધી છે રસબસ, ખાંતિલો ખાંતે ખેલિયા રે.”

“હું તો રસબસ થઈ રસમાંયે, રસિયા રસે રે.”

સદ્. આધારાનંદ સ્વામી :

“एक मूर्ति अनेकरूप, देखावत यह आत ।

अनेकरूप एक रूप ही, सदा श्री रहात ॥”

- श्रीहरिचरित्रामृतसागर : पूर-२८, तरंग-८

સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામી :

“શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિમાં અનંત અનાદિમુક્તો રસબસભાવે સુખ લીધા જ કરે છે; ત્યારે કોઈકે પૂછ્યું જે, અનાદિનો અર્થ શું? ત્યારે પોતે કહે જે હું અખંડ છું, આમ હતો અને પછી આમ થયો એમ નહિ, સદાય આમ જ છું, મૂર્તિરૂપ છું. મહારાજે મને પોતાની મૂર્તિમાં આકર્ષણ કરી રાખ્યો છે તેથી સદાય સુખભોક્તા છું.”

- સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીની વાતો : વાર્તા-૧

સદ્. કેશવપ્રિયદાસજી સ્વામી (સદ્. મુનિસ્વામી) :

“પ્રથમના ૫૧મા વચનામૃતમાં મહારાજે અનાદિમુક્તની સ્થિતિનું ધ્યાન બતાવ્યું. એમાં મહારાજ કહે, અક્ષરાતીત એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન એ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયના કર્તા છે અને કારણ છે. જે કારણ હોય તે પોતાના કાર્યને વિષે વ્યાપક રહે ને નોખું પણ રહે. માટે સર્વના કારણ એવા પુરુષોત્તમ ભગવાન મહારાજ કહે અમે છીએ. જે ભક્ત અમારી મૂર્તિ સાથે એકતા કરી, અમારી મૂર્તિને જુએ, ત્યારે એને અમારી મૂર્તિ સાથે એકતા થઈ જાય છે. એ મુક્ત અમારા નેત્રે કરીને જોઈ શકે છે. અમારા ભેગો જુએ છે. અમારા ભેગો જ રહે છે. ત્યારે અમારી દૃષ્ટિએ કરીને જુએ, એમ એને સર્વત્ર અમારી મૂર્તિ જ ભાસે છે. ને તે વિના કાંઈ કહેતાં કાંઈ ન દેખાય એ અનાદિમુક્તની સ્થિતિ છે.”

- સદ્. મુનિસ્વામીની વાતો : વાર્તા - ૧૩૮

જે શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૫૧મા વચનામૃતમાં દઢ કરાવતાં કહ્યું છે કે, “અક્ષર થકી પર અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે છે, ને તે સર્વેની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય તેના કર્તા છે ને સર્વના કારણ છે અને જે કારણ હોય તે પોતાના કાર્યને વિષે વ્યાપક હોય ને તેથી જુદું પણ રહે માટે એ સર્વના કારણ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ ત્યારે એ પુરુષોત્તમ ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ભાસે જ નહીં.”

આવી રીતે શ્રીજીમહારાજે અનાદિમુક્તની સ્થિતિનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવી તેનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે. અનાદિમુક્તની સ્થિતિ થાય તો જ પુરુષોત્તમનારાયણ

(સ્વામિનારાયણ ભગવાન)નો યથાર્થ નિશ્ચય થાય.

૪.૫ અનાદિમુક્તની લટકે વર્તવાથી મળતું ફળ :

૧. સીધા સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધાય :

શ્રીજીમહારાજની સર્વોપરી નિષ્ઠા અને પંચવર્તમાનની સંપૂર્ણ દૃઢતા આ બે હોય તેમ છતાં તે સાધનદશામાં છે. પરંતુ જ્યારે પ્રતિલોમપણે મહારાજની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવાની લટક પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જીવને અનાદિમુક્તની પ્રાપ્તિ થાય. તેમ છતાં તે સ્થિતિ તો ન જ કહેવાય. ચાલોચાલ સાધનદશામાં હોય પરંતુ જો તેમને મહારાજની મૂર્તિનું પ્રતિલોમપણે ધ્યાન કરવાની લટક પ્રાપ્ત થાય તો તે જીવને ચાલોચાલ ભક્ત, એકાંતિક ભક્ત, પરમ એકાંતિકમુક્ત આવા ટપ્પા ન રહે. મહારાજ સીધી કૃપા કરી અનાદિમુક્તની સ્થિતિ કરાવે છે. ચાલોચાલના નિયમ પાળીને પણ અનાદિમુક્તની લટકે વર્તવાનું સૌથી મોટું ફળ મહારાજ કૃપા કરી સીધા સ્થિતિના માર્ગે આગળ લઈ જાય તે છે.

૨. મહારાજની મૂર્તિમાં અતિશે સ્નેહ થાય :

લૌકિક દૃષ્ટાંત જોઈએ તો ડોક્ટરને જ દવાખાનું સાંભરે અને ત્યાં જવાની તત્પરતા રહે. વકીલને જ કોર્ટ સાંભરે અને ત્યાં જ જાય. ખેડૂતને જ ખેતરમાં જવાનું મન થાય. વિદ્યાર્થીને જ સ્કૂલ, ચોપડા સાંભરે અને ગમે. ‘મા’ને જ બાળકમાં સ્નેહ થાય તેમ અનાદિમુક્તને જ મહારાજમાં સ્નેહ થાય. અનાદિમુક્તની લટકે જેમ જેમ વર્તાતું જવાય તેમ તેમ લૌકિક-માયિક સુખમાંથી પ્રીતિ ટળતી જાય અને મહારાજને વિષે અતિશે સ્નેહ બંધાતો જાય.

અનુભવી સંતોએ અનાદિમુક્તની લટકે વર્તતા હોય તેના સ્નેહની વાત કરતાં કહ્યું છે કે,

“અનાદિમુક્તના સ્નેહો, પ્રીતમ પ્યારા પ્રભુમાં રહે છે ;

શ્રીજી સંગ સ્નેહનાં સુખડાં, સદા રસબસ કરી દે છે.”

જગતના જીવના સ્નેહ બધે વહેંચાયેલા હોય પરંતુ અનાદિમુક્તને એકમાત્ર મહારાજની મૂર્તિમાં જ બધા સ્નેહનો વિરામ થાય. એક મહારાજની મૂર્તિના સુખ સિવાય બીજા લૌકિક સુખમાંથી આપમેળે અનાસક્તિ વર્તવા માંડે.

૩. અનાદિમુક્તની લટકે વર્તતાં ઘાટ-સંકલ્પનો વિરામ થઈ જાય :

લૌકિક પદાર્થમાંથી આસક્તિ ટળતાં તેને પામવાના, ભોગવવાના ઘાટ પણ

ટળી જાય. ઐશ્વર્યના રાગ પણ ટળી જાય અને જેમ જેમ લટકમાં વધુ ને વધુ રહેવાતું જવાય તેમ તેમ નિરુત્થાનપણે હું અનાદિમુક્ત જ છું, મૂર્તિમાં જ છું એ વાતનો દેહાવ થતો જાય.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૧ની ૮૮મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જેમ નાતનો, નામનો અને ગામનો નિશ્ચય થયો છે તેમ જ એવો અભ્યાસ કરે જે, ‘હું આત્મા છું (અનાદિમુક્ત છું), સુખરૂપ છું, ભગવાનનો ભક્ત છું પણ દેહ તે હું નહિ’ એમ કરે તો તે પણ થાય.”

જેમ જેમ લટકે વર્તવાથી મૂર્તિમાં જ છું એ અભ્યાસ થતો જાય પછી તેને અવરભાવના કે પરભાવના કોઈ જ ઘાટ રહે નહીં. સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ ૧૬૬મી વાતમાં સમજાવ્યું છે કે, “મહારાજે મૂર્તિમાં રાખ્યા પછી મુક્તને કાંઈ સંકલ્પ જ નહીં. મૂર્તિમાં રહ્યા એ તો નિરુત્થાન હોય તેને તો બીજા મુક્ત સુખ લે છે ? કે માંહી રહ્યા છે ? એવું કંઈ પણ અનુસંધાન રહેતું નથી.”

મારે ધ્યાન કરવું છે ને સુખ લેવું છે એવા ઘાટ પણ ન રહે. એકમાત્ર મૂર્તિના સુખમાં ગરકાવ થઈ જવાય.

૪. લટકે વર્તવાથી દોષો ખરતા જાય ને દેહભાવ ટળતો જાય :

દેહભાવ એ સર્વે દોષોનો સરવાળો છે. જ્યાં દેહ હોય ત્યાં અંતઃશત્રુઓની પજવણી નિરંતર ચાલુ જ રહે; ક્યારેય ટળે નહીં. દેહથી નોખા પડી અનાદિમુક્તની લટકે વર્તાય એમ એમ દેહભાવ ક્ષીણ થતો જાય ને અંતઃશત્રુની પજવણી ઓછી થતી જાય.

કોઈ અવાવરા ઘરમાં લોખંડની લોઢી પડી હોય તો તેની ઉપર કીડી, મકોડા, વંદા બધા જ જીવજંતુ ચડે, અંદર આંટા મારે, કાટ પણ લાગે પરંતુ જો એ લોઢીને ગરમ કરવામાં આવે તો જીવજંતુ કાઢવા ન પડે, આપમેળે જતા રહે. લોઢી સાથે જડાઈ ગયેલો કાટ ઊખડવા માંડે તેમ લટકમાં રહેવાથી આત્માને અજ્ઞાન અવસ્થામાં લાગી ગયેલા કામ-ક્રોધાદિક શત્રુના પાસ ટળતા જાય અને આત્મા સાથે કાટની જેમ જડાઈ ગયેલ દેહભાવ ખરતો જાય.

સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ ૪૦મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “મંદિરમાં મૂર્તિ પધરાવવી હોય ત્યારે પ્રથમ સિંહાસન સામી મૂર્તિ હોય, પછી પધરાવીએ એટલે સિંહાસનના મુખેમુખ થઈ જાય, તેમ મૂર્તિને વિષે આપોપું થાય એટલે દેહભાવ ટળી જાય. પછી કામ-ક્રોધાદિક દોષ રહે જ નહીં.”

પ્રતિલોભભાવની લટકમાં જેમ જેમ રહેવાતું જવાય તેમ તેમ અવરભાવ ભુલાતો જાય અને પરભાવ દૃઢ થતો જાય. દેહ અને દેહનાં અંતઃશત્રુરૂપી વળગણ મહારાજ અને મોટાપુરુષની કૃપાથી, રાજપાથી ટળતાં જાય. દોષ ખરતા જાય, વાસના નિર્મૂળ થતી જાય એવો અનુભવ થાય. આંખ, કાન, જીભ આદિક ઈન્દ્રિયો અવરભાવને ભોગવવા નકામી થઈ જાય. અવયવ બદલાઈ જાય. જેમ જેમ લટકમાં રહેવાની વિશેષ પ્રેક્ટિસ થાય તેમ તેમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણના આહાર, ભાવ બધું આપમેળે બદલાતું જાય. એટલું જ નહિ, અવરભાવના દેહનાં ભૂખ-દુઃખ, થાક, હર્ષ-શોક, માન-અપમાનાદિક ભાવો પણ સ્પર્શી ન શકે.

એક વખત મયારામ ભટ્ટ મુક્તરાજ પર્વતભાઈ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની બધાં ગઢપુર શ્રીહરિનો સમાગમ કરવા માટે આવ્યાં હતાં. સંતો-હરિભક્તો સવારે ચાર વાગે ઊઠી પ્રભાતિયાં બોલે, સ્નાન-પૂજા આદિક કરે, પરવારે ત્યારે શ્રીજીમહારાજ સૌને સભામાં લાભ આપવા પધારે. સભામાં વાજિંત્રો સાથે કીર્તનભક્તિ થાય, કથાવાર્તા થાય ને પ્રશ્નોત્તરી ચાલે. સભા વિસર્જન થાય પછી સૌ પોતપોતાની સેવામાં જાય પણ કોઈ મોટેરા સંતની કથા ચાલતી હોય તેમાં મુમુક્ષુ જ્ઞાન મેળવતા; રોંઢે ફરી કથાવાર્તા થાય. સંધ્યા સમયે આરતી, અષ્ટક, ધૂન થાય ને વળી રાત્રે કથા ને કીર્તનભક્તિ થાય એમ આખો દિવસ મંગલમય વાતાવરણ રહેતું; તેમાં સૌ પોતાના સમયની અનુકૂળતાએ જમાડવાનું કરતા. પરંતુ પર્વતભાઈ સૂવા-બેસવાનું સભામંડપમાં કરતા અને બધા જમવા જાય ત્યારે ધ્યાન-ભજનમાં તલ્લીન થઈ જતા.

સંતો-હરિભક્તોને એમ કે પર્વતભાઈ કાં તો મયારામ ભટ્ટના રસોડે કે એમનાં ધર્મપત્ની આવ્યાં છે તો તેમની સાથે જમાડતા હશે. અને તેમનાં ધર્મપત્નીને એમ કે મહારાજ જોડે જમાડતા હશે તેથી કોઈ તેમને કાંઈ પૂછતું નહીં. અન્ન-જળ વગર સાત દિવસ વીતી ગયા પછી શ્રીજીમહારાજે મયારામ ભટ્ટને કહ્યું, “પર્વતભાઈનાં ઘરનાંને પૂછો કે પર્વતભાઈ ક્યાં જમે છે ?” ત્યારે તેમણે કહેવડાવ્યું, “તેઓ મહારાજ જોડે જમતા હશે.” ત્યારે મહારાજે કહ્યું, “અહીં તો જમતા નથી.” પછી મહારાજે સૌને સાંભળતાં પર્વતભાઈને પૂછ્યું કે, “પર્વતભાઈ, તમે ક્યાં જમો છો ?” ત્યારે તેમણે કહ્યું, “મહારાજ, તમારી મૂર્તિનું મહાસુખ મૂકી અન્ન કેમ ભાવે ? તમારાં દર્શનથી જ અંતરે એવી તૃપ્તિ વર્તે છે કે અન્ન-જળ તો યાદ પણ આવતાં નથી. હું તો તમારી મૂર્તિમાં અખંડ નિમગ્નપણે જોડાયેલો રહું છું. એટલે અવરભાવનું

કાંઈ યાદ આવતું નથી.”

આવી રીતે પર્વતભાઈ સદાય અનાદિમુક્તની લટકે મૂર્તિમાં નિમગ્ન રહેતા તો તેમને અવરભાવના દેહ કે દેહના કોઈ ભાવો સ્પર્શી શકતા નહીં.

પ. અનાદિમુક્તની લટકે વર્તવાથી કોઈને વિષે દેહદષ્ટિ ન થાય કે અભાવ-અવગુણ પણ ન આવે :

પ્રતિલોમની લટકે વર્તવાથી પોતાને વિષે દેહના ભાવો ટળતા જાય તેમ સામે પણ દેખાતો અવરભાવ ટળતો જાય. મને જેમ મુક્ત કરીને મૂર્તિમાં રાખ્યો છે તેમ કારણ સત્સંગમાં સામે દેખાય છે એ બધા પણ મૂર્તિમાં રહેનારા અનાદિમુક્તો જ છે કારણ કે કારણ સત્સંગમાં અનાદિમુક્ત સિવાય બીજી કોઈ ડાઈ જ નથી. લટકે વર્તવાથી સામે દેખાતાં પાત્રોમાં દેહદષ્ટિ ટળતી જાય અને દિવ્યદષ્ટિએ અનાદિમુક્તો જ છે એ ભાવે વર્તાય તો કોઈને વિષે અભાવ-અવગુણ પણ આવે જ નહીં.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના દુર્ગમાં વચનામૃતમાં દેહદષ્ટિ ટાળવા કહ્યું છે કે, “ભગવાનના ભક્ત છે તે તો કેવળ બ્રહ્મની જ મૂર્તિઓ છે (અનાદિમુક્તો જ છે); એને વિષે તો મનુષ્યભાવ લાવવો જ નહીં.” મહારાજનાં આ વચનો અનુસાર સૌને વિષે ‘અનાદિમુક્ત જ છે’ તેવો ભાવ પરઠીએ તો કોઈને વિષે દેહદષ્ટિ પણ ન થાય કે અભાવ-અવગુણ પણ ન આવે.

અનાદિમુક્તની લટકે વર્તવાથી એટલે કે મહારાજે મને મૂર્તિમાં રાખ્યો છે. હવે હું દેહધારી નથી, દેહ મારું સ્વરૂપ નથી, મૂર્તિ મારું સ્વરૂપ છે. એવી રીતે પ્રતિલોમ લટકે વર્તવાથી કૃતાર્થપણું વર્તે, મૂર્તિ સિવાય બીજું કાંઈ જોવાની કે પામવાની ઈચ્છા ન થાય. લટકે વર્તનારનાં દર્શન કરવાથી પણ અનંતને ટાહું થાય. ચૈતન્ય અનાદિમુક્તની સિદ્ધદેશાને માટે પાત્ર થતો જાય.

દિવસ દરમ્યાન વ્યવહારિક સેવા-કાર્યોમાં માળામાં - અનાદિમુક્તની લટકમાં આવવાનું મહત્ત્વ :

અનાદિમુક્તની સ્થિતિ એટલે નયોં પરભાવ જ્યાં અવરભાવની કોઈ પ્રવૃત્તિ, સેવા કે કાર્ય કશું રહેતું જ નથી. મૂર્તિનું સુખ લેવારૂપી એક જ કાર્ય છે. પરંતુ હજી જ્યાં સુધી અનાદિમુક્તની પૂર્ણ સ્થિતિ ન થઈ હોય, માત્ર અનાદિમુક્તની પ્રાપ્તિ થઈ હોય અને સ્થિતિ કરવાના માર્ગે આગળ ચાલ્યા હોય એવા સાધક મુમુક્ષુ અવરભાવમાં છે. અવરભાવમાં અવરભાવની સેવા-પ્રવૃત્તિ બધું કરવાનું થતું હોય તેમાં સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધવા દિવસ દરમ્યાન વારે વારે મૂર્તિરૂપી માળામાં

વિરામ કરવો ફરજિયાત છે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૩૨મા વચનામૃતમાં મૂર્તિરૂપી માળામાં વિરામ કરવાનું મહત્વ દર્શાવતાં પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, “જેમ પક્ષી ચારો કરીને પોતાના માળામાં આવે છે, તેમ તમે સર્વે ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકરૂપી ચારો કરીને પાછા ભગવાનના સ્વરૂપરૂપી માળામાં વિરામ કરો છો કે બીજે જ્યાં ત્યાં વિરામ કરો છો ? પછી મુનિ તથા હરિભક્ત સર્વે જુદા જુદા બોલ્યા જે, હે મહારાજ ! ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકના વિષયી પણ થયા છીએ ને ભગવાનની મૂર્તિરૂપી જે માળો તથા ખીલો તેને મૂકીને બીજે ઠેકાણે રહેતા પણ નથી. તે વાર્તાને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ ઘણું પ્રસન્ન થયા.” અર્થાત્ નિરંતર મૂર્તિરૂપી માળામાં વિરામ કરવો, એમાં જ મહારાજની પ્રસન્નતા એટલે કે રાજીપો છે.

મૂર્તિરૂપી માળો એટલે શું ? માળામાં આવવું એટલે શું ? અને માળામાં વિરામ કરવો એટલે શું ?

આ ત્રણ પ્રશ્નો આપણે એક લૌકિક દૃષ્ટાંત દ્વારા જોઈએ તો, કોઈ વ્યક્તિ બહારગામ ગઈ હોય તો તે પોતાના ઘર તરફ પાછી વળે છે. ઘરમાં અંદર આવે પછી આરામ કરે છે. તેવી રીતે ઘર એટલે મૂર્તિરૂપી માળો. ઘરમાં આવવું એટલે માળામાં આવવું અર્થાત્ લટકમાં આવવું. ઘરમાં આરામ કરવો એટલે મૂર્તિરૂપી માળામાં વિરામ કરવો અર્થાત્ લટકમાં-મૂર્તિમાં સ્થિર થવું. દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં આરામ ફરજિયાત છે. કદાચ એક-બે દિવસ જમવાનું ન મળે તો ચાલે પરંતુ ગમે તેટલા વ્યસ્ત હોઈએ તોપણ દેહને આરામ તો ફરજિયાત કરાવવો જ પડે. તેવી રીતે આધ્યાત્મિક માર્ગમાં મૂર્તિમાં વિરામ એટલે ચૈતન્યનો આરામ. દેહને આરામ મળે તો જ તે તાજો રહી શકે છે તેમ આત્માને વિરામ મળે તો જ તે તાજો રહી શકે છે અર્થાત્ આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રગતિ કરી શકે છે.

મૂર્તિરૂપી માળામાં વિરામ કરવાની અવધિ વધતી જાય તેમ તેમ તે ધ્યાન થતું જાય છે. પરંતુ તે પૂર્વે માળામાં આવવું (લટકમાં આવવું) ફરજિયાત છે. રોજબરોજનાં વ્યવહારિક કાર્યોમાં સ્પેશ્યલ સમય કાઢીને મૂર્તિમાં જોડાવા બેસવું, વિરામ કરવો એ અશક્ય નથી પરંતુ અઘરું પડે છે. તે માટે વ્યવહારિક કાર્યો જ માળામાં રહીને, લટકમાં રહીને કરીએ તો વિરામની સ્થિતિ પર પહોંચતાં વાર ન લાગે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૨૨મા વચનામૃતમાં સર્વે ક્રિયા લટકમાં રહીને કરતાં શિખવાડી, તેનું મહત્વ સમજાવ્યું છે કે, “હાલતાં-ચાલતાં, ખાતાં-પીતાં

સર્વે ક્રિયાને વિષે ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો, તો તેને ભજનમાં બેસે ત્યારે ભગવાનમાં વૃત્તિ સ્થિર થાય. અને જેને ભગવાનમાં વૃત્તિ રહેવા લાગે તેને તો કામકાજ કરતે પણ રહે, અને જેને ગાફલાઈ હોય તેને તો ભજનમાં બેસે ત્યારે પણ ભગવાનમાં વૃત્તિ ન રહે. તે માટે સાવધાન થઈને ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ ભગવાનના ભક્તને કરવો.” તથા ગઢડા પ્રથમના ૨૩મા વચનામૃતમાં પણ કહ્યું છે કે, “ખાતાં-પીતાં, હાલતાં-ચાલતાં તથા શુભ ક્રિયાને વિષે તથા અશુભ ક્રિયાને વિષે સર્વે કાળે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી પછી એવી રીતે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખતાં રાખતાં એવી દૃઢ સ્થિતિ થાય છે.”

પર્વતભાઈ જેવા સ્થિતિવાળા મુક્તો પણ આપણને શીખવવા વ્યવહારિક કાર્યોમાં આ લટકે વર્તતા. એક વખત પર્વતભાઈ ખેતરમાં સાંતી હાંકતા હાંકતા માનસીપૂજા કરતા હતા. માનસીપૂજામાં ઠાકોરજીને દહીં ને રોટલો જમાડતા હતા. પર્વતભાઈના નેત્ર બંધ હતા અને બળદ ચાલતા ધીરા થઈ ગયા તેથી બાજુના સાંતીવાળાએ પર્વતભાઈને હલાવ્યા ત્યારે દહીં ઢોળાઈ ગયું અને સાંતી દહીંવાળું થયું. આવી રીતે સર્વે ક્રિયામાં મહારાજની સ્મૃતિ રાખવી અને મને અનાદિમુક્ત કર્યો છે માટે સર્વે ક્રિયા મહારાજ કરે છે એ લટકમાં રહેવું.

સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ પણ ૮૧મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “હાલતાં-ચાલતાં, ખાતાં-પીતાં આ વાત સિદ્ધ કરવા મૂર્તિનું જ અનુસંધાન રાખવું. અને એમ જાણવું જે હું મહારાજની તેજોમય મૂર્તિમાં જ છું. એવું દૃઢ થયા પછી તેને પણ મહારાજ વિના બીજું કાંઈ જોવાનો ઠરાવ રહેતો નથી.”

સ્થિતિ તરફ આગળ વધવા દિવસ દરમ્યાન વારે વારે માળામાં આવવાની પ્રેક્ષિત્સ કરવી. વ્યવહારિક કોઈ સેવા-પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તો આપણે તેમાં ઉત્સાહ અને ઉમંગથી ભેગા ભળી જઈએ છીએ. આનંદ આનંદ થાય. જ્યારે મહારાજમાં જોડાવાનું થાય ત્યારે કાહું પડે છે. કારણ, વ્યવહારિક સેવા-પ્રવૃત્તિ સંપૂર્ણ બહારવૃત્તિએ અને દેહભાવે જ કરીએ છીએ તેથી તેમાં દેહને ગમે એવી જ ક્રિયા-પ્રક્રિયા થાય છે. તેમાં બહારવૃત્તિની ધારાઓ સજાય છે તેથી તે કરવું ગમે છે. જ્યારે મૂર્તિરૂપ લટકે વર્તવાનું થાય તો તેમાં દેહભાવને ઘસારો પડે છે. ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની ધારા બુઢી થાય છે. તેથી તે કાહું પડે છે પરંતુ હાલતાં-ચાલતાં સર્વે ક્રિયામાં જો મૂર્તિરૂપ લટકે વર્તવાની ટેવ પાડીએ તો અવરભાવમાત્ર ટાળવો અઘરો

ન પડે. અનાદિમુક્તને એક મૂર્તિનું સુખ લેવું એ જ પ્રવૃત્તિ છે માટે સતત લટકમાં રહેવા પ્રયત્ન કર્યા કરવો. મહારાજે મને અનાદિમુક્ત કરી મૂર્તિમાં રાખ્યો છે. જેમ ગાડીમાં બેઠા પછી ચાલે તોય ગાડી ને દોડે તોય ગાડી. તેમાં બેસનારને ચાલવું કે દોડવું ન પડે તેમ મહારાજે કૃપા કરી મૂર્તિમાં રાખ્યા છે. માટે આપણી સર્વે ક્રિયાના કર્તા મહારાજ છે. આ માટે જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૧ની ૨૧૮મી વાતમાં સમજાવ્યું તેમ વર્તવું કે, “મહારાજની મૂર્તિમાં હું છું અને બોલે છે, ચાલે છે તે તો મહારાજ કરે છે એમ સમજવું.”

મહારાજ ક્રિયા કરે છે એવું ક્યારે રહે ? તો, ક્રિયારૂપ ન થઈએ અને મૂર્તિ રૂપે વર્તવાનો પ્રયાસ રાખીએ તો. શ્રીજીમહારાજ, બાપાશ્રી, સદ્ગુરુ સંતો સમૈયા-ઉત્સવ કરતા, સેવા કરાવતા તેમાં પણ મૂર્તિ ભૂલવા ન દેતા ને ભૂલે તો ટકોર કરતા.

એક વખત શ્રીજીમહારાજ કુંડળ ઉતાવળી નદીમાં સંતો-હરિભક્તો સાથે સ્નાન કરવા પધાર્યા. મહારાજે સૌ સંતો-હરિભક્તો સાથે જળક્રીડા કરી. કાઠી ભક્તો જળક્રીડા કરવામાં મસ્ત બન્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બહાર નીકળી વસ્ત્રો બદલી સભામાં બેસી ગયા હતા. કાઠી ભક્તો પાછળથી બહાર નીકળી સભામાં મહારાજના ચરણસ્પર્શ કરી દર્શન કરવા આવ્યા ત્યારે શ્રીહરિએ ચરણ પાછા લઈ લીધા અને કહ્યું, “તમે અશુદ્ધ છો માટે અમને અડશો નહીં. તમે બધાએ લોહીમાં સ્નાન કર્યું છે. તમે જળક્રીડા કરતાં અમને ભૂલી ગયા અને રમતે ચડી ગયા. કીર્તનભક્તિ પણ ભૂલી ગયા માટે જળમાં નાહ્યા તોપણ લોહીમાં નાહ્યા બરાબર છે.” આવી રીતે શ્રીહરિએ સૌને સર્વે ક્રિયા મૂર્તિમાં રહીને કરવાની શીખ આપી પણ ક્રિયારૂપ થવા દીધા નહીં.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પણ પ્રકરણ-૧ની ૩૧૮મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “અમારો મત એવો છે જે ક્રિયા કરાવવામાં પણ ક્રિયારૂપ ન થાવું ને ક્રિયા મૂકીને પણ તેના મનસૂબા ન કરવા ને વ્યવહાર આવ્યો તો ક્રિયા પણ કરવી પડે, પણ તેણે કરીને જ પૂર્ણપણું માનવું નહીં.”

માત્ર મંદિરની સેવા-પ્રવૃત્તિ કરીએ એટલે એમાં બધું આવી ગયું એવું ન રાખવું. મંદિરની કે વ્યવહારિક કાર્યની કોઈ પણ ક્રિયા કરવી તો પડશે જ, પણ તે જેટલો પ્રતિલોભ લટકમાં રહીને કરવાનો પ્રયાસ થાય તેટલા તેનાથી નિર્લેપ રહેવાય. માટે અનાદિમુક્તની પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધીની યાત્રામાં આગળ વધવા અને પાત્રતા કેળવવા મૂર્તિરૂપી માળામાં, લટકમાં આવવાની પ્રેક્ટિસ વધારીએ.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૧૭૦મી વાતમાં વાત કરી છે કે, “વરતાલમાં કથા થઈ તે ફેરે ઘણા દિવસ સુધી પ્રતિલોમ કરવાની વાતો કરી ને કરાવી. એવી રીતનો અભ્યાસ કરવા-સાંભળવાનો નિરંતર રાખે ત્યારે તે વાત સમજાય ને તે માર્ગે ચલાય, પણ તે વિના થાય નહીં.”

જેમ જેમ પ્રેક્ટિસ વધતી જાય તેમ તેમ સહેલું થતું જાય ને યાત્રા ટૂંકી થતી જાય. માટે ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા કેળવવા ને સ્થિતિ સુધી પહોંચવા દિવસ દરમ્યાનના વ્યવહારિક કે સત્સંગનાં કોઈ પણ કાર્યો હું અનાદિમુક્ત છું, સર્વે ક્રિયા મહારાજ કરે છે એવી પ્રતિલોમ લટકમાં રહીને કરવાં.

આવો, મુમુક્ષુ બનવા યાદ્ય વળીએ...

અધ્યાત્મ માર્ગમાં અવરત્માવ અને પરત્માવની તમામ પ્રગતિનો આધાર હું કોણ છું? શા માટે આવ્યો છું? તેના પર છે. માટે તેના જવાબ વિચારોમાં સ્પષ્ટ રાખવા. તેનાથી જ અવરત્માવ અને પરત્માવ બેય શોભે છે. તેમાં પણ વિશેષ કરીને પરત્માવમાં હું અનાદિમુક્ત છું આ પ્રેક્ટિસ કરવાથી જ પરત્માવની દૃઢતા થાય અને ધ્યેય તરફ આગળ વધાય.

દિવસ દરમ્યાન હું વિચાર તો ઘણા કરું છું... હું પુરુષ છું, હું પટેલ છું, હું ડોક્ટર છું, હું પિતા છું, હું પતિ છું, હું જાડો છું, હું પાતળો છું, હું કાળો છું... આવા ઘણા ‘હું’ભાવની દૃઢતાના વિચાર કરું છું. પરંતુ તેનાથી તો જે દેહભાવનો પ્રલય કરવાનો છે તેની વધુ ને વધુ દૃઢતા થાય છે. જે દેહથી નોખા પડી વર્તવાનું છે તેની જોડે વધુ ને વધુ સંલગ્ન થતો જઈ છે. અને એટલે જ દેહને સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોક, માન-અપમાન આદિક દ્વંદ્વોમાં પીડાવું પડે છે.

દેહથી આત્મા (હું) સંપૂર્ણ વિલક્ષણ છે. અજ્ઞાને કરીને દેહને મારું પોતાનું સ્વરૂપ માની લઉં છું. દોષને પોતાના માની લઉં છું. એટલે જ દેહના દોષોની પજવણીથી પીડાઉં છું. તેની આગળ હારી જઈ છું. દેહનો દાસ થઈ જઈ છું કારણ, દેહથી આત્મા નોખો છે તેની ખબર હોવા છતાં દેહથી વિરક્ત થઈને, નોખા પડીને વર્તવાની પ્રેક્ટિસ કરતો નથી.

મહારાજ અને મોટાપુરુષે કૃપા કરી દેહભાવ ટળાવી મૂર્તિમાં રાખી જ લીધા છે તેવા કોલ આપ્યા છતાં તેમના વચનમાં વિશ્વાસ નથી આવતો તેથી દેહ રૂપે જ વર્તું છું.

ક્યાં સુધી આ દેહભાવના કીચડમાં રમ્યા કરીશ? રાખનારે કૃપા કરી મૂર્તિમાં

રાખી લીધા છે; હવે મારે તો માત્ર સમજણે કરીને દેહભાવના અજ્ઞાનને તોડી મૂર્તિમાં રહેવાનું છે. વળી, મારી જોડે મહારાજ અને મોટાનો સહારો છે અને વાસ્તવિકતા છે તેને સ્વીકારી માત્ર લટકમાં રહેવાનો પ્રયત્ન અને પ્રેક્ટિસ જ કરવાની છે માટે હવે તેમાં ગાફલ નથી થવું. બસ દિવસ દરમ્યાન સર્વે ક્રિયામાં દેહથી નોખા પડી વર્તવાની સાથે મને મૂર્તિમાં જ રાખ્યો છે એવા પ્રતિલોભભાવમાં, પરભાવના જ વિચારમાં ડૂબેલા રહેવું છે. પરભાવના મનન-ચિંતને કરીને જ પરભાવમાં પહોંચાય, અવરભાવના મનન-ચિંતને કરીને નહીં. માટે અવરભાવમાં રહેવા છતાં પરભાવમાં ડૂબેલા રહેવું છે. તે માટે હવે આટલું કરવું જ છે :

૧. દિવસ દરમ્યાન ઓછામાં ઓછો પાંચ વખત ‘હું કોણ છું?’નો વિચાર કરીશ
૨. સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોક, માન-અપમાન આવા ગમે તે સંજોગો આવે તેમાં દેહથી નોખા પડવાનો પ્રયત્ન કરવો છે. અંતઃશત્રુની સામે આ વિચારે લડવું જ છે.
૩. દિવસ દરમ્યાન સર્વે ક્રિયા પ્રતિલોભભાવમાં રહીને કરવાનો પ્રયાસ કરવો છે.

હે મહારાજ ! હે બાપા ! હે બાપજી ! હે સ્વામીશ્રી ! દયાળુ, અનાદિકાળનો દઢ થઈ ગયેલો દેહાધ્યાસ એ પોતાના બળથી ટળે એવો નથી. મોટા મોટા ઋષિમુનિઓ પણ નહોતા ટાળી શક્યા. માટે દયાળુ, આપ દયા કરી દેહભાવ ટળાવો. દેહથી નોખા પડી વર્તી શકાય એવું બળ આપો. આપના બળે જ આ લક્ષ્યાંકને ખરા અર્થમાં સિદ્ધ કરી શકું એવી દયા કરો... દયા કરો... દયા કરો..

લક્ષ્યાંક-૨ : સાંખ્યજ્ઞાન દેઠ કરીએ...

સાંખ્ય એટલે આંતરયજ્ઞ.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૨ની ૨૭૮મી વાતમાં કહ્યું છે કે,
“સાંખ્ય છે તે તો આંખ છે. તે આંખે કરીને સર્વે દેખાય.”

સાંખ્યજ્ઞાનરૂપી આંતરયજ્ઞ દ્વારા...

- જોઈ શકાય છે સંસારના અસલ સ્વરૂપને.
  - ભેદ પારખી શકાય છે સાચા સુખ અને દુઃખનો.
  - પરિમાણ કરી શકાય છે સુખ અને દુઃખનું.
  - વિવેક સમજાય છે સાર-અસારનો.
  - સ્થિતપ્રજ્ઞ રહી શકાય છે પરિસ્થિતિની ચડતી-પડતીમાં.
  - સમતુલન જાળવી શકાય છે જીવનની તડકી-છાંચડીમાં.
  - બંધન તૂટે છે માયિક સુખ અને સંબંધીનાં.
  - વિજય મેળવી શકાય છે અંતઃશત્રુ પર.
  - ખ્યાલ આવે છે લૌકિક સુખની તુચ્છતાનો અને અલૌકિક સુખના અહોભાવનો.
- આધ્યાત્મિક માર્ગનો પાયો સાંખ્યના પાયા પર રચાયેલો છે. ચાહે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય હોય કે કોઈ ઈતર સંપ્રદાય હોય પરંતુ સાંખ્યની દૃઢતાવાળા જ મુમુક્ષુ

બની શકે છે. તે જ સંસારને અંદરથી સળગાવી મોક્ષપ્રાપ્તિની ગંખના કરી શકે છે.

અધ્યાત્મ માર્ગ મુખ્ય યોગસાધના માટે જ છે. પરંતુ યોગ પૂર્વે સાંખ્ય દૃઢ કરવું ફરજિયાત છે. જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ સાંખ્ય અને યોગની સ્પષ્ટતા કરતાં ભાગ-૨ની ૧૧૭મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “સાંખ્ય ને યોગ તે શું? તો શ્રીજીમહારાજ વિના સર્વે ખોટું જાણવું તે સાંખ્ય અને મહારાજની મૂર્તિમાં રસબસ રહેવું તે યોગ.”

યોગસાધનાએ કરીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરી સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે. પરંતુ તે પૂર્વે જો સાંખ્યની દૃઢતા ન થઈ હોય તો ભગવાનમાં પ્રીતિ કરતાં કરતાં અન્ય પદાર્થમાં કે વ્યક્તિમાં પણ પ્રીતિ થઈ જાય છે. મૂળ ધ્યેય, લક્ષ્ય ચુકાઈ જાય છે. ભરતજીએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો પરંતુ સાંખ્યજ્ઞાનની યથાર્થ દૃઢતા થઈ નહોતી તો ભગવાનમાં પ્રીતિ કરતાં કરતાં મૃગલાનાં બચ્ચાંને વિષે પણ પ્રીતિ થઈ ગઈ. મોક્ષ પામવાને બદલે ત્રણ જન્મ ધરવા પડ્યા. તેથી જ શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના ૧૭મા વચનામૃતમાં તેમનું આખ્યાન ચમત્કારી કહ્યું છે.

શ્રીજીમહારાજે પંચાળાના રજા વચનામૃતમાં યોગ પહેલાં સાંખ્યની દૃઢતા કરવાનો આગ્રહ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “એવો જે સાંખ્યવાળો તેને યોગમાર્ગે કરીને ભગવાનની જે ઉપાસના-ધ્યાન-ભક્તિ તે કરવાં.” અર્થાત્ સાંખ્ય દૃઢ કર્યા પહેલાં યોગ માર્ગે ચાલવું નહીં.

સંસારથી પાછા વળવા અને મોક્ષના માર્ગે આગળ વધવા માટે સાંખ્ય આધારશિલારૂપ બની રહે છે.

● મુમુક્ષુતા કેળવવા સાંખ્ય દૃઢ કરવાની આવશ્યકતા કેમ ?

ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનો જ્યારે એકસાથે વિચાર કરીએ ત્યારે જીવનની વાસ્તવિકતાનો યથાર્થ ખ્યાલ આવે છે. સ્થિતિ-પરિસ્થિતિમાંથી આવતા આરોહ-અવરોહનું કોઈ જુદી દૃષ્ટિએ અવલોકન કરી શકાય છે.

૧. વર્તમાન સમયે આપણી જીવનશૈલી અને વિચારધારા :

વિચાર અને બુદ્ધિની અણમોલ ભેટ ભગવાને મનુષ્યને આપી છે પણ શા માટે?તો જ્ઞાન પામી, સમજણ કેળવી મોક્ષભાગી થવા માટે. વળી, એ જ રીતે મહારાજ આપણને કારણ સત્સંગમાં ખેંચી લાવ્યા મૂર્તિના સુખ માટે, તેના અનુભવી કરવા માટે. પરંતુ વાસ્તવિકતાએ આજે કંઈક જુદું જ જોવા મળે છે. કારણ સત્સંગના

યોગમાં આવી, અલૌકિક કારણ સ્વરૂપ મહારાજની મૂર્તિ તરફ આગળ વધવાને બદલે માયિક કાર્યમાં બમણા ઝનૂનથી દોટ મૂકીએ છીએ. તેને મેળવવાનો જ એકમાત્ર અભિનિવેશ થઈ જાય છે.

આજે દરેક વ્યક્તિને સારામાં સારું, નવામાં નવું, વધુ ને વધુ શ્રેષ્ઠતમ સરળતાથી મળી જાય એવી જ ઈચ્છા સતત રહેતી હોય છે. એટલે જ પૈસા કમાવવા, બંગલા બાંધવા, હરવું-ફરવું, ખાવું-પીવું, મોજ-મજા કરવી, જોવું-જાણવું, બેંક બેલેન્સ વધારવું, સુપાત્ર સંતાનો મળે, સંસાધનોની રેલમછેલ થાય એમાં જ સુખ માની તે માટે રાત્રિ-દિવસ પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેથી આપણી આશા-તૃષ્ણાઓ મટતી જ નથી.

એક કરોડપતિ શેઠ પ.પૂ. સ્વામીશ્રીને મળવા માટે આવ્યા. તેમણે પ.પૂ. સ્વામીશ્રી આગળ પ્રાર્થના સ્વરૂપે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે, “સ્વામી, હિંમતનગરમાં એક સિરામિકની ધોમ નફો કરતી તૈયાર ફેક્ટરી મળે છે. માલિકને અત્યારે વેચવાની ગરજ છે તેથી સાવ મફતના ભાવમાં મળે છે. વળી બધું જ તૈયાર છે. તો આપની આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું કે ખરીદી લઉં?”

પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ તેમને કહ્યું, “ભાઈ, તમારા ઘેર શું ખોટ છે ? રોટલા નથી મળતા ? ગાડી નથી ? આવક નથી ? ઘરના બે છેડા ભેગા નથી થતા ?” ત્યારે હરિભક્તે કહ્યું, “સ્વામી, એ તો બધી મહારાજની દયા છે. કરોડોની આવક છે પણ આ તો તૈયાર મળે છે તો લઈ લઉં !”

આપણે આપણા જીવનમાં પાછા વળી ડોકિયું કરીએ તો આપણા જીવનમાં પણ આવી અનેક આશા-તૃષ્ણાનાં તોરણો કાયમ બંધાતાં જ રહેતાં હોય છે. પરંતુ જે છે એમાં સંતોષ માની ભૌતિકતાથી પાછા વળવાનું છે. તેમ છતાં શાના માટે રાત્રિ-દિવસના આપણા યત્ન થાય છે તેને આંતરચક્ષુએ ચકાસીએ તો આપણા વાસ્તવિક જીવનનો ખ્યાલ આવે.

હરિભક્તને પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ તરત જ ટોક્યા કે, “ભાઈ, તમને મહારાજ કારણ સત્સંગમાં શું માયાનો વસ્તાર વધારવા માટે લાવ્યા છે કે મહારાજનો મહિમા વધારવા માટે ? જે છે તેમાંથી પણ ભગવાન ભજવા માટેનો સમય નથી નીકળતો તો શા માટે હજુ વધારે લાંબું ચીતરવું જોઈએ ? ઉપરથી જે છે તેને પણ ટૂંકાવીને ખરેખર જે કરવાનું છે તેના માટે સમય કાઢો.” તરત જ એ હરિભક્તે પ.પૂ. સ્વામીશ્રીની માફી માગી અને પ્રાર્થના કરી કે, “દયાળુ, રાજી રહેજો, આશા-

તૃષ્ણાની આંધળી દોટમાં મારો માર્ગ ફંટાઈ ગયો હતો. આપે દયા કરી પાછો વાળ્યો. માટે હવે મારે એ સિરામિકની ફેક્ટરી નથી ખરીદવી.”

પ.પૂ. સ્વામીશ્રીની એક ટકોરથી તેઓ તો પાછા વળી ગયા. પરંતુ આપણા માટે પણ એ જ ટકોર છે તો આપણે પણ પાછા વળીએ. આપણને પ્રભુના માર્ગમાં સ્થિર થવા દેતા નથી એવા આશા-તૃષ્ણાના અભરખાને તોડીએ. કારણ કે સાઈકલવાળાને સ્કૂટર, સ્કૂટરવાળાને જૂની ગાડી, જૂની ગાડીવાળાને નવી ૨-૪ લાખની ગાડી લાવવાની ઈચ્છા થાય. પછી શું આટલે અટકી જશે ? ના. આશા-તૃષ્ણાઓનો અંત જ નથી. એ જ રીતે વિષયભોગ પણ જેટલા વધુ ભોગવીએ તેટલી તેની તૃપ્તિ થવાને બદલે વધતા જ જાય છે, વિષયમય આપણું જીવન બનાવી દે છે. જે અત્યારે વર્તમાન સમયે આપણી જીવનશૈલીમાં જોવા, ખાવા, પીવામાં, પહેરવામાં અનેક જગ્યાએ પ્રતિબિંબિત થાય છે. વિચારો પણ તે માટેના જ થાય છે. પરિણામે આપણા આધ્યાત્મિક જીવનનો સદ્દો રમાઈ જાય છે. આધ્યાત્મિકતાનું નૂર ચાલ્યું જાય છે અને જીવનનો રસ્તો ફંટાઈ જાય છે. તો શું આ માયિક સુખ પાછળની મથામણ સાચી છે ?

૨. સુખ માટે મથામણ કરવા છતાં સુખનો નહિ, દુઃખનો જ અનુભવ કેમ ?

અમદાવાદ જેવા મોટા શહેરના મુખ્ય ચાર રસ્તા પર પાંચ મિનિટ ઊભા રહીને જોઈએ તો અસંખ્ય લોકો આમથી તેમ ને તેમથી આમ દોટ મૂકીને દોડી રહ્યા હોય છે. આંખના પલકારામાં તો કેટલાય અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પણ તેઓ શા માટે મથામણ કરી રહ્યા છે ? તો, સુખ મેળવવા માટે. તો શું સંસારમાં બધાને સાંજ પડે શાશ્વત સુખ મળી જાય છે ? ના. આખો દિવસ, ઘણાં વર્ષો અને પૂરી જિંદગી સુખ માટે જ મથામણ કરવા છતાં સુખના આભાસની પાછળ પણ દુઃખના જ અનુભવ થાય છે જે દરેક સંસારી અનુભવે છે. તેનું કારણ સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૧ની ૨૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જેટલું કાંઈ માયામય સુખ છે તે સર્વે દુઃખ વિનાનું હોય નહિ માટે એ વાત પણ એક જાણી રાખવી.”

ગુલાબનું ફૂલ બધાને સુખરૂપ લાગે. પણ જ્યારે તેને તોડવાનો પ્રયત્ન કરીએ ત્યારે તેના કાંટા વાગ્યા વગર રહેતા નથી. તેમ સંસારનું સુખ બધાને ગમે છે પરંતુ જ્યારે તેને પામવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે દુઃખ આવ્યા વગર રહેતું નથી.

સંસાર આખો લંઘીના જેવા સ્વાર્થથી ભરેલો છે. લંઘી જનારના દુઃખ માટે નહિ પણ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર કૂટે છે તેમ સ્વાર્થથી ભરેલા આ સંસારમાં સૌ પોતાના

સ્વાર્થ અને વિષયવાસના માટે થઈ રાત્રિ-દિવસ મથ્યા કરે છે છતાં પરિણામ શું ?

અમદાવાદની એક સોસાયટીમાં પતિ-પત્ની અને તેમના બે દીકરા એમ ચાર સભ્યોનો એક પરિવાર રહેતો હતો. ૧૦-૧૨ વર્ષના બે દીકરાની મા હોવા છતાં આ સ્ત્રીને કોઈ પરપુરુષ સાથે અવળા સંબંધો બંધાયા. સંબંધો ખૂબ આગળ વધતાં આ સ્ત્રી અને પરપુરુષે ભેગા થઈ પતિને મારી નાખવાનું કાવતરું ઘડ્યું. એક રાત્રિએ ઘરમાં બેય બાળકો સૂતાં હતાં. પતિ ખાટલામાં સૂતા હતા. બારીમાંથી ગાળિયો પતિના ગળામાં નાખીને ખેંચ્યો. થોડી જ ક્ષણોમાં પોતાની નજર સમક્ષ પતિનું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયું. સવારે હાર્ટ એટેકથી મૃત્યુ પામ્યા છે તેવું જાહેર કરી ખોટી રોકકળ ને ઢોંગ કરવા માંડ્યા.

જે પત્ની માટે થઈ માતાપિતા અને વતન છોડી શહેરમાં રહેવા આવ્યા હતા. રાત્રિ-દિવસ મજૂરી કરતા હતા. પત્નીને સુખ આપવા માટે થઈ જાત ઘસી નાખી હતી, લોહીના પાણી કર્યા હતા છતાં આટઆટલી મથામણને અંતે શું સુખ ? મૃત્યુને ભેટ્યા. નર્થુ દુઃખ જ દુઃખ.

તેથી જ કવિ નારાયણદાસજીએ કહ્યું છે કે,

“ત્રિવિધ તાપે તપી રહ્યો, સઘળો આ સંસાર જી;
કાયા માયાને કારણે, વેઠે વેદના અપાર જી.”

સંસારમાં આવી રીતે જ્યાં જ્યાં સુખને પામવાનો પ્રયત્ન થાય ત્યાં દુઃખનો જ વરસાદ વરસતો હોય છે. સંસારમાં એવી કોઈ વ્યક્તિ નથી કે જેણે જીવનમાં ક્યાંય ઠોકર ન ખાધી હોય. કોઈ પ્રકારની સમસ્યા કે દુઃખ ન વેઠવા પડ્યાં હોય.

એક ગરીબ ભાઈએ જીવનમાં ઘણીબધી ઠોકરો ખાધી હતી. અપાર દુઃખ સહ્યાં હતાં. તેથી દીકરાના જન્મની સાથે જ તેમને સુખની આશાનું કિરણ ફૂટ્યું હોય એવું લાગ્યું. પિતાએ સંકલ્પ કર્યો કે મારે ગમે તેમ કરી દીકરાને ખૂબ ભણાવી-ગણાવી સુખી કરવો છે જેથી ઘડપણમાં મારી આશાની લાકડી બની રહે.

પિતાએ પેટે પાટા બાંધી દીકરાને ખૂબ ભણાવી-ગણાવી MBBS ડૉક્ટર બનાવ્યો. એક દિવસ સવારના સમયમાં પિતા પ્રાતઃ પૂજા કરતા હતા. દીકરો બાજુમાં ઊભો ઊભો ભીના વાળ ઓળતો હતો. જે વાળના પાણીનાં ટીપાં પૂજામાં બિરાજમાન કરેલ મહારાજની મૂર્તિ ઉપર પડતાં હતાં. પિતાએ ચાલુ પૂજાએ દુઃખ સાથે કહ્યું, “બેટા, થોડો દૂર જઈને માથું ઓળ; મહારાજની મૂર્તિ પર પાણીનાં ટીપાં પડે છે.”

ભણતરના અહંકારમાં પિતાની સલાહ ન ગમી તેથી તેણે મૂર્તિ સાથે પૂજા લઈ દૂર ખૂણામાં ફેંકી દીધી. પિતાનું હૃદય મહારાજના થયેલા આવા અપરાધથી દ્રવી ઊઠ્યું અને કકળતા હૈયે બોલ્યા, “બેટા, આ તું શું કર્યું? ભણતરના અહંકારમાં ભગવાનનો દ્રોહ ! મેં તને કેટલાં દુઃખો વેઠી પેટે પાટા બાંધી ડોક્ટર બનાવ્યો છે તેની ખબર છે ?” પિતાશ્રી આગળ બોલે તે પહેલાં દીકરો જોરથી તાડુક્યો કે, “એમાં તમે શું મોટી ધાડ મારી ? તમારી ફરજ બજાવી છે, કર્તવ્ય અદા કર્યું છે. ન કરવું હોય તો જન્મ શા માટે આપ્યો ? બાપ શા માટે થયા ?” એટલું બોલી દીકરો બહાર નીકળી ગયો.

આવી આ એક પરિવારની નહિ, ઘર ઘરની હોળી છે. સંસારની વાસ્તવિકતામાં સુખનું સ્વપ્નું જોવા છતાં નર્યું દુઃખ જ મળતું હોય છે. એટલે જ શ્રીજીમહારાજે શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર પૂર-૬, તરંગ-૫૪માં કહ્યું છે કે, “દેહ અને દેહના સંબંધી કેટલું દુઃખ દે છે, તોપણ સંસારી લોકો સુખ માની તેના ગુલામ થઈને રહે છે. સંસારમાં સાર નથી પણ તેમાં વિચાર વિના સાર દેખાય છે.”

સંસારનું આવું ચિત્ર જોઈને જ સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીએ ગાયું છે કે,

“રે મૂરખ લોક મરે ભટકી, જૂઠા સંગે હાં રે શિર પટકી;
એથી મારી મનવૃત્તિ અટકી.”

સંસારમાં જેમ જેમ વધુ ઊંડા ઊતરતા જવાય તેમ તેમ સુખના નહિ પરંતુ વધુ ને વધુ દુઃખના અનુભવો જ થાય છે. કારણ, સંસારનું સુખ જ ખોટું છે. તેમાં સુખ સંભવે જ નહીં. એ જ રીતે, સત્તા-સંપત્તિ અને યશ-કીર્તિમાં પણ છેવટે સુખનો લેશ અનુભવ નથી થતો.

સિકંદર બાદશાહ વિશ્વવિજયી બની સત્તા અને યશ-કીર્તિ મેળવવાને જ સાચું સુખ માનતા હતા. એક દિવસ વિશ્વવિજય કરવાની યાત્રાએ નીકળતા પહેલાં તેઓ પોતાના ગુરુ એરિસ્ટોટલને પગે લાગવા માટે ગયા. ગુરુએ ‘ક્યાં જઈ રહ્યા છો ?’ એમ પૂછતાં સિકંદરે તેમનો સંકલ્પ જણાવ્યો. ત્યારે ગુરુએ પૂછ્યું, “વિશ્વવિજયની યાત્રાએ શું સિદ્ધ કરવા જાય છે ?” ત્યારે તેમણે કહ્યું, “ગુરુ, હું સમગ્ર વિશ્વ પર વિજય મેળવી મેસીડોનિયામાં આવી સુખે આરામ કરીશ.”

ત્યારે ગુરુભાઈ ડાયોજિનસે કહ્યું, “ભાઈ, તો અત્યારે જ આરામ કરી લે ને !” પણ તેઓ ન માન્યા અને યાત્રાએ જવા નીકળ્યા. તેઓ એક પછી એક દેશ પર વિજય મેળવતાં મેળવતાં ભારત સુધી આવ્યા. આ અરસામાં તેમને અસાધ્ય રોગ

થયો. તેઓ આગળ લડવા જઈ શકે તેમ ન હોવાથી પાછા વળતા બેબીલોનમાં તેમના જીવનનો અંત આવ્યો. વિજય પામેલા દેશ કે તેની સમૃદ્ધિનું સુખ પામવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં મૃત્યુરૂપી દુઃખને ભેટી પડ્યા.

સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીએ તેથી જ ગાયું છે કે,

“રે તમ વિના સુખ સંપત કહાવે, તે તો સર્વે મહાદુઃખ ઉપજાવે;
અંતે એમાં કામ કોઈ ના’વે.”

જન્મ-મૃત્યુ, સર્જન-વિસર્જન, સુખ-દુઃખ એ સંસારનો ચાલ્યો આવતો ક્રમ છે. રણની તપેલી રેતી જેવો સંસાર છે. વૈશાખ-જેઠના ધોમધખતા તાપમાં રણમાં કોઈ ઉઘાડા પગે ચાલે ત્યારે પગ દાઝે તેથી દોડે. દોડતાં દોડતાં થાકે ત્યારે વળી ઊભો રહે. તોય પગ દાઝે એટલે વળી પાછું દોડવા માંડે. ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરવા છતાં ક્યાંય સુખ-શાંતિ મળતી નથી તેમ સંસાર એ રણની તપેલી રેતી જેવો જ છે. તેમાં સુખ સંભવી જ ન શકે. આપણે પણ સંસારના આવા વાસ્તવિક ચિત્રને જોયા પછી તેની પાછળની મથામણમાંથી પાછા વળીએ અને સાચા સુખને પામવાના પ્રયત્ન કરીએ એ જ આપણું ડહાપણ છે.

૩. સુખ અને દુઃખની સ્પષ્ટતા :

મનોકલ્પિત માનીનતાએ આપણે અઢળક દ્રવ્ય-સંપત્તિ, સત્તા, ગાડી, બંગલા, સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવારની પ્રાપ્તિને સુખ માનીએ છીએ. પરંતુ તે દેહનાં સુખ છે અને દેહ તો દુઃખનો દરિયો છે, સર્વે દુઃખનું કારણ છે. તો પછી સાચું સુખ કયું ? તે ખબર નથી એટલે તે અજ્ઞાનના કારણે લૌકિક સુખને સાચું સુખ માનીએ છીએ છતાં મળતું નથી.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ તેથી જ સંસારના આ સુખને આભાસ તરીકે વર્ણવતાં પ્રકરણ-૩ની ૪૭મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “સંસારમાં સુખ જેવું જણાય છે પણ તેમાં તો દુઃખ છે.” અર્થાત્ સંસારમાં સુખ જેવો આભાસ થાય છે. વાસ્તવિકતાએ સુખ નથી; દુઃખ જ છે તેવું સમજાવ્યું છે. સાચું સુખ કયું છે ? અને ખોટું આભાસી સુખ અને દુઃખ કયું છે ? તેની જ્યાં સુધી સ્પષ્ટતા ન થાય ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અવસ્થાને કારણે જીવન વ્યર્થ પસાર થઈ જાય છે અને ખોટા અને નાશવંત સુખને વાસ્તે હાયવોય થાય છે.

એક વખત પૂ. સંતો ઓસ્ટ્રેલિયા વિચરણમાં પધાર્યા હતા. ત્યારે સુજલભાઈના દીકરા કુંજે ઠાકોરજીની આરતી પછી સંતોને અતિ આનંદ સાથે કહ્યું, “સ્વામી, મેં

બહુ મોટો પ્લોટ ખરીદી તેમાં મોટું હાઉસ, સ્વિમિંગ પુલ, ગાર્ડન બધું બનાવ્યું છે, મર્સીડીસ ગાડી પણ ખરીદી છે, ચાલો તમને બતાવું.” સંતોને નાના કુંજની વાત સાંભળતાં આશ્ચર્ય થયું. કુંજ સંતોને પોતાના રૂમમાં લઈ ગયો. કમ્પ્યુટર ઓપન કરી (ખોલી) બધું બતાવવા માંડ્યો કે, “સ્વામી, જો મેં આ પ્લોટ પર્યેઝ કર્યો છે (ખરીદ્યો છે).” હાઉસ બતાવ્યું. નીચે લખ્યું હતું : ‘લેન્ડ લોર્ડ કુંજ પટેલ’. આ બધું વર્ષાન કરતાં કુંજ ખુશ થતો હતો. પરંતુ વાસ્તવિકતાએ શું તેનો આનંદ સાચો હતો ? કમ્પ્યુટરની ગેમમાં ખરીદેલા હાઉસમાં રહેવા મળશે ? સ્વિમિંગ પુલમાં નાહવા મળશે ? છતાં નાના કુંજને ગેમના ગાડી-બંગલા અને વાસ્તવિક ગાડી-બંગલાની સ્પષ્ટતા નહોતી તેથી તેને ખોટામાં પણ સાચો આનંદ આવતો હતો.

એવી જ રીતે બાળકો રમકડાંની ઓડી કે B.M.W. ગાડી લાવે તો તેને જોઈને ખુશ ખુશ થઈ જાય છે. અને તૂટી જાય તો રડવા માંડે છે, દુઃખી થઈ જાય છે પરંતુ શું એ રમકડાંની ગાડી લાવી આપનાર વાલી પણ તેની સાથે રહે છે ? ના, ઉપરથી તે બાળકને સમજાવે છે કે, “અરે ગાંડા, એ રમકડાંની ગાડી હતી. તૂટી ગઈ તો નવી આવશે. રહે છે શું કામ ?”

પ.પૂ. સ્વામીશ્રી આ દૃષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે કે, “બાળકની રમકડાંની ગાડી તૂટી જાય તો વાલી નથી રડતા કે નથી દુઃખી થઈ જતા કારણ તેમને ખબર છે કે આ ખોટી ગાડી છે પરંતુ એ જ વાલી નવી ઓડી કે B.M.W. ગાડી લાવ્યા અને અકસ્માતમાં તૂટી જાય તો પોતે રડવા માંડે છે. દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે. તો આ પણ શાના માટે ? શું આ ગાડી પણ સાચી છે ? ના, નાશવંત છે. આ ગાડી પણ માટીનો જ એક ભાગ છે.”

ગાડી હોય કે સાત માળની હવેલી હોય. દેહની આંખે જે કાંઈ દેખાય છે તે બધો ધૂળનો જ આકાર છે.

એટલે જ સાંખ્ય દૃષ્ટિએ કહેવાયું છે કે,

“માટી કા ભેદ નિરાલા, કિસ કો સમજ નહિ આયા.”

અર્થાત્ સંસારમાં વસ્તુ-પદાર્થ કે વ્યક્તિ જે કાંઈ બધું દેખાય છે તે માટીમાંથી જ બનેલું છે. એટલે તેનો નાશ થતાં માટીમાં ભળી જાય છે.

“માટી પર ચઢ માટી એક દિન, માટી કે ઘર આઈ,
માટી કી શાદી માટી સે, માટીને કરવાઈ;
એક દિન માટી સે માટી કી, ગોદ મેં માટી આઈ.”

એટલે કે વરરાજા જ્યારે લગ્ન કરવા ઘોડા પર બેસીને નીકળે છે તે ઘોડો, કન્યા, ગોર મહારાજ માટીનાં જ છે. તથા સ્ત્રી-પુરુષ થકી સ્ત્રીની ગોદમાં જે બાળકનો જન્મ થાય છે તે પણ માટી જ છે. એટલે જ નિઃસંતાન દંપતી કહે છે કે “અમારા ઘરમાં શેર માટીની ખોટ છે.” માટે અવરભાવનું જે કાંઈ છે તેને માટીનું સમજીએ. અંતે તો તે બધું દુઃખરૂપ જ છે. તેવી સમજણની સ્પષ્ટતા કરવાથી જ આત્માના સુખને પામવાની લાલચ જાગે, તેનું યથાર્થ મૂલ્ય સમજાય. આત્માને ભોગવવાનું મૂર્તિનું સુખ જ શાશ્વત અને સાચું છે. તેની સ્પષ્ટતા નથી થતી તેથી જ તેના માટે કોઈ પ્રયત્ન થતો નથી.

દરિયાકિનારે ઊભા રહી દૂર દૂર સુધી જોઈએ તો ક્ષિતિજ સીમાએ દરિયો અને આકાશ એક થઈ ગયેલાં દેખાય છે. પરંતુ વાસ્તવિકતાએ જુદાં જ છે. એક હોવાનો આભાસ થાય છે. આભાસ થવો અને વાસ્તવિકતા હોવી; તેના તફાવતની તુલના જ ન કરી શકાય.

સંસારનું સુખ ઇશની ગોળી જેવું છે, જ્યારે મૂર્તિનું સુખ ઘીની વાટકી જેવું છે. ઇશ અને ઘીની તુલના શક્ય જ નથી. તેમ દેહના સુખ અને આત્માના સુખની તુલના કરી જ ન શકાય અને જેને ખરેખર આત્માને ભોગવવાનું મૂર્તિનું જ સુખ સાચું છે, એવું નક્કી થઈ જાય તેને અવરભાવનાં સુખ-દુઃખની પરવા રહેતી નથી.

ગઢપુરના એભલખાયરનો પરિવાર ગર્ભશ્રીમંત હતો. દાદાખાયર ગામઘણી હતા. ગઢપુર ગઢમાં સુખ-સમૃદ્ધિની છોળો ઊડતી હતી. પરંતુ તેજોદ્વેષીઓ દાદાખાયર શ્રીજીમહારાજને પોતાના ઘરે રાખતા હતા તેથી અનેક ઉપાધિઓ કરતા. પરિણામે દાદાખાયરને અનેક કષ્ટો વેઠવા પડતાં. અપમાન સહન કરવા પડતાં. આર્થિક પરિસ્થિતિ પણ સંજોગો કારણે કથળતી જતી હતી. ચારેય બાજુ ઉદ્વેગ ને અશાંતિભર્યું વાતાવરણ સર્જઈ જતું હતું.

એક દિવસ શ્રીજીમહારાજે દાદાખાયરને બોલાવ્યા અને કહ્યું, “દાદા, અમને વિચાર આવે છે કે અમે તારા ઘરે રહીએ છીએ એટલે જ આ બધી ઉપાધિઓ આવે છે. તારે અનેક કષ્ટો અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. તને ક્યાંય સુખ-શાંતિ મળતાં નથી માટે જો અમે ક્યાંક બીજે જતા રહીએ તો તું સુખી થઈ જાય.”

દાદાખાયરને સુખ અને દુઃખની ખરેખર સ્પષ્ટતા હતી ને સમજણ હતી. તેથી કહ્યું, “મહારાજ, સાચા સુખનું મૂળ તો આપ જ છો. આપની મૂર્તિમાં જ બધાં સુખ રહ્યાં છે અને અત્યારે મારી પાસે જે કાંઈ અવરભાવનાં સુખ છે તે પણ આપને

લઈને જ છે. મને આપના તુલ્ય બીજા કોઈ સુખનું મૂલ્ય નથી. બાકી સંસાર તો દુઃખથી જ ભરેલો છે. સગાંસંબંધી સ્વાર્થનાં છે. વ્યવહારમાં તો દુઃખનાં જ પોટલાં છે માટે મારે આપનાથી અધિક સુખ કોઈ નથી.”

આપણે પણ દાદાખાચરની જેમ સાચું સુખ મૂર્તિમાં છે એવું બોલીએ છીએ પરંતુ ખરેખર તેની સ્પષ્ટતા રહેતી નથી એટલે આપણને મૂર્તિ મળવા છતાં એનું સુખ પામી શકતા નથી માટે આપણી સમજણમાં સુખ અને દુઃખની યથાર્થ સ્પષ્ટતા કરી સાચા સુખ માટેના પ્રયત્ન કરીએ.

ઠ. સુખપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય બાંધવા સાંખ્ય ફરજિયાત :

લૌકિક સુખ અને દુઃખના અનુભવો જીવનની હરેક ક્ષણે સંસારમાં દરેકને થતા હોય છે. ચોમાસાનાં વાદળની વચ્ચે સૂર્ય જેમ અલપ-ઝલપ દેખાય છે તેમ જીવનમાં લૌકિક સુખ-દુઃખની અલપ-ઝલપ આવતી રહે છે. તેમ છતાં એ સુખ-દુઃખની પરિસ્થિતિ કાયમી રહેતી નથી. છેવટે તેના પરિણામ સ્વરૂપે દુઃખ જ અનુભવાતું હોય છે.

આત્માને અનુભવાતું પરમાત્માનું સુખ એ જ શાશ્વત અને આનંદરૂપ સુખ છે. સુખ-દુઃખની સ્પષ્ટતા થયા પછી સાચા સુખને પામવાનું લક્ષ્ય બંધાવું એ તેનો હાર્દ છે. કારણ, લક્ષ્ય નક્કી કર્યા વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થાતી નથી. લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા બે સ્ટેપ લેવાં જોઈએ : (૧) લક્ષ્યને નક્કી કરવું, (૨) લક્ષ્ય સિવાયનું બધું ભૂલી જવું.

શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિના સુખને પામવું એ જ આપણા સૌનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. આ લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવા મૂર્તિ સિવાય બધું મિથ્યા સમજવાની વાત શ્રીજીમહારાજ શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર પૂર-૫, તરંગ-૬માં સમજાવે છે કે, “તન, ધન, પુત્ર-પરિવાર બધું મિથ્યા જાણીને, દેહભાવ ટાળીને સત્સંગની મમતા રાખી જે હરિભક્ત વર્તે છે તેને અક્ષરધામની મોજ મળે છે. તેની ગમે તે જાતિ હોય, તેનો મોક્ષ નિશ્ચે છે.” અર્થાત્ મોક્ષ કહેતાં નિશ્ચે મૂર્તિનું સુખ મળે છે પણ એ શરતે કે અવરભાવમાત્રને સાંખ્ય વિચારે કરીને મિથ્યા સમજવો પડે.

બોટાદના શિવલાલ શેઠ દિવસનું ત્રણ ત્રણ કલાક ધ્યાન કરતા. મૂર્તિના સુખમાં ઊંડા ઊતરી જતા. તેમના પિતાશ્રી ભગા દોશીએ દીકરાની આવી ઊંચી સ્થિતિ જોઈ એક દિવસ પૂછ્યું કે, “શિવા, તું દિવસનું ત્રણ ત્રણ કલાક ભગવાનનું ધ્યાન કરે છે, ભગવાનના સુખમાં ઊંડો ઊતરી જાય છે તો મને પણ એવું ધ્યાન કરતાં શિખવાડ ને ! બોલ, તું કેવી રીતે ધ્યાન કરે છે ?”

શિવલાલભાઈ પિતાશ્રીનું અંગ જાણતા હોવાથી મંદ મંદ હસ્યા. પછી કહ્યું, “પિતાશ્રી, હું કેવી રીતે ધ્યાન કરું છું તે તમને કહું તો, સૌથી પહેલાં હું આખા બોટાદ શહેરને સળગાવી દઉં છું, ત્યારપછી આપણી આખી પેઢીને સળગાવી દઉં છું. ત્યારપછી આપણા ઘરને, સગાંસંબંધીને અને તમને પણ સળગાવી દઉં છું. પછી છેલ્લે મારા દેહને પણ સળગાવી દઉં છું. પછી તે રાખના ઢગલા ઉપર આસન વાળી ધ્યાન કરું છું અને એમ ધારું છું કે, હું દેહથી નોખો આત્મા છું અને એ આત્માને ભગવાને પોતાના સુખમાં રાખ્યો છે એવો સાંખ્ય વિચાર કરી ધ્યાન કરું છું તો મને ત્રણ નહિ, છ કલાકેય ઊઠવાનું મન થતું નથી. માટે જો તમારે ધ્યાન કરવું હોય તો પેઢી, આખું જગત, બધું જ સાંખ્ય વિચારે સળગાવવું પડે તો એવું ધ્યાન થાય.”

અવરભાવમાત્ર મૂર્તિસુખના લક્ષ્યને પામવા માટે વિઘ્નરૂપ જ છે. પણ તે શિવલાલભાઈ જેવા મુમુક્ષુ થાય તેને ન નડે. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-પત્તી ૮૩મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “આપણને ભગવાન ભજવામાં વિઘ્ન કરનારની વિક્તિ જે, એક તો લોક, બીજા સગાં, બાયડી, છોકરા, માબાપ, રૂપિયા ને દેહ એ સર્વે છે. તે જો બળિયો મુમુક્ષુ હોય તો ન ગણે.”

શિવલાલભાઈએ પહેલાં સાંખ્ય દૃઢ કર્યું તો જ મૂર્તિસુખના લક્ષ્યને પામી શક્યા. જ્યાં સુધી અવરભાવમાં જોડાયેલા હોઈએ ત્યાં સુધી પરભાવમાં પ્રીતિ ન થાય. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષને વિજાતિ પાત્ર સાથે અયોગ્ય સંબંધ હોય તો તેને જેની સાથે લગ્ન થયાં હોય તેની જોડેથી છૂટાછેડા લે તો જ બીજાની સાથે લગ્ન કરી શકે એવો હિંદુ ધર્મનો કાયદો છે. બેયની સાથે લગ્ન કરવાં શક્ય જ નથી. તેમ અવરભાવ અને પરભાવ બેયમાં એકસાથે પ્રીતિ શક્ય જ નથી.

મૂળજી શર્મા એટલે કે સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી જ્યારે ગઢપુર શ્રીજીમહારાજ પાસે સાધુ થવા આવ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજે પહેલો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે, “મૂળજી, બધું સળગાવીને આવ્યા છો કે પછી એમ જ આવ્યા છો ? જો બાકી હોય તો બધું સળગાવીને આવો.” અર્થાત્ મહારાજના સુખને પામવા સાંખ્ય એ પાયો છે.

● સાંખ્ય દૃઢ કર્યા વિના સીધો યોગ સિદ્ધ કરવામાં ઘણાં વિઘ્ન રહેલાં છે.

૧. સાંખ્ય દૃઢ થયા વિના નિર્વાસનિક ન થવાય કે પંચવિષયનો અભાવ ન થાય :

સાંખ્યજ્ઞાન દઢ ન થાય તો દેહના સંબંધીમાંથી વાસના કદી ન ટળે. પંચવિષયના ભોગમાંથી પાછી વૃત્તિ વળી જ ન શકે. પરંતુ જ્યારે સાંખ્યજ્ઞાનનો સંચાર થાય ત્યારે આપમેળે નિર્વાસનિક જીવન જીવવા તરફ પાછા વળાય, પંચવિષયનો અભાવ થાય અને ભગવાનના સુખમાં ભાવ થાય.

એક વખત કવિ તુલસીદાસજીનાં પત્ની તેમના પિયર ગયાં હતાં. તુલસીદાસજીને તેમનાં પત્નીને વિષે ખૂબ આસક્તિ હતી. ૧૫ દિવસ વીતી ગયા છતાં તેઓ આવ્યાં નહોતાં. તેથી તુલસીદાસજીને તેમને મળવાની તલપ જાગી. રાત્રિનો સમય હતો. ચારેબાજુ ચોમાસાનો ધોધમાર વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. તેમ છતાં ઘરેથી તેઓ નીકળી ગયા. કેડ સમા પાણીમાં દોડતા દોડતા આગળ જતા હતા.

રસ્તામાં નદી આવી. નદીમાં ખૂબ પૂર આવેલું. નદી તરીને પાર થાય તેમ નહોતી. એટલામાં તેમણે પાણીમાં એક મડદું તણાતું આવતું જોયું. તેઓએ મડદા પર બેસી નદી પાર કરી. સસરાના ઘરે પહોંચ્યા. ઘર ઉપર હતું અને નીચે ચારેબાજુ પાણી હતું. એટલામાં એક મરેલો સાપ લટકતો હતો. તે સાપને પકડી તેઓ ઉપર ચડી ગયા.

ઘરનો દરવાજો ખટખટાવ્યો. તેમનાં પત્નીએ દરવાજો ખોલ્યો. વરસતા વરસાદમાં પતિદેવને આવેલા જોઈ તેઓ પરિસ્થિતિ પામી ગયાં. તરત જ તેમણે કહ્યું, “પતિદેવ, તમે હાડ-ચામ-રુધિરથી ભરેલા દેહમાં આટલા આસક્ત થયા છો ! તેમાં તમને એટલો બધો માલ મનાયો કે આટલાં દુઃખો વેઠીને તમે છેક અહીં આવ્યા ! ખરો માલ અને સુખ તો એક ભગવાનમાં છે. તો તમે અહીં શા માટે દોડી આવ્યા ?”

તુલસીદાસજીને પત્નીના સાંખ્ય દઢ કરાવતા શબ્દોની ચોટ લાગી ગઈ. તેઓ પાછા વળી ગયા. એ જ દિવસથી તેમને સંસાર અસાર થઈ ગયો અને ભગવાનમાં માલ માની તેમાં મન લાગી ગયું. તુલસીદાસજી ભગવાનની ભક્તિ તો કરતા જ હતા પરંતુ સાંખ્ય દઢ થયું નહોતું તો નિર્વાસનિક ન થઈ શક્યા. સાંખ્યજ્ઞાન દઢ થઈ ગયું તો એ જ મિનિટે સંસાર અસાર થઈ ગયો. માટે મૂર્તિસુખરૂપી લક્ષ્ય પામવા સાંખ્ય ફરજિયાત છે.

૨. અવરભાવમાંથી પ્રીતિ તો જ તૂટે :

અવરભાવમાં જે કાંઈ સારું લાગે છે તે બધું પ્રકૃતિપુરુષ થકી જ ઉત્પન્ન થયેલું

છે, ખોટું અને નાશવંત છે. અવરભાવવાળાને એમાં જ પ્રીતિ થાય, બંધન થાય. તેમ છતાં જો અવરભાવમાં રહ્યા થકા સાંખ્યજ્ઞાનની દૃઢતા થાય તો તેમાંથી પ્રીતિ તૂટી જાય. શ્રીજીમહારાજે અવરભાવમાં રાખ્યા છે ત્યારે નિર્વિઘ્ને પરભાવ સુધી પહોંચવા માટે સાંખ્ય દૃઢ કરવું ફરજિયાત છે. નહિ તો અવરભાવના માયિક પદાર્થમાં રહેલી પ્રીતિ આપણું લક્ષ્ય ચુકાવી દે.

૩. ‘હું કોણ છું ?’, ‘શા માટે આવ્યો છું ?’ વિચારની દૃઢતા જ ન થાય :

હું હવે જગતના જીવ જેવો નથી પરંતુ અવરભાવમાં સંત કે હરિભક્ત છું. જગતના જીવ હોય તે જગતનાં સુખમાં આસક્ત થાય, મારે ન થવાય. મારે તો ભગવાનમાં જ આસક્ત થવાય. સાંખ્ય વિચાર થાય તો જ જગતનાં સુખ ખોટાં થાય અને ‘હું કોણ છું?’ ને ‘મારે શું કરવાનું છે?’ તે વિચાર દૃઢ થાય.

માટે આપણા મૂર્તિસુખરૂપી લક્ષ્યને પામવા દેહ, દેહ સંબંધિત સુખોથી પાછા વળી સાંખ્યજ્ઞાનની દૃઢતા તરફ આગળ વધીએ.

● સાંખ્ય એટલે શું ?

જોવા, જાણવા, દેખવા છતાં લૌકિક વસ્તુ કે વ્યક્તિની વાસ્તવિકતા પ્રત્યેનો અભિગમ તથા સમજણને બદલવી દરેકને અશક્ય લાગે છે. અજ્ઞાન અવસ્થામાં રાચવામાં જ સુખ મનાય છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના રજા વચનામૃતમાં આ વાતની સ્પષ્ટતા અને કારણ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “જગતને નાશવંત દેખે છે અને દેહને મૂકીને ચૈતન્ય જુદો થઈ જાય છે, તેને પણ દેખે છે તોપણ આ જીવને જગતનું પ્રધાનપણું હૈયામાંથી મટતું નથી. અને પરમેશ્વરને સર્વ પ્રકારે સુખના સિંધુ જાણે છે તોપણ પરમેશ્વરમાં જીવનું ચિત્ત ચોટતું નથી, તેમ સત્સંગ પણ એના હૃદયમાં મુખ્ય થાતો નથી, અને ધન, સ્ત્રી આદિક જે સાંસારિક પદાર્થ તેમાંથી પ્રીતિ મટતી નથી તેનું શું કારણ હશે ?” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીએ તેનું કારણ વૈરાગ્ય નથી તે કહ્યું અને વૈરાગ્યનો ઉદ્ભવ સાંખ્યમાંથી જ થાય છે.

સાંખ્ય એટલે જ સમજણ સોતો ત્યાગ. એમાંથી જ વૈરાગ્ય દૃઢ થાય.

સાંખ્ય એટલે વિષયસુખની, વાસનાઓની સમજણ સોતી અનાસક્તિ. કોઈનું રૂપ, ગુણ કે અવસ્થા જોઈ તેને વિષે વિકારવાન ભાવ ઊપજે જ એ દેહનો ગુણ છે. પરંતુ એ વખતે નાશવંતપણાના વિચારે તે ભાવોને તોડવાનો પ્રયત્ન થાય

તે સાંખ્ય વિચાર કહેવાય.

બે મિત્રો એક ધર્મશાળામાં રાત્રિનિવાસ માટે ગયા. રૂમમાં હવા ભરેલું એક જ ઓશીકું જોવાથી બંને ઝપાઝપી કરવા લાગ્યા. એ દરમ્યાન ઓશીકાનું બટન ખૂલી ગયું. અંદરથી લોહી, માંસ, મટન આદિક અશુદ્ધિઓ નીકળવા માંડી તેથી બેમાંથી એકેય અડવા તૈયાર ન થયા. તેમ કોઈને વિષે વિકારવાન સંકલ્પ થાય ત્યારે આવો વિચાર કરવો કે, ‘આ હાડ, ચામ, રુધિર, માંસ, મજજાથી ભરેલું ઓશીકું જ છે. ઉપર માત્ર ચામડાનું કવર મઢેલું છે; ગમે ત્યારે નાશ થઈ જશે.’ તો તરત જ વૃત્તિ પાછી વળી જાય. જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૨ની ૪૩મી વાતમાં દેહને વિષે સાંખ્ય દૃઢ કરાવતાં કહ્યું છે કે, “આ લોકમાંથી ને આ દેહમાંથી લૂખા થાવું. પંચભૂતનો દેહ તો હાડકાંની મેડી છે, તેને માંસનું લીંપણ કર્યું છે, ચર્મનો કળીચૂનો દીધો છે, માંહી પરું, પાય, રુધિર, વિષ્ટા આદિ મળ ભર્યાં છે અને કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મોહ, રસાસ્વાદ, ઈર્ષ્યા, અહંકાર આદિક દોષરૂપી જાળું છે. જીવ તેવા દેહને મોહે કરીને સારો માને છે, પણ તેમાં સારું શું છે?”

સાંખ્ય એટલે ભૌતિક સુખ-સગવડો, વસ્તુ-પદાર્થને કે વ્યક્તિને વિષે નાશવંતપણાનો, તુચ્છપણાનો વિચાર. સૃષ્ટિમાં જેનું સર્જન છે તેનું વિસર્જન થાય છે. કોઈ વસ્તુ, પદાર્થ કે તેને બનાવનાર વ્યક્તિ કોઈ કાયમી રહેતાં નથી. જે કાંઈ છે તે પંચભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પંચભૂતમાં મળી જાય છે. કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ આપણી વ્હાલામાં વ્હાલી હોય, ગમે તેટલી સાચવવા છતાં એક દિવસ વહેલી કે મોડી તે નાશ પામે જ છે. તેને જો જમીનમાં દાટી દેવામાં આવે અને પછી બે-ત્રણ વર્ષે ફરી ત્યાં ખોદીએ તો માટી સિવાય કશું દેખાતું નથી અર્થાત્ માયિક જે કાંઈ દેખાય છે તે માટી જ છે, નાશવંત જ છે, કશું કાયમી નથી એવો નાશવંતપણાનો વિચાર એટલે સાંખ્ય વિચાર.

સાંખ્ય એટલે અવરભાવની પ્રવૃત્તિમાત્રને વિસારી દેવી. બધું સળગાવી દેવું. આ કર્યું છે ને આ કરવાનું છે તેવા તમામ વિચારોથી પર થવું તેને સાંખ્ય કહેવાય.

સાંખ્ય એટલે ખોટાને ખોટું કરવું તે. ઉપરની સમજૂતીમાં દેહ-દેહસંબંધી તમામ ખોટું છે તે જોયા જાણ્યા પછી તે ખોટાને ખોટું કરી નાખવું કહેતાં અંદરથી અભાવ કરવો તેને સાંખ્ય વિચાર કહેવાય.

સાંખ્ય એટલે શ્રીબ્રહ્મહારાજની મૂર્તિ સિવાય બધું ખોટું કરવું તે. જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૨ની ૧૦૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “આપણે પણ મૂર્તિ રાખવી,

એ સાચી વસ્તુ છે. ‘રે શ્યામ તમે સાચું નાણું, બીજું સર્વે દુઃખદાયક જાણું.’ એવું કરવું. ખોટામાં ખોટી થઈએ એટલે બાળકિયા સ્વભાવ કહેવાય. ખોટી વસ્તુ સાચી થાય તેમ નથી. માયા જગ ઠગણી.” આ આપણી કારણ સત્સંગની આગવી સમજણ છે જેને આપણા જીવનમાં દઢ કરીએ. સમયે એ પ્રમાણે વર્તાય ત્યારે ખરું સાંખ્ય દઢ થયું કહેવાય.

પ.પૂ. સ્વામીશ્રી ખોટાને ખોટું કરવું એ સાંખ્યની સ્પષ્ટતા કરાવતાં પ્રસંગ કહેતા હોય છે. તા. ૨૮-૪-૨૦૧૨ના દિવસે મહેસાણા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા અન્વયે પ્રવેશદ્વારના ઉદ્ઘાટન વિધિનો પ્રોગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો. ચારેબાજુ જયજયકારના નાદ થઈ રહ્યા હતા. અચાનક એક ભાઈએ ૧,૦૦૦ રૂપિયાની નોટોની આખી થોકડી ઉપર હવામાં ઉછાળી. પ.પૂ. સ્વામીશ્રી તથા સંતો દૂર ખસવા માંડ્યા કે રખે ને જો પૈસા આપણી ઉપર પડશે તો મહારાજની આજ્ઞા લોપાશે અને ઉપવાસ કરવો પડશે. પરંતુ પ.પૂ. સ્વામીશ્રીને બધાને જોતા આશ્ચર્ય થયું કે આ બધા ખરા વૈરાગ્યવાળા છે. પ્રોગ્રામમાં સામેલ હજારો હરિભક્તો હતા પરંતુ કોઈ જ નોટ લેવા માટે પડાપડી કરતા ન હતા. અરે એટલું જ નહિ, જમીન પર પડી ગયેલી નોટને પણ તેઓ નીચા વળી લેતા ન હતા.

એક હરિભક્તે પ.પૂ. સ્વામીશ્રીને કહ્યું, “સ્વામી, પૈસાથી દૂર ન ભાગો. આ ૧,૦૦૦ રૂપિયાની નકલી, ખોટી નોટો છે; સાચી નથી. માત્ર છાપેલાં કાગળિયાં જ છે.” પ.પૂ. સ્વામીશ્રી તેનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે કે, “હજાર રૂપિયાની નોટ માટે તો બધા દોડાદોડ કરે પરંતુ ખબર પડી કે આ નોટો ખોટી છે તો પછી તેના માટે કોઈ પ્રયત્ન થતો નથી. જીવમાંથી નોટ ખોટી થઈ જાય છે. એવી રીતે સંસારનાં સુખ બધાં ખોટી હજારની નોટ જેવાં છે. જો એ ખોટાં મનાઈ જાય તો તેના માટે કોઈ પ્રયત્ન ન થાય અને ખોટાં માટે મથે તેને મૂરખ કહેવાય. સંસારનું બધું ખોટું છે તે જીવમાંથી ખોટું થાય, તેથી પાછા વળાય ત્યારે સાંખ્ય દઢ થયું કહેવાય.”

સંસારનાં સુખ અને વ્યવહાર પ્રત્યે સાંખ્ય દઢ કરાવતાં સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી વાત કરતા : અમે જ્યારે નાના હતા ત્યારે સૌ છોકરાઓ ભેગા થઈ ભક્તિસભર રમત રમતા. બધા છોકરાઓમાંથી એકને બ્રાહ્મણ બનાવીએ પછી બધા તેમને પૂછીએ કે, “મહારાજ, આજે શું તિથિ થઈ?” ત્યારે બ્રાહ્મણ કહેતા, “આજે અગિયારસ છે.” ત્યારે અમે બધા ઉપવાસ કરીએ ને રાત્રિએ જાગરણ કરીએ. જાગરણ વખતે ઠીકરાનાં ઢોલકાં, ઝાંઝ વગાડી ઓચ્છવ કરીએ. થોડી

વાર પછી પરોઢના ચાર વાગ્યા; ચાલો સ્નાન કરવા જઈએ એમ બોલી ધૂડ્ય આઘીપાછી કરી બોલીએ : લ્યો નાઢ્વા. હવે બારસનાં પારણાં કરીએ. બ્રાહ્મણને પારણાંના સીધામાં ધૂળનો લોટ, ગોળ, ઘી, દાળ, ચોખા આપીએ પછી ઠીકરું લઈ ગાયનું દાન કરીએ તેમ અમારી દષ્ટિએ અત્યારે આ લોકનો વ્યવહાર છોકરાની ધૂળની રમત જેવો છે. અર્થાત્ છોકરાની ધૂળની રમત થોડી વારમાં પતી જાય ને જીવનની રમત થોડી વધારે ચાલે પણ એમાં કાંઈ સાચું નથી. ૫ આવો વિચાર કરી પાછા વળવું. સંસારનાં વ્યવહાર અને સુખ પ્રત્યે અભાવ થાય તેટલું સાંખ્ય દઢ થયું કહેવાય.

● સાંખ્યની દંઢતા ન હોય તેને કેવું વર્તે ? અને દંઢતા થાય તેને કેવું વર્તે ?

સાંખ્યની આંખે જોતાં સંસાર માંહીથી સળગતો જાય. સાંખ્ય જેટલું વિશેષ દઢ થતું જાય એટલો સંસારનો અભાવ વર્તે, અવરભાવમાત્ર અસાર થતો જાય. માત્ર એક દિવસ સાંખ્યનો વિચાર કરવાથી તેનું પર્યાપ્ત ફળ પમાતું નથી. એ વિચારની સતત પ્રેક્ટિસ કરવી પડે. દેહને ટકાવવા જેમ આપણે રોજ જમવું પડે છે તેમ કરેલા સાંખ્યને ટકાવવા રોજ તે વિચારની પ્રેક્ટિસ કરવી જ પડે. નહિ તો તેમાં વિઘ્ન આવી જાય.

રાજા ગોપીચંદને માતાની એક ટકોરે સંસાર અસાર થઈ ગયો. તેઓ સંસારમાં કોઈ સાર નથી એવા સાંખ્યના વિચારે રાજપાટ ત્યાગી વનમાં પ્રભુભક્તિ કરવા નીકળ્યા હતા. એ જ અરસામાં રાજા ભર્તૃહરિ પણ પત્ની પિંગલાની ગેરવર્તણૂકથી દાઝતાં તેમનો સંસાર સળગી ગયો. તેઓ પણ સંસારમાં કોઈ સાચાં સગાં નથી તેવું સાંખ્ય દઢ થતાં બધું ત્યાગી વનમાં પ્રભુભજન કરવા નીકળ્યા હતા. એક વાર સાંખ્ય વિચારે બધું ત્યાગી દીધું હતું પરંતુ તે વિચારનો સતત પ્રેક્ટિસે યથાર્થ દઢાવ થયો નહોતો તો ધર્મશાળામાં એક સાદડી માટે બંને ઝઘડી પડ્યા હતા.

સાંખ્ય વિચારની સાતત્યતા એ સતત જાગૃતતા પ્રગટાવે છે માટે તે નિરંતર કરવાનો આગ્રહ દર્શાવતાં જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૨ની ૯૦મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “સાંખ્ય વિચાર લાખ વાર કરવો. એમ કરતાં કરતાં મૂર્તિ સાક્ષાત્કાર થઈ જાય.” એટલે કે સાંખ્ય વિચારની આપણા રોજબરોજના જીવનમાં પ્રેક્ટિસ કરવાથી જ તેની વિશેષ દઢતા થાય છે.

સાંખ્યની યથાર્થ દૃઢતાવાળા સાંખ્યનિષ્ઠ પુરુષને કેવું વર્તે ? તો,

- તેને ભૌતિક સુખની કોઈ સ્પૃહા નહિ કે દેહના દુઃખનું દર્દ નહીં.
- તેને પંચવિષયમાં ક્યાંય પ્રીતિ નહિ કે વિષયસુખની આશ નહીં.
- તેને મૃત્યુનો ભય નહિ કે સ્થિતિ-પરિસ્થિતિમાં વિચલિતતા નહીં.
- તેને વિપત્તિનો વિષાદ નહિ કે સાનુકૂળતાની માગણી નહીં.
- તેને માનની કોઈ અપેક્ષા નહિ કે અવહેલનાની ઉપેક્ષા નહીં.
- તેને દેહની કોઈ પરવા નહિ કે દેહના દોષની પજવણી નહીં.
- તેને કાંઈ મળે તેનો આનંદ નહિ કે જાય તેનું દુઃખ પણ નહીં.
- તેને સારા-નરસાનો ભેદ નહિ કે રૂપ-કુરૂપનો ખ્યાલ નહીં.
- તેને ઊપસવાનો ખ્યાલ નહિ કે મોટા થવાના અભરખા નહીં.
- તેને કોઈ વસ્તુ-પદાર્થનું બંધન નહિ કે વ્યક્તિમાં આસક્તિ નહીં.
- તેને છે એકમાત્ર સમજણ સોતો ત્યાગ અને મૂર્તિના સુખમાં રાગ.

સાંખ્યનિષ્ઠ આવા સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષો જ મુમુક્ષુતારૂપી મોતીને પામી શકે છે. આવી સાંખ્ય સમજણની દૃઢતા માટે ત્યાગી-ગૃહી એવો કોઈ આશ્રમનો ભેદ નથી.

એક વખત જીવનપ્રાણ બાપાશ્રી વૃષપુરમાં પધાર્યા હતા. એ વખતે મૂળીના પુરાણી ત્યાગવલ્લભદાસજી પણ બાપાશ્રીનાં દર્શન-સમાગમનો લાભ લેવા માટે આવ્યા હતા. એ વખતે રામપરાના દેવરાજભાઈ બાપાશ્રીનાં દર્શને આવ્યા હતા. તેમના મુખારવિંદ પર આનંદ છલકાતો હતો તેથી બાપાશ્રીએ દેવરાજભાઈને કહ્યું કે, “તમે આજે બહુ આનંદમાં છો તેનું કારણ આ ત્યાગવલ્લભદાસજીને કહો.”

ત્યારે તેઓ બોલ્યા જે, “શ્રીજીમહારાજે અને તમે મારા પર બહુ દયા કરીને મારા માથેથી અર્ધી વેઠ ઉતારી જે, બે દીકરા અને એક મારાં માતૃશ્રી તેમને મહારાજ અને તમે ધામમાં લઈ ગયા. હવે એક ઘરનું મનુષ્ય ને બે દીકરા એટલી વેઠ રહી છે તેનું જેમ મહારાજની અને તમારી મરજી હોય તેમ કરો, પણ અત્યારે તો અર્ધો ભાર ઊતર્યો તેનો આનંદ છે. ભુજ જઈને ત્રણ રસોઈઓ દઈને આપનાં દર્શને આવ્યો છું.” દેવરાજભાઈને બાપાના સમાગમે કરીને સાંખ્યની દૃઢતા હતી તો પરિવારના ત્રણ ત્રણ સભ્યો એકસાથે ધામમાં ગયા છતાં તેનું અંતરમાં દુઃખ નહોતું પરંતુ મૂર્તિના સુખમાં ગયા તેનો આનંદ હતો.

બાપાશ્રીએ ત્યાગવલ્લભદાસજી સ્વામીને કહ્યું, “તમારા ચેલા (શિષ્ય સંત) ધામમાં જાય તો કેમ થાય ?” ત્યારે ત્યાગવલ્લભદાસજી સ્વામીએ કહ્યું, “બાપા, આવું તો

મારાથી ન રહેવાય. હું તો પોકે ને પોકે રોઉં.” તેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો પરંતુ સત્સંગનો વ્યવહાર, સાધુ, ચેલા, મંદિર આ બધું પણ કાર્ય છે, નાશવંત છે એવા સાંખ્યજ્ઞાનની યથાર્થ દૃઢતા થઈ નહોતી તેથી આવો જવાબ આપ્યો.

અવરભાવનાં પદાર્થ કે વ્યક્તિના બંધનથી નિર્વાસનિક થવા માટે સાંખ્ય વિચાર અતિ મહત્વનો છે. આજે સંસારમાં ઘેર ઘેર જોઈએ તો સાંખ્ય સમજણની દૃઢતાને અભાવે અને વાસનાની તીવ્રતાને કારણે રડારોળ થતી હોય છે. કેટલાક તો તેની પાછળ પાગલ થઈ જાય, મડદાને પકડીને હૈયાફાટ રુદ્ધ કરે ને છેવટે આત્મહત્યા કરી નાખે છે.

ઘોળકાના કાશીનાથ પંડિતને પોતાની સ્ત્રી અને પુત્ર પુંડરિકમાં આસક્તિ હતી. સ્ત્રી-પુત્ર બંનેને તેલના ટાંકામાં મૃત્યુ પામેલાં જોઈ ઘણું જ્ઞાન હતું પરંતુ સાંખ્ય વિચાર નહોતો તો તેમની પાછળ પોતે પણ આત્મહત્યા કરી લીધી.

સદ્. અક્ષરાનંદ સ્વામીએ સાંખ્યના અજ્ઞાન વિષે ૧૧૪૮મી વાતમાં પ્રસંગ આલેખ્યો છે કે, “એક જણની સ્ત્રી મરી ગઈ. પછી તેનો સાડલો લઈને ગામમાં ફરે જે જુઓ, આ મારી ઘરવાળીનો સાડલો, એમ ઘરે ઘરે દેખાડતો ફરે અને ગાંડો થઈ ગયો. માટે કોઈ સાથે રાંડતું નથી. માટે કાં તો પહેલાં મરે બાઈ ને કાં તો મરે ભાઈ. તે પ્રથમથી જ નિર્ધાર કરી રાખવો જે બેમાંથી એક રાંડશું.” અર્થાત્ એવો સાંખ્ય વિચાર કરવો કે કોઈ કાયમ રહેવાનું નથી. સ્ત્રી, પુત્ર પરિવાર બધું નાશવંત જ છે. તો તેનું દુઃખ ન થાય.

સાંખ્યજ્ઞાનની દૃઢતા ન થઈ હોય તેને કેવું અજ્ઞાન વર્તવું હોય ? તો...

- સતત મૃત્યુનો ભય વર્તે.
- અંતઃશત્રુઓની પજવણી ચાલુ જ રહે.
- દેહનાં સુખ-દુઃખમાં, સ્થિતિ-પરિસ્થિતિમાં ગ્લાનિ પામી જાય.
- સગાંસંબંધીમાં અતિશે હેત રહી જાય.
- માયિક વસ્તુ-પદાર્થમાંથી મોહ ન છૂટે.
- દેહભાવમાં જ રચ્યાપચ્યા રહેવાય, તેની જ પુષ્ટિ થાય.
- રસાસ્વાદમાંથી આસક્તિ ન ટળે કે તેના કજિયા ન મટે.

સાંખ્યજ્ઞાનની જ્યારે દૃઢતા થાય ત્યારે આ બધાં ભાવો તથા વિઘ્નોથી પર થઈ શકાય છે. ખંભાતના સદાશિવ શેઠે આખા પંથકમાં ન મળે તેવી સાત માળની સુંદર હવેલી બનાવડાવી હતી. હવેલીમાં આસક્તિને કારણે તેઓ રોજ તેની

પ્રદક્ષિણા કરતા અને હરખાતા.

તેઓ એક દિવસ સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીનો સમાગમ કરવા ગયા. સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામી સભામાં રોજ વાતો કરી સાંખ્યની દઢતા કરાવતા. સદાશિવ શેઠના જીવમાં પેસી ગયેલી હવેલીને સાંખ્યજ્ઞાને કરીને બળાવતા કે આ લોકનું બધું નાશવંત છે. એક દિવસ ધૂળ ભેગું ધૂળ જ થઈ જવાનું છે.

થોડા દિવસ બાદ ખંભાતથી એક ખેપિયો સમાચાર લઈને આવ્યો કે, ‘શેઠની હવેલી બળી ગઈ.’ ત્યારે સ્વામીએ આ સમાચાર આપતા પહેલાં સદાશિવ શેઠને પૂછ્યું કે, “શેઠ, તમારી હવેલી બળી જાય તો તમને કંઈ થાય ?” શેઠે કહ્યું, “સ્વામી, કંઈ નહીં. હવેલી તો નાશવંત જ છે. તમે માંહીથી બાળી નાખી છે. પણ જો પંદર દિવસ પહેલાં બળી જાત તો હુંય હવેલી ભેળો બળી જાત.” સ્વામીએ કહ્યું, “શેઠ, તમારી હવેલી ખરેખર બળી ગઈ છે.” શેઠે કહ્યું, “નિરાંત થઈ... મને કાંઈ દુઃખ નથી. સુખેથી તમારો સમાગમ કરીશું.”

સદાશિવ શેઠને સાંખ્ય દઢ ન થયું હોત તો હવેલી ભેળા પોતે બળી જાત તેવી આસક્તિ હતી, પણ જ્યારે સાંખ્યજ્ઞાનની યથાર્થ દઢતા થઈ તો હવેલી બળી જવા છતાં તેનું કાંઈ દુઃખ ન થયું. આપણે પણ સદાશિવ શેઠની જેમ અવરભાવની વસ્તુ-પદાર્થની આસક્તિમાંથી પાછા વળીએ અને સાંખ્યની દઢતા કરવા તરફ આગળ વધીએ.

સાંખ્યજ્ઞાનની દઢતા જીવનમાં એક ચમત્કારનું સર્જન કરે છે. કલ્પનાતીત સંજોગ-પરિસ્થિતિનું સર્જન થાય છે. સંવત ૧૮૬૩માં મેથાણ ગામે કલ્યાણદાસનાં લગ્ન લેવાયાં હતાં. લગ્ન પૂરાં થયાં હતાં એ દિવસોમાં શ્રીજીમહારાજે ૧૮ ભક્તોને પત્ર લખી તાત્કાલિક સાધુ થવા બોલાવ્યા હતા. કલ્યાણદાસના મામા અજા પટેલની ઉપર પણ ખેપિયો પત્ર લઈ આવ્યો હતો. અજા પટેલ તત્કાળ સંસાર ત્યાગી નીકળવા તૈયાર થયા હતા. ભાણા કલ્યાણદાસનાં લગ્નનું મીઠળ પણ છૂટ્યું નહોતું. છતાં ‘આદિક’માં પોતાને ગણાવી મામા સાથે તેઓ પણ ચાલતા થયા. લોકોએ ઘણા સમજાવ્યા છતાં કલ્યાણદાસને સંસાર અસાર થઈ ગયો હતો તેથી તેની સામું પાછું વળીને જોવા ઊભા ન રહ્યા.

કલ્યાણદાસ સંસારને ક્ષણ વારમાં સળગાવવાનું અદ્ભુત કાર્ય કરીને આવ્યા હતા. તેથી શ્રીજીમહારાજે તેમનું નામ અદ્ભુતાનંદ સ્વામી પાડ્યું હતું. તેમના વૈરાગ્યની સાચી દઢતા જોઈ શ્રીહરિએ ૧૮ને પાછા મોકલી તેમને એકને રાખ્યા.

શ્રીહરિએ અદ્ભુતાનંદ સ્વામીના સાંખ્ય સોતા વૈરાગ્યની કસોટી કરવા કલ્પનાતીત આજ્ઞા કરતાં કહ્યું કે, “અદ્ભુતાનંદ સ્વામી, તમે મેથાણ જાવ અને તમારા પૂર્વાશ્રમના સસરાના ઘરેથી તે બાઈના હસ્તે જ ભિક્ષા લઈ આવો.” સભામાં સાંભળનારા બીજાનાં મન હચમચી ગયાં. પરંતુ સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીના મોં પર કોઈ રેખા ન બદલાઈ.

જ્યાંથી સંસારને સળગતો મૂકી ત્યાગી થવા નીકળ્યા હતા એ જ મેથાણ ગામે પૂર્વાશ્રમના સસરાના ઘરે સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીએ આવી ભિક્ષા માટે આહ્લેક લગાવી - “સ્વામિનારાયણ હરે, સચ્ચિદાનંદ પ્રભો...!” આહ્લેક સાંભળી ઘરમાંથી બધા બહાર આવ્યા. જમાઈરાજને સાધુના વેશમાં જોતાં બધા આશ્ચર્ય પામી ગયા. જેમની સાથે તેમનાં પૂર્વાશ્રમમાં લગ્ન થયાં હતાં તે બાઈ દૂરથી જ ખોળો પાથરી પગે લાગ્યાં. બધાં સગાંસંબંધીઓ ભેગાં થઈ ગયાં અને તેમને સંસારમાં પાછા આવવા સમજાવવા લાગ્યા.

એક વાર વમન થયેલા અન્નને ફરી ખાવાનું મન ન થાય તેમ સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીએ સંસારને સાંખ્ય વિચારે વમન કરી નાખ્યો હતો. તેથી ભેગા થયેલા બધાને સંબોધતાં તેમણે કહ્યું, “અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ ભગવાન સ્વામિનારાયણ આજે પ્રગટ-પ્રત્યક્ષ બિરાજે છે. તેમના માટે એક જન્મ તો શું અનંત જન્મ કુરબાન કરીએ તોય ઓછું જ છે. અનંત જન્મ દેહ અને દેહના સંબંધી માટે ધર્યાં છે ને મર્યાં છીએ. છતાંય આ ધૂળ જેવા સંસારમાં બધું નાશ પામી ધૂળ જેવું જ થઈ જાય છે. આ દેહ પણ નાશવંત છે. તે વડે કરીને અવિનાશી વરને પામવાનો અવસર મળ્યો છે. તો શા વાસ્તે સંસારમાં ફસાવું? આ સંસાર-વ્યવહાર તો એક સ્વપ્ન જેવો છે, એ સ્વપ્ન જેમ સાચું નથી તેમ આમાં પણ કાંઈ સાચું નથી. માટે મને કોઈ રોકશો નહિ, તમે પણ આ માર્ગે આગળ વધો.”

સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીની સાંખ્ય સમજણની ખુમારીથી સૌ દંગ રહી ગયા. તેમના પૂર્વાશ્રમનાં પત્ની ઘરમાંથી પાકું સીધું લઈ આવ્યાં અને ઝોળીમાં સીધા સાથે સંમતિ પણ ભિક્ષામાં આપી. એટલું જ નહિ, સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીના સાંખ્ય સમજણના પડછંદાએ આ બહેનને પણ વીંધી નાખ્યાં. તેમણે પણ તે જ ક્ષણે સંસારનો ત્યાગ કરી આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળી પ્રભુભક્તિમાં જીવન વિતાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

એટલું જ નહિ, વડતાલમાં સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીને સમજાવી સંસારમાં

પાછા લઈ જવા આવેલ વજુભાઈ અને વિઠ્ઠલભાઈ બંને ભાઈઓને પણ સાંખ્ય દઢ કરાવ્યું, શ્રીહરિ પાસે ત્યાગી કર્યા ને નિષ્કામાનંદ સ્વામી ને નાના ચૈતન્યાનંદ સ્વામી નામ ધરાવી ત્યાગીવૃંદમાં ભેળવી દીધા.

સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ સાંખ્યજ્ઞાન દઢ થઈ ગયું હતું તેથી ક્ષણની પણ વાર સંસાર છોડતાં ન લાગી. એટલું જ નહિ, તેમના જોગમાં આવનાર પૂર્વાશ્રમનાં ધર્મપત્ની અને બે ભાઈઓને પણ સંસાર અસાર કરાવી દીધો હતો.

સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીને સંત થયા પછી પણ અનેક રાજાઓ, તેમની સંપત્તિઓ લલચાવવા આવ્યાં. કેટકેટલાંય અપમાનો, કષ્ટોની ઝડી વરસી, વાળા જેવા અસહ્ય દેહના રોગો થયા છતાં તે બધી જ પરિસ્થિતિઓને તેમણે સાંખ્ય વિચારે હસતા હસતા સહન કરી લીધી હતી. સાંખ્ય સમજણની દઢતા આવા અકલ્પનીય અદ્ભુત ચમત્કારોની હારમાળા સર્જે છે. માટે આપણે પણ સંસારથી પાછા વળી સાંખ્યજ્ઞાન દઢ કરવા તરફ આગળ વધીએ અને સદ્. અદ્ભુતાનંદ સ્વામી જેવી ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતાનું આપણા જીવનમાં પ્રગટીકરણ કરીએ.

● સાંખ્ય દંઢ કરવાના ઉપાય

મુમુક્ષુ જ મૂર્તિના સુખને પામવા માટેનું શુદ્ધ પાત્ર છે. મુમુક્ષુમાં જેટલી મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ થાય એટલી જ એની પાત્રતા કહેવાય છે. મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવા સાંખ્ય વિચાર એ પાયાનો ફરજિયાત વિચાર છે. અતિ મહત્વના આ સાંખ્ય વિચારને આપણા જીવનમાં દઢ કરવાના ઉપાય કરીએ.

૧. મહારાજની મોટપ સમક્ષ માયિક સુખની તુચ્છતાનો વિચાર કરવો :

“એવી કોણ વસ્તુ છે આ ભૂમાં, જેમાં લોભે જે લોભ્યા પ્રભુમાં.”

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે કે, જેને મહારાજના સ્વરૂપનું યથાર્થ મહાત્મ્ય સમજાય તેને આ લોકના કોઈ સુખની ઈચ્છા ન રહે કે ક્યાંય લોભાય પણ નહીં. મહારાજના સુખની આગળ બધું તુચ્છ જ લાગે.

મહારાજનું મહાત્મ્ય સમજાય કે મહારાજ કેવા મોટા અને તેની સમક્ષ પંચવિષયનું સુખ કેવું છે? આવું સમજાય તેને કેવું વર્તે તે દર્શાવતાં શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના ૧લા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ભગવાનનો મહિમા એમ વિચારે જે હું આત્મા છું, અને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તે પરમાત્મા છે... અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ

જે બ્રહ્માદિક દેવ એ સર્વેના સ્વામી જે શ્રી પુરુષોત્તમ તે મુને પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે...ભગવાનનું જે એક નિમિષમાત્રનું દર્શન તે ઉપર અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનાં જે વિષયસુખ છે તે સર્વેને વારીફેરીને નાખી દેઈએ અને ભગવાનના એક રોમમાં જેટલું સુખ રહ્યું છે તેટલું સુખ તો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનાં જે વિષયસુખ ભેળાં કરીએ તોપણ તેના કોટિમા ભાગની બરોબર પણ થાય નહીં...એવા જે ભગવાન તે મુને પ્રગટ મળ્યા છે તેને મૂકીને નરકના કુંડ જેવાં જે વિષયનાં સુખ તેને હું શું ઈચ્છું? અને વિષયસુખ તો કેવળ દુઃખરૂપ જ છે... જેણે એવી રીતે સમજીને વિષયસુખનો ત્યાગ કર્યો તેને પછી વિષયમાં પ્રીતિ થાય જ નહીં.”

લાડુદાનજી ભુજની ‘લખપત પિંગળ પાઠશાળા’માં ૧૦ વર્ષ અભ્યાસ કરી શીઘ્ર કવિ તથા શતાવધ્યાની બન્યા હતા. કવિરાજ પોતાની કવિત્વશક્તિથી ભુજ, કાઠિયાવાડ, જૂનાગઢ, જામનગરનાં રજવાડાંને રાજી કરી અઢળક ધન, સંપત્તિ, દાગીના, જર-ઝવેરાતો મેળવતા ભાવનગર પહોંચ્યા. ભાવનગરના વજેસિંહ બાપુએ તેમની કવિત્વશક્તિથી રાજી થઈ એક એક અંગના સોનાનાં રત્નજડિત આભૂષણો બનાવડાવ્યાં હતાં.

દાગીના ઘડવા આવેલ સોની સ્વામિનારાયણ ભગવાનના સત્સંગી હતા. તેથી કપાળમાં તિલક-ચાંદલો જોઈ લાડુદાનજીએ તે અંગે પૂછપરછ કરી. વજેસિંહ બાપુએ પણ તેમને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય એ ‘કળિયુગનું તૂટ છે કે સાચી વાત છે’ તેની પરીક્ષા કરવા જવાની ભલામણ કરી.

યુવાનીના જોશમાં માન-સન્માન અને સત્તાના આવેશમાં લાડુદાનજી મહારાજની પરીક્ષા કરવા ગઢપુર આવ્યા. એ વખતે એમની પાસે ૧૦,૦૦૦ રૂપિયા રોકડા, એક લાખ કરતાં વધારે જામશાહી તથા દીવાનશાહી કોરીઓ, ૧૦૧ સોનામહોરો, હીરા-મોતી ને સોનાના દાગીના, ભારે ભારે વસ્ત્રો, મુગટ, શાલ-દુશાલા, સિગરામ અને બેલગાડીના ૨૫ કરતાં વધારે ઘોડા, ઊંટ ને બળદો હતાં. તેમની સેવામાં ૫૦ કરતાં વધારે હથિયારધારી અંગરક્ષકો હતા. આટઆટલી સમૃદ્ધિની છોળો અને પંચવિષયનાં સુખોથી ઘેરાયેલા કવિરાજ લાડુદાનજી શ્રીજીમહારાજની પરીક્ષા કરવા ગઢપુર આવ્યા. પરંતુ મીઠાની કોથળી સમુદ્રનો તાગ લેવા જતાં ઓગળી ગઈ અને પોતે દૂધમાં સાકર ઓગળી જાય તેમ શ્રીહરિની મોટપ જાણી આજીવન તેમની પાસે રહી ગયા.

શ્રીજીમહારાજે તેમને જીવુબા-લાડુબાને સંસારમાં પડવા સમજાવવા મોકલ્યા.

જીવુબા-લાડુબા તો મોટાં મુક્ત હતાં. તેમને તો સંસાર અસાર જ હતો. સાંખ્ય દેઢ જ હતું. પણ લાડુદાનજીને મહારાજના મહાત્મ્યની જેમ છે તેમ વાત કરી. તેમને શ્રીજીમહારાજની મોટપ સમજાતાં સંતદીક્ષા લઈ જીવન સમર્પિત કરી દીધું. એટલું જ નહિ, પૂર્વાશ્રમનાં સગાંસંબંધી તથા સગપણ કરેલી કન્યાઓ પાછા લેવા આવ્યાં તોપણ ન ગયા. મહારાજની મોટપની આગળ તેમને વિષયસુખ તુચ્છ થઈ ગયાં.

જોકે આ બધી એમની અવરભાવની લીલા જ હતી. બાકી એ પણ મહારાજના અનાદિ મહામુક્ત જ હતા.

શ્રીજીમહારાજે ભગવાનના સુખને અતિ અધિક જાણે તેને જ બુદ્ધિવાન કહેતાં પંચાળાના ૧લા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “પશુના સુખથી મનુષ્યમાં અધિક સુખ છે ને તે કરતાં રાજાનું સુખ અધિક છે ને તેથી દેવતાનું સુખ અધિક છે ને તેથી ઈન્દ્રનું અધિક છે... ને તેથી વૈકુંઠલોકનું ને તેથી ગોલોકનું સુખ તે અધિક છે ને તેથી ભગવાનના અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે, એવી રીતે ભગવાનના સુખને અતિશે જાણીને બીજા જે જે પંચવિષયનાં સુખ તેને વિષે બુદ્ધિવાનને તુચ્છતા થઈ જાય છે.” એમ વાત કરી મહારાજ ભલામણ કરે છે કે, “આ અમારા વિચારને અતિ દેઢપણે કરીને હૈયામાં સૌ રાખજ્યો.” કહેતાં અમારી મોટપ જાણ્યા પછી પંચવિષયના સુખને તુચ્છ જાણજ્યો.

૨. નાશવંતપણાનો વિચાર :

સાંખ્ય-નાશવંતપણાના વિચારને દેઢ કરાવતાં શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના ૩૮મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “માયાના કાર્યમાંથી ઉત્પન્ન થયા જે આકારમાત્ર તે સર્વે મિથ્યા છે કેમ જે એ સર્વે આકાર કાળે કરીને નાશ પામે છે.” અર્થાત્ સૃષ્ટિમાં જે કોઈ સજીવ કે નિર્જીવ વસ્તુનું સર્જન થાય છે તેનો નાશ આજે નહિ તો કાલે થાય જ છે. કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ અમર રહેતી જ નથી.

ભૂકંપ, ત્સુનામી, પૂર જેવી કુદરતી હોનારતોમાં મહાકાય બિલિંગોથી માંડી બધું જ જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે અને ધૂળ ભેગું ધૂળ થઈ જાય છે. દેહની આંખે જે કાંઈ દેખાય છે તે બધું ધૂળમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંતે જાતાં સર્વે નાશ પામી ધૂળમાં જ મળી જાય છે. માટે જે કાંઈ પદાર્થ કે વ્યક્તિ જોવાની, પામવાની કે ભોગવવાની ઈચ્છા થાય, તેની લાલચ જાગે તો તેના પ્રત્યે નાશવંતપણાનો વિચાર કરવો.

સંસારમાં જે કાંઈ છે તે બધું જ નાશવંત છે તેથી જ મોટા સંતોએ સંસારને રંગમંચ, યાત્રા, ધર્મશાળા અને સ્વપ્નનાં રૂપક આપ્યાં છે.

સંસાર એટલે રંગમંચ. રંગમંચ ઉપર જે કાંઈ નાટક ભજવાય છે તેમાં કશું જ સાચું નથી અને કાયમ રહેતું નથી. નાટકનાં પાત્રો રોજ નવાં બને છે અને નાટક પૂરું થતાં બધાં જ પાત્રો નાશ પામી જાય છે. તેમ જીવનરૂપી સંસારમાં કોઈકનું નાટક ૫૦, ૬૦, ૭૦ કે ૧૦૦ વર્ષનું છે જે અંતે નાશ પામે છે.

સંસાર એટલે યાત્રા. કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધીની બસ કે રેલવેની યાત્રા હોય તો રસ્તામાં કેટલાય મુસાફર ચડે છે ને ઊતરે છે. સતત મુસાફરો બદલાતા રહે છે. એવી રીતે સંસારની યાત્રામાં રોજ નવા જન્મે છે અને ઘણા મૃત્યુ પામે છે પણ કોઈ અવિનાશી નથી.

સંસાર એટલે ધર્મશાળા. મુસાફરીમાં વિરામ કરવા માટે ધર્મશાળા હોય છે. ધર્મશાળામાં રોજ નવા મુસાફર આવે છે ને સમય થતાં ચાલ્યા જાય છે તેમ સંસાર ધર્મશાળા છે તેમાં રોજ નવા જન્મે છે અને આયુષ્ય પૂરી થતાં મૃત્યુ પામે છે. કોઈ કાયમી રહેતું નથી.

સંસાર એટલે સ્વપ્ન. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સ્વપ્ન આવે ત્યારે સ્વપ્નમાં મનોકલ્પિત સૃષ્ટિ રચાય છે. પંચવિષયો ભોગવાય છે. પરંતુ સ્વપ્ન તૂટતાં સ્વપ્નની સૃષ્ટિનો નાશ થઈ જાય છે. સ્વપ્નમાં મેળવેલી સત્તા, સંપત્તિ કે કાંઈ પણ સ્વપ્ન પૂરું થતાં રહેતું નથી તેમ જીવન પણ એક લાંબું સ્વપ્ન છે. તે પૂરું થતાં કાંઈ સાથે નથી આવતું; બધું નાશ પામી જાય છે.

આ દુનિયામાં મોટા મોટા અબજોપતિ, બુદ્ધિશાળી, સત્તાધારી વ્યક્તિઓ જીવનપર્યંત તેને પામવા અથાક પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ અંતે કાંઈ સાથે આવતું નથી. દેહ પણ નાશવંત છે. તે પણ સાથે આવતો નથી. અંતે બધું નાશ પામી જાય છે.

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી નાશવંતપણાનો વિચાર રિલાયન્સના સ્થાપક ધીરુભાઈ અંબાણીની વાત દ્વારા દઢ કરાવતાં કહેતા હોય છે કે, “ધીરુભાઈએ શૂન્યમાંથી સર્જન કર્યું હતું. છસો અબજના આસામી હતા. રાત્રિ-દિવસ કે ઊંઘ-થાક પણ તેના માટે જોયાં નથી પરંતુ તેઓ જ્યારે આ દુનિયા છોડી ભગવાનના ઘરે ગયા તો શું તેમની સાથે ગયું? કશું જ નહીં. દેહ પડતાં અંતે તેમના માટે બધું નાશ થઈ ગયું તેમ આપણી સાથે પણ કાંઈ આવવાનું નથી. અંતે બધું નાશ થઈ જવાનું છે. માટે પાછા વળવું ને ભગવાન ભજવા તો ગમે તેટલું આવે કે જાય તોય તેનું દુઃખ ન

થાય.”

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ તેથી જ પ્રકરણ-૩ની ૨૪મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “સર્વે ક્રિયામાં નાશવંતપણાનું અનુસંધાન રાખવું તો દુઃખ ન થાય.”

શ્રીજીમહારાજે પણ ગઢડા મધ્યના ૨૪મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ભગવાનનું જે અક્ષરધામ ને તે ધામને વિષે રહી એવી જે ભગવાનની મૂર્તિ ને તે ધામને વિષે રહ્યા એવા જે ભગવાનના ભક્ત તે વિના જે જે લોક છે ને તે લોકને વિષે રહ્યા એવા જે દેવ છે ને તે દેવના જે વૈભવ છે તે સર્વે નાશવંત છે.” આ લોકનું બધું જ નાશવંત છે તેમ દેખાતો દેહ પણ નાશવંત જ છે. દેખાતા દેહના ભાવ, ગુણ, બુદ્ધિ, આવડત પણ નાશવંત જ છે. આત્મા એક દેહ મૂકી બીજા દેહમાં જાય છે ત્યારે કશું જોડે નથી જતું માટે દેહને વિષે પણ નાશવંતપણાનો વિચાર કરવો... તો અહમ્-મમત્વથી રહિત થઈ શકાય.

૩. મૃત્યુનો વિચાર :

‘Death is uncertainly certain’ અર્થાત્ મૃત્યુ અનિશ્ચિત હોવા છતાં નિશ્ચિત છે. જે જન્મે છે તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે પરંતુ મૃત્યુ ક્યારે આવશે તે નિશ્ચિત નથી. સૃષ્ટિના જન્મ-મૃત્યુના આ ક્રમિક ચાલ્યા આવતા ક્રમથી કોઈ પર થઈ શકતું નથી. ગમે તેટલા મોટા વિદ્વાન, જ્ઞાની, ડિગ્રી ધરાવતા હોય કે ડોક્ટર હોય... દરેકનું મૃત્યુ તો થાય જ છે.

કવિ નારાયણદાસજીએ તેથી જ મૃત્યુના વિચારથી સાંખ્ય દૃઢ કરાવતાં કહ્યું છે...

“જન્મ્યા ત્યાંથી જરૂર જાણો, મરવાનું છે માથે જી;
આવ્યા ત્યારે શું લાવ્યા ને, શું લઈ જાવું સાથે જી.
એક જન્મે ને એક મરે છે, સ્થિર નથી કોઈ ઠરવા જી;
મરી ગયા તે જન્મ ધરે ને જન્મ ધરે તે મરવા જી.”

મૃત્યુનો વિચાર સતત રહે તો સંસાર-વ્યવહારની પ્રવૃત્તિથી પાછા વળાય અને જે કરવાનું છે તે તરફ લક્ષ્ય મંડાય. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૫ની ૭૯મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “આ દેહે ભગવાનને ભજી લેવા, ને દેહ તો હમણાં પડશે માટે આ તો વીજળીના ઝબકારે મોતી પરોવી લેવું. તેમ થોડાકમાં કામ કાઢી લેવું.”

એક નગરશેઠ મોટા બંગલામાં રહે. અઢળક ધન-સંપત્તિ, પુત્ર-પરિવાર બધી વાતનું સુખ હોવા છતાં શેઠને અંતરમાં કોઈ આનંદ થતો ન હતો. સતત વગર કામની કોઈ ને કોઈ વ્યર્થ ચિંતામાં જીવન પસાર થતું હતું.

એક દિવસ તેઓ નદીકિનારે ફરવા માટે ગયા. નદીના કિનારે એક મહાત્મા પાર્ણકુટિર બાંધીને રહેતા હતા. તેમના મુખારવિંદ ઉપર અતિશે આનંદ છલકાતો હતો. તેઓ માંડ પેટ પૂરતું ભિક્ષા માગીને જમતા હતા, પાર્ણકુટિરમાં રહેતા હતા છતાં અતિશે ખુશ દેખાતા હતા. મોં પર કોઈ વિષાદ કે ચિંતાના ભાવ ન હતા.

નગરશેઠ મહાત્માની પાસે ગયા અને તેમની ખુશી-આનંદનું રહસ્ય પૂછ્યું અને તેને પામવાનો ઉપાય માગ્યો. તેઓ બે મિનિટ શેઠની સામે જોઈ રહ્યા અને ચિંતિત વદને થોડી વાર રહી બોલ્યા કે, “હું તમને કહું, પણ...” “પણ શું ? જલદી બોલો.” “શેઠ, આજથી સાત દિવસ પછી આપનું મૃત્યુ છે તે મને તમારી આંખમાં દેખાય છે માટે હવે તમારે જે કાંઈ કરવું હોય તે સાત દિવસમાં કરી લો. સત્તા, સંપત્તિ કાંઈ સાથે નહિ આવે.”

‘સાત દિવસમાં મૃત્યુ છે’ આ સાંભળતાં જ શેઠની તમામ વૃત્તિઓ સંસાર તરફથી પાછી વળી ગઈ કે, મારી આખી જિંદગીમાં મેં ભગવાનનું નામેય નથી લીધું માટે હવે મારે સાત દિવસ ભજન-ભક્તિ કરી લેવી છે. દીકરાઓને મિલકત વહેંચી દીધી. સગાંસંબંધીઓને કહી દીધું કે મને હવે કોઈ વ્યવહારિક વાત કરશો નહીં. પેઢી, ધંધા બધું બંધ. આખો દિવસ ભજન-ભક્તિમાં વિતાવે. તમામ દુઃખ-ચિંતા ટળવા માંડ્યાં. આનંદ આનંદ વર્તતો હતો.

આઠમા દિવસે તેઓ મહાત્માજી પાસે ગયા. મહાત્માજીએ કહ્યું, “શેઠ કેવું લાગે છે ?” ત્યારે તેમણે કહ્યું, “આનંદ આનંદ લાગે છે. મને તો સાત દિવસથી જ આનંદ છે પણ તમને તો આવો આનંદ કાયમ રહે છે તેનું શું કારણ ?” ત્યારે મહાત્માજીએ શેઠને કહ્યું કે, “મને કાયમ એવું લાગે છે કે આવતી કાલે જ મારું મૃત્યુ છે તેથી હું ક્યાંય મારા મનને બંધાવા દેતો નથી, કોઈ પ્રકારની આસક્તિ રહેવા દેતો નથી. અખંડ ભજન-ભક્તિમય જ જીવન વિતાવું છું તેથી મને કાયમ આનંદ જ વર્તે છે.”

શ્રીજીમહારાજે પણ પોતાના મિષે મૃત્યુનો વિચાર અખંડ રાખવાની રીત શીખવતાં ગઢડા છેલ્લાના ૩૦મા વયનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “આપણે આ દેહને મૂકીને જરૂર મરી જાવું છે ને તેનો વિલંબ નથી જણાતો, એ તો એમ જ નિશ્ચે

જણાય છે જે આ ઘડી, આ ક્ષણમાં આપણે મરવું છે ને સુખ-દુઃખ, રાજીપો-કુરાજીપો સર્વે ક્રિયામાં એવી રીતે વર્તે છે.” મહારાજ પોતાના મિષે આપણને શીખવે છે કે, તમારે પણ અખંડ આવું અનુસંધાન રાખી પાછા વળેલા રહેવું.

એક દિવસ જનક રાજા દરબાર ભરીને બેઠા હતા. એ વખતે નવ યોગેશ્વરો એકસાથે દરબારમાં પ્રવેશ્યા. જનક રાજા એકદમ સિંહાસન પરથી ઊભા થઈ સામા દોડ્યા અને નવ યોગેશ્વરને એકસાથે ભેટી પડ્યા.

રાજાની આવી આશ્ચર્યકારી ક્રિયા જોઈ કોઈએ પૂછ્યું, “રાજન્ ! તમે એક એકને ન ભેટ્યા ને એકસાથે બધાને કેમ ભેટ્યા ?” ત્યારે જેમને સતત મૃત્યુનો વિચાર રહેતો હતો તેવા જનક રાજાએ કહ્યું, “મારો દેહ નાશવંત અને ક્ષણભંગુર છે. ક્યારે પડી જાય તે નક્કી નથી. જો હું એકને ભેટ્યો હોય ને મારો દેહ પડી જાય તો મારે બીજાને ભેટવાનો લાભ રહી જાય માટે એકસાથે ભેટ્યો.”

જનક રાજાને સતત મૃત્યુ સામે નજર રહેતી તેથી સાંખ્ય વધુ ને વધુ દૃઢ થતું હતું. તે રાજ્યમાં રહેવા છતાં નિર્બંધ અને વિદેહી રહી શકતા હતા.

જીવનપ્રાણ અબજીબાપાશ્રીએ ભાગ-૧ની ૨૦૩મી વાતમાં તેથી જ કહ્યું છે કે, “દેહ તો નક્કી પડી જશે માટે મૃત્યુ સામે નજર કરી રાખવી.”

આપણું આયુષ્ય પણ ક્યારે પૂરું થઈ જવાનું છે તેની ખબર નથી તો ‘કાલે જ દેહ પડી જશે તો મારે મૂર્તિસુખના માર્ગે ચાલવાનું છે તે રહી જશે’ એ વિચારથી સાંખ્યની દૃઢતા કરવી.

ઠ. દેહ-આત્માની વિક્તિનો વિચાર :

સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ ત્રણ દેહથી આત્માને નોખો સમજવો એ સાંખ્ય શીખ્યાની બારાક્ષરી છે. એક વખત સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને કોઈએ પૂછ્યું જે ત્રણ દેહથી જીવને નોખો કેમ પાડવો? ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું, “પ્રથમ તેની બારાક્ષરી શીખવી જે દસ ઈન્દ્રિયોના દોર્યા દોરાવું નહિ ત્યારપછી આત્માની પરબ્રહ્મ સાથે એકતા કરવી ને દૃઢ ઉપાસના કરવી તેમ કરતાં કારણ શરીરથી નોખા પડાય.” ગુજરાતીમાં બારાક્ષરી આવડે તો વાંચતાં-લખતાં આવડે. તેમ ત્રણ દેહથી આત્મા જુદો જ છે - આ વિક્તિ જેટલી સ્પષ્ટ થાય તેટલી સાંખ્યની દૃઢતા થાય.

દેહ અને દેહ સંબંધિત પદાર્થમાત્ર નાશવંત છે એ વિચારથી અવરભાવમાત્રને વિષેથી રાગ ટળી જાય. એ જ રીતે દેહથી આત્મા નોખો સમજવો પણ અતિ મહત્વનો છે. કારણ આત્મા દેહથી નોખો પડે પછી જ તે પરમાત્માના સુખને

પામવા માટેનો લાયક બને છે.

આત્મા જ્યારે દેહરૂપી વસ્ત્ર ઉતારી પુરુષોત્તમરૂપનું વસ્ત્ર ધારણ કરે છે કહેતાં પોતાને દેહરૂપ ન માનતાં પુરુષોત્તમરૂપ માનવાની અનાદિમુક્તની લટકે વર્તે છે ત્યારે જ તે મૂર્તિસુખનો અધિકારી બને છે. માટે નિરંતર દેહ તે હું નથી, દેહ જડ ને નાશવંત છે, આત્મા અવિનાશી છે. એ આત્માને મહારાજ અને મોટાપુરુષે કૃપા કરીને અનાદિમુક્ત કરી મૂર્તિમાં રાખી લીધો છે. માટે હવે હું અનાદિમુક્ત જ છું. આ લટકનું હાલતાં-ચાલતાં સર્વે ક્રિયામાં મનન કરવું. સતત પ્રેક્ટિસે જેમ દેહભાવ દઢ થઈ ગયો છે તેમ પ્રેક્ટિસથી જ દેહથી નોખા પડી પુરુષોત્તમરૂપ છું એ ભાવનો દઢાવ કરવો.

દેહથી નોખી વિક્તિ ન સમજાય ત્યાં સુધી માથે વિઘ્ન છે તે દર્શાવતાં શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૨૩મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ ત્રણ દેહ તેથી પર ને ચૈતન્યરૂપ એવું પોતાના સ્વરૂપને માને અને તે પોતાના સ્વરૂપને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ ધારીને ભગવાનનું ભજન કરે. પછી ત્રણ અવસ્થાથી ને ત્રણ શરીરથી પર જે પોતાનું સ્વરૂપ તેને અતિશે પ્રકાશમાન ભાળે... એવી સ્થિતિ જ્યાં સુધી થઈ નથી ત્યાં સુધી ભગવાનનો ભક્ત છે તોપણ તેને માથે વિઘ્ન છે.” કારણ, જ્યાં સુધી દેહથી વિરક્ત થઈને ન વર્તાય ત્યાં સુધી દેહના દોષ, ગુણ, અવરભાવનું બધું જ મોક્ષના માર્ગમાં વિઘ્ન કરે. દેહ-દેહના સંબંધીમાં પ્રીતિ રહી જાય. માટે મુમુક્ષુતા દઢ કરવા દેહથી આત્મા નોખો છે તે સાંખ્યની દઢતા કરવી ફરજિયાત છે.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી જૂનાગઢમાં બિરાજતા એ વખતે મોટા મોટા શેઠિયાઓને, ૪૦૦ સંતોને તથા શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ આદિક આચાર્યોને શિક્ષાપત્રી શ્લોક-૧૧૬ “નિજાત્માનં બ્રહ્મરૂપં દેહત્રયવિલક્ષણમ્”ની વારંવાર વાત કરી સાંખ્ય દઢ કરાવતા, દેહથી વિરક્ત અવસ્થામાં વર્તવા માટે આગ્રહ રાખતા અને બીજા પાસે રખાવતા. તેથી જ દેહ-આત્માની વિક્તિની સ્પષ્ટતાએ અનેક મુમુક્ષુઓ મુમુક્ષુતા પ્રગટાવી નિર્વિઘ્ને મહારાજના સુખને પામ્યા હતા.

વર્તમાનકાળે પણ પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ સંપ્રદાયના તમામ ગ્રંથોના સારરૂપ કહ્યું છે :

“દેહ નહિ હું મુક્ત અનાદિ, અખંડ મનન રખાવજો,
રસબસ કરીને મૂર્તિમાં રાખ્યા, મહારાજ જ ઠસાવજો.”

આ વાતને વારંવાર દઢ કરાવે છે. અવનવાં આયોજનો-સંકલ્પો આપીને આપણને સાંખ્યની દઢતા કરાવી મૂર્તિસુખને પાત્ર કરી રહ્યા છે ત્યારે આપણે પણ દેહના ભાવોથી પાછા વળી સાંખ્યનિષ્ઠા દઢ કરવા તરફ આગળ વધીએ.

પ. માયિક સુખના પરિણામ અને પરિમાણનો વિચાર :

વસ્તુ, પદાર્થ, વ્યક્તિ કે કોઈ પણ સ્થિતિ-પરિસ્થિતિને જોતાં કે અનુભવતાં તેના પરિણામનો અથવા પરિમાણનો વિચાર આવતો હોય છે. પરિણામ એટલે તેના થકી પ્રાપ્ત થતા સારા કે નરસા ફળનો વિચાર. જ્યારે પરિમાણ એટલે તેના મૂલ્યનો વિચાર. આ બે વિચાર કરવાથી સાંખ્યજ્ઞાનની દઢતા થાય છે.

સંસારમાં જે કાંઈ સુખ જેવું જણાય છે તે બધું નાશવંત જ છે. તેમ છતાં દરેક વ્યક્તિ જન્મથી મૃત્યુ સુધીનો સતત પ્રયત્ન તેને મેળવવા માટે જ કરે છે. પરંતુ તેનાથી મળતા પરિણામનો વિચાર સ્થિર બેસી કર્યો નથી. તેથી તેની પાછળ આંધળી દોટ ચાલુ જ રહે છે. કોઈ ધંધા-વ્યવસાયમાં નવો પ્રયોગ કર્યો અને તેમાં નુકસાની મળી તો બીજી વખત તેવો પ્રયત્ન ન કરીએ કારણ તેનાથી નુકસાન થાય છે તેની ખબર છે. ભૂલથી ઈલેક્ટ્રિક પ્લગમાં આંગળી જતી રહી અને જોરદાર શોટ લાગે તો બીજી વાર આંગળી નાખવાનો વિચાર સુધ્યાંય આવતો નથી કારણ તેના પરિણામની ખબર છે.

વિષયાસક્ત થઈ વિષય ભોગવ્યા પછી, વાસનામાં દિન-પ્રતિદિન વધારો થાય છે. સ્વાદની આસક્તિથી મોટા રોગ ને ઘરમાં ક્લેશ થાય છે. અનીતિ ને અધર્મ આચરીને કરેલાં કાર્યોથી નર્ચું દુઃખ જ આવે છે. માયિક સુખ માટેના અનેક ઉપાયના ફળ સ્વરૂપે દુઃખ, ક્લેશ અને જન્મમરણની ભવાબ્ધિ સિવાય કોઈ પરિણામ મળતું જ નથી.

રાજા ચિત્રકેતુ પાસે સત્તા-સંપત્તિ-રાણી બધું જ હતું પરંતુ પુત્ર ન હતો. એક કરોડ સ્ત્રીઓ હોવા છતાં પુત્ર ન હતો તેનું સતત દુઃખ રહેતું. સમયાંતરે કુંવરનો જન્મ થયો. ચિત્રકેતુ રાજાને આનંદનો પાર ન રહ્યો. રાજા કુંવરને અને તે રાણીને હેતથી રાખે. બીજી રાણીઓને તે પ્રત્યે ઈર્ષ્યા થતાં ભેગાં મળી ઝેર પાઈ કુંવરને મારી નાખ્યો. કુંવરનું મૃત્યુ થતાં રાજા કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. છેવટે સત્ય હકીકતની ખબર પડતાં તેઓએ બધી રાણીઓનો ત્યાગ કરી દીધો.

તેથી જ શ્રીજીમહારાજે વરતાલના ૧૬મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ભગવાનના ભજન જેવું સ્ત્રીને વિષે સુખ હોય તો ચિત્રકેતુ રાજા કરોડ સ્ત્રીઓને શા સારુ

મૂકે ?” કરોડ સ્ત્રીઓ, પુત્ર, દ્રવ્ય, સંપત્તિ આ માયિક સુખનું પરિણામ શું ? માત્ર દુઃખ. આ પરિણામનો વિચાર કરતા ચિત્રકેતુ રાજાને સાંખ્ય દૃઢ થઈ ગયું ને સંસાર ત્યજી ભગવાન ભજવા નીકળી ગયા. માટે આપણે પણ સંસારના માયિક સુખના પરિણામનો વિચાર કરી પાછા વળીએ.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના રજમા વયનામૃતમાં સાંખ્ય નિષ્ઠાવાળા કેવી રીતે સંસારનું પરિમાણ કાઢે છે તે સમજાવ્યું છે કે, “સાંખ્ય નિષ્ઠાવાળો જે ભગવાનનો ભક્ત તે તો મનુષ્યનાં સુખ તથા સિદ્ધ, ચારણ, વિદ્યાધર, ગંધર્વ, દેવતા એ સર્વેનાં જે સુખ તેને સમજી રાખે તથા ચૌદ લોકની માંહીલી કોરે જે જે સુખ છે તે સર્વેને પ્રમાણ કરી રાખે જે આ સુખ તે આટલું જ છે અને આ સુખની કેડયે જે દુઃખ રહ્યું છે તેનું પણ પ્રમાણ કરી રાખે પછી દુઃખ સોતાં એવાં જે સુખ તે થકી વૈરાગ્ય પામીને પરમેશ્વરને વિષે જ દૃઢ પ્રીતિ રાખે.”

એક વખત બાજંદ રાજાની સવારી ચાલી જતી હતી. તેર તુંબાનું તેમનું લશ્કર હતું. એટલે કે સવારી જ્યારે જતી હોય ત્યારે ઘોડા અને ઊંટના ચાલવાથી જે રજ ઊડે તેનાથી તેર તુંબડા ભરાઈ જાય તેટલી લાંબી સવારી હતી. બાજંદ રાજાનો ચારેકોર જયજયકાર થઈ રહ્યો હતો. સવારી વાજાં ને રણશિંગાંના અવાજ સાથે આગળ વધી રહી હતી.

આગળ જતાં રસ્તો થોડો સાંકડો હતો. સવારી એકાએક ઊભી રહી ગઈ. બાજંદ રાજાએ પૂછ્યું કે, “સવારી ક્યોં રુક ગઈ ?” ત્યારે સિપાઈએ કહ્યું, “રાજન્, આગે ઊંટ મર ગયા હૈ.” રાજા પોતાના સિગરામમાંથી દીવાનજીની સાથે નીચે ઊતર્યા અને ચાલતાં ચાલતાં ઊંટની જોડે પહોંચ્યા.

બાજંદ રાજાએ પૂછ્યું કે, “યે ઊંટ કા નાક હૈ, કાન હૈ, મુંહ હૈ, પાંવ હૈ, ઈસકા તો સબ કુછ હૈ તો મર ક્યા ગયા હૈ ?” ત્યારે દીવાને કહ્યું, “રાજન્, ઊંટ કે શરીર મેં સે પવન ચલ ગયા હૈ.” રાજાએ પૂછ્યું, “કિસ કિસ કા ઐસા હોતા હૈ ? મેરે હાથી કા, ઊંટ કા ભી ઐસા હોગા ?” ત્યારે દીવાનજીએ કહ્યું, “રાજન્, જિસકા જન્મ હોતા હૈ ઉન સબકા ઐસા હોતા હૈ. આપકે હાથી, ઘોડા હી નહિ, મગર મેરા ભી ઐસા હોગા, આપકે કુંવર, રાની કા ભી ઐસા હોગા.” રાજા આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યા : “તો ક્યા મેરા ભી ઐસા હોગા ?” દીવાનજીએ પ્રત્યુત્તર આપતાં કહ્યું, “હા રાજન્, સબકા ઐસા હોતા હૈ.”

બાજંદ રાજાએ કહ્યું, “તો દીવાનજી ! સાથ મેં કોન સા સુખ આતા હૈ ? મેરા

મહલ, દાસ-દાસી, બગીચા ક્યા સાથ મેં આયેગા ?” દીવાનજી બોલ્યા, “કુદ્ર નહીં. એક ભગવાન કી ભક્તિ સાથ મેં આયેગી.” આટલું સાંભળતાં બાજંદ રાજાએ સંસારનાં સુખનું પરિમાણ કાઢી નાખ્યું કે, ‘આ બધાં સુખમાંથી કાંઈ સાથે નથી આવવાનું. વળી ભગવાનની ભક્તિ તુલ્ય કોઈ સુખ નથી. માટે મારે સંસારમાં નથી રહેવું.’ એ જ ક્ષણે તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરી દીધો. સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ તેથી જ ગાયું છે,

“ઊઠી ન શકે ઊંટિયો, બહુ બોલાવ્યો બાજંદ જી ;
તેને દેખીને ત્રાસ ઊપન્યો, લીધી ફકીરી છોડ્યા ફંદ જી.”

શ્રીજીમહારાજે પણ માયિક સુખ અને ભગવાનના સુખનું પરિમાણ દર્શાવતાં પંચાળાના ૧લા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જેમ કોડી કરતાં પૈસામાં વધુ માલ છે ને તેથી રૂપૈયામાં વધુ માલ છે ને તેથી સોનામહોરમાં વધુ માલ છે... ને તેથી ભગવાનના ધામમાં ભગવાનનું સુખ અતિ અધિક છે. માટે જે બુદ્ધિવાળો હોય ને જેની દષ્ટિ પૂગે તેને આ વિચાર હૃદયમાં ઠરે છે.”

કોડી કરતાં પૈસા ને તે કરતાં રૂપિયા, તે કરતાં સોનામહોર, તે કરતાં ચિંતામણિનું અધિકાધિક મૂલ્ય છે. તેથી તેમાં માલ મનાય છે. તેમ માયિક સુખ કરતાં ભગવાનનું સુખ અધિકાધિક મનાય તો બીજું કાંઈ પામવાની ઈચ્છા ન રહે.

૬. બહિર્મુખી મટી આંતરમુખી બનવું :

અનાદિકાળથી જીવાત્મા ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણને આધીન થઈ બહિર્મુખીપણે જ વર્ત્યો છે. તેથી અવરભાવમાં જ આનંદ માની તેમાં જ વધુ ને વધુ ખૂંચાતો જાય છે. જેના પરિણામે વૃત્તિઓ ડહોળાતી જાય છે. તેમાંથી પાછા વળાય અને આંતર સન્મુખ દષ્ટિ થાય તો જ સાંખ્ય દઢ કરી શકાય. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ઉલ્લાસ વચનામૃતમાં કાચબાનું દષ્ટાંત આપી પોતાને મિષે આપણને વૃત્તિઓનો સંકેલો કરવાનો આદેશ કર્યો કે, કાચબાની અંગો સંકેલવાની વૃત્તિને ‘કૂર્મવૃત્તિ’ કહેવાય. કાચબો કૂર્મવૃત્તિથી ચાહે ત્યારે પોતાના ચાર પગ, મોં, પૂંછડી એ છયે અંગનો સંકેલો કરી શકે છે તેમ આપણે પણ ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિનો સંકેલો કરીએ ત્યારે આંતરમુખી જીવન થાય. તે માટે સંસાર-વ્યવહારમાં ‘નહૂટકે...’ આ સૂત્રને અનુસરીને રહેતા શીખવું તો સાંખ્ય જલદી દઢ થાય.

૧. નહૂટકે જોવું પડે અને જાણવું પડે એટલું જ જોવું અને જાણવું :

જન્મની સાથે જ દરેક વ્યક્તિમાં જિજ્ઞાસાવૃત્તિનું આપમેળે પ્રગટીકરણ થતું

હોય છે. નાના બાળકને નવું જોવા-જાણવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ સતેજ હોય છે જે દેહ વૃદ્ધ થવા છતાં ક્ષીણ થતી નથી. આ જાણવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ એ બહારવૃત્તિનું મૂળ છે. જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી જ આંખની, કાનની, ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની ધારા સજાય છે. વધુ ને વધુ તીક્ષ્ણ બને છે. જરૂર ન હોય તેવું વધુ પડતું રસપૂર્વક જાણવાથી વધુ ને વધુ કચરો અંદર પેસે છે. માટે ખરેખર જેની જેટલી જરૂર હોય તેટલું જ જાણવું.

આંખ એ કેમેરો છે. ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણમાં કચરો પેસવાનું મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર આંખ છે. આપણી નેત્ર ઈન્દ્રિય રૂપ કે પદાર્થ જોયા વિના રહી શકતી નથી. કેટલીક વાર ખ્યાલ આવે કે આ યોગ્ય નથી, ન જોવાય. એનાથી નુકસાન થશે તોપણ આપણી આંખની વૃત્તિ એ જોયા વિના રહી શકતી નથી. નેત્ર ઈન્દ્રિયોના અસંયમને કારણે આપણી દષ્ટિ જ્યાં ત્યાં પડતી હોય છે. તેમ છતાંય બે પ્રકારે જોવાતું હોય છે : એક, જોવા ખાતર જોવાતું હોય. બીજું, ન જોવાનું રસપૂર્વક જોવાય, ઈરાદાપૂર્વક જોવાય તે દષ્ટિનો ખૂબ મોટો અસંયમ છે. તેના ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ પર પાસ લાગી જાય છે. શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના રજા વચનામૃતમાં એટલે જ કહ્યું છે કે, “ફાટેલ નેત્રની વૃત્તિએ કરીને જે જે રૂપ જોયું હોય તે સર્વે ભજન કરતાં સાંભરી આવે છે.”

રસપૂર્વક જોયેલું આપણી મૂર્તિ સિવાયની વાસનાઓ અને કામનાઓને તીવ્ર બનાવે છે, જેના પરિણામે ઘણુંબધું સહન કરવું પડે.

દીવ બંદરે એક ફિરંગી સાહેબ રહેતા હતા. એક સુથારને તેમના ઘરે ફર્નિચર બનાવવાનું કામ મળ્યું. સુથાર ફિરંગી સાહેબના ઘરમાં બેસી લાકડું ઘડે. એક દિવસ ફિરંગી સાહેબ તેમનાં મઠમ (મેડમ, ધર્મપત્ની) સાથે પરસાળમાં બેઠા હતા. મઠમ ખૂબ રૂપાળાં હતાં. સુથારથી એક વાર લાકડાં ઘડતાં ઘડતાં મઠમ સામું જોવાઈ ગયું હતું. પછી બીજી વાર રસપૂર્વક વારે વારે જોવા માંડ્યું. ફિરંગી સાહેબની નજર ચુકાવી છાનુંમાનું મઠમની સામે જોયા કરે.

ફિરંગી સાહેબે સુથારનું આ બધું કરતૂત જોયું તેથી તેમનાથી ન રહેવાયું અને કહ્યું, “મત જો.” તેમ છતાં સુથારે જોવાનું ચાલુ રાખ્યું. ફિરંગી સાહેબે સુથારને ધાકધમકી આપી છતાંય સુથારથી રૂપ જોયા વગર રહેવાયું નહીં. ત્રણ વાર ના પાડી છતાંય ચોથી વાર જોયું તો ફિરંગીએ ફરસીથી સુથારની બેય આંખો ફોડી નાખી. રૂપ જોવાની લાલચમાં કાયમી અંધાપો આવ્યો.

દષ્ટિનો અસંયમ એ બહુ મોટું પાપ છે. તેણે કરીને મનસાપાતક લાગે. દષ્ટિના અસંયમથી આત્મા દાણા વગરની કુશકી જેવો સત્વહીન બની જાય છે. અસંયમની

દૃષ્ટિ આત્માની નિર્બળતાનું દર્શન કરાવે છે. માટે કદી દૃષ્ટિનો અસંયમ ન થવા દેવો.

નથી જોવું છતાંય બીજા પદાર્થ કે રૂપ જોવાઈ જાય છે તેનાં ત્રણ કારણ છે : (૧) બહારવૃત્તિ, (૨) જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, (૩) વિષય-વાસના-આસક્તિ. જે આંખે કરીને મહારાજની દિવ્યાતિદિવ્ય મૂર્તિનાં દર્શન કરવાનાં છે, મૂર્તિનું સુખ લેવાનું છે તે આંખને માયિક રૂપ-પદાર્થ જોઈને શા માટે અભડાવવી ? કોઈ ગમે તેટલી સારી બિલ્ડિંગ જોઈએ તો એમાં શું ? લોખંડ, પથરા, કાચ ને લાકડું આ ચારેયને ગોઠવીને જ મૂક્યાં છે. તેમ ગમે તેવું રૂપ સારું દેખાતું હોય તોય અંદર શું છે ? હાડ, ચામ, રુધિર ને વિષ્ટા જ ભરેલાં છે. નવ દ્વારે ગંધ ઊઠે છે. એમાં શું જોવાનું ? શું આસક્તિ થાય ? માટે એવાં રૂપ, પદાર્થ વગેરે જોવામાં દૃષ્ટિનો સંયમ કેળવવો.

આપણા જીવનની આંતરિક શક્તિનો બહુ મોટો દુર્વ્યય આંખ દ્વારા જોવાથી થતો હોય છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ કે પદાર્થને જોતી વખતે તો સમય-શક્તિ બગડે છે પરંતુ પાછળથી પણ તેના વિચારો કરવામાં, મનન કરવામાં ઘણીખરી શક્તિ ખર્ચાઈ જાય છે. માટે આપણા જીવનમાં જરૂર ન હોય તેવી વસ્તુને જોવા-જાણવાનો આગ્રહ ન રાખવો.

અનાદિકાળથી જીવાત્મા પર દૃષ્ટિના અસંયમે કરીને અનેક છાપો પડી ગઈ છે, અને હજુ નવી પડતી જાય છે. માટે આંતરમુખી જીવન કરવા ભજન-પ્રાર્થનાએ કરી જૂની છાપોને ભૂંસીએ અને નવી છાપો ન પડે તે માટે નદ્દૂટકે જાણવું પડે એટલું જાણીએ અને જોવું પડે એટલું જ જોઈએ.

૨. નદ્દૂટકે જવું પડે ત્યાં જ જવું :

જગતના જીવની રીત લૌકિક અને બહારવૃત્તિ વધારવાની હોય. નાટક-સિનેમા, સરકસ, જાહેર બગીચાઓ, પાર્ટી-ક્લબમાં તથા ગરબા જોવા જાય કે એવા વાતાવરણમાં જઈને બેસે ત્યાંથી પછી ખરાબ કચરો અંદર પેસે અને વૃત્તિઓ બહેકી જાય. ભગવાનમાં પાટો ન ગોઠે. ઉપરથી ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ અશુદ્ધ થઈ જાય. ન કરવાના વિચારો અને ક્રિયા કરાવે. ‘શિક્ષાપત્રી સાર’માં તેને દારૂતુલ્ય ગણી નિષેધ કરતાં લખ્યું છે કે, “ટી.વી., સિનેમા, સિરિયલો, નાટક, સદ્દા, જુગાર, ચોપાટ, લોટરી, સરકસ તથા હાલના ઈન્ટરનેટ આદિક આધુનિક ઉપકરણોના ઉપયોગ દ્વારા બીભત્સ કંઈ પણ જોવું, જાણવું વગેરે મનને નશો કરનાર છે.”

જેમ આ બધું નુકસાનકર્તા છે એવી રીતે ફરવાલાયક સ્થળોએ પ્રવાસ કરવા

જવું એ પણ એટલું જ નુકસાનકર્તા છે. જ્યાં માત્ર વિષય-વાસનાનું પોષણ અને બહારવૃત્તિ જ થતી હોય છે. તીર્થોમાં જાત્રા કરવા જવામાં પણ ઘણાં નુકસાન રહેલાં છે. તીર્થમાં દર્શન પાંચ-દસ મિનિટ કરવાનાં થાય; બાકીનો સમય હરવા-ફરવામાં, જોવા-જાણવામાં વીતી જાય. એમાં જો કોઈનું ઓછું-વતું વર્તન જોઈએ તો અભાવ-અવગુણ આવે માટે તીર્થોની જાત્રા કરવાનું ટાળવું.

આજના લગ્નપ્રસંગો એટલે રજોગુણ અને બહારવૃત્તિનો સરવાળો. મોટા સંતો કહેતા કે, “એક વાર લગ્નમાં જાય તો તેનો છ મહિનાનો કરેલો સત્સંગ સાફ થઈ જાય.” માટે જેને સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધવું હોય એવા મુમુક્ષુએ લગ્નપ્રસંગે જવાનું ટાળવું. સંબંધો સાચવવા પડે એવા હોય તો આગળ-પાછળ જઈ આવવું.

વાર-તહેવારે ભરાતા મેળાઓ, આનંદ મેળાઓમાં પણ જવાનું ટાળવું. ધંધા-વ્યવસાયને લગતા ભરાતા મેળામાં પણ જરૂર હોય તો જ જવું ને એટલું જ જાણવું.

દ્રવ્યની લાલચમાં પણ દેશ-પરદેશમાં જ્યાં ત્યાં ન જવું. કારણ, ત્યાં મોટાપુરુષનો-સંતોનો જોગ-સમાગમ ન હોય તો જીવન ભ્રષ્ટ થઈ જાય. સદ્-ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૫ની ૧૬૮મી વાતમાં તેથી જ કહ્યું છે કે, “મુંબઈ જાય તો સત્સંગ થોડો ઘાસે ને તેથી મુસંબી (મોઝંબિક) જાય તો વધુ ઘાસે ને તેથી કાપકુરાન (કેપ ટાઉન) જાય તો સાબદો ઘાસી જાય. માટે ઘેર બેઠાં રોટલા મળે તો વધુ સારું. આધું જાવું નહિ ને શહેર, પાટણ સેવવા નહિ ને સુખ તો સત્સંગમાં જ છે.”

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી અને પ.પૂ. સ્વામીશ્રી કોઈ વિદેશ જવાનું કહે તો તરત જ કહેતા હોય છે, “સત્સંગ થાય તેમ હોય, સભામાં, મંદિરમાં જવાય તેવું હોય તો જ જાવ નહિ તો અહીં શું ખોટું છે?” માટે જ્યાં સત્સંગ સાફ થઈ જાય ત્યાં ન જવું.

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ પણ ભાગ-૧ની ૩૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે તો મંદિર વિના બીજે ઘેર જાવું ઘટતું હોય ત્યાં પણ જાય નહિ કેમ કે તેને તો મંદિર વિના બીજું ગમે જ નહીં. તેમ મહાપ્રભુજી વિના બીજું ગમવું ન જોઈએ.”

આંતરમુખી જીવનવાળાને મંદિર સિવાય બીજે ક્યાંય જવું ગમે જ નહીં. શિવલાલભાઈએ તેમના જીવનમાં ઘરથી મંદિર અને ઘરની પેઠી સિવાયનો બીજો કોઈ રસ્તો જોયો જ નહોતો.

૩. નછૂટકે અર્થ-ઉપાર્જન કરવું પડે તેટલું જ કરવું :

દ્રવ્ય છે તે પાંચેય વિષયનું કારણ છે. જેમ જેમ વધુ દ્રવ્ય મળે તેમ તેમ પાંચેય વિષય માટે વધુ પ્રયત્ન થાય. દ્રવ્ય વધે તેમ હરવા-ફરવાનું, આધુનિક ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવાનું વધી જાય. તેમાંથી જોવા-જાણવાની ઈચ્છાઓ વધે, જે તે સાંભળવાનું મન થાય. રજોગુણી આહાર બને. જ્યાં ત્યાં જીભને સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવું જમવાનું મન થાય. જે તે પ્રકારનાં અત્તર-સ્ત્રે છાંટવાનું મન થાય. જ્યાં ત્યાં ફરવાનું મન થાય. ત્યાં સ્પર્શનો પણ વિવેક ન રહે. જેમ દ્રવ્ય વધે તેમ વિષયભોગનો અસંયમ પણ વધતો જાય.

દ્રવ્ય સુખનું મૂળ નહિ પરંતુ દુઃખનું ઉદ્ભવસ્થાન છે. જેની પાસે દ્રવ્ય હોય તે બધા જ સુખી હોતા નથી. દ્રવ્ય તો પાપી-અધર્મીના ઘરમાં પણ હોય. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૮૦મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “આગ્રામાં કરોડ રૂપિયાનું કબ્રસ્તાન છે ને મુંબઈમાં મચ્છીમારના ઘરમાં કરોડો રૂપિયા છે. માટે ઝાઝું દ્રવ્ય થાય એ વાત કાંઈ મોટાની ગણતીમાં નથી ને એમાં માલ ન માનવો.”

અર્થ-ઉપાર્જનનો માર્ગ તો પાણીના રેલા જેવો છે. ગમે તેમ કરી અર્થ-ઉપાર્જન કરી શકાય. પણ જ્ઞાનમાર્ગ કહેતાં ભગવાનની ભજન-ભક્તિ કરવી અને મોક્ષ માર્ગે ચાલવું અઘરું છે. વધુમાં વધુ દ્રવ્ય મેળવવાની ઈચ્છા, રાતોરાત કરોડપતિ થઈ જવાના અભરખા બહુધા વ્યક્તિના માનસમાં રમ્યા કરતા હોય છે. પછી તે માટે થઈ ક્યારેક અનીતિનો આશરો લેવાય, ખોટું બોલાય, ખોટું કરાય. એક સત્સંગીને છાજે એવું પણ વર્તન ન રહે.

ઘરમાં જેટલું દ્રવ્ય વધે એટલી પ્રવૃત્તિ વધે પછી ભગવાનમાં જોડાવાનો સમય પણ ન રહે.

શિવલાલ શેઠે ગઢપુરની બજારમાં સોનું લીધું ને દીધું તેના દોઢસો રૂપિયા સંતોની રસોઈના લખાવ્યા. તોપણ સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ ઠપકાનાં વચનો કહ્યાં કે, “લાખ મણ ઢૂંઢાનો વેપાર કર્યે શું વળે ? તારી અડધો કલાકની કથા ગઈ તેની ખબર પડતી નથી ?” મોટાપુરુષનો આ આગ્રહ અર્થ-ઉપાર્જન કરતાં ભજન-ભક્તિ માટેના વિશેષ પ્રયત્ન કરવાનો દર્શાવે છે.

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ પણ ભાગ-૧ની ૧૦૮મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “ગૃહસ્થ હોય તેમણે તો શ્રીજીમહારાજ સુખેથી સાંભરે ને કથા, વાર્તા, ધ્યાન, ભજન, માળા, માનસીપૂજા વગેરે નિયમ બરાબર સચવાય અને પોતાના જીવાત્માનું

પરલોકસંબંધી સુખ થવાનું સાધન સુખેથી થાય; એવી રીતે દેહનિર્વાહ જેટલો જ વ્યવહાર કરવો પણ વ્યવહારરૂપ થઈ જવાય એવો વેગે સહિત વ્યવહાર ન કરવો. શ્રીજીમહારાજની ને મોટાની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવો.” બાપાશ્રી સ્વયં સિદ્ધ હતા છતાં પોતાનો આર્થિક વ્યવહાર દૂબળો રાખ્યો હતો. માટે આપણે પણ દેહનિર્વાહ માટે જરૂરી હોય તેટલું જ અર્થ-ઉપાર્જન કરીએ તો પાછા વળાય અને આંતરમુખી જીવન કરવા તરફ પ્રયાણ કરી શકાય.

૪. નછૂટકે બોલવું પડે તો જ બોલવું :

વાણીનો સંયમ આંતરમુખી થવા માટે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. દિવસ દરમ્યાન આપણે જેના પણ વિષે વાત કરીએ છીએ તે બહુધા આ નાશવંત સંસાર અને તેના વ્યવહારની જ થતી હોય છે. તેનાથી તેની વધુ ને વધુ પુષ્ટિ થાય છે. અવરભાવની બિનજરૂરી વાતોમાં સમય પસાર થઈ જાય તેના કારણે મહારાજમાં જોડાવાનું મન પણ ન થાય. એટલે જ જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ વાણીનો સંયમ શીખવતાં કહ્યું છે કે, “વ્યવહારિક શબ્દ મરચાં-મીઠાંને ઠેકાણે વાપરવા અને ભગવાનસંબંધી શબ્દો પકવાનને ઠેકાણે વાપરવા.” માટે અવરભાવમાત્રને ખોટો કરવા જેટલું બને તેટલું ઓછું બોલવાની ટેવ પાડવી.

૫. નછૂટકે પહેરવું ઘટે તેવું જ પહેરવું :

પોશાક એ આંતરજીવનનું પ્રતિબિંબ છે. જેટલો પોશાકમાં રજોગુણ વિશેષ હોય તેટલી અંદરની મલિનતા વધતી જાય. વસ્ત્ર એ નાશવંત શરીર ઢાંકવા માટે છે. તેમ છતાં વસ્ત્રોની સાદગીથી આપણાં વિચાર-વર્તનમાં સાત્ત્વિકતા આવે છે. રજોગુણી વસ્ત્રો પહેરવાથી જે નાશવંત શરીરને વિષે અભાવ કરવાનો છે, ભૂલવાનું છે તેમાં પ્રીતિ અને હેત થાય. એટલું જ નહિ, આપણાં અતિશે રજોગુણી વસ્ત્રોથી અન્ય કોઈ વ્યક્તિના માનસમાં પણ વાસના ઉત્પન્ન થાય તો તેનું પાપ આપણને લાગે. માટે પાપરૂપ નાશવંત દેહમાંથી પ્રીતિ ટાળવા, દેહભાવ ટાળવા વસ્ત્ર યોગ્ય અને સાદાં જ ધારણ કરવાં.

૬. નછૂટકે સાંભળવું પડે તેટલું જ સાંભળવું :

નેત્ર પછી કયરો પ્રવેશવાનું બીજું દ્વાર શ્રોત્ર છે. જે શ્રોત્ર (કાન)થી આપણે ભગવાનનાં કથા-કીર્તન સાંભળવાનાં છે તેનાથી જગતની-સંસાર-વ્યવહારની વાતો સાંભળવાથી આપણી વૃત્તિઓ ચોજાળી થઈ જાય. ન જાણ્યું હોય, ન જોયું હોય તેને પામવાના, મેળવવાના અભરખા જાગે. બીજાના અભાવ-અવગુણની વાત

સાંભળવાથી અન્યના દેહભાવની વધુ ને વધુ પુષ્ટિ થાય. આપણું અંતર ડહોળી નાખે. માટે કોઈના અભાવ-અવગુણ-અમહિમાની કે ઢીલી વાત ન સાંભળવી.

૭. નછૂટકે જમવું પડે તેટલું જ જમવું અને સૂવું પડે તેટલું જ સૂવું :

આહાર અને નિદ્રા આ બે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ પર સંયમ કેળવવામાં બહુ મોટો ભાગ ભજવે છે. એમાંય રસના ઈન્દ્રિય જો એક મોકળી મુકાઈ જાય તો સર્વે ઈન્દ્રિયોને ચોજાળી કરી દે. જીવનની શુદ્ધતા અને પવિત્રતા આહારના સંયમ ઉપર આધારિત છે. ઊંઘ અને આહાર વધાર્યા વધે અને ઘટાડ્યા ઘટે છે. જે નાશવંત દેહનો એક દિવસ ત્યાગ જ કરવાનો છે તેનાં નાશવંત ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ આત્માને વિશુદ્ધ બનાવે. તે કરતાં તેના પર સંયમ કેળવવા ઊંઘ-આહાર જરૂર પૂરતો જ લેવો. આથી જ મોટા સંતો કહેતા : દોઢ શેર (૭૫૦ ગ્રામ) જમવું અને બે પહોર (૬ કલાક) પોઢવું.

આ બધા સંયમ કેળવવાથી ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની ધારા બુઢી થાય છે અને સાંખ્યની દૃઢતા થાય છે, માટે બહિર્મુખી જીવનથી પાછા વળીએ અને આંતરમુખી જીવન કરવા તરફ આગળ વધવા આવો, આવા ઉપાયો તરફ આગળ વધી સાંખ્યજ્ઞાન દૃઢ કરીએ.

આવો, મુમુક્ષુ બનવા પાછા વળીએ...

મોટા સંતો કહેતા કે ખોટાને ખોટું કરવું. એટલે કે દુઃખથી ભરેલા આ નાશવંત સંસારનાં સુખો નાશવંત અને ખોટાં છે એને જ્ઞાન અને સમજણે કરીને ખોટાં કરવાં.

સંત-સમાગમથી અને સંસારના રોજબરોજના અનુભવ પરથી હવે મને એવું જ્ઞાન તો થાય છે કે, સંસાર આખો મિથ્યા છે. મારો દેહ પણ નાશવંત છે. તેમ દેહના સંબંધી તથા દેહનાં સુખો બધું નાશવંત છે. દેહના સંબંધીના ભરણપોષણ માટે કાળી મજૂરી કરું છું. દેહના મૃત્યુ સમયે જે કાંઈ દ્રવ્ય-સંપત્તિ છે તે કાંઈ સાથે નથી આવવાનાં તેમ છતાં તેને મેળવવા રાત્રિ-દિવસ ઝંખ્યા કરું છું. ગમે તેટલું કરવા છતાં તેમાં મને ક્યાંય સુખનો અનુભવ તો થતો નથી પરંતુ કાયમ દુઃખનો જ વરસાદ વરસે છે. તેમ છતાં તે માટે જ દોટ મૂકું છું તેથી મને લાગે છે કે મારી સમજણરૂપી ચક્ષુ પાછળ જતી રહી છે. તેથી જ ગાડી, બંગલા, દીકરા-દીકરી, ધંધા-વ્યવસાય અને માન-મોટપ મેળવવા માટે રાત-દિવસ દોડધામ કર્યાં કરું છું. કદી તેમાંથી પાછું વળી સાચું સમજવાનો વિચાર સુધ્ધાંય નથી આવતો. જાણેલા

જ્ઞાનનો મારા માટે જ ઉપયોગ કરી શકતો નથી એ મારી કંગાલિયતતા છે.

દુઃખ અને વિષાદના દરિયામાં ડુબાડી દે એવા અનુભવ થવા છતાં મારી સાંખ્યરૂપી આંખો ખૂલતી નથી. બધેથી અનાસક્ત થવાને બદલે વધુ ને વધુ તેની વચ્ચે ખૂંપતો જાઉં છું. કેવી રીતે આ સંસારના કીચડમાંથી બહાર નીકળીશ ? કેવી રીતે બચાશે ? માટે આ સંસારનાં ખોટાં સુખને મારે ખોટાં કરવાં છે ને સાચાં તરફ મીટ માંડવી છે.

એટલું જ નહિ, પ્રકૃતિનું કાર્ય જે કેવળ ભ્રમણા છે, સ્વપ્ન જેવું ખોટું છે તેને સાચું માની તેમાં મોહ પામી જાઉં છું. એના વિષે જોવા-જાણવામાં, હરવા-ફરવામાં બહારવૃત્તિ કરી નાખું છું. વિષયવાસનાને વધારતો જાઉં છું. એટલે જ હું મહારાજના સુખથી વધુ ને વધુ દૂર થતો જાઉં છું.

દેહની આંખે જે કાંઈ અવરભાવ દેખાય છે તે બધું ધૂળ સમાન છે, માટી જ છે. અવરભાવનાં તમામ વ્યક્તિ, પદાર્થ, ભોગ-વિલાસ આ બધું એક દિવસ નાશ પામે છે. વિષયનાં સુખ પણ ક્ષણિક છે તેમ છતાં માટીમાં જ પ્રીતિ કર્યા કરું છું. આવા સંસાર અને તેના સુખમાં અજ્ઞાને કરી ક્યાં સુધી જીવન વ્યર્થ વિતાવીશ ? ક્યાં સુધી સંસારનાં પાણી વલોવી ભગવાનના સુખરૂપી માખણની આશા રાખીશ ? કાલે સવારે આયુષ્યની દોરી તૂટી જશે તો કરવાનું કશું નહિ થયું હોય. ઘણું મોડું થઈ ગયું છે, હવે મારે મોડું થવા દેવું નથી. નાશવંત માટીમાં પ્રીતિ કરવી નથી. અવિનાશી પુરુષોત્તમનારાયણમાં પ્રીતિ કરી અલૌકિક સુખનો આનંદ પામવો છે.

મૂર્તિ સિવાય બધેથી બાંધણાં તોડવાં છે. સમજણે કરીને મારે મારા જીવનમાં હવે આટલું તો દઢ કરવું જ છે :

૧. સંસાર અને સંસારનાં સુખ ખોટાં છે, માટી જ છે. તેને ખોટાં માની તેમાંથી પાછા વળવું છે, પ્રીતિ તોડવી છે.

૨. દિવસ દરમ્યાન બધું સળગાવી નાશવંતપણાનો વિચાર કરીશ.

૩. બહારવૃત્તિ થાય તેવી ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ નહિ કરું કે એવાં સ્થળોએ ફરવા પણ નહિ જાઉં. વૃત્તિઓનો સંયમ રાખીશ.

હે મહારાજ, હે બાપા, હે બાપજી, હે સ્વામીશ્રી ! દયાળુ, આ જગત આખું નાશવંત છે. તેમાંથી પ્રીતિ તૂટે, બધું અસાર સમજાય અને એક આપના સ્વરૂપમાં જ પ્રીતિ થાય તેવી દયા કરો.

૫

લક્ષ્યાંક-૩ : સકામ મટી નિષ્કામ થઈએ...

કંઠી ધારણ કરવી, તિલક-ચાંદલો કરવો, પૂજા કરવી, દર્શન કરવાં, મંદિરે જવું આ બધો પ્રાથમિક-ઔપચારિક સત્સંગ છે. તે દૈહિક પવિત્રતા કેળવવા માટેનું સાધન છે. જેનાથી દેહ સત્સંગી થાય પરંતુ આત્મા સત્સંગી ન થાય. આત્માને સત્સંગી કરવા પરમાત્માના સંગરૂપી સત્સંગ ફરજિયાત છે. આવી રીતે સત્સંગ એ ક્રિયાલક્ષી કે સાધનલક્ષી શબ્દ નથી. પરંતુ શબ્દાતીત અનુભવાત્મક યોગ છે. જ્યાં આત્મા-પરમાત્માની એકતા પામવા માટે સંતો-હરિભક્તોના સમૂહમાં કથાવાર્તા થતી હોય, ઉત્સવ-સમૈયા થતા હોય તથા સાધ્ય સ્વરૂપ સુધી પહોંચાય તેવી ભજન-ભક્તિ થતી હોય તેને સત્સંગ કહેવાય.

● સત્સંગનો હેતુ શું ?

હેતુની સ્પષ્ટતા એ સિદ્ધિ પામ્યાનું પ્રથમ સોપાન છે. કાર્યમાં જેટલી હેતુની સ્પષ્ટતા તેટલું જ તે કાર્ય યથાયોગ્ય રીતે થાય તથા તેની સફળતાનાં શિખરોને આંબી શકાય. તેમ સત્સંગ પણ જીવનમાં કોઈ સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ હેતુસભર થાય તો જ સત્સંગના ફળને પામી શકાય.

સત્સંગ શાના માટે ? તો,

દૈહિક સુખ-શાંતિ પામવા ?

ભૌતિક સુખ-સગવડો મેળવવા ?

માન-મોટપ-યશ-કીર્તિ મેળવવા ?

ના, હરગિજ નહિ; કારણ આ ભૌતિક સુખ તો નાશવંત ને તુચ્છ છે જ્યારે શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનું સુખ એ જ ખરું સુખ છે. માટે સત્સંગનો હેતુ એકમાત્ર, જન્મમરણના ફેરા ટાળી આત્યંતિક કલ્યાણ પામવાનો છે તેમજ પંચવિષયમાંથી પાછા વળી મૂર્તિના સુખ તરફ આગળ વધવાનો છે.

ભગવાનના ધામના સુખ અને પંચવિષયના સુખની તુલના શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના ૩૮મા વચનામૃતમાં કરી છે કે, “ભગવાન છે તે તો સર્વ સુખમાત્રના રાશિ છે, ને એ ભગવાનસંબંધી સુખ છે તે અવિનાશી છે, ને મહાઅલૌકિક છે. અને જેમ કોઈક ભારે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ હોય તે પોતાના ઘરમાં અનેક પ્રકારનાં ભોજન જમતો હોય, ને તે જમીને ઉચ્છિષ્ટ કાંઈક બટકું રોટલો વધે તે કૂતરાને નાખે ત્યારે તે અતિશે તુચ્છ કહેવાય, ને પોતે જમતો હોય તે મહાસુખમય કહેવાય તેમ ભગવાને બ્રહ્માંડોને વિષે અનેક જીવોને પંચવિષયસંબંધી સુખ આપ્યું છે, તે તો કૂતરાને નાખ્યો જે બટકું રોટલો તેની પેઠે અતિ તુચ્છ છે, ને પોતાને વિષે જે સુખ છે તે તો મહામોટું છે.”

અહીં શ્રીજીમહારાજ પંચવિષયના સુખનું તુચ્છપણું બતાવી પોતાની મૂર્તિનું અલૌકિક સુખ પામવા માટે સત્સંગ કરવો એવો ગર્ભિત અર્થ સૂચવે છે. અર્થાત્ સત્સંગનો સ્પષ્ટ હેતુ માયિક ઈચ્છાઓથી પાછા વળી એક મૂર્તિના સુખને પામવાનો છે.

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામી ‘ભક્તિનિધિ’ના કડવા-પમાં સત્સંગ કેવા હેતુથી કરવો તે દર્શાવે છે કે,

“મૂરતિ મૂકી મન બીજે, લલચાવે નહિ લગાર;
અન્ય સુખ જાણ્યાં ફળ અર્કનાં, નિશ્ચે નિરસ નિરધાર,
એમ માની માને સુખ માવમાં, કરે ભક્તિ ભાવે સહિત;
ભક્તિ વિના બ્રહ્મલોક લગી, ચાહે નહિ કાંઈ ચિત્ત.”

અર્થાત્ એક મૂર્તિના સુખ સિવાય બીજે ક્યાંય મન લલચાવવું નહિ કે ચિત્ત ચોંટવા દેવું નહીં. જો સત્સંગનો હેતુ સ્પષ્ટ ન સમજાય તો સત્સંગમાં આવ્યા પછી દિવસો પસાર થઈ જાય, વર્ષો પસાર થઈ જાય પરંતુ મૂર્તિ સિવાય અન્ય સુખથી પાછા ન વળાય કે જીવનું કોઈ પરિવર્તન ન થાય.

માટે સત્સંગ થતાની સાથે તેનો કેવો સ્પષ્ટ હેતુ સમજવો તે સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ ૪૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “આપણે સત્સંગ કર્યો છે તે કાંઈ કોઈને દેખાડવા માટે નથી કર્યો. આ તો માંહી વધવા માટે છે.” માંહી વધવા એટલે ‘સ્વવિકાસ’ માટે. સ્વવિકાસ એટલે જ પાછા વળવાનો અને આગળ વધવાનો વિચાર. ‘સ્વ’ કહેતાં આત્મા અને ‘વિકાસ’ કહેતાં ઊર્ધ્વગતિ માટે. આત્માની ઊર્ધ્વગતિ સત્સંગના યોગે જ થાય છે. સ્વવિકાસની યાત્રામાં જેટલા આગળ વધી

શકાય એટલો જ સત્સંગનો હેતુ સર્વો કહેવાય.

ચૈતન્યને લાગી ગયેલા અનાદિકાળના પાસની શુદ્ધિ અને પ્રભુ તરફની વૃદ્ધિ સત્સંગના યોગે જ થાય છે. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૧૮મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જીવને બળ પામવાનો હેતુ તો સત્સંગ જ છે.” માટે સત્સંગનો હેતુ આપણા જીવનમાં સ્પષ્ટ કરીએ.

● સમજણના અભાવે સત્સંગ અર્થહીન બને છે.

જાણેલું જ્ઞાન, વાંચેલાં શાસ્ત્રો, સાંભળેલી કથા સમયે જીવનલક્ષી બને અને વર્તનમાં આવે એનું નામ સમજણ. સત્સંગની સ્થિરતાનો આધાર સમજણ પર રહેલો છે. જેટલી સમજણની દૃઢતા વિશેષ એટલા સત્સંગમાં સદાય સુખિયા રહેવાય. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૧૬૪મી વાતમાં સમજણનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “જ્ઞાન વિના તો સુખ ન થાય ને ભક્તિ કરે તેને મોટા હોય તે હાર આપે કે થાળ આપે પણ તેણે કરીને સંકલ્પ ઓછા ન થાય, માટે સમજણ તો જોઈએ ખરી.”

અર્થાત્ માત્ર જ્ઞાન અને ભક્તિથી ઘાટ-સંકલ્પ ન ટળે ને સત્સંગમાં આગળ ન વધી શકાય. તેના માટે સમજણ ફરજિયાત છે.

સત્સંગ કેવળ આત્માના મોક્ષ માટે. પરંતુ માત્ર આવું જાણવાથી જ આત્માનો મોક્ષ ન થઈ જાય. આ તો માત્ર જ્ઞાનની જાણકારી થઈ. જ્ઞાનના લક્ષ્યાર્થપણા માટે તેનું મનન કરવું જોઈએ. તેનાથી જ સમજણનો દૃઢાવ થાય. સંત સમાગમ, વાંચન-શ્રવણ દ્વારા આપણે જાણીએ તો છીએ જ કે સત્સંગ જગતની કોરેથી પાછા વળી મૂર્તિના સુખ તરફ આગળ વધવા છે તેમ છતાં મનનના અભાવે અને સમજણની અપરિપક્વતાના કારણે આપણો સત્સંગ કરવાનો ધ્યેય-ઈશક બદલાઈ જાય છે. પરિણામે આપણે શાને સત્સંગ માનીએ છીએ ? તેની પાછળ કેવી ઈચ્છા-અપેક્ષા રહે છે ? તે મંથન કરીએ તો ખ્યાલ આવે.

કંઠી ધારણ કરવી, પૂજા-તિલક-ચાંદલો કરવાં, મંદિરે દર્શન કરવાં તથા સભામાં જવું, સમૈયા-પ્રસંગોમાં તન-મન-ધનથી સેવા કરવી, સંતો સાથે વિચરણમાં જવું તથા ચુસ્તપણે નિયમ-ધર્મ પાળવા તેને જ આપણે સત્સંગ માની લઈએ છીએ. પરંતુ વાસ્તવિકતાએ એ જ સંપૂર્ણ સત્સંગ નથી. આ સર્વે સત્સંગને પૂરક છે. બધેથી પાછા વળી મહારાજ સાથેની ઐક્યતા સાધવા માટેની પ્રાથમિક બાબતો છે. ઔપચારિક સત્સંગ છે.

સત્સંગ કરવા પાછળ આપણો અવરભાવનો ધ્યેય મહારાજ અને મોટાપુરુષને રાજી કરવાનો અને પરભાવનો ધ્યેય મૂર્તિસુખ માટેનો જ છે. પરંતુ આ ધ્યેયને ભૂલી જઈએ ત્યારે ઔપચારિક સત્સંગ કરીએ છીએ અને એ પણ શાના માટે થાય છે ? માયિક પદાર્થો મેળવવા, લૌકિક કામનાઓને પૂર્ણ કરવા, અવરભાવમાં સર્વે રીતે સુખ મળે તે માટે સત્સંગ કરીએ છીએ અને તેની જ અંદરથી ઈચ્છા રહેતી હોય છે. અને તે પૂર્ણ કરવા માટે જ સત્સંગમાં બધું કરીએ છીએ અને પ્રભુ પાસે માગીએ છીએ.

એક વખત પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ સભામાં કહ્યું કે, “અત્યારે સભામાં એવી જાહેરાત કરવામાં આવે કે શ્રીજીમહારાજ અહીં બેઠેલા તમામની કોઈ એક ઈચ્છા તુરત જ પૂરી કરવાના છે માટે પાછળ ટેબલ પર બેઠેલ વ્યક્તિને એ ઈચ્છા આપના નામ સાથે નોંધાવી દેવી. તો આ સભામાંથી કોઈ રૂપિયા માગશે, કોઈ દીકરા માગશે, કોઈ ગાડી-બંગલા માગશે, કોઈ દૈહિક સ્વાસ્થ્ય માગશે આવી રીતે ભૌતિક સુખ જે નાશવંત છે તેની માગણીનું જ લિસ્ટ લાંબું બને પરંતુ કોઈક જ હરિનો લાલ એવો નીકળે ને ન પણ નીકળે કે જે એવું માગે કે, ‘હે મહારાજ ! મારે એક આપની દિવ્યાતિદિવ્ય મૂર્તિનું સુખ જોઈએ છે.’ આવા મૂર્તિસુખના ધ્યાસી અને ભૂખ્યા મુમુક્ષુ ગોત્યા ન જડે. તેથી અમને અંતરમાં ખૂબ વસવસો થાય છે કે જે સાચું છે એવું મૂર્તિનું સુખ માગનાર કોઈ નથી. માટે સત્સંગ કરવો તે અવરભાવના સુખ માટે થઈને ન કરવો.”

શ્રીજીમહારાજે પણ ગઢડા પ્રથમના ૭૦મા વયનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “સત્સંગ કરવો તે એકલો પોતાના જીવના કલ્યાણને અર્થે કરવો પણ કોઈક પદાર્થની ઈચ્છાએ કરીને ન કરવો જે, હું સત્સંગ કરું તો મારો દેહ માંદો છે તે સાજો થાય અથવા વાંઝિયો છું તે દીકરો આવે કે દીકરા મરી જાય છે તે જીવતા રહે કે નિર્ધન છું તે ધનવાન થાઉં કે ગામગરાસ ગયો છે તે સત્સંગ કરીએ તો પાછો આવે એવી જાતની પદાર્થની ઈચ્છા રાખીને સત્સંગ ન કરવો અને જો એવી જાતની ઈચ્છા રાખીને સત્સંગ કરે ને એ પદાર્થની ઈચ્છા પૂરી થાય તો અતિશે પાકો સત્સંગી થઈ જાય અને જો ઈચ્છા પૂરી ન થાય તો નિશ્ચય ઘટી જાય, માટે સત્સંગ કરવો તે પોતે પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો પણ કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા તો રાખવી જ નહીં.”

અહીં શ્રીજીમહારાજ સમજાવે છે કે, સત્સંગ એકમાત્ર જીવના કલ્યાણ અર્થે

કરવો પણ કોઈ પદાર્થ, દીકરા, દૈહિક સુખ કે સંપત્તિની લાલચે ન કરવો, એટલે કે ખરેખર સત્સંગ પોતાનું ધાર્યું કરાવવા, પોતાનું ગમતું કરાવવા, પોતાની ઈચ્છા-મનોરથોને ભગવાન પાસે પૂરાં કરાવવા માટે નથી, પરંતુ ત્યજવા માટે જ છે. જો એના માટે જ સત્સંગ કરીએ અને એ મળી જાય તો આગળ વધાય ને જો મહારાજ એ પ્રમાણે ન થવા દે તો સત્સંગમાંથી પડી જવાય. આવો મૂળ વગરનો કે હેતુ વગરનો સત્સંગ કરવો નહિ એવો પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે.

વસોના વાઘજીભાઈ ખૂબ સારા સત્સંગી હતા. તેઓ સમાગમ કરતા અને સેવા પણ કરતા. એક વખત તેઓ બીમાર પડ્યા. મંદવાડ એક વર્ષ સુધી લાંબો ચાલ્યો. શરીરમાં અસહ્ય પીડા થાય, જમાય નહિ, પીવાય નહિ, સરખું બેસાય પણ નહિ તેથી તેઓને સત્સંગમાં ઢીલાશ આવી ગઈ. મનમાં સંકલ્પ થવા માંડ્યા કે સંતોએ વર્તમાન ધરાવ્યા ત્યારે કહ્યું હતું કે, “જા તારું તન, મન, ધન ને અનેક જન્મનાં કર્મ સ્વામિનારાયણને શરણે. હવે તારું પ્રારબ્ધ સ્વામિનારાયણ ભગવાન થયા.” મારું બધું ભગવાન સ્વામિનારાયણને અર્પણ કર્યું, એ પ્રારબ્ધ થયા છતાં મને આવું દુઃખ શાથી આવ્યું? આ મંદવાડ મટશે કે નહીં? જો મહારાજ ધામમાં લઈ જવાના હોય તો દર્શન કેમ નથી દેતા? ને શ્રીજીમહારાજ સર્વોપરી ભગવાન હોય તો પ્રારબ્ધે કરીને કેમ આવું દુઃખ આવ્યું હશે? વાઘજીભાઈએ સત્સંગ કર્યો હતો પરંતુ સમજણની પરિપક્વતા કરવામાં ક્યાશ રહી હતી. તેથી આવા સંકલ્પો કરતાં કરતાં પોઢી ગયા.

રાત્રે શ્રીજીમહારાજે વાઘજીભાઈને દર્શન આપ્યાં અને પોતાનું સર્વોપરીપણું સમજાવ્યું અને કહ્યું, “આ તમને પ્રારબ્ધનું દુઃખ નથી, આ તો દેહ રહે ત્યાં સુધી અમારી ઈચ્છાથી નાનું-મોટું દુઃખ કસર ટાળવા આવે. અમે પ્રારબ્ધ થયા તોય મૂર્તિસુખના પાત્ર થવા દેહનાં નાનાં-મોટાં દુઃખ ભોગવવાં તો પડે પરંતુ અંતે કોઈ કર્મ નહિ રહેવા દઈએ ને અમારા ધામમાં લઈ જઈશું. આ તો અમે શૂળીનું દુઃખ કાંટે સાર્યું છે માટે જાવ, આજથી તમારું દુઃખ ગયું. કાલે સવારથી સાજા થઈ જશો.” આવી રીતે સમજણની દઢતા કરાવી શ્રીજીમહારાજ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

વાઘજીભાઈની જેમ સમજણની અપરિપક્વતાને કારણે આપણને પણ ક્યારેક આવી રીતે સત્સંગમાં ઢીલાશ આવી જતી હોય છે. સત્સંગની દઢતા ડગી જતી હોય છે. સત્સંગ શાના માટે કરીએ છીએ તે ભૂલી જતા હોઈએ છીએ. તેથી જ સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ‘ભક્તિનિધિ’ના કડવા-૯માં કહ્યું છે કે,

“સકામ ભક્તિ સહુ કરે છે, નથી કરતા નિષ્કામ ક્રોધ;
તેમાં નવનીત નથી નીસરતું, નિત્ય વલોવતાં તોય (જળ).”

આજે ખૂબ વરસાદ આવ્યો તોય મારો દીકરો કેમ નાપાસ થયો ?
મંદિરમાં ધામધૂમથી સમૈયો થયો છતાં શેરના ભાવ કેમ ઘટ્યા ?
ભારત-પાકિસ્તાનનું યુદ્ધ થયું છતાં કેમ ગરમી પડે છે ?

ઉપરોક્ત વાક્યો વાંચતાં જે તે પરિસ્થિતિ માટે તેનું કારણ શું ખરેખર જવાબદાર છે ? એકબીજા વચ્ચેનો સંબંધ કેટલો સ્પર્શે છે ? બિલકુલ નહીં. એકબીજા સાથે તેને કોઈ લેવા-દેવા નથી. આવું જ કંઈ સમજણના અભાવે આપણે સત્સંગમાં કરતા હોઈએ છીએ.

મેં આટલી ભજન-ભક્તિ કરી તોય મને કેમ દેહનું દુઃખ આવ્યું ?

મેં આટલાં દાન કર્યાં, સેવા કરી તોય મારે કેમ દીકરો નહીં ?

મેં આટલાં જપ-તપ કર્યાં, ઉપવાસ કર્યા તોય હું કેમ ગરીબ રહ્યો ?

મેં ૧૦૦ અભિષેક કર્યા તોય કેમ ચૂંટણીમાં જીત્યો નહીં ?

હું રોજ સભામાં જઈ છું તોય કેમ ધંધામાં નુકસાન આવ્યું ? પરીક્ષામાં કેમ નાપાસ થયો ?

આગળ જોયેલાં વાક્યોમાં જેમ બંને વાક્યને એકબીજા સાથે કોઈ સંબંધ નથી તેમ આ વાક્યોમાં પણ બેય પરિસ્થિતિને એકબીજા સાથે કોઈ સંબંધ નથી. કારણ ભજન-ભક્તિ, દાન, સેવા, તપ, જપ, માળા કે સભામાં જવું આ બધું માયિક સુખથી પાછા વળી આત્મિક સુખ પામવા માટે છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૧૧મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ધર્મ, અર્થ ને કામસંબંધી જે ફળની ઈચ્છા તેનો ત્યાગ કરીને તેનાં તે શુભ કર્મ જો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરે તો એ જ શુભ કર્મ છે તે ભક્તિરૂપ થઈને કૈવલ્ય મોક્ષને અર્થે થાય છે.”

જેમ વરસાદને રિઝલ્ટ સાથે કોઈ લેવા-દેવા નથી તેમ સત્સંગને અને દૈહિક સુખને કોઈ લેવા-દેવા નથી. તેમ છતાં આપણે સત્સંગના બદલામાં દૈહિક-માયિક સુખની, પદાર્થની કે વ્યક્તિની ઈચ્છા રાખીએ છીએ તે શું સાચી છે ? વાસ્તવિક છે ? ના, હરગિજ નહીં. માટે સત્સંગમાં આવ્યા પછી હું સત્સંગ શા માટે કરું છું ? તો બધેથી પાછા વળી મૂર્તિના સુખને પામવા માટે જ કરું છું. સકામ મટી નિષ્કામ બનવા પ્રથમ આવી સમજણની દૃઢતા કરીએ.

● સકામ એટલે શું ? નિષ્કામ એટલે શું ?

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૧ની ૨૪૧મી વાતમાં કહ્યું છે, “જેમ કુસંગી ને સત્સંગીમાં ભેદ છે. તેમ સાધારણમાં અને એકાંતિકમાં ભેદ છે... નિષ્કામ હોય તે એક ભગવાનનું નિરૂપણ કર્યા કરે ને બીજો સકામ હોય તે ભગવાન પાસે માગ્યા કરે.”

અર્થાત્ જગતમાં કુસંગી અને સત્સંગી એવા ભેદ છે તેમ સત્સંગમાં ભગવાનના ભક્ત થયા પછી પણ સાધારણ એટલે સકામ અને એકાંતિક (જેને ભગવાન સિવાય બીજી કોઈ વાસના નથી તે) એટલે નિષ્કામ એવા બે ભેદ છે.

સકામ ભક્ત એ ભક્ત જ નથી, કહેવાતા ભક્ત છે. જ્યારે નિષ્કામ ભક્ત (એકાંતિક) એ જ સાચો ભક્ત છે. એનાથી આગળ કેવળ મૂર્તિસુખના પ્યાસી એવા અનાદિમુક્ત જ ખરા નિષ્કામ છે. આપણને અનાદિમુક્તની પદવી મળી છે પરંતુ સ્થિતિ સુધી પહોંચવા ખરા નિષ્કામ બનવું ફરજિયાત છે; તે માટે પ્રથમ સકામ-નિષ્કામનો ભેદ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે.

સકામભાવ એટલે શું ?

ભૌતિક સુખો જેવાં કે ગાડી, બંગલા, સંપત્તિ, દ્રવ્ય આદિક તથા પુત્રાદિક અને દૈહિક સુખાકારીની પુષ્ટિ થાય તેવાં વસ્તુ, પદાર્થ, સત્તા મેળવવાની ઈચ્છાથી જે કાંઈ ભજન-ભક્તિ, સેવા કે સત્સંગ થાય તેને સકામભાવ કહેવાય.

મહારાજ અને મોટાપુરુષના રાજીપાને તથા મૂર્તિના સુખને ગૌણ કરી સત્સંગના બદલામાં કાંઈ પણ પામવાની કે જાણવાની ઈચ્છા રહે તેને સકામભાવ કહેવાય.

સત્સંગમાં કરેલી સેવા, તપ, જપ, વ્રત આદિક સાધનોના બદલામાં નામની, માનની, વખાણ-પ્રશંસાની કે રાજીપાદર્શનની ઈચ્છા રહે તેને પણ સકામભાવ કહેવાય.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી સાધનાના ફળ સ્વરૂપે ઐશ્વર્ય પામવાની, અનંતકોટિ બ્રહ્માંડો જોવાની કે કોઈના અંતરનું જાણવાની ઈચ્છા તેને પણ સકામભાવ કહેવાય.

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ પણ સકામની સ્પષ્ટતા કરતાં ભાગ-૧ની ૬૬૧ વાતમાં કહ્યું છે કે, “કોઈના અંતરનું જાણવું કે પોતાનું ધાર્યું સત્ય થાય તથા અગમ-નિગમનું જાણવું કે બ્રહ્મપુર, ગોલોકાદિક ધામ તથા ઐશ્વર્ય જોવા કે પામવા ઈચ્છે તે સર્વે સકામ કહેવાય.”

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ પણ ‘સારસિદ્ધિ’ કડવા-૧૮માં સકામ-નિષ્કામનો ભેદ સ્પષ્ટ કર્યો છે કે,

“પણ હરિ સાગર છે સુખના, નથી કોઈ વાતની એમાં ખોટ,
તેમાં નિષ્કામી માગે નિરવેદને, સકામ માગે માયા સુખ મોટ.”

મૂર્તિ સિવાય અવરભાવની કાંઈ પણ વસ્તુ-પદાર્થ કે વ્યક્તિમાત્રને પામવાની કે ઐશ્વર્યાદિક પામવાની ઈચ્છા એ જ સકામભાવ.

નિષ્કામભાવ એટલે શું ?

અવરભાવમાં એકમાત્ર મહારાજ અને મોટાપુરુષના રાજીપા માટે અને પરભાવમાં એકમાત્ર મૂર્તિના સુખની કોરે આગળ વધવા માટે જે કાંઈ સાધન, ભક્તિ, દાન, સેવા આદિ કરીએ તે નિષ્કામભાવ કહેવાય.

એકમાત્ર આત્મસુખાકારીના માર્ગે જાગૃતતા સાથેનો સ્વવિકાસ માટેનો સઘન પ્રયત્ન થાય તેને નિષ્કામભાવ કહેવાય.

આત્મા મૂર્તિસુખના માર્ગે આગળ કેવી રીતે વધે ? તે માટેના સતત વિચારો કરી, તે માટે જ ભજન-ભક્તિ, સેવા-સાધના થાય તેને નિષ્કામભાવ કહેવાય.

શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિના સુખ સિવાય કોઈ ઈચ્છા ન રહે તે નિષ્કામભાવ કહેવાય.

મહારાજની મૂર્તિ સિવાય બીજું કાંઈ ઈચ્છે જ નહીં. અનંત બ્રહ્માંડો, ઐશ્વર્યો, જોવું-જાણવું જેને ઝેર જેવું લાગે, માયા ઝેર જેવી લાગે, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય કરવાની પણ ઈચ્છા ન રહે તેને ખરા નિષ્કામ ભક્ત કહેવાય. આવા ભક્તને શ્રીજીમહારાજ પોતાના અનાદિમુક્ત કરી મૂર્તિમાં રાખે છે.

● સકામ કેમ થવાય છે ? તેનાં કારણો :

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ સકામ થવાની કારણરૂપ બાબતોને પ્રકરણ-૧ની ૪૩મી વાતમાં સરળ રીતે સમજાવતાં કહ્યું છે કે, “તપાસીને જોયું તો આ જીવ કોઈ દિવસ ભગવાનના માર્ગે ચાલ્યો નથી, સાવ નવો જ આદર છે. જીવમાત્રને ખાવું, સ્ત્રી ને ધન એ ત્રણનું જ ચિંતવન છે ને એનું મનન, એની જ કથા ને એનું જ કીર્તન ને એની જ વાતું ને એનું જ ધ્યાન છે. તેમાં દ્રવ્યનું તો એક મનુષ્યજાતિમાં જ છે. બાકી ખાવું ને સ્ત્રી એ બેનું તો જીવ-પ્રાણીમાત્રને ચિંતવન છે. કેમ જે ભગવાને માયાનો ફેર ચડાવી મૂક્યો છે.”

પરભાવના સુખનો ખ્યાલ નથી અને ભૌતિક સુખમાં જ માલ મનાયો છે તેથી

જેમ બાળકના હાથમાં કોડી ને ચિંતામણિ બે આપીએ તો ચિંતામણિ ફેંકી દઈને કોડીએ રમે છે તેમ આપણને કોડી જેવા ભૌતિક સુખમાં માલ મનાવાથી, ભગવાનની મૂર્તિરૂપી ચિંતામણિને મૂકી ભૌતિક સુખ માટે સકામ થઈએ છીએ. મૂર્તિસુખની કોરે આગળ વધવાને બદલે ભૌતિક સુખો મેળવવા બમણા વેગથી દોટ મૂકીએ છીએ. તેમાં વિશેષ કેવા કારણોસર દોડીએ છીએ ? તો...

૧. દેહનાં સુખ-દુઃખ માટે થઈને :

આ જીવને જેવી દેહને વિષે પ્રીતિ છે તેવી બીજા કોઈને વિષે પ્રીતિ નથી. તેથી દેહને કાંઈક દુઃખ પડે, કોઈ રોગાદિક પીડા થાય કે અપમાન થાય તો તેને ખમી શકાતું નથી. શ્રીજીમહારાજે પણ છેલ્લાના ૩૩મા વયનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “દેહાધ્યાસ હોય તો જ્યારે દેહમાં રોગાદિક કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય તથા અન્ન-વસ્ત્રાદિક ન મળે અથવા કોઈક કઠણ વર્તમાન પાળવાની આજ્ઞા થાય ત્યારે પણ તેને ભક્તિમાં ભંગ થાય ને વિકળ થઈ જાય ને કાંઈ વિચાર ન રહે ને ચાળા ચૂંથવા લાગે.” અર્થાત્ દેહનું સુખ-દુઃખ આવે ત્યારે કરેલો સત્સંગ પણ કાંઈ કામમાં ન આવે અને સકામ થઈ જવાય. ડોક્ટરનો તથા દવાનો આશરો આવી જાય, કોઈ સત્તાનો અને પૈસાનો આશરો લેવાઈ જાય.

૨. સંબંધીમાં પ્રીતિના કારણે :

જીવને જેમ દેહને વિષે જેવી અહમ્બુદ્ધિ છે તેમ સંબંધીને વિષે મમત્વબુદ્ધિ છે. સંબંધીને વિષે મારાપણાના હેતને કારણે તેમનું સુખ-દુઃખ પોતાનું મનાઈ જાય છે. સંબંધીનો વિયોગ અસહ્ય લાગે છે. પુત્રકલત્રાદિકની ઈચ્છા મટતી નથી; તે માટે થઈને સકામ થવાય છે.

વડોદરાના પ્રભુદાસ પટેલને નાથ ભક્તના યોગે સત્સંગ થયો. સત્સંગ થતા તેમના એકના એક સોળ વર્ષના દીકરાનો અંત સમો આવ્યો. શ્રીજીમહારાજ ધોળા હાથી પર પાલખીમાં બિરાજેલા એવાં દર્શન આપી તેને ધામમાં લઈ ગયા. પ્રભુદાસ અને તેમનાં ધર્મપત્નીને દીકરામાં અતિ આસક્તિ હતી તેથી તેઓ રડવા માંડ્યાં. તેજોદ્વેષીઓએ ચડામણી કરી કે તમને સ્વામિનારાયણનો સત્સંગ સદયો નહીં. દીકરાના અગ્નિસંસ્કાર વખતે બંનેએ કંઠી તોડી ચિંતામાં ફેંકી દીધી. ત્યારબાદ ગયાજી આદિક તીર્થોમાં જઈ દાન-પુણ્ય કર્યાં.

નાથ ભક્તે ફરી વાર પ્રભુદાસને ઘણું સમજાવ્યા, સત્સંગમાં પાછા લાવવા પ્રયત્ન કર્યાં. શ્રીજીમહારાજનાં દર્શને ગઢપુર જવા કહ્યું ત્યારે તેમણે શરત કરી કે

જો શ્રીજીમહારાજ મને મારા દીકરાનાં દર્શન કરાવે તો હું ગઢપુર આવું. ત્યારે નાથ ભક્તે હા પાડી, દર્શન કરાવવા જોડે લીધા.

ગઢપુર તેઓ શ્રીજીમહારાજનાં દર્શન કરવા ગયા. ત્યારે મહારાજે કહ્યું, “પ્રભુદાસ, અમે સાંભળ્યું છે કે તમારો દીકરો ધામમાં ગયો છે એ બહુ ખોટું થયું.” હજુ મહારાજ કંઈ બોલે તે પહેલાં પ્રભુદાસ વચ્ચે જ તાડુક્યા કે, “આખા વડોદરામાં તમને બીજા કોઈનો દીકરો નહોતો મળતો તો તમે મારા દીકરાને જ લઈ ગયા ? મને મારો દીકરો પાછો આપો. તમે મારા દીકરાને દેખાડશો તેવો ઠરાવ કરી નાથ ભક્ત મને અહીં લાવ્યા છે.”

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું, “પ્રભુદાસ, જાવ ઘેલાના ખળખળિયામાં તમને તમારા દીકરાનાં દર્શન થશે.” પ્રભુદાસે ઘેલાના કાંઠે જઈ દાન-પુણ્ય કર્યા ત્યાં તો તેમનો દીકરો ખળખળિયાના પાણીમાં ઊભેલો જોયો. પ્રભુદાસ અને તેમનાં પત્ની બંને દીકરાને વળગી પડ્યાં. સત્સંગી બ્રાહ્મણોએ પાછા બોલાવ્યાં છતાં તેઓ આવતા નહોતા. થોડી વારે દીકરો દેખાતો અદૃશ્ય થઈ ગયો એટલે વીલા મોઢે દરબારમાં આવવા નીકળ્યા. દીકરામાં અતિ આસક્તિના કારણે તેઓ શ્રીજીમહારાજ આગળ સકામ થયા અને જેમ તેમ બોલી અપરાધ પણ કરી નાખ્યો.

શ્રીજીમહારાજ દરબારમાં સભા ભરીને બેઠા હતા. એ વખતે પ્રભુદાસને આવતા જોઈ પૂછ્યું કે, “કેમ, તમારો દીકરો દેખાયો ને ?” પણ હજુ તેમની દીકરામાં આસક્તિને કારણે સકામવૃત્તિ ટળતી નહોતી તેથી કહ્યું, “મહારાજ, દીકરો દેખાયો તો ખરો પણ મારી સાથે બોલ્યો નહીં. બોલે તેવું કંઈક કરો.” મહારાજે કહ્યું, “જાવ, રાત્રે મંદિરમાં આવજો; ત્યાં તમારો દીકરો તમારી સાથે બોલશે.”

રાત્રે બંને માણસો મંદિરમાં આવ્યાં. મહારાજની ઈચ્છાથી તેમના દીકરાએ દિવ્ય દેહે દર્શન આપ્યાં અને તેમની સાથે વાતો કરવા માંડી. વાત કરતાં તેણે પોતાનાં માતાપિતાને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો કે, “તમે બેય જણા ઠાલા હાયવોય શું કરો છો ? ૧૬ વર્ષ પહેલાં હું ક્યાં તમારો દીકરો હતો ? આ જીવાત્મા અનેક યોનિમાં અનંત વાર જન્મ લે છે અને મરે છે, કેટલી વાર તમે મારા દીકરા થયા છો ત્યારે હું આ વખતે તમારો દીકરો થયો છું. એમાં તમે માગીને લાવેલાં ઘરેણાંને પોતાનાં માની દુઃખી શા માટે થાવ છો ? સત્સંગ થયો ને મહારાજની ઓળખાણ થઈ એ જ મોટી કૃપા છે. પૂર્વે ઋષિમુનિઓ હજારો વર્ષ પર્યંત તપ કરતા તોય ભગવાન તેડવા આવતા નહિ ને આપણા થોડાક સત્સંગમાં મહારાજ મને ધામમાં

તેડી જાય એ કાંઈ સાધારણ વાત નથી. માટે જો તમારે મારે વિષે ખરેખર હેત હોય તો હું જ્યાં મહારાજના ધામમાં છું ત્યાં તમે પણ ભક્તિ કરી અંતે આવો. ત્યાં આપણે અખંડ સાથે રહીશું.”

પ્રભુદાસને સમજણ નહોતી તો દીકરામાં આસક્તિના કારણે વારંવાર મહારાજ પાસે સકામ થયા. ઘેલા જેવા થઈ ગયા. છેવટે મહારાજને તેમના દીકરા દ્વારા ઉપદેશ આપી પાછા વાળવા પડ્યા ત્યારે કંઈક સત્સંગમાં મેળ બેઠો.

દેહનાં સગાંસંબંધીને કોઈ રોગાદિક આપદા આવી પડે તોપણ અભિષેકની માનતા રાખીએ, મોટાપુરુષ પાસે પ્રસાદીનું જળ લેવા જઈએ એ પણ સકામભાવ જ છે. એવા સમયે કેવળ મહારાજનું કર્તાપણું માની પ્રાર્થના કરવી : “હે મહારાજ ! અભિષેક કરીએ કે પ્રસાદીનું જળ લઈએ પરંતુ તેમાં આપની જેમ મરજી હોય તેમ જ કરજો. અમારો કોઈ ઠરાવ નથી.”

૩. ધનપ્રાપ્તિની લાલસા માટે :

ધંધા-વ્યવસાય કે નોકરીમાં દિવસે દિવસે બઢતી થાય, નફાનું ધોરણ વધે તે માટે આંતરિક સકામભાવના રહેતી હોય છે. રાતોરાત કરોડપતિ થવા, વધુ ને વધુ સંપત્તિ મેળવવા માટે મોટાપુરુષ આગળ તેની પ્રાર્થના થતી હોય છે. સંતો ઘરે પધરામણીએ પધાર્યા હોય તો તિજોરી પર પાણી છંટાવે ને કહેતા હોય, “જો મહારાજ મને આટલું દ્રવ્ય આપે તો હું આટલી સેવા કરીશ, મંદિર કરાવીશ.” સેવા કરવાના ભાવની પાછળ પણ અંદર સકામભાવ જ રહેલો છે.

આપણે એવું સમજતા હોઈએ કે મોટાપુરુષ રાજી થાય તો સર્વે કામ સરી જાય તેથી તેમને રાજી કરવા પ્રયત્ન કરતા હોઈએ છીએ પરંતુ તેની અંદર પણ ગર્ભિત સકામભાવ જ રહેલો હોય છે. પ.પૂ. સ્વામીશ્રી ઘણી વાર કહેતા હોય છે કે, “દર રવિવારે કોઈ એકાદ બિહરનો સવારમાં ફોન આવે કે, ‘સ્વામી, આજે પેપરમાં નવી સ્કીમની જાહેરાત આપી છે માટે રાજી રહેજો !’ આ રાજી રહેજો પ્રાર્થના કરવાની પાછળ સકામભાવ સમાયેલો છે. આવી રીતે ઘણી વાર રાજીપાના બહાના હેઠળ પણ દ્રવ્ય માટે થઈ સકામ થતા હોઈએ છીએ.

૪. પદ-સત્તાની લાલચથી :

જગતની કોરે મોટા થવાના, સત્તા મેળવવાના અભરખા જેટલા વધુ રહે એટલો સકામભાવ રહે જ. કારણ, જેટલી પદ, સત્તા પામવાની લાલચ હોય તેટલી મૂર્તિના

સુખની લાલચ ઘટતી જાય અને પદ, સત્તા માટે સકામ થઈ જવાય. કેટલાક સોસાયટીની કારોબારીની ચૂંટણીમાં કે સમાજની કે પછી રાજકારણની ચૂંટણીમાં ઊભા રહે ત્યારે સ્પેશ્યલ મંદિરે દર્શન કરવા આવે, મોટાપુરુષના આશીર્વાદ લેવા આવે - આ પણ સકામભાવ છે. નોકરીમાં આગળ પ્રમોશન મળે એવી શક્યતાઓ લાગે કે તરત મોટાપુરુષ આગળ, મહારાજ આગળ સકામ થઈ તેની માગણી કરતા હોઈએ છીએ.

પ. પ્રતિષ્ઠા, પ્રશંસા અને સફળતા મેળવવા :

દરેક વ્યક્તિને પોતાની પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની-નામના મેળવવાની ઈચ્છા રહેતી હોય છે. બે-પાંચ જણા પૂછીને કામ કરે, ઓળખે, પ્રશંસા કરે, ગુણાનુવાદ કરે તેવી ઈચ્છા ભલે બહાર પ્રદર્શિત ન થવા દે પણ અંદર રહેતી હોય છે. તે માટે વિશેષ સાધન કરે, સેવા કરે, દાન કરે પરંતુ અંદર તો પ્રતિષ્ઠા-પ્રશંસાની તરસ છિપાતી જ ન હોય.

વિદ્યાર્થી હોય તો પરીક્ષાના દિવસે, રિઝલ્ટ કે ઈન્ટરવ્યૂના દિવસે મંદિરે દર્શન કરવા જાય. દર્શન શા માટે? તો, સફળતા મળે તે માટે. આ પણ એક સકામભાવ જ છે. તો શું મંદિરે દર્શન કરવા ન જવું? જવું. પરંતુ સકામભાવ ન રાખવો. મહારાજની મરજી હોય તેમ થાય.

અવરભાવનાં આવાં કારણોસર સકામ થઈ જવાય છે તેનું મુખ્ય કારણ ‘હું કોણ છું?’ તેની સ્પષ્ટતા નથી માટે. જેમ કોઈ ગરીબ ઘરની દીકરીનાં રાજાની સાથે લગ્ન થાય પછી તેને હવે હું રાજાની રાણી છું આ વિચાર રહે તો તેનું બધું જ બદલાઈ જાય. તેની રહેણીકરણી, રીતરસમ, બોલી, ટેવ રાણીને શોભે તેવું થઈ જાય. તેમ આપણે જગતના જીવ હતા. હવે મહારાજે કૃપા કરી અનાદિમુક્ત કર્યા છે. હવે હું અનાદિમુક્ત જ છું. શ્રીજીમહારાજની દિવ્ય મૂર્તિસુખનો વારસદાર છું. હવે મારા માટે મૂર્તિનું સુખ જ ઉત્તમ છે. ભૌતિક પંચવિષયનાં સુખો તે ઉચ્છિષ્ટ બટકું રોટલા જેવાં છે તેવો વિચાર નથી રહેતો તેથી ભૌતિક સુખો માટે થઈને સકામ થવાય છે.

● સકામ ન બનવા અંગે મહારાજ અને મોટાના અભિપ્રાય

સકામ ભક્તને મૂર્તિના સુખ સિવાય પંચવિષયમાં તથા પંચભૂતાત્મક પદાર્થમાં

જ પ્રીતિ રહે છે અને તેને મેળવવાની જ લગન જાગે છે. જ્યારે શ્રીજીમહારાજનો અવરભાવમાં મનુષ્યને મનુષ્ય જેવાં દર્શન આપવાનો હેતુ જીવોને ખરા નિષ્કામ કરી આત્યંતિક કલ્યાણ કરવાનો હતો.

“મનુષ્ય જેવો થઈ વિચરું, કરવા આત્યંતિક કલ્યાણ રે,
કહે છે વ્હાલો કરી કૃપા રે.”

જીવની દોટ સકામ માર્ગે વળેલી છે જ્યારે શ્રીજીમહારાજનો સંકલ્પ સકામભાવથી પાછા વાળી સંપૂર્ણ નિષ્કામ માર્ગે આગળ વધારવાનો છે. તેથી જો કોઈ મહારાજ પાસે સકામ થાય ને અવરભાવના સુખની માગણી કરે તો નારાજ થઈ જતા અને મૂર્તિના સુખની માગણી કરે તો રાજી થઈ જતા. પોતાનો આ અંતર્ગત અભિપ્રાય ગઢડા પ્રથમના ટમા વચનામૃતમાં જણાવતાં કહ્યું છે કે, “કોઈને દીકરો દેવો, કે કોઈને દ્રવ્ય દેવું, કે કોઈ મૂઆને જીવતો કરવો, કે કોઈને મારવો એ તો અમને નથી આવડતું, પણ જીવનું જે રીતે કરીને કલ્યાણ થાય અને જીવને ભગવાનના ધામમાં પહોંચાડવો તે તો અમને આવડે છે.”

અહીં મહારાજ પોતાનો એવો અભિપ્રાય બતાવે છે કે, અમારી પાસે કોઈ આ લોકની માગણી કરે તો અમે રાજી થતા નથી. પરંતુ અમારા ધામની કહેતાં મૂર્તિના સુખની માગણી કરે તો અમે તેને રાજી થઈને આપીએ છીએ. શ્રીજીમહારાજ જ્યારે કોઈ સકામ થઈ તેમની પાસે આવે ત્યારે નિષ્કામ થવાનો ઉપદેશ આપી, તે નિષ્કામ થાય ત્યારે રાજી થતા.

ઉનાના ગણેશજી શેઠ જૂનાગઢ રાજ્યના મહેસૂલ ખાતાના મોટા વહીવટદાર હતા. તેમને સદ્. રાઘવાનંદ સ્વામીના યોગે સત્સંગ થયેલો. તેમનામાં સત્સંગના ગુણો પણ ઘણા અને બધી રીતે સુખી હતા. પરંતુ તેમને એકેય દીકરો નહોતો તેનું મનમાં દુઃખ રહ્યા કરતું.

એક વખત ગણેશજી શેઠ શ્રીજીમહારાજનાં દર્શન-સમાગમ માટે ગઢપુર ગયા. સભામાં બેઠા બેઠા મનમાં સંકલ્પ થયો કે જો શ્રીજીમહારાજ રાજી થાય તો મને દીકરો આપે.

શ્રીજીમહારાજ અંતર્યામીપણે તેમના સંકલ્પને જાણી ગયા. સભામાં સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, “સ્વામી, લોકોને એમ ઈચ્છા રહ્યા કરે છે કે દીકરો હોય તો ઠીક. તે દીકરો શું કરી દે ? માથું દુઃખતું હોય અગર તાવ આવતો હોય તો દીકરો મટાડી દે ?” સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું કે, “મહારાજ, એ તો

ભોગવવું જ પડે.”

શ્રીજીમહારાજે સભા સામું જોઈ કહ્યું, “ગરીબ માણસ હોય તો એને એમ થાય કે દીકરો હોય તો વૃદ્ધાવસ્થામાં પાળે, પોષે ને સેવા કરે પણ શાહુકાર માણસ હોય તેને તો સેવાના કરનારા નોકર-ચાકર હોય તે જેટલા જોઈએ તેટલા નોકર રાખીને સેવા કરાવી શકે તો પછી દીકરાનો મોહ શા માટે રાખવો જોઈએ ? કેમ ગણેશજી શેઠ, મનમાં દીકરાનો સંકલ્પ થાય છે ને !”

ગણેશજી શેઠે બે હાથ જોડી મહારાજને કહ્યું, “હા મહારાજ, સંસારી છીએ એટલે દીકરાનો સંકલ્પ રહે છે.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું, “તમને મરી જાય તેવો દીકરો આપીએ કે ન મરે તેવો દીકરો આપીએ ?” ત્યારે શેઠે કહ્યું, “મહારાજ, જેમ આપની મરજી હોય તેમ કરો.” શ્રીજીમહારાજે પૂજામાંથી મૂર્તિ મગાવી અને શેઠને આપી કહ્યું, “લો આ તમારો દીકરો, તમારો વારસો આમને સોંપજો. અમારા ભાવથી સેવા કરજો.”

ગણેશજી શેઠ વિવેકી અને કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા હતા. તેથી તેઓ મહારાજની કહેવાની મરજી તત્કાળ સમજીને પાછા વળ્યા કે હું દીકરા માટે થઈ સકામ થયો તે મહારાજને ગમ્યું નહિ તેથી તેમણે મૂર્તિ લઈ લીધી ને દીકરાની ઈચ્છા મૂકી દીધી. બીજી કોઈ પ્રકારની માગણી પણ ન કરી.

ઉના જઈ ધામધૂમથી મહારાજે આપેલી પ્રસાદીની મૂર્તિની નવા મકાનમાં પ્રતિષ્ઠા કરી; રોજ ખૂબ ભક્તિભાવ સહિત મહારાજના ભાવથી પૂજા કરતા અને પોતાનો સમગ્ર વારસો-સંપત્તિ, વહીવટ મહારાજના નામનાં કરી દીધાં. બધું જ અર્પણ કરી દીધું. અને પોતે આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળી એકમાત્ર મહારાજના રાજીપા સામે દૃષ્ટિ રાખી નવધા ભક્તિમાં મગ્ન રહેવા મંડ્યા હતા. શ્રીજીમહારાજની ટકોરને સવળી લઈ તેઓ પાછા વળ્યા તો પુત્રપ્રાપ્તિની ઝંખના ટાળી મહારાજની મરજીમાં જ જીવન જીવવાના માર્ગે આગળ વધ્યા. તેમના નિષ્કામભાવને જોઈ શ્રીજીમહારાજ અંત અવસ્થાએ દસ દિવસ અગાઉ દર્શન આપી વચન આપ્યા અનુસાર ધામમાં તેડી ગયા હતા. આવી રીતે ગણેશજી શેઠ પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમંત હતા છતાં તેમનો સકામભાવ મહારાજે ટાળી નિષ્કામ કર્યા.

શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં સકામ ન થવા અંગેના અભિપ્રાય દર્શાવ્યા છે :

શ્રીજીમહારાજે ચોરનું દષ્ટાંત આપી કહ્યું કે, જે સત્સંગ કરે છે તેનું શૂળીનું દુઃખ હોય તે કાંટે મટે છે. કારણ કે અમે રામાનંદ સ્વામી પાસે અમારા સત્સંગીને રામપત્તર

ન આવે ને અન્ન-વસ્ત્રનું દુઃખ ન આવે તેવું માગ્યું છે. આટલી વાત કરી સકામ ન થવા અંગે કહ્યું કે, “માટે જે સત્સંગ કરે છે તેને વ્યવહારે દુઃખ થવાનું લખ્યું હશે તે થાય નહિ તોય પણ પદાર્થ નાશવંત છે માટે એ પદાર્થની ઈચ્છાએ સત્સંગ કરે તો એને નિશ્ચયમાં સંશય થયા વિના રહે જ નહિ માટે સત્સંગ કરવો તે તો એકલો નિષ્કામપણે પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો તો અડગ નિશ્ચય થાય.”

- ગઢડા પ્રથમનું ૭૦મું વચનામૃત

શ્રીજીમહારાજે પોતાના મિષે ગમે તેવા દેશકાળમાં પણ સકામ ન થવું ને અમે રાજી થઈએ તેમ વર્તવું તેવો અભિપ્રાય દર્શાવતાં શ્રીમુખે કહ્યું છે કે, “કોઈ દિવસ ભગવાન આગળ એવી પ્રાર્થના કરવી નથી જે, હે મહારાજ ! આ મારું દુઃખ છે તેને ટાળો, શા માટે જે આપણે તો પોતાના દેહને ભગવાનના ગમતામાં વર્તાવવો છે. તે જેમ એ ભગવાનનું ગમતું હોય તેમ જ આપણે ગમે છે. પણ ભગવાનના ગમતા થકી પોતાનું ગમતું લેશમાત્ર પણ નોખું રાખવું નથી. અને આપણે જ્યારે તન, મન, ધન ભગવાનને અર્પણ કર્યું ત્યારે હવે ભગવાનની ઈચ્છા એ જ આપણું પ્રારબ્ધ છે તે વિના બીજું કોઈ પ્રારબ્ધ નથી, માટે ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને ગમે તેવું સુખ-દુઃખ આવે તેમાં કોઈ રીતે અકળાઈ જાવું નહિ, ને જેમ ભગવાન રાજી તેમ જ આપણે રાજી રહેવું.”

- ગઢડા છેલ્લાનું ૧૩મું વચનામૃત

“ભગવાનનો જે ભક્ત હોય તેને તો જે પ્રકારનાં દુઃખ આવે છે તે દુઃખના દેનારાં કાળ, કર્મ, માયા એમાંથી કોઈ નથી; એ તો પંડે ભગવાન જ પોતાના ભક્તની ધીરજ જોવાને અર્થે દુઃખને પ્રેરે છે. અને પછી જેમ કોઈક પુરુષ પડદામાં રહીને જુએ તેમ ભક્તની ધીરજને ભગવાન ભક્તના હૃદયમાં રહીને જોયા કરે છે, પણ કાળ, કર્મ, માયાનો શો ભાર છે જે ભગવાનના ભક્તને પીડી શકે ? એ તો ભગવાનની જ ઈચ્છા છે, એમ જાણીને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને મગ્ન રહેવું.”

- ગઢડા મધ્યનું ૬૨મું વચનામૃત

“ભગવાનનો ખરો ભક્ત તે કોણ કહેવાય તો પોતાના દેહમાં દીર્ઘ રોગ આવી પડે, તથા અન્ન ખાવા ન મળે, વસ્ત્ર ન મળે, ઈત્યાદિક ગમે એટલું દુઃખ અથવા સુખ તે આવી પડે તોપણ ભગવાનની ઉપાસના, ભક્તિ, નિયમ, ધર્મ, શ્રદ્ધા એમાંથી રંચમાત્ર પણ મોળો ન પડે, રતિવા સરસ થાય તેને ખરો ભક્ત કહીએ.”

- ગઢડા છેલ્લાનું ૨૫મું વચનામૃત

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પણ પ્રકરણ-૧ની ૧૩૦મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “દુઃખ કોઈ માનશો નહિ ને જે જોઈએ તે આપણને મળ્યું છે ને ઝાઝા રૂપિયા આપે તો પ્રભુ ભજાય નહિ તે સારુ આપતા નથી..”

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીનો એકમાત્ર સંકલ્પ કે સૌને મૂર્તિસુખના અધિકારી કરવા તેથી સકામ ન બનવા અંગે વારંવાર વાતો કરતા જેમાંથી કિંચિત્ આચમન કરીએ :

“એક ગામમાં એક જણને છોકરાં જીવે નહીં. પછી પુરુષે ઠીકરામાં ખાવું એવી માતાની બાધા રાખી; તે પણ ઊભા ઊભા ખાવું. તેની સ્ત્રીએ છોકરાંનું મળમૂત્ર બાર મહિના સુધી ભોંય પડવા દેવું નહિ ને બધું લૂગડામાં રાખવું ને બાર મહિને બધું માતા પાસે લઈ જવું; ને પગે લગાડીને પછી લૂગડાં ધોવે ત્યારે બાધા છૂટે. પછી બાર મહિને લૂગડાંનો મોટો ગાંસડો બાઈએ માથે ઉપાડ્યો ને પુરુષે છોકરાને તેડેલો ને માથે ઠીબડી; એવી રીતે ચાલ્યાં. તેને માર્ગમાં એક હરિજન મળ્યા. તેમણે પૂછ્યું જે, આ ગાંસડો ને ઠીબ ને આ બધું શું છે? ને ક્યાં જાઓ છો? પછી તેણે બધી વાત કરી. આટલો બધો ઠીકરા સારુ દાખડો કર્યો, તે કેવો ઠીકરાનો મહિમા ! અજ્ઞાની જીવને એવો મહિમા નાશવંત પદાર્થનો છે. આટલો દાખડો ભગવાન ને સંતને અર્થે કરે તો કલ્યાણમાં કાંઈ વાંધો જ ન રહે.

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૧૦૮

“ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને વિષે શ્રીજીમહારાજ અનંત મુક્તે સહિત રહ્યા છે પણ તેની ખબર નથી, તેથી ઠીકરો ન હોય તો શોક કરે જે મારે ઠીકરો નથી પણ પોતાના આત્માને વિષે અનંત મુક્ત ને મહારાજ રહ્યા છે, એમ સમજીને સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિક, માયિક પદાર્થની ઈચ્છા ન રાખવી ને એકલા છીએ એમ ન જાણવું. શ્રીજીમહારાજ તથા અનંત મુક્ત મારા આત્માને વિષે વિરાજમાન છે એમ જાણીને સદા આનંદમાં રહેવું.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૧૫૧

“સમાધિમાં તેજ, ઐશ્વર્ય, સામર્થી, ધામ એ આદિકને જોવા ઈચ્છે તે સકામ માર્ગ છે ને તેમાં વિઘ્ન છે. કેમ જે એને કાંઈક ધક્કો લાગે ખરો. જે મૂર્તિમાં જોડાય ને બીજું કાંઈ ન ઈચ્છે તે નિષ્કામ છે.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૨૯

“ધનબાઈ ડોસીએ અમને વાત કરી જે, હું જે જે વચન આપું છું તે સત્ય થાય

છે. કોઈકને દીકરો કે દ્રવ્ય કે જે જે માગે તે આપું છું, પણ મારું વચન એકેય ખાલી ગયું નથી. પછી અમે કહ્યું જે, એ તો બ્રહ્માનું કામ કરો છો, તેમાં શું કરો છો ? પછી તે સમજી ગયાં જે, બાપાશ્રીની મરજી તો એક કલ્યાણ કરવું એવી છે. માટે અમારી દૃષ્ટિ તો જીવોનો ઉદ્ધાર કરી જન્મમરણથી રહિત કરવા, ને શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનું સુખ આપવું એ જ છે, અને તમારે પણ કલ્યાણ કરવું તેમાં અમે તમારા ભેગા છીએ. પણ જો માયિક વસ્તુ કોઈક માગે તો કહેવું જે, કલ્યાણ ખપતું હોય તો અમારી પાસે છે, બાકી માયિક વસ્તુ જે કાળી વસ્તુ તે અમારી ઝોળીમાં નથી.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૨૦૪

વળી, સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ‘ધીરજાપ્યાન’ તથા ‘સારસિદ્ધિ’માં કહ્યું છે કે, “મારે તો નથી કાંઈ માગવું, પણ એવું કહેશો મા કોઈને; પંચવિષયમાં પ્રીત જીવને, માગશે રહ્યા છે જેમાં મોઈને, થોડીક સેવા કરી તમારી, માગે છે મોટા સુખને; એવા વેપારીને ઓળખી, વિષયસુખ દેશો મા વિમુખને, ભક્ત કહેવાય આ ભવમાં, અભક્તપણું અળગું કરો; શુદ્ધ સેવક થઈ ઘનશ્યામના, અમળ ભક્તિ આદરો, ભક્તિમાં ભેગ ભૂંડાઈનો, વળી રતી પણ નવ રાખીએ; દોરી બાંધી અંગે દામની, વિશવાસી પાશે નવ નાખીએ, ભક્ત છે બહુ ભાતના, દામ વામ ખૂબ ખાન પાનના; એવું ન થાવું આપણે, થાવું ભક્ત ખરા ભગવાનના, સેવક થઈ ઘનશ્યામના, ઈચ્છ્યવાં સુખ સંસારનાં; નિષ્કુળાનંદ એ ભક્ત નહિ, એ તો લક્ષણ છે ચોરા જારનાં.”

- ધીરજાપ્યાન : ૬૩વું-૧૨

“સકામ ભક્તની શ્રીહરિ, પૂજા પરહરે દૂર,
જાણે માયિક સુખ માગશે, જડબુદ્ધિ જરૂર.”

- સારસિદ્ધિ : ૫૬-૨

● સકામ થવાથી થતાં નુકસાનો

સકામ ભક્તનો સત્સંગ એટલે ગંજીફાનાં પાનાંની બનાવેલી ઈમારત. આ ઈમારત ક્યાં સુધી ટકે ? તેનો કોઈ ભરોસો નહીં. સહેજ પવનની લહેર આવે તોય

બધાં પાનાં ઊડી જાય, પડી જાય. માટે જ સત્સંગમાં આવ્યા પછી સકામભાવે સત્સંગ થાય તો તે ગંજીફાનાં પાનાંની ઈમારત જેવો છે. સકામ ભક્તનો સત્સંગ ક્યાં સુધી ટકે તેનો કોઈ ભરોસો ન કહેવાય. સંપૂર્ણ અસલામત સત્સંગ કહેવાય.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી મહારાજ અને મોટાપુરુષ આપણી અવરભાવની ઈચ્છાઓ, મનોરથો પૂર્ણ કરે ત્યાં સુધી સત્સંગ લીલોછમ રહે અને જ્યારે પૂર્ણ ન થાય ત્યારે સત્સંગ સુકાઈ જાય. અનેક વિઘ્નો આવીને ઊભાં રહે. જેવાં કે, (૧) સત્સંગમાંથી મન પાછું પડી જાય. (૨) મહારાજ અને મોટાપુરુષના આશીર્વાદ અને કોલમાંથી વિશ્વાસ ઊઠી જાય. (૩) મનુષ્યભાવની ઊંડી ખીણમાં ધકેલાઈ જવાય. (૪) ઓશિયાળા થઈ જવાય. (૫) અભાવ-અવગુણની પ્રવૃત્તિ થાય. (૬) સત્સંગ કરવાનો હેતુ-ધ્યેય બદલાઈ જાય. (૭) અનાશ્રય થઈ જાય-નિષ્ઠા ડગી જાય.

સકામ ભક્તને મહારાજ અને મોટાપુરુષના પરચા-ચમત્કારની, ઐશ્વર્ય દેખાડે તેની ઈચ્છા રહે; એ પૂરી થાય તો નિશ્ચય પાકો થઈ જાય, દિવ્યભાવ રહે અને જ્યાં એ પ્રમાણેનું ન થાય ત્યાં સત્સંગમાં ઢીલાશ આવી જાય. એક સત્સંગી કિશોરનું ખૂબ પ્રેમનું અંગ. મહારાજની મૂર્તિનાં દર્શન કરીને રાજી રાજી થઈ જાય. મોટાપુરુષની સાથે અવરભાવનું ખૂબ હેત જણાવે. ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીનાં અને પ.પૂ. સ્વામીશ્રીનાં દર્શન થાય એટલે ચોંટી પડે. નાચવા ને કૂદવા માંડે, ખુશ ખુશ થઈ જાય. આગળ-પાછળ ફર્યા કરે, દોડી દોડીને સેવા કરે. પરંતુ સમજણની પરિપક્વતા નહોતી તેથી મોટાપુરુષમાં પરચા-ચમત્કારની ઈચ્છાઓ રહ્યા કરે.

એક વખત વાસણા પૂનમનો સમયો હતો. તેમાં આ કિશોરમુક્ત લાભ લેવા આવેલા. સભામાં પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ ‘સત્પુરુષ મહાત્મ્ય’ પર લાભ આપ્યો તેથી તેમને ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી મોટાપુરુષ છે તેવો ઉપલક્ષ વિશ્વાસ આવ્યો. એ દિવસે ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી સભા પછી બધા દર્શને આવે ત્યારે કોઈકને પ્રસાદીનું ફૂલ આપતા હતા. તેથી આ કિશોરમુક્તે સંકલ્પ કર્યો કે જો મને ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી અંતર્યામીપણે સંકલ્પ જાણી પ્રસાદીનું ગુલાબનું ફૂલ આપે તો હું બહુ મોટા જાણું. પરંતુ ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીએ અંતર્યામીપણે તેમનો સકામભાવ તોડાવવા ફૂલ આપ્યું જ નહીં.

બીજા દિવસે કિશોર મુક્તએ પ.પૂ. સ્વામીશ્રીને પત્ર લખ્યો કે, “ગઈ કાલે તમે સભામાં સત્પુરુષનો મહિમા કહ્યો હતો તેથી મેં માન્યું કે ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી અંતર્યામીપણે મારો સંકલ્પ જાણી મને ગુલાબનું ફૂલ આપે તો બહુ મોટાપુરુષ. ભલે

બીજાને ન આપે પણ મને તો ગુલાબનું ફૂલ મળવું જ જોઈએ એવા વિચાર સાથે હું લાઈનમાં દર્શન કરવા ગયો. પરંતુ મને ગુલાબનું ફૂલ ન આપ્યું. તેથી મેં બીજો સંકલ્પ કર્યો કે ગુલાબનું નહિ તો કોઈ પણ ફૂલ આપે તો હું મોટાપુરુષ માનું. બીજી વખત હું લાઈનમાં ગયો તોય મને ગુલાબનું તો નહિ પણ એકેય ફૂલ આપ્યું નહીં. તેથી મને જે ગેજ્ય પડી હતી તે તૂટી ગઈ. એમ થાય છે કે ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી મોટાપુરુષ હશે કે નહિ હોય ? હોય તો મારો સંકલ્પ પૂરો કરે ને ! માટે હવે મને વિશ્વાસ નથી રહ્યો.”

પ.પૂ. સ્વામીશ્રી ઉપર તેમના આવા વારંવાર પત્રો આવે; તેથી પ.પૂ. સ્વામીશ્રી તેમને સમજાવી ગેજ્ય પડાવે. થોડા દિવસ ચાલે, પાછું એવું ને એવું. પ્રેમીની સકામ પરીક્ષામાં જો મોટાપુરુષ પાસ થાય તો જ તે મોટાપુરુષ માને; પરંતુ કોઈના માનવા - ન માનવાથી મોટાપુરુષ નાના કે મોટા થઈ જતા નથી. એ તો મહારાજના ઘરેથી પધારેલું દિવ્ય સ્વરૂપ છે. એમની મોટપ તો અનાદિની છે જ પરંતુ સકામ ભક્તનું હાંડલું ફૂટી જાય. એટલે જ જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૧ની ૧૨૯મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “પરચા-ચમત્કારની તથા ઐશ્વર્યની ઈચ્છા ન રાખવી; એ સર્વે સકામ છે. મૂર્તિથી ઓરું જે જે સુખ છે તે ગૂંદાના ઠળિયા જેવું છે. તેમાં ચોંટીને વખત ગુમાવે ને પછી માખોની પેઠે હાથ ઘસવા પડે, નવ મહિનાની કેદ માથે આવે (ગર્ભવાસમાં રહેવું પડે) ને બહુ ખોટ આવે.” અર્થાત્ સત્સંગ ઢીલો પડી જાય કે છૂટી જાય. કલ્યાણનું અધૂરું રહી જાય ને જન્મમરણના ફેરા ઊભા થઈ જાય.

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી અને પ.પૂ. સ્વામીશ્રી તો કાયમ કહેતા હોય છે કે, “અમારી પાસે આવીને કોઈ આ લોકના ભૌતિક સુખની માગણી કરે ત્યારે અમારા અંતરે ધ્રાસકો પડે જે, આ અમારો ગ્રાહક નથી.”

સદ્. અખંડાનંદ સ્વામીની ૮૦ વર્ષની ઉંમરે માવજી ભગત તેમની સેવા કરવા ઉપલેટા લઈ ગયેલા. તેઓ મહારાજના ભાવથી સ્વામીની ખૂબ સેવા કરતા. સ્વામીને રાત્રે કાંઈ જરૂર પડે તો જગાડે; તે માટે કાંડે દોરી બાંધી બીજો છેડો ખાટલાના પાયે બાંધી રાખતા. નિષ્કામભાવે સ્વામીની ખૂબ સેવા કરતા. પરંતુ તેમને એકેય સંતાન હતું નહીં.

એક દિવસ સદ્. અખંડાનંદ સ્વામી ચોકમાં ઉઘાડા શરીરે બેઠા હતા. ત્યારે માવજી ભગતને નજીક બોલાવી છાતીમાંથી એક મોવાળો (છાતીના વાળ) આપી કહ્યું, “જા, તારે ઘેર એક મુક્ત જેવો દીકરો થશે.” સ્વામીના આશીર્વાદિ તેમના ઘરે મુક્ત જેવો દીકરો આવ્યો.

આ જ ગામમાં માવજી ભગતની બાજુમાં રામજી પટેલ રહેતા હતા. તેમને પણ સંતાન ન હોવાથી તેમનાં ધર્મપત્નીએ સ્વામીની સેવા કરવા મોકલ્યા. રામજી પટેલને સેવાના બદલામાં દીકરા જોઈતા હતા. સ્વામી રાત્રે લઘુ કરવા જવા ઉઠાડે તોપણ કહેતા, “રાત્રે તો શાંતિથી સૂવા દો.” તેમને રાત્રિ-દિવસ સ્વામી ક્યારે મોવાળા આપે ને દીકરા થાય તેની જ ઈચ્છા રહેતી. તેથી તેમણે એક દિવસ સ્વામીને કહ્યું, “મેં ઘણી સેવા કરી. હવે તો મોવાળા આપો તો દીકરા થાય.” પણ સ્વામી કાંઈ બોલ્યા નહિ તેથી છાતીમાંથી મુઠ્ઠી ભરી મોવાળા ખેંચી લીધા. સ્વામીના મુખમાંથી રાડ નીકળી ગઈ. મુઠ્ઠીમાં જોયું તો બાર મોવાળા હતા. તેથી સ્વામીએ કહ્યું, “જા, બાર દીકરા થશે.” રામજી પટેલને બાર દીકરા થયા પરંતુ અસુર જેવા થયા. ઉપરથી કુટુંબનું ધનોતપનોત કાઢે તેવા પાક્યા. સકામ થયા તો જીવનમાં સુખી થવાને બદલે ઉપરથી દુઃખી થયા. માટે આપણે આવા સકામભાવથી સેવા ન કરીએ.

● સત્સંગમાં નિષ્કામ બનવાનું મહત્ત્વ તથા મહારાજ અને મોટાનો રાજીપો

ત્રણ દેહથી સંપૂર્ણ વિલક્ષણ એવા આત્માની પરમાત્મા એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાન સાથે રોમ રોમપણે એકતા કરવી એ જ સત્સંગનો મુખ્ય હેતુ છે. સત્સંગનો મૂળભૂત હેતુ અને અંતિમ લક્ષ્ય જ અનાદિમુક્તની સ્થિતિ પામી મૂર્તિસુખના અનુભવી થવાનું છે. પરંતુ સત્સંગમાં આવનાર દરેક હરિભક્ત આ લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકે એવું નથી બનતું. અવરભાવથી પાછા વળેલા અને પરભાવમાં મૂર્તિસુખને પામવાની ત્વરાથી આગળ વધતા મુમુક્ષુ આ લક્ષ્ય પામી શકે છે.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી મુમુક્ષુ બનવા માટે અવરભાવની સર્વે એષણાઓથી પાછા વળી, તેનો ત્યાગ કરી નિષ્કામ બનવું ફરજિયાત છે. સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ તેથી જ ‘ધીરજાપ્યાન’ના કડવા-પમાં કહ્યું છે કે,

“ભક્ત થાવું રે ભગવાનના, છે જો કઠણ કામ,
સુખ સર્વે સંસારના રે, કરવાં જોઈશે હરામ;
દેહ ગેહ (પરિવાર) દારા દામવું, મેલવું મમતા ને માન,
એહમાંથી સુખ આવે એવું રે, ભૂલે ન પડે ભાન.”

અર્થાત્ અહીં ભક્ત કહેતાં ભગવાનને પામવાની ઈચ્છાવાળો મુમુક્ષુ. તેણે

સંસારનાં સુખ હરામ કરવાં જોઈએ. પોતાની વૃત્તિ સાંસારિક સુખમાંથી પાછી વાળી ભગવાનના સુખ તરફ જોડવી જોઈએ. દેહ-દેહના સંબંધીમાંથી મમતા ટાળી, ભગવાનસંબંધી મમતા કરવી અર્થાત્ સંપૂર્ણ નિષ્કામ બનવું. સદ્. વૃંદાવનદાસજી સ્વામીએ પણ ૧૦૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “સત્સંગ કરવો તે કેવળ કલ્યાણને અર્થે કરવો પણ આ લોકના સુખ સારુ ન કરવો.”

સકામભાવે કરેલી ભક્તિ એ દાડિયા જેવી ભક્તિ છે. ખેડૂત ખેતરમાં વાવેલા પાક લણવાનું માટે દાડિયા (મજૂર) રાખે અને તેને મહેનતના બદલામાં દાડી કહેતાં મહેનતાણું આપે. પરંતુ પોતાના દીકરાને બધો વારસો આપે. કારણ દાડિયા માત્ર મહેનતાણાના હકદાર છે જ્યારે દીકરો વારસાનો હકદાર છે. સત્સંગમાં આવ્યા પછી અવરભાવનાં લૌકિક સુખ, ઐશ્વર્યની ઈચ્છાથી સકામભાવે ભક્તિ થાય તો તે દાડિયા જેવી છે. આવા સકામને મૂર્તિના સુખરૂપી વારસો ન મળે; એ તો શ્રીજીમહારાજના ખરા નિષ્કામ એવા અનાદિમુક્ત થાય તો જ મળે.

જીવનપ્રાણ બાપાશ્રીએ ભાગ-૧ની ૩૫મી વાતમાં કઠિયારા ભક્તનો નિષ્કામભાવ જોઈ શ્રીજીમહારાજ રાજી થઈ ગયા અને પોતાની મૂર્તિના સુખમાં લઈ ગયા તેની વિસ્તારથી વાત કરી છે. કઠિયારા ભક્તના નિષ્કામભાવ પર રાજીપો દર્શાવતાં કહ્યું કે, “આવા નિષ્કામ ભક્ત થાય તો શ્રીજીમહારાજ તથા તેમના મુક્ત પ્રસન્ન થઈને આવરદા હોય તોપણ પડી મુકાવીને પોતાની મૂર્તિમાં રાખીને સુખ આપે છે ને સદા ભેળા રાખે છે. એવા નિષ્કામ થાવું પણ કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા ન રાખવી. શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ વિના અક્ષરકોટિ સુધી કોઈની ગણતરી ન રાખવી.”

શ્રીજીમહારાજે અવરભાવમાં રાખ્યા છે ત્યાં સુધી અવરભાવનો વ્યવહાર, સ્થિતિ-પરિસ્થિતિ બધું બદલાતું રહેવાનું. ક્યારેય તેમાં એકધારી સ્થિતિ રહેતી નથી. તેમાં જો સકામભાવ રહી જાય તો સત્સંગમાં વિઘ્ન આવે. માટે શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૨૧મા વચનામૃતમાં સર્વે સત્સંગીએ સર્વે વાસના ટાળી નિષ્કામભક્તિ કરવાની કહી છે કે, “નાશવંત ને તુચ્છ એવું જે માયિક સુખ તેને ઈચ્છવું નથી ને એમાં કોઈ ઠેકાણે લોભાવું નથી. એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખીને, નિરંતર ભગવાનની એકાંતિક ભક્તિ કરવી અને ભગવાનનું અતિશે મહાત્મ્ય યથાર્થ સમજીને, ભગવાન વિના બીજા જે સ્ત્રી-ધનાદિક સર્વે પદાર્થ તેની જે વાસના તેને દેહ છૂટે જ ટાળી નાખવી.”

પંચમહાલના ગોઠિબ ગામમાં કડવા ભક્ત રહેતા. તેમને અચાનક પેટમાં શૂળનું અસહ્ય દુઃખ ઊપડતું. જ્યારે તેમને દુઃખ ઊપડતું ત્યારે શ્રીજીમહારાજ તેમને દર્શન આપી સામે હસે છતાંય કડવા ભગત એટલી પ્રાર્થના પણ ન કરતાં કે, “હે મહારાજ ! આ મારું દુઃખ મટાડો.”

એક વખત શ્રીજીમહારાજે સામેથી કહ્યું કે, “હે કડવા ભગત ! જો તમે એક વાર એટલું કહો કે મને આ રોગથી રહિત કરો તો હું તમારો રોગ મટાડું.” છતાંય કડવા ભગત સકામ ન થયા. તેમનો નિષ્કામભાવ જોઈ શ્રીજીમહારાજ તેમની ઉપર રાજી થઈ ગયા.

શ્રીજીમહારાજે પણ આવા નિષ્કામ ભક્ત ઉપર રાજીપો દર્શાવતાં ગઢડા છેલ્લાના ૨૮મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને કોઈક કર્મયોગે કરીને શૂળીએ ચઢાવ્યો હોય ને તે સમયમાં અમે પણ તેની પાસે ઊભા હોઈએ તોપણ તે ભક્તના હૃદયમાં એમ ઘાટ ન થાય જે આ ભગવાન મુને શૂળીના કષ્ટ થકી મુકાવે તો ઠીક એવી જ રીતે પોતાના દેહના સુખનો સંકલ્પ ન થાય ને જે કષ્ટ પડે તેને ભોગવી લે એવો જે નિષ્કામ ભક્ત તેની ઉપર ભગવાનની બહુ પ્રસન્નતા થાય છે.”

દેહનાં સુખ-દુઃખની અવગણના કરી દૈહિક સુખાકારીના માર્ગથી પાછા વળી જે કેવળ એકમાત્ર મૂર્તિના સુખના ઈચ્છુક બને તેવા ભક્ત પર શ્રીજીમહારાજ અંતરનો રાજીપો વરસાવતા. શ્રીજીમહારાજનો અંતરનો રાજીપો અત્યંત મુમુક્ષુ અને નિષ્કામ ભક્ત એવા માંચાખાયરે મેળવ્યો હતો.

માંચાખાયરની પ્રાર્થનાથી શ્રીજીમહારાજ સૌપ્રથમ વાર કારિયાણી પધાર્યા. માંચાખાયરે શ્રીહરિની ખૂબ ધામધૂમથી પધરામણી કરી. માંચાખાયરની આર્થિક સમૃદ્ધિ કરોડોની હતી. ખેતી, વાડી, ઢોર-ઢાંખર પણ ઘણાં હતાં. પરંતુ તેમની મોક્ષ પામવાની મુમુક્ષુતા ઉત્કૃષ્ટ જોઈ, શ્રીજીમહારાજ ખૂબ રાજી થયા અને કહ્યું, “માંચાખાયર માગો, તમે જે માગશો તે આપીશું.”

માંચાખાયરે પ્રભુની પ્રસન્નતા જોઈ મણા રાખ્યા વગર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી કે, “હે મહારાજ ! આપ જો રાજી જ હો તો કામ-ક્રોધાદિક અંતઃશત્રુ થકી મારી રક્ષા કરજો. આપના સ્વરૂપ સિવાય બીજે ક્યાંય મારું મન ન લોભાય, સૌ સંતો-હરિભક્તોને વિષે સદા દિવ્યભાવ રહે અને આપની મૂર્તિનું અખંડ ચિંતવન થાય એવી કૃપા કરો.”

શ્રીજીમહારાજ તેમની નિષ્કામ માગણીથી રાજી થઈ ગયા અને આશીર્વાદ આપ્યા કે, “જાવ, તમે જે માગ્યું તે તમને સિદ્ધ થશે.” આ ઉપરાંત માંચાખાયરે એભલખાયર આદિક સંબંધીઓને સત્સંગનો યોગ થાય એવો વર માગ્યો. શ્રીજીમહારાજ માંચાખાયરની પ્રાર્થના રૂપે થતી માગણીમાં દેખાતો નિષ્કામભાવ જોઈ અતિશે રાજી થયા.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી મહારાજ અને મોટાને રાજી કરવા અને મૂર્તિનું સુખ પામવા જગતસુખથી નિર્વાસનિક થઈ સંપૂર્ણ નિષ્કામ થવું અતિ આવશ્યક છે.

● સંપૂર્ણ નિષ્કામ બનવા હવે શું કરવું ?

સંપૂર્ણ અને ખરા નિષ્કામ તો એકમાત્ર અનાદિમુક્તો જ છે. જેમને એક મૂર્તિના સુખ સિવાય બીજી કોઈ આશા-અભરખા કે વાંછનાઓ રહેતી નથી. અવરભાવના લૌકિક સુખ અને ઐશ્વર્યથી તેઓ વિરક્ત વર્તતા હોય છે. આવા ખરા નિષ્કામ બનવું એ જ કારણ સત્સંગનો હાર્દ છે.

જેમ કોઈ દેશ, સંસ્થા, સંપ્રદાય કે કંપનીની રચના થાય ત્યારે તેના હેતુને અનુરૂપ બંધારણ નક્કી થતું હોય છે. પછી એ દેશ, સંસ્થા, સંપ્રદાય કે કંપનીને સંલગ્ન તમામ વ્યક્તિએ એ બંધારણને અનુસરીને જ વર્તવું ફરજિયાત છે. એ બંધારણનો જેટલો ભંગ થાય એટલી પ્રશ્નોની પરંપરા સર્જાય અને દુઃખ આવે.

શ્રીજીમહારાજે પણ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી. આ સંપ્રદાયની સ્થાપના મુમુક્ષુ જીવોને પોતાની સર્વોપરી ઉપાસના સમજાવી અને પોતાની મૂર્તિમાં રાખવાના મૂળભૂત હેતુસર કરી હતી. આ હેતુને પૂર્ણ કરવા જ પોતે દિવ્યાતિદિવ્ય સ્વરૂપ હોવા છતાં અવરભાવમાં મનુષ્યોને મનુષ્ય જેવાં દર્શન આપ્યાં. પોતાના આ મૂળભૂત હેતુને પૂર્ણ કરવા ઓરડાનાં પદમાં ત્યાગી-ગૃહી સમસ્ત સત્સંગી માટે આધ્યાત્મિક બંધારણ રચ્યું અને સૌને કહ્યું, “જેને અમારા ધામની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, અમારી પાસે રહેવું હોય કહેતાં અમારી મૂર્તિનું સુખ લેવું હોય તેમણે આ બંધારણ પ્રમાણે ફરજિયાત રહેવું જ પડશે.” આપણે પણ બધેથી પાછા વળી, મુમુક્ષુ થવા અને મૂર્તિસુખની યાત્રામાં આગળ વધવા આ પ્રમાણે વર્તવું જ પડે.

આ બંધારણમાં શ્રીજીમહારાજે ઓરડાનાં ચોથા પદમાં સૌપ્રથમ મૂર્તિનું સુખ પામવા નિષ્કામભાવે મહારાજને સેવવા એવો આદેશ આપ્યો છે :

“સહુ હરિભક્તને રે, જાવું હોયે મારે ધામ;
તો મને સેવજો રે, તમે શુદ્ધ ભાવે થઈ નિષ્કામ.”

મારા ધામમાં જવું હોય કહેતાં મૂર્તિનું સુખ લેવું હોય તો નિષ્કામભાવ કેળવવો એ પાયો છે. તેના માટે શુદ્ધભાવ રાખવો કહેતાં એક મૂર્તિસુખની ઈચ્છા રાખવી પણ માયિક કોઈ સુખની ગોબરી ઈચ્છા ન રાખવી. જો મોક્ષના માર્ગમાં શુદ્ધ નિષ્કામભાવ ન હોય તો કદાચ ગમે તેટલા સ્થિતિના માર્ગે આગળ ચાલ્યા હોય તોય માયિક પદાર્થમાં બંધન થતા વાર ન લાગે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૩૪મા વયનામૃતમાં તેની ગંભીરતા દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “સમર્થ મુક્ત હોય તે પણ માયિક પદાર્થમાં તણાઈ જાય છે. તેટલા માટે ભગવાનની મૂર્તિ મૂકીને માયિક પદાર્થનો સંગ કરે તો જરૂર તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટી જાય તે સારુ પરમેશ્વરના ભક્તે પરમેશ્વર વિના બીજા કોઈ ઠેકાણે પ્રીતિ રાખવી નહીં.”

સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધતા હોય તેવા સિદ્ધ મુક્તને પણ જો માયિક પદાર્થમાં વૃત્તિ તણાઈ જાય તો સાધનકાળમાં રહેલા સાધનિક જે મુમુક્ષુતા કેળવવાના માર્ગે આગળ ચાલ્યા હોય તેનું તો ઠેકાણું જ ક્યાંથી રહે? માટે આપણે મુમુક્ષુતા કેળવવાના માર્ગે આગળ ચાલ્યા છીએ ત્યારે મહારાજ સિવાય બીજે ક્યાંય પ્રીતિ ન રહે તેની સાવધાની રાખવી.

ઓરડાનાં પદમાં આગળ શ્રીજીમહારાજ ખરા નિષ્કામ બનવા શું શું કરવું તેની રીત શીખવે છે કે,

“સહુ હરિભક્તને રે, રહેવું હોયે મારે પાસ,
તો તમે મેલજો રે, મિથ્યા પંચવિષયની આશ.”

મારી પાસે એટલે મૂર્તિના સુખમાં રહેવું હોય તો દેહ જે મિથ્યા છે તેના પંચવિષયના ભોગની આશા છોડવી પડશે. મિથ્યા માયિક પંચવિષયની અને મૂર્તિના સુખને પામવાની બેય ઈચ્છા એકસાથે શક્ય જ નથી. એક મ્યાનમાં બે તલવાર ન આવે તેમ બેય સાથે મળે જ નહીં. તેથી જ સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ‘ધીરજાખ્યાન’માં કહ્યું છે કે,

“જેહને થાવું હોય હરિભક્ત જી, તેહને ન થાવું આ દેહમાં આસક્ત જી,
વળી વિષયસુખથી રહેવું વિરક્ત જી, જેહ સુખ સારુ આ જળે છે જક્ત જી.”

(કડવું - ૫)

“ભક્ત થાવું ભગવાનનું, રાખી વિષયસુખની આશ,
બેઉ કામ ન બગાડીએ, થઈએ ખરા હરિના દાસ.”

(કડવું - ૧૦)

માટે જે ઉપાયે કરીને પંચવિષયમાંથી પ્રીતિ તૂટે તે ઉપાય સાવધાન થઈને નિરંતર કરવા તો માયિક સુખની ઈચ્છાઓથી પાછા વળાય અને ભગવાનના સુખને પામવાની તત્પરતા જાગે.

બીજું શ્રીજીમહારાજે સાંખ્ય વિચાર દઢ કરાવવાનો આગ્રહ સેવતાં કહ્યું છે કે,
 “મુજ વિના જાણજો રે, બીજા માયિક સહુ આકાર,
 પ્રીતિ તોડજો રે, જૂઠાં જાણી કુટુંબ પરિવાર.”

નિષ્કામભાવ કેળવવા એકમાત્ર રાજીપાની જ ઈચ્છા અને રાજીપામાં વર્તવાની તત્પરતા હોય તે જ ખરા નિષ્કામ બની શકે.

“રાજી હોય હરિ એ જ કરે, રાજી ન હોય તે ન કરે રે;
 રાજીપા સાટે બીજું કશું નહિ, એક મૂર્તિ તણી આશ દાખે રે.”

કોઈ પણ પ્રકારના ઠરાવ વગર જેમાં શ્રીજીમહારાજ અને મોટાપુરુષ રાજી હોય તે કરવા માટે તત્પર થવું. જે કાંઈ સાધન ભક્તિ કરવાં તે પણ એક રાજીપા સિવાયની કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા વગર કરવાં. સકામભાવે કરેલાં સાધનનું કોઈ જ મૂલ્ય નથી. નિષ્કામભાવે કરેલાં સાધન જ ખજીને પડે છે. સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પણ નિષ્કામભાવે કરેલાં સાધનનું મૂલ્ય દર્શાવતાં ૪૮૮મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “ભક્તિ, તપ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ અને વ્રતાદિક એમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે? ઉત્તર જે, નિષ્કામભાવે કરીને સાધન કરે તો સર્વે શ્રેષ્ઠ છે, નહિ તો સર્વ સમાન છે.”

માટે કોઈ પણ સાધન કરીએ, ભજન-ભક્તિ કરીએ કે સેવા કરીએ તો કોઈ માયિક અવરભાવનું સુખ મેળવવાની ઈચ્છા ન રાખવી. એકમાત્ર રાજીપાની જ ઈચ્છા રાખવી તેવો આગ્રહ દર્શાવતાં ગઢડા છેલ્લાના ૨૫મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે કે, “ભગવાનસંબંધી ભક્તિ, ઉપાસના, સેવા, શ્રદ્ધા, ધર્મનિષ્ઠા એ આદિક જે જે કરવું તેમાં બીજા ફળની ઈચ્છા ન રાખવી પણ એટલી તો ઈચ્છા રાખવી જે એણે કરીને મારી ઉપર ભગવાનની પ્રસન્નતા થાય.”

સાધન-ભક્તિમાં રાજીપા સિવાય માયિક સુખની તો ઈચ્છા ન રાખવી પરંતુ માન-સન્માન, મોટપ મળે એવી ઈચ્છા પણ ન રાખવી. હું આટલી સેવા કરું તો મને હાર પહેરાવે, નામ બોલાય, વખાણ થાય, તેવી ઈચ્છા પણ ન ઊઠવા દેવી. એટલું જ નહિ, સેવા કરી તેના બદલામાં રાજીપાદર્શનની પણ ઈચ્છા ન રાખવી. બધું જ કરીએ, એના બદલામાં કેવળ રાજીપાની જ ઈચ્છા અને રાજીપાના બદલામાં એકમાત્ર મૂર્તિસુખની જ આશા રાખી રાજી કરવા મંડ્યા રહેવું. એ માટે અપેક્ષા રહિત જીવન જીવવું. જેટલી માયિક પદાર્થ કે વ્યવહારિક મોટપ મેળવવાની ઈચ્છા

રહે એટલા સકામ થવાય. માટે કોઈ પ્રકારની અપેક્ષા ન રાખવી.

રાજીપાના બદલામાં આત્મદર્શનની પણ ઈચ્છા ન રાખવી. હું આટલું ધ્યાન કરું છું, આટલું તપ કરું છું તો આત્મા કેવો છે ? તેનું સુખ કેવું છે ? તે જાણવાની પણ જો ઈચ્છા રહે તો એટલો સકામભાવ કહેવાય. કારણ, આત્મદર્શનની ઈચ્છા કરવાથી આત્મભૂમિકાએ અટકી જવાય, આગળ પ્રગતિ ન કરી શકાય.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ આત્મદર્શને ખાટી છાશ જેવા વર્ણવતાં કહ્યું છે કે, “આત્મદર્શી છે તે ખાટી છાશના ભોગી છે ને જે મૂર્તિ છે તે ઘી છે. આપણે તો મૂર્તિ વડે જ રહેવું; ખાટી છાશમાં શું માલ છે ?”

છાશ અને ઘીમાં કેટલો મોટો તફાવત છે ! છાશ બાવીસ રૂપિયાની લિટર આવે જ્યારે ઘી પાંચસો રૂપિયાનું કિલો આવે. બેયનું સુખ પણ જુદું આવે, શક્તિ પણ જુદી આવે. તેમ આત્મદર્શનનું સ્થિતિના માર્ગમાં કોઈ મૂલ્ય નથી. મૂર્તિરૂપી ઘીમાં જોડાયેલા રહેવું.

આ ઉપાયોમાં જાણપણારૂપી પુરુષપ્રયત્નની સાથે મોટાપુરુષનો જોગ-સમાગમ પણ કરીએ તો સંપૂર્ણ નિષ્કામ થવાય.

આવો, મુમુક્ષુ બનવા યાછા વળીએ...

મહારાજ કહે છે કે, સકામ ભક્ત એ ભક્ત જ નથી કારણ તે સત્સંગ મનોચ્છિત અપેક્ષાઓ પૂરી કરવાના હેતુથી જ કરે છે ને જો અપેક્ષા ન સંતોષાય તો તે સત્સંગ છોડી દે. આવા સકામ ભક્તનું નામ મહારાજના લિસ્ટમાં રહેતું નથી.

અહીં મહારાજે સકામ ભક્તની વાત કરી એવું જ મારું જીવન છે. હું તો જે કાંઈ સત્સંગ કરું છું તે દેહ, દેહનાં સુખ, સંપત્તિ, દ્રવ્ય મેળવવા માટે જ કરું છું. એની જ એકમાત્ર અપેક્ષા રહે છે. ક્યાંક અપેક્ષા ન સંતોષાય તો મને સંકલ્પ-વિકલ્પ થવા માંડે છે. સત્સંગ પણ ઢીલો પડી જાય છે. ક્યાં સુધી આવો મૂળ વગરનો સત્સંગ કરીશ ? મારો આવો સત્સંગ ક્યાં સુધી ટકશે ? ખરેખર હું તો સત્સંગ કરવાનો મૂળ હેતુ જ ભૂલી ગયો છું તેથી સત્સંગ કરવા છતાં આગળ વધવાને બદલે યાછો પડી જઈ છું.

ગઢડા પ્રથમના ૭૦મા વયનામૃતમાં મહારાજે આત્માના કલ્યાણ માટે સત્સંગ કરવાનો કલ્પો છે પરંતુ હું તો દેહના કલ્યાણ માટે કહેતાં તેના સુખ માટે મનની ઈચ્છાઓ પૂરી કરવા જ સત્સંગ કરું છું.

હવે મારે મારા મનની ઈચ્છાઓ-અપેક્ષાઓ પૂરી કરવા સત્સંગ નથી કરવો,

પરંતુ મહારાજ અને મોટપુરુષની ઈચ્છા, અરમાનો પૂરા કરવા જ સત્સંગ કરવો છે. સકામભાવ ટાળી મારો સત્સંગ મજબૂત કરવો છે.

વળી મહારાજ કહે છે કે, નિષ્કામ ભક્ત જ ખરા ભક્ત છે. તેની ઉપર વગરમાગ્યે રાજીપો થાય છે અને એ જ આ લોકની વાસનાનો ત્યાગ કરી મૂર્તિના સુખને પામે છે.

કડવા ભક્ત જેવા જે સંપૂર્ણ નિષ્કામ થાય એની ઉપર જ મહારાજનો રાજીપો થાય અને એ જ મૂર્તિના સુખને પામી શકે છે અને ખરા ભક્ત બને છે. તેના માટે આ લોકની વાસનાનો, દેહના સુખનો ત્યાગ કરવો ફરજિયાત છે. જ્યારે હું તો આ લોકની વાસનાનો ત્યાગ કરવાને બદલે દિવસે દિવસે વધારતો જાઉં છું. તે શું કરું તો વધુ મળે તેવા જ પ્રયત્ન કરું છું. દેહના લાલનપાલન અને સુખ માટેના જ વિચારમાં તથા પ્રયત્નમાં ડૂબેલો રહું છું. તેના માટે જ મહારાજ અને મોટાપુરુષ આગળ માગણી કરું છું. ખરેખર તો તેઓ મૂર્તિનું સુખ આપવા જ આવ્યા છે અને મારે પણ એ જ પામવાનું છે. સત્સંગમાં આવીને મેં જાણ્યું પણ છે કે સકામ ન થવું; નિષ્કામ થવું. એકમાત્ર મૂર્તિના સુખની જ માગણી કરવી. તેમ છતાં એ જાણેલું જ્ઞાન મારા જીવનમાં ક્યાંય ઉપયોગમાં આવતું નથી. પણ હવે તો મારે ખરા નિષ્કામ બનવું જ છે.

માટે હવે મારા જીવનમાં પરિવર્તન લાવવું જ છે. તે માટે દૃઢ સંકલ્પ કરું છું કે,

૧. દેહ, દેહના સુખ કે દેહના સંબંધી માટે થઈ સકામ થવું નથી.
૨. મોટાપુરુષ આગળ લૌકિક સુખની માગણી નહિ કરું.
૩. મહારાજ-મોટાપુરુષ જ્યારે જે પરિસ્થિતિમાં રાખે ત્યાં સહર્ષ રહેવું છે.
૪. એક મૂર્તિના સુખની જ ઈચ્છા રાખીશ.
૫. મહારાજ રાખે એમ રહીશ અને દેખાડે તે જોઈશ.

હે મહારાજ, હે બાપા, હે બાપજી, હે સ્વામીશ્રી ! દયાળુ, આપ મૂર્તિના સુખનું જ દાન આપવા પધાર્યા છો. એ સુખનો મને અધિકારી કરજો. તેમ છતાં અવરભાવના યોગે કરી જો હું મૂર્તિ સિવાય બીજા આ લોકના સુખની માગણી કરું તો તેને કદી પૂરી ન કરશો. દિન-પ્રતિદિન મને મૂર્તિના સુખનો આગ્રહ વધે તેવી દયા કરો, દયા કરો, દયા કરો...

૬

લક્ષ્યાંક-૪ : આપણે આપણું કરી લઈએ...

સવારે આંખ ખૂલે ત્યારથી રાત્રે સૂઈ જઈએ ત્યાં સુધી આપણી આંખ કંઈક નવું-જૂનું કે સારું-નરસું જોવા ઉત્સુક હોય છે. પરંતુ સ્થિર થઈને વિચાર કરીએ કે દિવસ દરમ્યાનનો આપણો બહુધા સમય શું શું જોવા-જાણવામાં ને સાંભળવામાં વીતતો હોય છે? તો, મોટાભાગનો સમય અન્યનું જોવા-જાણવામાં, ખોટી પ્રશંસા કરવામાં ને નિંદા કરવામાં વીતે છે પણ પોતે પોતાનું જોતા નથી. તેથી મોટા સંતો કહેતા કે, “બીજાનું જોયા વગર ભાઈ ! તું તારું કર... તું તારું કર... ને આમાંથી પાછો વળ... મૂર્તિના સુખ તરફ આગળ વધ...”

માનવસ્વભાવની લાક્ષણિકતા છે કે તેને બીજાનું જોવું ગમે છે; સૌનું જોવું ગમે, સ્વનું નહીં. તેમાં મજા આવે છે પરંતુ પોતાનું જોવાનો વિચાર આવતો નથી.

એક વખત ઊંટ શિયાળ આગળ બધાં પ્રાણીઓનાં વાંકાં અંગની ટીકા કરતો હતો કે, “પોપટની ચાંચ વાંકી, કૂતરાની પૂંછડી વાંકી, ભેંસનાં શિંગડાં વાંકાં...” ત્યારે શિયાળે કહ્યું, “ઊંટભાઈ, બીજાનું જોયા વગર તમારું પોતાનું કરો.”

“દાખે દલપતરામ અન્યનું તો, એક વાંકું આપનાં અઢાર છે.”

ઊંટને અન્ય પ્રાણીનાં એક એક અંગ વાંકાં હતાં તે દેખાયાં પરંતુ પોતાનાં અઢાર અંગ વાંકાં હોવા છતાં દેખાયાં નહીં. તેમ આપણને બીજાના અનેક અવગુણ, દોષ દેખાય છે પણ પોતાના અનેક દોષ હોવા છતાં દેખાતા નથી. આવું અન્યનું જ જોયા કરવાની વૃત્તિ આપણો ધ્યેય ચુકાવી દે છે. ખરેખર સત્સંગ નિજદર્શન કરી પ્રભુના માર્ગે પ્રગતિ કરવા માટે છે. પરંતુ સત્સંગમાં નિજદર્શન કરવાને બદલે પરદર્શન વધારે થતું હોય છે જે કલ્યાણના માર્ગમાં પરમ વિઘ્નરૂપ બને છે.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી તેથી જ કહેતા કે, “**પારકા આકાર, પારકી ક્રિયા, પારકા દોષ, પારકા સ્વભાવ કદી ન જોવા.**” અર્થાત્ પારકા આકાર, ક્રિયા, દોષ કે સ્વભાવ ન જોવા. તો શું આંખ બંધ કરી દેવી? બધું જોવાનું બંધ કરી દેવું? ના, એવું નહીં. આંખ છે તો જોવું તો ખરું પણ ખટકા અને જાણપણા સાથે જોવું.

જોવાઈ જવું અને રસપૂર્વક જોવું એ બે વસ્તુ જુદી છે. બેનો ભેદ સમજીએ તો :

આંખ છે એટલે નજર સામે જે કાંઈ આવે તે દેખાય તો ખરું પણ દિવસ દરમ્યાન આપણે જે કાંઈ જોઈએ છીએ તે બધું જ અંદર પેસી જતું નથી. પરંતુ જેટલું ઈરાદાપૂર્વક જોવાય છે તેના ઈન્દ્રિય-અંતઃકરણમાં પાસ લાગે છે. કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુની સામે કેમેરો મૂકવાથી તે વસ્તુ કે વ્યક્તિ કેમેરાની અંદર આવતાં નથી. પરંતુ કેમેરો સામે ધર્યા પછી ક્લિક કરી જેટલું રેકોર્ડ કરવામાં આવે એટલું જ કેમેરામાં સંગ્રહાય છે, બીજું અંદર સંગ્રહાતું નથી. તેવી જ રીતે આપણે જેટલું આંખરૂપી કેમેરાથી ઈરાદાપૂર્વક જોયું હોય એટલું જ અંતઃકરણમાં સંગ્રહાય છે, તેના પાસ લાગે છે અને નડે છે.

સત્સંગ સમૂહજીવનનો છે. તેમાં બધાનાં આકાર, ક્રિયા, દોષ, સ્વભાવ બધું જુદું રહેવાનું. તે કદાચ આંખે કરીને જોવાઈ જાય તેનો દોષ નથી. પરંતુ ઈરાદાપૂર્વક તે જોવાય અને તેના અભાવ-અવગુણમાં ઊતરી જવાય તો તે નડે, ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ થઈ જાય, કલ્યાણના માર્ગમાં રુકાવટ આવી જાય. માટે અહીં સ્વામી ઈરાદાપૂર્વક, રસપૂર્વક જોવાની ના પાડે છે.

પારકો આકાર એટલે શું ?

અવરભાવમાં દેખાતી કોઈની પણ આકૃતિ, ચાહે પછી તે સ્ત્રીની હોય કે પુરુષની હોય, રૂપવાન હોય કે કુરૂપવાન હોય, બાળ, યુવાન કે વૃદ્ધ હોય પરંતુ તેને પારકો આકાર જ કહેવાય. જો આપણે સૌનો અવરભાવનો આકાર જોઈશું તો કોઈના

પ્રત્યે રાગ તો કોઈના પ્રત્યે દ્વેષભાવ ઉદ્ભવશે જ. જે રાગ અને દ્વેષ બેય કલ્યાણના માર્ગમાં વિઘ્ન કરે.

પ.પૂ. સ્વામીશ્રી કાયમ રુચિ દર્શાવે છે કે, “અવરભાવનાં કોઈના રૂપ કે આકૃતિને ધારી ધારીને ન જોશો. વિજાતિ પાત્રોની સામે આંખમાં આંખ મિલાવીને વાત ન કરવી. એટલું જ નહિ, સજાતિ પાત્રો સામે પણ એક મિનિટથી વધુ ધારી ધારીને ન જુઓ. જોવા ખાતર ઉપલક દૃષ્ટિએ જ સૌની સામું જોવું.”

ભગવાનના ભક્ત કોઈ બહેરા, લંગડા, આંધળા હોય કે કોઈ ખોડ-ખાંપણવાળા હોય તોપણ તેમની મશ્કરી ન કરવી કારણ, શ્રીજીમહારાજે લોયાના ૧૮મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “દેહે કરીને તો ભગવાનના ભક્તમાં કોઈક આંધળો હોય, લૂલો હોય, કોડિયો હોય, બહેરો હોય, વૃદ્ધ હોય, કુરૂપ હોય, ને તે જ્યારે દેહ મૂકે છે ત્યારે શું ભગવાનના ધામમાં એવા આંધળા, લૂલા જ રહે છે ? નથી રહેતા. એ તો સર્વે મનુષ્યપણાના ભાવ છે; તેને મૂકીને દિવ્યરૂપ થાય છે.”

અહીં શ્રીજીમહારાજે દેખાતા અવરભાવના દેહને ન જોવાનું કહ્યું છે. કારણ આ દેખાતો દેહ તો નાશવંત અને ખોટો છે. ભક્તના આત્માને મહારાજે પોતાની મૂર્તિમાં રાખી લીધા પછી તે દિવ્યરૂપ કહેતાં પુરુષોત્તમ જેવો પુરુષોત્તમરૂપ થાય છે. માટે કારણ સત્સંગમાં શ્રીજીમહારાજના વ્યતિરેક સંબંધવાળા અનાદિમુક્તોને વિષે અવરભાવના આકાર કે સ્ત્રી-પુરુષના આકાર જોવા તે પારકો આકાર જોયો કહેવાય, જેમાં મનુષ્યભાવ આવવાની અને અભાવ-અવગુણમાં ચાલ્યા જવાની શક્યતાઓ રહેલી છે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા છેલ્લાના ૩૮મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “માયાના કાર્યમાંથી ઉત્પન્ન થયા જે આકારમાત્ર તે સર્વે મિથ્યા છે કેમ જે એ સર્વે આકાર કાળે કરીને નાશ પામે છે.” તથા ગઢડા મધ્યના ૬૩મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ભગવાનના ભક્ત છે તે તો કેવળ બ્રહ્મની જ મૂર્તિઓ (અનાદિમુક્તો) છે; એને વિષે તો મનુષ્યભાવ લાવવો જ નહીં.” આમ, શ્રીજીમહારાજે સૌના વિષેથી અવરભાવની આકૃતિ ટળાવી પરભાવમાં અનાદિમુક્તો જ છે તે વારંવાર દઢ કરાવ્યું છે.

પંચભૂતના માયિક દેહને જ સાચું સ્વરૂપ માની તેનું મનન કરવાથી તે આપણા જીવમાં પેસી જાય. પછી તેના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ થાય.

લાખણકાના નાજા જોગિયા શ્રીજીમહારાજના અડગ નિષ્ઠાવાન ભક્ત હતા.

તેઓ અખંડ મહારાજની મૂર્તિ દેખતા હતા. એક વખત તેમણે સાંભળ્યું કે, “ભડલીના ભાણખાયર જેવો ઊંચો-જાડો કદાવર માણસ આખા પંથકમાં ક્યાંય જોવા ન મળે.” આ સાંભળી નાજા જોગિયાને ભાણખાયરને જોવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગી કે ભાણખાયરને જોવો છે. તે કેવો હશે ? નાજા જોગિયા પોતે અખંડ મૂર્તિ દેખતા હતા છતાં તેમને પોતાનું સ્વરૂપ જે મૂર્તિ તેને જોવાને બદલે ભાણખાયરનું રૂપ જોવાનો અભરખો થયો.

એક દિવસ કોઈ કામે તેઓ ભડલી ગયા હતા. એ વખતે તેઓને ગામના પાદરમાં કોઈએ બતાવ્યા કે, “જો આ જાય એ ભાણખાપુ.” નાજા જોગિયાએ થોડી વાર એકીટશે ભાણખાયરને જોયા કર્યા. ભાણખાયરની આકૃતિ તેમની માંડી પેસી ગઈ. પછી તો નાજા જોગિયાને ધ્યાનમાં, હાલતાં-ચાલતાં સર્વે ક્રિયામાં મહારાજની મૂર્તિ દેખાતી હતી તેના બદલે ભાણખાયર દેખાવા લાગ્યા. મહારાજની મૂર્તિ દેખાતી બંધ થઈ ગઈ. નાજા જોગિયા પોતાનું સ્વરૂપ જોવાને બદલે ભાણખાયરને જોવા ગયા તો તેમના આંતરજીવનની પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ, વૃત્તિઓ બહેકી ગઈ અને મહારાજની મૂર્તિનું જે સુખ આવતું હતું તે પણ જતું રહ્યું.

જે સર્વે ક્રિયામાં અખંડ મૂર્તિ દેખતા હોય તેમણે પણ જો બીજાના દેહનું સ્વરૂપ જોયું તો સ્થિતિમાંથી પરિસ્થિતિ પલટાતાં વાર ન લાગી તો આપણું તો શું ઠેકાણું રહે ? માટે આપણે કદી કોઈના રૂપ-કુરૂપ તરફ પણ જોવાનું લક્ષ્ય ન રાખવું.

શ્રીજીમહારાજે પણ ગઢડા મધ્યના ઉપમા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “સત્સંગી ગૃહસ્થ હોય તે પણ જો પોતપોતાના નિયમ કહ્યા છે તેમાં રહે ને યુવાન અવસ્થાવાળી જે પોતાની મા, બોન ને દીકરી તે ભેળે પણ એકાંતમાં ન બેસે ને તેની સામું દૃષ્ટિ માંડીને ન જુએ તો એને ધર્મમાં રહેવાય.” અહીં શ્રીજીમહારાજ પોતાની મા, બોન, દીકરીને પણ જોવાનો કે તેમની સાથે એકાંતમાં રહેવાનો નિષેધ કરે છે તો વિજાતિ પાત્રો કે અપરિચિત પાત્રોનાં રૂપ-કુરૂપ સામું જોવાથી, તેના વિષે જાણવાથી તો આપણું બ્રહ્મચર્ય પણ લોપાઈ જાય માટે એ માર્ગે ન જવું. ક્યાંક ભૂલ થાય તોપણ કુદૃષ્ટિ તરફથી પાછા વળીએ અને સંયમ કેળવવા તરફ આગળ વધીએ.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના પુત્રમા વચનામૃતમાં સત્સંગમાં વધવા-ઘટવાનું કારણ દર્શાવ્યું છે કે, “મોટા જે સાધુ તેનો અવગુણ લે છે તે ઘટતો જાય છે. ને તે સાધુનો જે જે ગુણ લે છે તેનું અંગ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે... અવગુણ તો ત્યારે લેવો જ્યારે પરમેશ્વરની બાંધેલ જે પંચવર્તમાનની મર્યાદા તેમાંથી કોઈક વર્તમાનનો તે

સાધુ ભંગ કરે ત્યારે તેનો અવગુણ લેવો.”

મોટાપુરુષની ક્રિયા જોઈ અવગુણ લેવાથી તો મોક્ષનો માર્ગ બંધ થઈ જાય; પરંતુ મહારાજના વ્યતિરેક સંબંધવાળા મુક્તોની ક્રિયામાં પણ જો અભાવ-અવગુણ પરકાય અને પોતાની ભૂલ-કસર જોવાને બદલે બીજાનું જ જોવાય તો તેનાં આકરાં ફળ ભોગવવાં પડે. આ ઉપરાંત સંસાર-વ્યવહારમાં આપણી વૃત્તિઓને બહેકાવે તેવું, બહારવૃત્તિ કરાવે તેવું જગતના જીવનું કે સત્સંગી ન હોય તેમનું વર્તન જોવાથી તે આપણો ધ્યેય બદલાવી નાખે. ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણને યોજાળા કરી અસંયમી બનાવી દે માટે બીજાનું વર્તન, ક્રિયા, રીતરસમ, જોવાથી પાછા વળી પોતાનું જોવા તરફ આગળ વધવાનો સત્સંગમાં આવ્યા પછી નિરંતર પ્રયાસ કરવો.

પરદોષદર્શન એ સાધકની મુમુક્ષુતા તરફની સાધનાને ધડમૂળથી નાશ કરી નાખે છે. જેટલા બીજાના દોષ વધુ દેખાય તેટલું તેનું મનન-ચિંતવન થાય જ. પરદોષદર્શન અને પરદોષ ચિંતવન એ આત્માને ઊધઈની જેમ અંદરથી કોરી ખાય છે. ઊધઈ જેમ પ્રથમ લાકડાને ખોતરે પછી ધીરે ધીરે અંદરથી ખોખલું અને નકામું કરી નાખે છે તેવી રીતે પરદોષ દર્શન-ચિંતવનરૂપી ઊધઈ સત્સંગમાંથી ધીરે ધીરે શુષ્ક અને ખોખલા કરે છે. અંતે જાતા વિમુખ કરી નાખે છે.

તેથી જ શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૭૮મા (૨૦મા પ્રશ્નમાં) વચનામૃતમાં પરદોષદર્શનની ભયંકરતા દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “પ્રથમ તો એને સંતને વિષે અલૌકિક મતિ હોય ને પછી તો તે સંતનો અલ્પ દોષ જોઈને પોતાની કુબુદ્ધિએ કરીને ઝાઝો દોષ પરઠે છે; પછી એની અસદ્વાસના થઈ જાય છે... જો અસદ્વાસના ન ટાળે તો અંતે જાતા વિમુખ થઈ જાય છે.”

એક વાર દારૂનું વ્યસન પડી જાય પછી તેને છોડવું અઘરું થઈ પડે છે. એવી રીતે જો એક વાર બીજાનું જ જોવાની, અભાવ-અવગુણ લેવાની ટેવ પડી જાય તો પછી તેને છોડી શકાતી નથી. તેનું વ્યસન પડી જાય. આપણી દષ્ટિ જ દોષ જોનારી બની જાય. પછી કદાચ કોઈનામાં દોષ ન હોય તોપણ આપણને તેનામાં દોષ જ દેખાય કારણ આપણી દષ્ટિ ઉપર પરદોષદર્શનરૂપી ચશ્માં ફિટ થઈ ગયાં છે.

વ્યતિરેકના સંબંધવાળાના સંપૂર્ણ કર્તા મહારાજ છે માટે તેમનામાં જે દોષ પરઠ્યો તે મહારાજમાં દોષ પરઠ્યા બરાબર છે. આ ટેવ પડે તો તેની શરૂઆત નાનાથી અર્થાત્ સંબંધવાળા સંતો-ભક્તોથી થાય. પછી જે નિર્દોષ સ્વરૂપ છે એવા મોટાપુરુષને વિષે પણ દોષ દેખાય ને અપરાધની દુનિયામાં આગળ વધતા જવાય.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૩૧મા વચનામૃતમાં આ વાતની ગંભીરતા સમજાવતાં કહ્યું છે કે, “ભક્તિવાળો હોય ને ભગવાનના વચનમાં દૃઢપણે રહ્યો હોય ને તેને વિષે કાંઈક અલ્પ સરખો દોષ દેખાય તે સામું જોઈને તેનો અવગુણ લેવો તે મોટી ખોટ્ય છે. અને એવી રીતે દોષ જુએ ત્યારે તો પરમેશ્વરે જીવના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધર્યો હોય તેમાં પણ દોષના જોનારાને ખોટ્ય દેખાય ખરી અને અતિ મોટા ભગવાનના ભક્ત હોય તેમાં પણ ખોટ્ય દેખાય ખરી.”

બીજાના જે કાંઈ દોષ જોયા હોય તેની આપણા માનસપટ પર છાપ પડી જાય છે. પછી આપણે જે દોષ જોયો હોય તે આપણને તેવું કરવા માટે પ્રેરે છે, માનસને નકારાત્મક કરી નાખે છે. રાજી કરવાનાં, ભજન-ભક્તિનાં સાધનો કરવામાં તથા સત્સંગમાં આગળ વધવાનો કોઈ ઉમંગ જ ન રહે. ઉપરથી આપણે બીજાના જે દોષ પરઠીએ છીએ તેના માનસમાં પણ આપણા પ્રત્યે એવા દોષેયુક્ત વિચારો ઉદ્ભવે છે. આપણામાં પણ સામેની વ્યક્તિ એવા જ દોષ પરઠે છે. તેના પરિણામે પરસ્પર ઈર્ષ્યા, આંટી, વેરઝેર ન હોય તોપણ પ્રગટે છે. આપણને દુઃખી દુઃખી કરી નાખે છે.

ક્યારેક આપણે દુઃખી થઈ ગયા હોઈએ કે ઉદ્ભવેગ-અશાંતિ જેવું વર્તતું હોય ત્યારે શાંત ચિત્તે વિચાર કરીએ કે આ થવાનું કારણ શું? તો બહુધા ક્યાંક કોઈના દોષ જોવાયા હોય, મનન થયું હોય કે તેની ચર્ચા કરી હોય તે જ હોય છે. પરદોષદર્શન કરવાથી અવરભાવમાંય સુખિયા ન થવાય કે પરભાવમાં પણ સુખ ન આવે. માટે પરદોષદર્શન તરફથી પાછા વળી સ્વદોષદર્શન કરીએ.

પરદોષદર્શનથી પર થવા ગુણગ્રાહક દૃષ્ટિ કેળવવી પડે. એક વખત ગઢપુરમાં એક સંતનું મંડળ વિચરણ અર્થે પધારતું હતું. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીને પોતે બધું જાણતા હોવા છતાં પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, “સ્વામી, આ સંતોનું મંડળ કેવું?” ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું કે, “સ્ત્રી-ધનના સાચા ત્યાગી સંતો છે એમાં લેશમાત્ર પણ ફેર નથી એવા મોટા છે.” શ્રીજીમહારાજ સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીની ગુણગ્રાહક દૃષ્ટિ જોઈ રાજી થઈ ગયા. સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામી આ પ્રસંગ દ્વારા આપણને શીખવે છે કે, ‘કદી કોઈના દોષ જોવા નહીં. તેમાં જે ગુણ હોય તે જ લેવો. દોષ જોવાની ઈચ્છા થાય તો ધરી ધરીને પોતાના જોવા.’ એ જ રીતે, જ્ઞાને કરી દેહથી નોખા અનાદિમુક્ત રૂપે - મૂર્તિ રૂપે વર્તીએ તો સ્વદેહનો આકાર પણ પારકો છે; તેને પણ જોયા કરવાથી પોતાનો અવરભાવ દૃઢ થાય છે.

પારકી ક્રિયા એટલે શું ?

કોઈ શું કરે છે ? કેવું કરે છે ? કેવી રીતે કરે છે ? કેટલું કરે છે ? ક્યારે કરે છે ? કોની જોડે કરે છે ? તે અંગે જોવું, નિરીક્ષણ કરવું, પૂછપરછ કર્યા કરવી અને તેની ચર્ચા કરવી તે પારકી ક્રિયા જોઈ કહેવાય. ચાહે તે મહારાજ અને મોટાપુરુષને રાજી કરવાનાં ભજન-ભક્તિનાં સાધન હોય, મંદિરની સેવા હોય કે ઘરના કે ધંધા-વ્યવસાયનાં વ્યવહારિક કાર્યો હોય કે પછી આપણી જવાબદારી બહારનું અન્યનું જે કાંઈ પણ હોય તેમાં આપણે જે અન્યની ક્રિયાઓ જોઈએ તે પારકી ક્રિયા જોઈ કહેવાય.

અન્યની કોઈ પણ ક્રિયા આપણાં રસ, રુચિ અનુસાર હોય તો આપણને તેમનો ગુણ આવે છે. જ્યારે આપણાં રસ, રુચિ બહારની ક્રિયા હોય તો તેમનો અવગુણ આવે છે.

એક વખત ગઢપુરની ઘેલા નદીમાં હરિભક્તો સ્નાન કરવા ગયા હતા. સુરાખાયર અને સોમલાખાયર પણ તેમાં ભેળા હતા. સુરાખાયર સ્નાન કરી આવી ગયા. મહારાજ સભા ભરીને બિરાજમાન હતા ત્યાં આવીને સુરાખાયરે કહ્યું, “મહારાજ, હું તો આવી ગયો પરંતુ સોમલાખાયર હજુ ભેંસની જેમ પાણીમાં પડ્યો છે. ભગવાનના ભક્તને આ સારું લાગતું હશે ?” સુરાખાયરની સોમલાખાયર પ્રત્યેની અવગુણની વાત સાંભળી શ્રીજીમહારાજ ખૂબ નારાજ થયા. સુરાખાયરને પોતાનામાં રહેલા સત્વગુણને કારણે સોમલાખાયરની ક્રિયા જોઈ તેમનો અવગુણ આવ્યો.

પોતાના ગુણ જો આવા દોષે સહિત હોય તો અવગુણ લેવરાવે તે વાત કરતાં સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૧૯૧મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “ગુણમાં દોષ રહ્યા છે તે શું ? જે પોતે ત્યાગ રાખે ને બીજાનો દોષ આવે ને પોતે ન સૂવે ને જે સૂવે તેનો અવગુણ લે ઈત્યાદિક બહુ વાત છે, તે અવશ્ય સમજવાની છે.” અર્થાત્ આપણે ગમે તેટલું અધિક વર્તતા હોઈએ પરંતુ બીજા કોઈની ક્રિયા જોઈ દોષ ન લેવો. ત્યાગ રાખવો ને સૂવું એ બે તો માત્ર ઉદાહરણ આપ્યાં છે. આવું તો તપ, જપ, વ્રત, એકટાણાં, ઉપવાસ કે બીજી બધી ક્રિયામાં સમજવું એટલે કે કોઈ વર્તે કે ન વર્તે આપણે કોઈની ક્રિયામાં ઊંડા ન ઊતરવું. કારણ જો કોઈની ક્રિયા કે વર્તન ઉપલક દૃષ્ટિએ આપણને ન ગમે અને જો મોટાપુરુષ તેમને અન્ય કોઈ હેતુસર બોલાવે-ચલાવે તો મોટાપુરુષનો પણ અવગુણ આવે કે આવાને શું બોલાવતા હશે

કે આવાને શું જોડે રાખતા હશે? પારકી ક્રિયા આપણને અભાવ-અવગુણના ખાડામાં નાખી દે છે માટે પારકી નહિ, પોતાની ક્રિયા જોઈએ.

પારકા દોષ એટલે શું ?

સાધનકાળમાં કોઈ સાધનિક સંપૂર્ણ દોષરહિત નિર્દોષ હોઈ જ ન શકે. વત્તા-ઓછા પ્રમાણમાં દોષ હોય જ. અન્યમાં રહેલી કુટેવ, દુર્ગુણો, આજ્ઞા બહારનું થયેલું વર્તન કે ખામીને જોયા કરવી તે પારકા દોષ જોયા કહેવાય.

માનવવૃત્તિ કાગવૃત્તિ જેવી હોય છે. જેમ કે ભેંસ આદિક પ્રાણીઓને જો ચાંદું પડ્યું હોય તો કાગડો એ ચાંદા ઉપર જ બેસીને ખોતરે છે. તેમ અન્યની કસરને જોઈ તેનું જ મનન કરવું, બધા આગળ તેનું વર્ણન કરવું, ગાવું તે પારકા દોષ જોયા કહેવાય.

આ પારકા દોષ જેટલા દેખાય તેટલું આપણું લુખ્યાપણું છે. અન્યમાં જે કાંઈ દોષ દેખાય છે તે આપણામાં રહેલા દોષનું જ પ્રતિબિંબ હોય છે.

આપણે રસ્તામાં ચાલતા જતા હોઈએ અને પોદળો આવે તો કદી બે મિનિટ ઊભા રહી તે પોદળાને નિહાળીને જોઈએ છીએ? ના, તેને કૂદીને આગળ જતા રહીએ છીએ તેમ પારકા દોષ એ પોદળા જેવા છે; તેને નિહાળીને ન જોવા. આંખ આડા કાન કરી દેવા. નહિ તો એ જોયેલા દોષનું આપણી અંદર મનન થાય અને આપણામાં એ દોષ ન હોય તોપણ આવે. માટે પારકા દોષ જોવાથી પાછા વળવું અને આપણા પોતાના દોષ જોવા.

પારકા સ્વભાવ એટલે શું ?

દેહના અવરભાવના દેખાતા ભાવ એટલે સ્વભાવ. બીજામાં નર્યા અવરભાવના દેહના ભાવ પરઠવા. જેમ કે, ફલાણો કામી છે, કોપી છે, લોભી છે, ઈર્ષ્યાળુ છે, બોલકો છે, શંકાશીલ છે તે પારકા સ્વભાવ જોયા કહેવાય.

જો એક વખત આવા બધાના સ્વભાવ જોવાની ટેવ પડી જાય તો પછી કોઈ વ્યક્તિનો સ્વભાવ આપણને ન ગમે અને તે નજર સામે આવે ત્યારે તેના સ્વભાવને કારણે તેમને વિષે અણગમો, દ્વેષબુદ્ધિ થાય અને છેવટે આસુરીબુદ્ધિ થઈ જાય. માટે શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૩૧મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “...એવાં જે હરિભક્ત તેનો કાંઈક દેહસ્વભાવ જોઈને તેનો અવગુણ લેવો નહિ, અને જેને અવગુણ લીધાનો સ્વભાવ હોય તેની તો આસુરીબુદ્ધિ થઈ જાય છે.”

આપણને આપણો ક્રોધી સ્વભાવ કે લોભી સ્વભાવ દેખાતો નથી પણ કોઈ લગારેક ક્રોધ કરે તો તરત જ દેખાય છે. તરત જ તેને રોકીએ-ટોકીએ. જે બીજાના જ સ્વભાવને જુએ તેને મૂર્ખનું ઉપનામ આપતા શ્રીજીમહારાજે લોયાના ટમા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જે મૂર્ખ હોય તે તો પોતાના સ્વભાવને ટાળે નહિ ને બીજા સંતમાં કાંઈક તે સ્વભાવ દેખે તો તેનો અવગુણ લે છે તેને મૂર્ખ કહીએ.”

‘ભેંસનાં શિંગડાં ભેંસને ભારે’ એમ કોઈના એવા અયોગ્ય સ્વભાવ હોય તો સત્સંગમાં અને સંસારમાં તેને નડે. પણ આપણે એ સ્વભાવમાં ઊંડા ન ઊતરવું. નહિ તો એ અયોગ્ય સ્વભાવ આપણામાં આવી જાય માટે પારકા સ્વભાવમાં ઊંડા ન ઊતરવું તે કરતાં પોતાના સ્વભાવ જોવા.

પારકા આકાર, પારકી ક્રિયા, પારકા દોષ અને પારકા સ્વભાવ આ ચારેય જોવાનો સરવાળો એટલે પરદર્શન. આપણું બહુધા જીવન બીજાનું જોવામાં વીતી જાય છે. આપણને આપણા મોં પર પડેલો ડાઘ દેખાતો નથી પરંતુ બીજાના મોં પર પડેલો ડાઘ તરત જ દેખાય છે. કારણ આપણી મોટેભાગે પ્રેક્ટિસ જ પરદર્શન કરવાની છે તેથી સામે ગમે તેટલું સારું હોય પણ સહેજ ખરાબ હોય તે પહેલા દેખાય.

પ્રોફેસર મૂરેએ સફેદ બોર્ડ પર કાળું ટપકું કરી બધાને પૂછ્યું કે, ‘બોર્ડમાં શું છે?’ તો બધાએ એકસાથે કાળું ટપકું જ બતાવ્યું. બધાની નજર કાળા ટપકા તરફ ગઈ પરંતુ બોર્ડની સફેદાઈ (Whiteness) કોઈને ન દેખાઈ તેમ આપણને બીજાનું સારું જોવાને બદલે નકારાત્મક બાબતો જલદી દેખાય છે. જેના પરિણામે સંસાર-વ્યવહારમાં અને આધ્યાત્મિક માર્ગમાં અનેક વિઘ્નો સહન કરવાં પડે છે.

● પરદોષદર્શનની ભયંકરતા

રંગબેરંગી ફૂલોના સમૂહથી ફૂલવાડી શોભે.

ભાતભાતનાં શાકભાજીથી શાકમાર્કેટ ધમધમતું રહે.

જાતજાતનાં રમકડાંથી મેળો શોભે.

તેમ,

જુદા જુદા વ્યક્તિના સમૂહથી સંસાર બને.

બધાં ફળના રસ જુદા હોય છે. જેમ કે, “શેરડીનો રસ ગળ્યો, લીંબુનો રસ ખાટો, કારેલાનો રસ કડવો, આદુંનો રસ તીખો, આંબળાનો રસ તૂરો અને મીઠાનું

પાણી ખારું હોય છે. તેવી રીતે સંસારમાં દરેક વ્યક્તિનો આકાર, સ્વભાવ, ગુણ, ક્રિયા બધું જુદું જુદું જ હોય અને રહેવાનું.

આ સંસારમાંથી ગુણબુદ્ધિવાળા મનુષ્યો સત્સંગમાં આવે છે પરંતુ સત્સંગમાં આવતાની સાથે એક જ દિવસમાં તેમના જીવનનું પરિવર્તન થઈ જતું નથી. દઢ થઈ ગયેલા સ્વભાવ, પડી ગયેલા ઢાળ બદલાતાં વાર લાગે છે. તેથી કેટલાકની રીતરસમ, ક્રિયા, ગુણ, સ્વભાવ આપણી સાથે મળતાં આવે પણ ખરાં અને ન પણ આવે. આવા સંજોગોમાં પોતાનું જોયા વિના નકારાત્મક પરદર્શન કરવાથી આપણી રાજપારૂપી બધી કમાણી સાફ થઈ જાય છે. સુખ, શાંતિ અને આનંદ હણાઈ જાય છે. પરદર્શનથી રાગ-દ્વેષ, અશાંતિ, ઉદ્વેગ, મૂઝવણ વધ્યા કરે છે. પોતાનામાં એવું વર્તન હોય કે ન હોય પણ બીજાને ઉપદેશ કરવામાં અને કસર શોધવામાં માસ્ટરી આવી જાય છે. પછી પોતાના દોષ દેખાય જ નહીં.

સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ચોસઠપદીના ૪૯મા પદમાં કહ્યું છે કે,
 “પરને કહેવા પ્રવીણ છું પૂરો, પોતાનું તો તું ન પેખે રે;
 સામાને શીખ દેવામાં છું શૂરો, નિજ દોષને નવ દેખે રે.”

કેટલાકને મિષ્ટાન્ન અને મનોરંજન કરતાં પણ પરદર્શન-નિંદા કરવામાં વધુ આનંદ આવે છે પરંતુ આ પરદર્શનનો આનંદ અને મજા આપણા શાશ્વત આનંદ અને મૂર્તિના સુખના માર્ગની મજા બગાડી નાખે છે. માટે જ પરદર્શન એ મોટામાં મોટું પાપ છે.

પરદર્શન એટલે બીજાના દોષ, સ્વભાવ, ક્રિયા કે આકારને નકારાત્મક રીતે જોવાં અને ગાવાં. પરદર્શન કરવાથી આપણી વૃત્તિ પણ દોષાકારે, અભાવ-અવગુણયુક્ત થઈ જાય છે. પરિણામે આપણા જીવનમાં રહેલી હકારાત્મકતા હણાઈ જાય છે ને શુષ્કતા અને શૂનકાર અવસ્થા વ્યાપી જાય છે. અને અંતે સત્સંગમાંથી પડી જાય છે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના ૪૬મા વચનામૃતમાં તેની ભયંકરતા સમજાવી છે કે, “પંચમહાપાપ કરતાં પણ ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેવો એ મોટું પાપ છે અને તે અમારા ધામને ન પામે. દેહે કરીને મરવું એ મરણ નથી પણ એકાંતિકના ધર્મમાંથી કહેતાં સત્સંગમાંથી પડી જવાય તે જ મોટું મરણ છે.”

જે પરદર્શન કરે તે બીજાની આગળ અભાવ-અવગુણ ગાય જ અને એવા અવગુણ લેનારા પ્રત્યે નારાજગી દર્શાવતાં ગઢડા છેલ્લાના ૨૧મા વચનામૃતમાં

કહ્યું છે કે, “અમ આગળ જે કોઈ ભગવાનના ભક્તનું ઘસાતું બોલે તે તો અમને દીઠો જ ગમે નહિ, ને જે ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેતો હોય તેના હાથનું તો અન્નજળ પણ ભાવે નહિ, અને દેહનો સંબંધી હોય પણ જો ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લે, તો તે સાથે પણ અતિશે કુહેત થઈ જાય.” જેની જોડે હેત કરવાનું છે, જેનું સુખ લેવાનું છે એ જ મહારાજને આપણા પ્રત્યે કુહેત થઈ જાય તો સુખ ક્યાંથી મળે ? અભાવ-અવગુણ ને અપરાધે કરીને આપણો મોક્ષનો માર્ગ બંધ થઈ જાય.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી આપણા આંતરિક બેલેન્સને ચકાસતાં આવડતું નથી તો આપણે અન્યના અને એમાંય વ્યતિરેકના સંબંધવાળા મુક્તોના આંતરિક બેલેન્સને તો કેવી રીતે જાણી શકીએ ? કોઈની સ્થિતિની આપણને ખબર ન હોય અને તેનો ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ અવગુણ લેવાઈ જાય તો આપણું કલ્યાણનું હાંડલું ફૂટી જાય માટે પરદર્શનથી પાછા વળી પોતાનું જોવું.

આપણને બીજાના સ્વભાવ હેલોજન જેવા દેખાતા હોય છે. જ્યારે પોતાના સ્વભાવ ટમટમિયા જેવા પણ લાગતા નથી. તેથી બીજાના સ્વભાવની સમીક્ષા કરવાની કે ચર્ચા કરવાની મજા આવે છે. બે જણ ભેગા થાય કે તરત ફલાણો આવો ને તેવો એમ તેના સ્વભાવ વિષે ચર્ચા કરતાં રાત પણ ટૂંકી થઈ જતી હોય છે પણ પોતાના સ્વભાવ જોવાનો સમય મળતો નથી.

આ દુનિયામાં સર્વગુણસંપન્ન એવા સ્વભાવવાળા કોઈક જ જડે. આપણા પણ બધા જ સ્વભાવ સારા જ છે તેવું હોતું નથી પરંતુ જો અન્યના સ્વભાવ જોઈ ઊંડા ઊતરીએ તો એ સ્વભાવરૂપી દોષ જતા દિવસે આપણા થઈ જાય. કોઈ કોધી વ્યક્તિને જોઈ ફલાણો કોધી છે એમ ગાવાથી આપણે પણ કોધી થઈ જવાય. છેવટે સત્સંગમાંથી વિમુખ કરી દે છે.

શ્રીજીમહારાજે લોયાના ૧લા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને કોઈ રીતે પ્રાયશ્ચિત્તે કરીને પણ શુદ્ધ થવાતું નથી. જેમ કામાદિક દોષનાં પાપનિવારણ છે તેમ સંતના દ્રોહનું પાપનિવારણ છે નહિ, અને જેમ કોઈને ક્ષય રોગ થાય તેને ટાળ્યાનું કોઈ ઔષધ નથી તે તો નિશ્ચે મરે, તેમ જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને તો ક્ષય રોગ થયો જાણવો. તે તો પાંચ દિવસ મોડો-વહેલો નિશ્ચે વિમુખ થાશે અને વળી જેમ મનુષ્યનાં હાથ, પગ, કાન, નાક, આંખ, આંગળીઓ એ આદિક જે અંગ તે કપાય તોપણ એ મનુષ્ય મૂઓ કહેવાય નહિ અને જ્યારે ધડમાંથી માથું કપાઈ જાય ત્યારે તેને મૂઓ કહેવાય. તેમ હરિજનનો જેને અવગુણ

આવે તેનું તો માથું કપાણું અને બીજા વર્તમાનમાં કદાચિત્ ફેર પડે તો અંગ કપાણું કહેવાય પણ તે જીવે ખરો, કહેતાં તે સત્સંગમાં ટકે ખરો ને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તે તો નિશ્ચે સત્સંગથી જ્યારે ત્યારે વિમુખ જ થાય એ એનું માથું કપાણું જાણવું.”

સૌમાં મહારાજનાં દર્શન કરવાથી પણ કોઈના દોષ દેખાતા નથી. ઉકાખાયર કચરો વાળતા હતા. ગજુભા નામના પાળાએ પાછળથી કચરો નાખ્યો, તેમને ધમકાવ્યા. છતાં ઉકાખાયર ગજુભામાં મહારાજનાં દર્શન કરતા હતા; તો તેમને ગજુભાનો આકાર, ખોટી પજવણી, તીખો સ્વભાવ, ધાક-ધમકી કશું ન દેખાયું. તેમનો અવગુણ પણ ન આવ્યો. કારણ તેઓ પોતાના જ દોષ જોવા તરફ પાછા વળેલા હતા. માટે પરદર્શનથી પર થવા સૌમાં મહારાજનાં દર્શન કરીએ.

“સૌમાં મહારાજ બિરાજમાન છે, અવગુણ કોનો લઈએ,
મહારાજનો અવગુણ લઈને, ક્યાં જઈને પછી ઠરીએ.”

આપણામાં અનંત દોષ-અવગુણો હોવા છતાં મહારાજ અને મોટાપુરુષે તેને જોયા નથી. વળી આપણને બીજાનું જોવાનો કોઈ ઈજારો પણ આપ્યો નથી. ઉપરથી મોટાપુરુષો આગ્રહપૂર્વક કહે છે... બીજાનું જોયા વગર તું તારું કર... તું તારું કર...

● નિજદર્શન એટલે શું ?

નાદુરસ્ત તબિયતના સમયે આપણે ડોક્ટર પાસે દવા લેવા જઈએ ત્યારે ડોક્ટર દવાની સાથે પરેજી આપે કે તમારે આ નહિ જમવાનું... ત્યારે આપણે તરત પ્રશ્ન પૂછીએ કે તો શું જમવાનું? તેમ મહારાજ અને મોટાપુરુષો આપણને પરદોષદર્શન કરવાની ના પાડે છે તો શું કરવાનું? ‘નિજદર્શન...’ પોતે પોતાના ગુરુ થવું એટલે જ નિજદર્શન.

પરદોષદર્શનથી ટેવાયેલા આપણા માનસને કારણે કોઈનું કંઈ પણ દેખાય એટલે તેના તરફ પહેલી આંગળી ચીંધી આપણે કહીએ કે પેલો આમ કરે છે... તેમ કરે છે. બરાબર નથી કરતો. એમ આપણને બીજાનું જ બધું જોવાનું ને ગાવાનું ગમે છે પરંતુ એ વખતે તર્જની (પહેલી આંગળી) સિવાયની બીજી ત્રણ આંગળીઓ આપણા પોતા તરફ ચીંધાયેલી હોય છે જે આપણને ઉપદેશ આપે છે કે બીજાનું જોયા વગર ‘તું તારું કર... તું તારું કર...’

ટચલી આંગળી જેને અંગ્રેજીમાં પીંકી કહે છે તે કહે છે કે હું ભલે નાની હોઉં પણ

વાત મોટી કરું છું કે, “ભાઈ, તું તારું કર.” ટયલી આંગળીની બાજુની આંગળી જેને અંગ્રેજીમાં રીંગમેન કહે છે તે કહે છે કે, “હું હૃદય સાથે સીધો સંબંધ ધરાવું છું માટે હૃદયથી સાચી વાત કહું છું કે, “ભાઈ, તું તારું કર.” સૌથી મોટી આંગળી જેને અંગ્રેજીમાં બીગમેન કહે છે તે કહે છે કે, “બીજાનું જોયા કરતાં તું તારું જો એ જ મોટા થવાની ગુરુચાવી છે.” અર્થાત્ ત્રણેય આંગળીઓ આપણને પોતે પોતાનું જ જોવાનો ઉપદેશ આપે છે.

નિજદર્શનની સમજૂતી જોઈએ તો,

દેહની આંખે જે દેખાય તે પરદર્શન અને આત્માની આંખે જે કાંઈ જોવાય તે નિજદર્શન.

દેહભાવ એટલે સર્વે દોષોનો સરવાળો. સાધક અવસ્થામાં રહેલો સાધનિક દેહભાવને યોગે કરીને દોષોથી અવરાયેલો રહે છે. પરંતુ તે દોષોની માત્રા દરેક સાધકે જુદી જુદી હોય છે. દોષો પ્રત્યેની આ માત્રાને ચકાસવી એ જ નિજદર્શન.

દેહના પડી ગયેલા સ્વભાવ-પ્રકૃતિ, જડાઈ ગયેલા દોષને જાણપણું અને ખટકો રાખી ઓળખવા અને સ્વીકારવા, તેને ટાળવાની યાચ્ય રાખવી એટલે નિજદર્શન.

સ્વવિકાસ અર્થાત્ સ્વ કહેતાં આત્માના વિકાસમાં બાધારૂપ થતી ટેવો-કુટેવો, આસક્તિઓ, મનની માનીનતાઓ, ઠરાવોને તર્કબદ્ધ રીતે સમજીને શોધવાની ક્રિયા એટલે નિજદર્શન.

એથીય આગળ હું કોણ છું ? ને મને કેવો કર્યો છે ? એના ખ્યાલમાં વર્તવું એ નિજદર્શન.

ઊંડાણપૂર્વકનું આંતરિક નિરીક્ષણ કરવું એટલે નિજદર્શન. જેમ કે,

ઈન્કમટેક્ષની રેડ કોઈ વ્યક્તિના ઘર કે ઓફિસમાં પડે તો તે દરેક વિભાગ, વસ્તુ, કબાટ બધાંની ઊંડાણપૂર્વક તપાસ કરી ગેરકાયદેસર હિસાબો, ખામીઓ શોધે છે. તેવી રીતે મહારાજ અને મોટાપુરુષના રાજીયા-ગમતા બહારનું જે કાંઈ વર્તાઈ ગયું હોય અથવા એવા કોઈ દોષ-સ્વભાવ, કામનાઓ રહેતી હોય તેને શોધવી એટલે પોતે પોતાના ગુરુ થયા કહેવાય કહેતાં આપણે આપણું કર્યું કહેવાય.

આપણે કોઈ પણ વ્યક્તિનો ચહેરો જોઈ શકીએ છીએ પરંતુ પોતાનો ચહેરો જોઈ શકતા નથી. પોતાનો ચહેરો જોવા માટે અરીસો જોઈએ. તેમ આપણે પોતાનું સ્વરૂપ આપણી જાતે જોઈ શકતા નથી. પોતાનું સ્વરૂપ જોવા માટે નિજદર્શનરૂપી અરીસો જોઈએ.

પરંતુ આપણે આપણું જોવા કરતાં બીજાનું જોવામાં વધારે કુશળ બની જતા હોઈએ છીએ. એક વખત પ.પૂ. સ્વામીશ્રી ખુલ્લી જીપમાં બપોરના સમયે વિચરણમાં પધારી રહ્યા હતા. થોડે પાછળ એક સ્કૂટરવાળાભાઈ હોર્ન મારીને ઈશારો કરતા હતા તેથી પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ પાછળ વળી જોયું તો તેઓ કહેતા હતા કે, “સ્વામીજી, તમારી ગાડીની સાઈડલાઈટ ચાલુ છે.” પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ જોયું તો તેમના સ્કૂટરની હેડલાઈટ ચાલુ હતી.

પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ આ જોઈ વાત કરી કે, એ ભાઈને આપણી ગાડીની સાઈડલાઈટ દેખાતી હતી પણ પોતાના સ્કૂટરની હેડલાઈટ દેખાતી ન હતી. તેમ આપણને બીજાના સાઈડલાઈટ જેવા દોષો દેખાય છે. પરંતુ પોતાના હેડલાઈટ જેવા દોષો દેખાતા નથી. માટે આપણી આવી બીજાનું જોવાની વૃત્તિ ટાળી પોતે પોતાના ગુરુ થઈએ.

વિદેશમાં ઘરની પાડોશમાં કોણ રહે છે ? શું કરે છે ? ક્યાં જાય છે ? તેની કાંઈ ખબર ન હોય. બધા પોતાનામાં જ મસ્ત રહેતા હોય. કોઈ રસ્તા વચ્ચે ગમે તેવું કરે તોપણ કોઈનું તેમના પ્રત્યે લક્ષ્ય જ ન હોય. તેમ આપણે પણ આપણા જીવનમાં અધ્યાત્મ માર્ગે આગળ વધવા આવી કળા શીખીએ કે સત્સંગમાં આવ્યા પછી કોઈ ગમે તે કરે પરંતુ તેના તરફ લક્ષ્ય ન આપતાં નિજદર્શનમાં મસ્ત રહીએ તો બીજાની પંચાતમાં સમય ન બગડે.

દેહથી નોખા પડી દિવસ દરમ્યાન વારે વારે પોતે પોતાને કહેતા રહેવું કે ‘તું તારું કર’. અન્યના દોષ-ભૂલ દેખાય તોપણ કહેવું કે, ‘તું તારા દોષ જો.’ આવું દરેક બાબતમાં આપણી વૃત્તિ બીજાનું જોવા તરફ પ્રેરાય કે તરત બ્રેક મારી પોતાને કહેવું કે, ‘તું તારું કર... તું તારું કર...’

● નિજદર્શનનું મહત્વ

વાહનમાં એન્જિન ફરજિયાત છે.

પેનમાં રિફિલ ફરજિયાત છે. તેમ,

આત્માને પરમાત્માના સુખને પામવા માટે નિજદર્શન ફરજિયાત છે.

સત્સંગ કરવાનો હેતુ પરદર્શન ત્યજી નિજદર્શન કરવાનો જ છે. નિજદર્શન પોતે પોતાનું જોવા માટે છે. તાવ માપવા થર્મોમીટર જોઈએ જ તેમ સત્સંગમાં આવ્યા પછી કેટલા પાછા વળ્યા અને આગળ વધ્યા તે ચકાસવા નિજદર્શનરૂપી થર્મોમીટર ફરજિયાત જોઈએ જ. નિજદર્શન એ આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો

સંબંધ દર્શાવતું થર્મોમીટર છે. છોડવાનું છૂટે અને પકડવાનું પકડાય તે જ પાછા વળ્યાનું માપદંડ છે.

નિજદર્શન એટલે અંતરદૃષ્ટિ. જેના દ્વારા દેહલક્ષી વિચારધારાથી પાછા વળી આત્મલક્ષી વિચારધારા પર આગળ વધવું. જેનાથી આપણું વિચારશીલ જીવન બને છે. મુમુક્ષુતાના માર્ગની નવી કેડી કંડારાય છે. અંતરદૃષ્ટિએ ત્રણ પ્રશ્નો નિરંતર આપણને પોતાને સતર્ક રાખે છે.

૧. હું કોણ છું ?
૨. હું શા માટે આવ્યો છું ?
૩. હું શું કરી રહ્યો છું ?

આ ત્રણ પ્રશ્નોનું મંથન અને તેનો જાત સાથેનો વાર્તાલાપ કરવાથી આત્મભૂમિકા સબળ થાય છે. સ્વવિકાસનો પ્રારંભ થાય છે. આંતરમુખી જીવન બનતું જાય છે. સાધનકાળમાં રહેલા સાધનિક મુમુક્ષુએ મુમુક્ષુતા કેળવવા અને પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધીની યાત્રામાં સતત સાવધાની રાખવા માટે નિજદર્શન એ પાયારૂપ ભૂમિકા ભજવે છે. સતત આત્મનિરીક્ષણ કરવાથી પોતાની moment test કરવાની ટેવ પડી જાય છે. જેનાથી જીવનમાં રહેતી કસરો, ભૂલોનું સ્પષ્ટ ચિત્ર નજર સમક્ષ આવે છે અને તેને સુધારવાના પ્રયત્ન થાય છે.

વર્ષોથી સત્સંગમાં આવતા હોય, કથાવાર્તા સાંભળતા હોય, ધ્યાન-ભજન કરતા હોય પરંતુ જ્યારે પોતાનું જોવાની શરૂઆત થાય છે ત્યારે જ એક ડગલું આગળ વધી શકાય છે. જેઓ પોતાનું જુએ છે તેઓ જ અવરભાવ ટાળી પરભાવમાં સ્થિતિ સુધી પહોંચી શક્યા છે.

માણાવદરના માવા ભગત સંપૂર્ણ પ્રભુમય જીવન ગાળતા હતા છતાં તેમને પોતાના જીવનમાં કાંઈક કાચ્ચપ લાગતી હતી. દીકરા-દીકરી વ્યવહારકુશળ થતાં તેમને વ્યવહાર સોંપી જૂનાગઢ મંદિરે ગયા. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પાસે પાર્ષદ થઈ રહ્યા હતા.

માવા ભગત ધ્યાન-ભજન-સેવાના સમયે તે કરતા અને બાકીના સમયમાં કથાવાર્તાનો લાભ લેવાનો વિશેષ ખટકો રાખતા. સેવાનું આયોજન પણ કથાવાર્તાનો લાભ મળે એ રીતે કરતા. તેઓ કથાવાર્તા સાંભળ્યા બાદ નિરંતર આત્મનિરીક્ષણમાં ડૂબેલા રહેતા. દોષ, સ્વભાવ-પ્રકૃતિથી પાછા વળાય, વાસના નિર્મૂળ કરવામાં પાછા વળાય, માયિક વિષયના રાગથી પાછા વળાય તે માટે

તેઓ સતત સાવધાન રહી નિજદર્શન કર્યા કરતા. જીવનમાં થતી ભૂલો અને રહી જતી કસરોને બારીકાઈથી તપાસી તેને ટાળવા તત્પર બનતા. કસરો ટળે ત્યારે જ તેમને જંપ વળતો. માવા ભગત બધેથી પાછા વળેલા રહેતા તેથી સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો રાજીપો મેળવી દિન-પ્રતિદિન સ્થિતિના માર્ગે આગળ વધી શક્યા.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ આવી માવા ભગત જેવી અંતરદષ્ટિ કરી નિજદર્શન કરવાનો આગ્રહ દર્શાવતાં પ્રકરણ-૩ની ૧૬૯મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “અંતરદષ્ટિ કરીને હૈયામાં જોવું ને તે વિના તો ગુણ-દોષ યથાર્થ ન સૂઝે... અંતરદષ્ટિ રાખવાનો અભ્યાસ કરતાં સુખ પણ થાય ને જેમ ચક્રમક ખરે તે ખેરતાં દેવતા કળીમાં લાગી જાય. એમ કોઈક દિવસ પ્રકાશ થઈ જાય. એ સિદ્ધાંત વાત છે.” અહીં સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે કે, “તું તારું કર...” અર્થાત્ પોતે પોતાનું જોયા વિના દોષ ઓળખાય જ નહીં. નિત્ય પ્રત્યે નિજદર્શન કરવાનો આગ્રહ રાખીએ તો ક્યારેક દોષ દેખાય ને ટાળવાનો પ્રયત્ન થાય. એમાં જ્યારે મોટાપુરુષની કૃપા ભળે ત્યારે દોષરૂપી અંધકાર ટળી પ્રકાશ થઈ જાય.

આ લોકની બુદ્ધિ, આવડતથી નિજદર્શન થઈ શકે એવું નથી. મોટા મોટા જ્ઞાની હોય, બુદ્ધિશાળી હોય પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ આત્મનિરીક્ષણના માર્ગે ન ચાલે ત્યાં સુધી સ્વવિકાસ થતો નથી. ઊલટાની બુદ્ધિ મોક્ષ માર્ગમાં વિઘ્ન કરનારી બને છે. જે નિજદર્શનના માર્ગે ચાલે છે તેને જ બુદ્ધિશાળીનું બિરુદ આપતાં શ્રીજીમહારાજે પંચાળાના ઉજા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “પોતામાં અવગુણ હોય તેને જાણીને ટાળ્યાનો ઉપાય કરે તો એની થોડી બુદ્ધિ પણ મોક્ષને ઉપયોગી થાય છે ને એને જ બુદ્ધિવાળો કહીએ.”

નિજદર્શન ન કરે તે અંતે વિમુખ થાય છે તેવું દર્શાવતાં ગઢડા મધ્યના રદમા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે કે, “ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો સર્વે સત્સંગીનો ગુણ જ લેવો ને પોતાનો તો અવગુણ જ લેવો, એવી રીતે સમજતો હોય ને થોડી બુદ્ધિ હોય તોપણ તેનો સત્સંગ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય અને તે વિના તો ઝાઝી બુદ્ધિ હોય તોપણ દિવસ દિવસ પ્રત્યે સત્સંગમાંથી પાછો હટતો જાય અને અંતે જાતા નિશ્ચે વિમુખ થાય.” અર્થાત્ અહીં મહારાજ તું તારા દોષ જો ને બીજાના ગુણ જો તેવું સમજાવે છે.

સત્સંગમાં આવ્યા પછી અવરભાવની મોટપ મેળવવાના અભરખા મૂકી પરભાવની મોટપ મેળવવા માટે મંડ્યા રહેવા માટે પોતે પોતાનું જોવું જ પડે. તું

તારું કર... આ અંગે આગ્રહ દર્શાવતાં સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ચોસઠપદીના ૨૨મા પદમાં કહ્યું છે કે,

“તું તપાસી જોને તુજને રે, ઊતરી અંતર માંય;
પછી ઇચ્છવે થાવા પૂજ્યને રે, તેનું નથી કાંય,
નથી ખોળતો ખોટ માંયની રે, દે છે બીજાને દોષ.”

શ્રીજીમહારાજે પણ ગઢડા પ્રથમના ૨૦મા વચનામૃતમાં નિજદર્શન કરી પોતાનું ન જુએ તેને ચાર ઉપમા આપતાં કહ્યું છે કે, “પોતે પોતાના સુખને ભોગવતો નથી ને પોતે પોતાના રૂપને જાણતો નથી એ જ સર્વે અજ્ઞાનીમાં અતિશે અજ્ઞાની છે, ને એ જ ઘેલામાં અતિશે ઘેલો છે ને એ જ મૂર્ખમાં અતિશે મૂર્ખ છે, ને એ જ સર્વે નીચમાં અતિશે નીચ છે.”

અવરભાવમાં પોતે પોતાના સ્વરૂપને જોવું એટલે પોતાનામાં રહેલા દોષ, સ્વભાવ, અવગુણને નિજદર્શન કરીને જોવા અને પરભાવમાં પોતે પોતાના રૂપને જાણવું એટલે કે હવે હું દેહ નથી, દેહથી નોખો આત્મા પણ નથી, દેહથી નોખા પડેલા આત્માને મહારાજ અને મોટાપુરુષે કૃપા કરી અનાદિમુક્ત કરી મૂર્તિના સુખમાં રાખી લીધો છે. મહારાજની મૂર્તિ એ જ મારું સ્વરૂપ છે એવું નિરુત્થાનપણે નક્કી કરી પ્રતિલોમભાવે મૂર્તિને ધારવી તે પોતે પોતાના સ્વરૂપને જોયું ને જાણ્યું કહેવાય. આવી રીતે નિજદર્શનનું અવરભાવ અને પરભાવમાં અતિ મહત્ત્વ છે તેને સમજાએ.

● નિજદર્શન કેવી રીતે કરવું ? અથવા પોતે પોતાના ગુરુ કેવી રીતે થવું ?

સત્સંગમાં મુમુક્ષુ તો ઘણા આવે છે તેમ છતાં તેમની મુમુક્ષુતામાં ભેદ રહેતો હોય છે. આ મુમુક્ષુતાનો ભેદ બહુધા નિજદર્શન પર અવલંબે છે. નિજદર્શન જેટલું સચોટપણે થાય એટલી મુમુક્ષુતા વધુ કેળવાય.

નિજદર્શનનો પ્રારંભ પોતે પોતાના ગુરુ થવાથી થાય છે. શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૩૮મા વચનામૃતમાં ઝાઝી વાર વિચારીને પોતે પોતાનું નામું લખવાની રીત શીખવી છે કે, “જે સત્સંગી હોય તેને જ્યાંથી પોતાને સત્સંગ થયો હોય ત્યાંથી પોતાના મનનો તપાસ કરવો જે, પ્રથમના વર્ષમાં મારું મન આવું હતું ને પછી આવું હતું અને આટલી ભગવાનની વાસના હતી ને આટલી જગતની

વાસના હતી, એમ વર્ષોવર્ષનો સરવાળો વિચાર્યા કરવો. અને પોતાના મનમાં જેટલી જગતની વાસના બાકી રહી ગઈ હોય તેને થોડે થોડે નિરંતર ટાળવી, અને એમ વિચારે નહિ ને બધી ભેગી કરે તો તે વાસના એની ટળે નહીં. જેમ વણિકને ઘેર નામું કર્યું હોય તે જો મહિના મહિનાનું નિરંતર ચુકાવી દેઈએ તો દેતાં કઠણ ન પડે ને વર્ષ-દહાડાનું ભેગું કરીએ તો આપવું બહુ કઠણ પડે તેમ નિરંતર વિચાર કરવો.”

બીજું, નિજદર્શન કરવા માટે ‘હું કોણ છું ?’ તેનો વિચાર અતિ મહત્વનો છે. ‘તમે જગતના જીવથી જુદા ભક્ત છો’ આવી સમજણ શ્રીજીમહારાજ કરાવતા જે સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૧૭મી વાતમાં કહી છે, “શ્રીજીમહારાજ કહેતા જે, ભેંસો, ગાયો, બકરાં આદિકનાં ટોળામાં એક ચારનારો હોય, તે પોતે એમ સમજે જે આ સર્વે પશુ છે ને હું મનુષ્ય છું એમ ભગવાનના ભક્તે સમજવું જે, વિમુખ સર્વે પશુ છે ને હું ભગવાનનો ભક્ત મનુષ્ય છું.” જેટલી હું ભગવાનનો ભક્ત કહેતાં મોક્ષ માર્ગે ચાલેલો મુમુક્ષુ છું - આ વિચારની સ્પષ્ટતા થાય તેટલા જ જગતના જીવથી નોખા વર્તાય. અને મુમુક્ષુ તરીકે મારું જીવન કેવું હોવું જોઈએ ? અને શું શું કસર રહે છે ? તેની આંતર તપાસ કરી શકાય માટે નિજદર્શન કરતા પૂર્વે ‘હું કોણ છું ?’નો વિચાર કરવો ફરજિયાત છે.

જે બુદ્ધિનાં બંધનોથી, તર્ક-શંકાનાં સ્પંદનોથી, અહંકાર ક્રૂડાળાથી, મનોકલ્પિત માન્યતાઓથી પર થાય તે જ નિજદર્શન કરી શકે છે.

● નિજદર્શન કરવા માટેના મુદ્દા

૧. પોતાની ભૂલ અને દોષને ઓળખવાં :

પોતાની ભૂલ અને દોષને ઓળખવાં એ સામાન્ય અને સહેલી બાબત નથી. જેમ પીઠ પરનો તિલ આપણે જોઈ શકતા નથી તેમ આપણી ભૂલ અને દોષોની યાદી પીઠ પર લખેલી હોય છે. તેને જોઈ શકાતી નથી કહેતાં ઓળખી શકાતી નથી. તેને જ સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ મોટામાં મોટી ભૂલ તરીકે વર્ણવતાં ચોસઠપદીમાં પદ-૫૦માં ગાયું છે કે,

“કહો ખોટ કેમ ટળે તારી, નિજ દોષને ન દેખે રે,
એથી ભૂલ બીજી કઈ ભારી, સહુથી સરસ આપ લેખે રે.”

ક્યારેક આપણે નિજદર્શન કરવાનો પ્રયાસ કરીએ ત્યારે પોતાનામાં આટલા

દોષ છે તેવો વિચાર કરતા પણ ગભરાઈ જઈએ છીએ. પોતાના દોષ દેખવા છતાં તેનો અસ્વીકાર કરી જાત સાથે છેતરામણ કરીએ છીએ. દોષનું ચિત્ર ઊપસીને આંખ આગળ આવવા છતાં આપણે તેનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી. દોષને જાહેરમાં છતા કરી ટાળવાને બદલે તેનો ઢાંકપિછોડો કરીએ છીએ. ફજેત કરવાને બદલે તેને છાવરવાનો અને તેના બચાવ માટે યુક્તિ-પ્રયુક્તિ, દંભની નીતિ, કપટ આચરીએ છીએ. દોષના અસ્વીકારને કારણે આપણને આવું કરતાં ખચકાટ કે ખેદ પણ થતો નથી. પરિણામે આપણા આંતર જીવનમાં દોષો ગુણાંકભારમાં વધતા જાય છે. માટે આપણી કસર ટાળવા પોતાના દોષ જોવા અને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૬૧મી વાતમાં તેથી જ કહ્યું છે કે, “જેવો બીજાને સમજાવવાનો આગ્રહ છે તેવો પોતાને સમજાવવાનો હોય અને જેવો બીજાના દોષ જોવાનો આગ્રહ છે તેવો પોતાના દોષ ટાળવાનો હોય તો કાંઈ કસર રહે જ નહીં.”

સત્સંગમાં કંઈ પણ પ્રસંગો બને ત્યારે બીજાનું જોવા કરતાં નિજદર્શન કરી પોતાની ભૂલ ઓળખી પાછા વળવાનો પ્રયત્ન કરવો. પંચાળાના ઝીણાભાઈ શ્રીજીમહારાજના અનન્ય રાજીપાના પાત્ર હતા. સંવત ૧૮૭૭ના કારતક માસમાં શ્રીજીમહારાજ લોયા પધાર્યા હતા. ઝીણાભાઈ લોયા શ્રીજીમહારાજનાં દર્શન કરવા આવ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજને પંચાળા પધારી મોટો ઉત્સવ કરવાની પ્રાર્થના કરી. પરંતુ શ્રીજીમહારાજે પંચાળા આવવાની ચોખ્ખી ના કહી. ઘણી પ્રાર્થના કરવા છતાં મહારાજ તૈયાર ન થયા. તેથી તેઓ ઉદાસ થયા. લોયાના ઝથા વચનામૃતમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે, “ઝીણોભાઈ તો આજ બહુ દિલગીર થયા અને એમ બોલ્યા જે, જ્યારે મહારાજ અમારે ઘેર આવ્યા નહિ ત્યારે અમારે ઘરમાં રહ્યાનું શું કામ છે?”

ઝીણાભાઈએ સમજણે કરીને મહારાજ ન પધાર્યાનું દુઃખ તો વિસાર્યું. પરંતુ નિજદર્શનની પ્રક્રિયા એ જ મિનિટથી તેમના આંતરજગતમાં ચાલુ થઈ ગઈ હતી. ઘેર જઈને વિચાર કર્યો કે, ‘મહારાજ આપણા ઘેર ન આવ્યા માટે મારામાં કંઈક કચાશ કે ભૂલ હોવી જ જોઈએ તેથી જ ન પધાર્યા. મને મારી કચાશ દેખાતી નથી. માટે હે મહારાજ, ઓળખાવો’ એમ પ્રાર્થના કરી. મહારાજને રાજી કરવા ગળ્યું-ચીકણું ન જમવાનો નિયમ લીધો. ગામઘણી હોવા છતાં પાઘડી ન પહેરવાનો

નિયમ લીધો. શ્રીજીમહારાજ તેમની આવી સ્વદોષ શોધવાની વૃત્તિથી રાજી થયા અને પંચાળા પધારી ફૂલદોલનો ઉત્સવ કર્યો.

વિચારેયુક્ત જીવનથી સ્વદોષને ઓળખવા પ્રયત્ન કરે તો ઓળખાય. શ્રીજીમહારાજે પણ ગઢડા છેલ્લાના ૨૮મા વયનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “એ અવગુણ હમણાં પણ જેમાં જેમાં હશે તે જો વિચારીને પોતાના અંતર સામું જુએ તો જણાઈ આવે જે આ રીતને અંગે હું કાચો છું.”

૨. પોતાની ભૂલ-દોષનો સ્વીકાર કરવો :

નિજદર્શન કરવાનો પ્રયાસ કરતા અંદર રહેલા દોષો અને ભૂલો આપણા માનસ પર સ્પષ્ટપણે તરવરવા માંડે છે. પરંતુ હજુ જ્યાં સુધી દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ મનાય છે ત્યાં સુધી દેહના એ દોષનું પોષણ થાય તેવું જ કરવું ગમે છે. જો તેનો દોષ તરીકેનો સ્વીકાર થાય તો તેને ટાળવાના પ્રયત્ન થાય. પરંતુ કેટલીક વાર આપણા દ્વારા ખોટું થતું હોય, મહારાજ અને મોટાના રાજીપા બહારની ક્રિયા કે ભૂલ થતી હોય તોપણ તે તરફ દુર્લક્ષ્ય સેવી હું આ ભૂલ કરી રહ્યો છું તેવું સ્વીકારતા જ નથી. તેના પ્રત્યેની અરેરાટી, ડર બધું જતું રહે છે તો સુધારો તો થાય જ કેમ ? માટે સૌપ્રથમ મારામાં દોષ છે તે સ્વીકારવું જ પડે.

મને કેન્સર થયું છે એવું જે દર્દીને સ્વીકાર થાય તે જ તેની દવા ખટકાપૂર્વક કરી શકે. એમ જેને પોતાના દોષનો સ્વીકાર થાય તે જ તેને ટાળવા પ્રત્યે વિશેષ લક્ષ્ય સેવી શકે.

શ્રીજીમહારાજે પંચાળાના ઉજા વયનામૃતમાં વાત કરી છે કે, “જે બુદ્ધિવાળો હોય તે પોતાના અવગુણને જાણતો હોય જે મુંમાં આટલો અવગુણ છે. પછી તેની ઉપર ચાડ્ય રાખીને તે અવગુણને ટાળી નાખે તથા તે અવગુણને ટાળવાની બીજા સંત વાર્તા કરતા હોય તેને હિતકારી માને.”

જેને પોતાના દોષનો સ્વીકાર થાય તે પાછા વળી પોતાનું ચકાસી શકે અને પોતાને ઉપદેશ આપી શકે. કેવો ઉપદેશ આપવો તે શીખવતાં સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ ૧૮૨મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “મુમુક્ષુ હોય તે તો એમ જાણે જે, આપણે તો આજ્ઞામાં રહેવા આવ્યા છીએ પણ કોઈને રાખવા નથી આવ્યા. ને નિર્લોભી, નિષ્કામી, નિઃસ્વાદી, નિર્માની ને નિઃસ્નેહી થવા આવ્યા છીએ પણ તેને વધારવા નહીં.”

કથાવાર્તા દરમ્યાન પણ પોતાની કસરની કોઈ વાત આવે તો બીજા પર ઢોળી ન

દેવી; પોતા પર લઈ મારામાં આ દોષ છે તેવો સ્વીકાર કરીશું તો જ પાછા વળાશે અને તેનો સુધારો કરી શકાશે.

૩. મોટાપુરુષ કે ઉપરીની રોકટોકને સ્વીકારવી :

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૭મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “મોટા મોટાના શબ્દોની હારો કરીને તપાસ કરવો જે એમનો શું મત છે ને એ શું કરવાનું કહે છે ને એ કેમ વર્તે છે એમ તપાસીને પછી તે માર્ગ ચાલવું.”

આત્મા દેહાધ્યાસે કરીને નિર્બળ અવસ્થાને પામી ગયો છે તેથી નિજદર્શન કરવા પ્રયત્ન કરવા છતાં અંદર રહેલા દોષ ખરેખર જેવા અને જેટલી માત્રામાં હોય તેને ઓળખી શકાતા નથી તો સ્વીકારાય તો કેમ ? મોટાપુરુષ આત્મદર્શી પુરુષ છે. તેઓ આત્માની આંતરિક પરિસ્થિતિ જોઈ આત્માને વળગેલા દોષની સ્પષ્ટ વાત કરે કે રોકટોક કરે તો તેને સ્વીકારવી. તથા ઉપરી પાસે અનુભવનું તારણ છે તેથી તેઓ આપણો કોઈ દોષ કે ભૂલ દેખાડી રોકેટોકે તો તેનો પણ સ્વીકાર કરવો અને પાછા વળવું.

કેટલીક વાર જે કસર દેખાડે તે જો બરાબર લાગે તો જ તેનો સ્વીકાર થાય; નહિ તો તેનો વિરોધ થાય, અસ્વીકાર થાય. પરંતુ મોટાપુરુષની રોકટોક વગર કસર ટળે જ નહીં. પોતાની ખોટ્ય ટાળવા મોટાની સાઈદી (રીત) લેવાની વાત શ્રીજીમહારાજે ગઢડા મધ્યના દ્વદ્વા વચનામૃતમાં કરી છે કે, “જ્યારે પોતાની ખોટ કાઢવી હોય ત્યારે તેને મોટાઓનાં વચનની સાખ્ય લઈને કાઢવી, જેમ કોઈક વ્યવહારિક કામ હોય ને તે કામને અતિશે સિદ્ધ કરવું હોય, ત્યારે સારા સારા માણસની સાઈદી કરવી, તેમ આંહી પણ એ સાઈદી છે.”

મોટાપુરુષ રોકેટોકે, તેમનાં વચનનો આધાર લેવા છતાં જો આપણી કસર ન ઓળખાય તો આ જ વચનામૃતમાં મહારાજે પ્રાર્થના કરવાનું કહ્યું છે કે, “હે મહારાજ ! મુંમાં ખોટ્ય હોય તે કૃપા કરીને નાશ કરજો... તેમ જે દોષ ન ઓળખાતો હોય ત્યારે તે દોષ ટાળવાને અર્થે ભગવાનની સ્તુતિ કરવી.”

બધી જ ભૂલો કે કસરો આપણે જાતે જ ઓળખી શકીએ તેમ હોતું નથી. દેહદષ્ટિને લીધે કેટલીક ભૂલો ન પણ ઓળખાય જે મોટાપુરુષ ઓળખાવે, ત્યારે તેનો નિઃસંશયપણે સ્વીકાર કરવો. ત્યાં અહંકારના ઓડાને વચ્ચે ન આવવા દેવા. એ જ રીતે સમૂહજીવનમાં આપણા ઉપરી હોય કે ઉત્કૃષ્ટ સહસાથી હોય તે આપણી ભૂલ-કસર ઓળખાવે તો તેનો પણ સહર્ષ સ્વીકાર કરવો.

ઠ. આંતરખોજ કરવી :

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-પની ૭૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “વારંવાર અંતરદષ્ટિ કરવી જે, આ તે હું શું કરવા આવ્યો છું ને શું થાય છે?” અર્થાત્ નિરંતર આત્માના વિકાસ માટે ચિંતિત રહી આંતરિક ખોજ કર્યા કરવી. ભૂલો-કસરોને શોધવા, સુધારવા અને મુમુક્ષુતાના માર્ગે આગળ વધવા માટે આંતરખોજ એ વિશલ્યકરણી ઔષધિ છે જે અનાદિકાળના દોષ, સ્વભાવરૂપી ઝેરી શૈલ્ય જે આત્માને વાગ્યા છે તેને બહાર કાઢે છે.

આંતરખોજ કેવી રીતે કરવી ? તેનાથી કેવું જીવનપરિવર્તનનું નવનીત પ્રાપ્ત થાય ? તે આગળના પ્રકરણમાં જોઈશું.

મુમુક્ષુતાના માર્ગે વિજયપતાકા લહેરાવવા બીજાનું જોયા વિના ‘તું તારું કર...’ આ મોટાના અભિપ્રાયોને લક્ષમાં રાખી પરદર્શનથી પાછા વળીએ અને નિજદર્શનના અગાધ સાગરમાં આગળ વધી મુમુક્ષુતારૂપી મોતી નિપજાવવા કટિબદ્ધ થઈએ.

આવો, મુમુક્ષુ બનવા પાછા વળીએ...

બીજાના જ દોષ, સ્વભાવ, ક્રિયા, આકૃતિ જોવી અને તેના સારા-નરસાપણાની સમીક્ષા કરવી એટલે જ પરદર્શન. તેનાથી અભાવ-અવગુણની ખાઈમાં ધકેલાઈ જવાય અને જીવ શૂનકાર થઈ જાય. કરેલું-કારવેલું બધું ધૂળધાણી થઈ જાય.

ખરેખર તો સત્સંગ બીજાનું નહિ, પોતાનું જોવા માટે જ છે. સત્સંગ પોતાના દોષ-સ્વભાવ ને કસરોને ઓળખીને ટાળવા માટે જ છે. પરંતુ મારા જીવનમાં તો કંઈક જુદું જ થઈ રહ્યું છે. પોતાનું જોવાને બદલે, પોતાની કસર ટાળવાને બદલે બીજાનું જ જોવું એ જાણે કે મારો ધંધો બની ગયો છે. એમાંય જો કોઈ મળતાવડિયા મળી જાય તો બીજાની પંચાત કરવામાંથી હું તો નવરો જ નથી પડતો. ન દેખાતા હોય તોય બીજાના ખોતરી ખોતરીને અવગુણ જોઉં છું. અને એટલે જ હું અવરભાવમાં કેટકેટલીય તકલીફ વેહું છું, અંતઃશત્રુથી પીડાઉં છું. તેમ છતાં મને ભાન નથી પડતી કે હું શા માટે બીજાનું જોવામાં પેટ ચોળીને દુઃખ ઊભું કરું છું ? બીજા પ્રત્યે આંટી, પૂર્વાગ્રહ બાંધી અશાંતિ અને દુઃખનાં વમળો સર્જું છું ?

જાણે કે મને કોઈએ ઠેકો આપ્યો હોય તેમ બધાંનું જોવા, નિરીક્ષણ કરવામાં મારો વ્યર્થ સમય પસાર કરું છું. હું ક્યાં સંપૂર્ણ દોષથી રહિત છું ? તેમ છતાં અન્યના દોષો પોતાને પૂર્ણ માની જોયા કરું છું. ક્યાંક જો બધાંની વચ્ચે રંગે હાથ

દોષ પકડાઈ જાય કે છતો થાય તો તેને છાવરું છું, તેને સ્વીકારતો નથી. તેથી જ દિન-પ્રતિદિન દોષો વધતા જાય છે. ક્યાં સુધી આવી યુક્તિ-પ્રયુક્તિ કરી દોષોને વધારીશ ?

અભાવ-અવગુણ લેવાની પડી ગયેલી ટેવને કારણે જો વ્યતિરેક સંબંધવાળા અનાદિમુક્તના સમાજનો કે મોટાપુરુષનો અવગુણ આવી જશે તો મારું કલ્યાણનું હાંડલું ફૂટી જશે. સાત્ત્વિક અહંકારને વશ થઈ જેના તેના અવગુણ જોઈ છું એટલે જ સત્સંગમાં ચડતી થવાને બદલે દિન-પ્રતિદિન પડતી થાય છે. તેથી જ પ.પૂ. સ્વામીશ્રી કાયમ કહેતા હોય છે કે, “ભલા થઈને... કોઈને વિષે અભાવ-અવગુણ ન જોશો. તમે તમારું કરો. તમારાં કસર-દોષને જોશો તોય નવરા નહિ પડો.”

પણ હું તો બીજાના દોષ જોવામાંથી નવરો પડું તો મારા જોઈને ! પણ હવે મારે મારી આ પદ્ધતિ બદલવી જ પડશે. સત્સંગમાં જો દિન-પ્રતિદિન આગળ વધવું હોય તો મહિમાઆકારે જીવન કરવું જ પડશે. સૌને વિષે દિવ્યદષ્ટિ કેળવવી જ પડશે. માટે હવે જો કોઈનું કશું દેખાય તો હવે મારે પોતાને જ ઉપદેશ આપવો છે કે, તું તારું કર... પણ હવે ગમે તેમ કરી મારે મારું જીવન બદલવું જ છે. દિવ્યદષ્ટિ કેળવવી જ છે. તે માટે મારે જીવનમાં આટલું દૃઢ કરવું છે :

૧. પરદોષદર્શનથી સદા દૂર રહેવું છે.
૨. કોઈનું કશું દેખાય તો તે વખતે પોતાને ઉપદેશ આપીશ કે, ‘તું તારું કર...’
૩. સૌને વિષે દેહદષ્ટિ ટાળી દિવ્યદષ્ટિ કેળવવી છે.
૪. અભાવ-અવગુણ લેતાં-ગાતાં હોય તેમના ભેગા નથી ભળવું.

હે મહારાજ, હે બાપા, હે બાપજી, હે સ્વામીશ્રી ! દયાળુ, અત્યાર સુધી આ અભાવ-અવગુણના સદ્કામાં મારું બધું બેલેન્સ સાફ થઈ ગયું છે. સત્સંગમાં આગળ વધવાને બદલે પાછો પડી ગયો છું માટે દયાળુ, મને આ ખાઈમાંથી બચાવો. ભેગા ભળો... રાજી રહેજો.

૭

મુમુક્ષુતા કેળવવાની જડીબુદ્ધિ : આંતરખોજ

દરિયામાં ભૂલા પડેલાં વહાણ દિશા મેળવવા શોધે છે દીવાદાંડી,
અસાધ્ય રોગથી પીડાનાર નીરોગી થવા શોધે છે જડીબુદ્ધી,
દેહભાવના યોગે અંતઃશત્રુથી પીડાનાર આત્મા મોક્ષમાર્ગે ચાલવા કરે છે
આંતરખોજ.

આંતરખોજ એટલે અંદરની ખોજ કહેતાં શોધ કરવી, તપાસ કરવી.

આંતરખોજ એટલે આંતરયાત્રા (Inner journey).

આંતરખોજ એટલે સ્વવિકાસ કહેતાં આત્માના વિકાસનો વિચાર.

આંતરખોજ એટલે મોક્ષમાર્ગની દીવાદાંડી.

આંતરખોજ એટલે પરભાવમાં રહી અવરભાવને સુધારવાની શ્રેષ્ઠ કળા.

આંતરખોજ એટલે મહારાજ અને મોટાપુરુષના રાજપામાં વર્તાવતું માધ્યમ.

આંતરખોજ એટલે મુમુક્ષુતા પ્રગટાવવાનો શોર્ટકટ.

આંતરખોજ એટલે પ્રાપ્તિથી સ્થિતિ સુધીની યાત્રાની સહાયરૂપ કેડી.

આંતરખોજ એટલે અવરભાવથી પાછા વળી પરભાવ તરફ આગળ વધવાનું
માધ્યમ.

આધ્યાત્મિક માર્ગમાં જેટ સ્પીડે આગળ વધવા, મુમુક્ષુતા કેળવવા માટે આંતરખોજ ફરજિયાત છે. જેટલી આંતરખોજ વિશેષ ઊંડાણપૂર્વક થાય એટલા જ દેહના દોષ ઓળખાય, દેખાય અને તેને ટાળવાની તત્પરતા જાગે, દોષો ટાળવા તરફની અંતરદૃષ્ટિ થાય અર્થાત્ પાછા વળાય.

ઈ.સ. ૧૮૮૬માં વાસણા મંદિરની પ્રતિષ્ઠા બાદ થોડા દિવસ પછી એક હરિભક્ત પ્રાતઃસભામાં લાભ લઈ સ્કૂટર પર પાછા ઘરે ગયા. ઘેર જઈને જોયું તો સોનાની વીંટી રસ્તામાં ક્યાંક પડી ગઈ હતી. તેઓ વીંટી શોધતા શોધતા પાછા મંદિરે આવી ગયા.

પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ તેમને મંદિરમાં જોયા એટલે સહજતાથી પૂછ્યું કે, “તમે હજુ મંદિરમાં જ છો ? ઘેર નથી ગયા ?” ત્યારે એ હરિભક્તે કહ્યું, “સ્વામી, ઘરે તો ગયો હતો પરંતુ રસ્તામાં સોનાની વીંટી ખોવાઈ ગઈ છે એટલે શોધતો શોધતો પાછો મંદિરે આવ્યો છું.” ત્યારે પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું, “આપણે એક ખોવાઈ ગયેલી વીંટીની કેટલી તત્પરતાથી શોધ કરીએ છીએ ! પરંતુ અનાદિકાળથી દેહાધ્યાસના કારણે આત્માનું સાચું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા છીએ, આત્યંતિક કલ્યાણનો માર્ગ ખોવાઈ ગયો છે; તેને શોધવાની આટલી ગરજ નથી જાગતી. જો અંતરદૃષ્ટિ કરે તો દેહભાવ ટળતો જાય, આત્માનું સાચું સ્વરૂપ ઓળખાય અને આત્યંતિક કલ્યાણના માર્ગે અર્થાત્ સ્થિતિ તરફ આગળ પ્રગતિ કરી શકાય.” અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગે ચાલનાર મુમુક્ષુએ દિવસ દરમ્યાન સર્વે ક્રિયામાં આંતરખોજ કરવી પડે. સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૩૫મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “નિરંતર સર્વ ક્રિયામાં પાછું વળીને જોવું જે, મારે ભગવાન ભજવા છે ને હું શું કરું છું ? એમ જોયા કરવું.” અર્થાત્ સર્વે ક્રિયામાં પાછા વળી આંતરખોજ કરતા રહેવું.

સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ ૨૩૭મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “એક વાર પોતાના જીવને શુદ્ધ કરી પછી ભક્તિ કરવી. બીજાને સત્સંગ કરાવવો તથા સત્સંગનો મમત્વ રાખવો ઈત્યાદિક જે જે કરવું તે સર્વે પછી કરવું.” એટલે કે આત્માને દેહ અને દેહના દોષરૂપી ગંદકીથી શુદ્ધ કર્યા પછી જ ભક્તિ કરવી અને બીજાને સત્સંગ કરાવવો. આત્માને શુદ્ધ કરવો એ પ્રાથમિક બાબત છે.

આત્માને શુદ્ધ કરવા પહેલાં તેની સાથે વળગેલી અશુદ્ધિ કઈ છે ? તેનો ખ્યાલ આવે તો દૂર કરી શકાય. પરંતુ અનાદિકાળના દેહાધ્યાસને કારણે ઉપલક દૃષ્ટિએ તે દોષોનો ખ્યાલ આવતો નથી. જેમ કોઈ વ્યક્તિ બીમાર રહેતી હોય પણ તેને

કયો રોગ છે તે માત્ર જોઈને ન ખબર પડે. માઈકોસ્કોપ (સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર) વડે લોહીની તપાસ થાય ત્યારે ખબર પડે કે દર્દીને કયો રોગ છે ? રોગના કીટાણું લોહીમાં જ હોવા છતાં નરી આંખે પારખી શકાતા નથી. તેના માટે માઈકોસ્કોપ ફરજિયાત જોઈએ જ.

ઉપલક દષ્ટિએ કરેલા સત્સંગથી આત્માના રોગને ઓળખી ન શકાય. પરંતુ આંતરખોજરૂપી માઈકોસ્કોપથી અંદર જોઈએ ત્યારે આત્માને વળગેલા દોષને ઓળખી શકાય છે, તેને ટાળવા માટે તત્પર થઈ શકાય છે. આંતરખોજ એ મૂર્તિસુખના માર્ગે આગળ વધવા માટેનું માઈકોસ્કોપ છે. જેનાથી આત્માને લાગેલા નાનામાં નાના પાસ-રોગને જોઈ શકાય છે. આંતરખોજ એ આંતરિક ચિત્રને સ્પષ્ટ રજૂ કરતો અરીસો છે. જેનાથી આપણી આંતરિક સધ્ધરતા અને નિર્માલ્યતાનો ખ્યાલ આવે છે, પ્રગતિ કરવાના નવા વિચારો આવે છે. આંતરખોજ વગર અધ્યાત્મ માર્ગમાં મુમુક્ષુતાનું પ્રગટીકરણ શક્ય જ નથી.

● આંતરખોજ ક્યારે અને કેવી રીતે થાય ?

આંતરખોજ એ ઉપજાવી કાઢેલી શબ્દની શ્રેણી નથી; આંતરમંથનનું નવનીત છે. આંતરખોજ એ ગરજુ અને ભૂખ્યા મુમુક્ષુ આત્માની અંદર સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ ૧૮૩મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જે મુમુક્ષુ હોય તે તો નિત્યે પોતાના વર્તમાન તપાસી જુએ ને પોતાના શત્રુઓને તપાસે ને તે શત્રુને વશ ન વર્તે.” અર્થાત્ મુમુક્ષુ નિરંતર પાછો વળીને આંતરખોજ કરતો રહેતો હોય. તેમ છતાં જો ખરેખર સાચી આંતરખોજ લખવી હોય તો ક્યારે લખી શકાય ? તો,

૧. ખરેખર થયેલી ભૂલનો એકરાર થાય, પસ્તાવો થાય ત્યારે.
૨. સ્વવિકાસનો વિચાર આવે, રાજીપાનો વિચાર આવે ત્યારે.
૩. દિવસ દરમ્યાન વર્તવા માટે કોઈ ધ્યેય કે ટાર્ગેટ નક્કી કરવો હોય તો સવારમાં અથવા બીજા દિવસ માટે રાત્રે પોઢતા પહેલાં આંતરખોજ કરાય.

મોટાપુરુષ થકી આંતરખોજનું મહત્ત્વ સાંભળીને કરવાની ઈચ્છા તો થાય, નોટ-પેન પણ હાથમાં લઈએ પરંતુ થોડો પ્રશ્ન થાય કે કયા વિષય ઉપર આંતરખોજ કરવી ? શું લખવું ? તો આંતરખોજ કરવાની સરળ પદ્ધતિ પ.પૂ. સ્વામીશ્રીએ દર્શાવી છે.

૧. શ્રવણ-વાંચન-મનન પરથી :

આપણે દિવસ દરમ્યાન કથાવાર્તાનું શ્રવણ કરીએ કે વચનામૃત, બાપાશ્રીની વાત એકાગ્રતાથી મનનપૂર્વક વાંચીએ તેમાંથી જે સ્વજીવનલક્ષી બાબત હોય, કોઈ કસર હોય તેને પકડી અને તેના પર આંતરખોજ કરી શકાય.

સદ્. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રકરણ-૩ની ૭૬મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “મહારાજે વચનામૃતમાં પોતાનું રહસ્ય, અભિપ્રાય, રુચિ, સિદ્ધાંત આદિ ઘણા શબ્દો કહ્યા છે તે ઉપર સૂરત રાખીને ચાલવું એ જ કરવાનું છે.”

શ્રવણ-વાંચન-મનન પરથી આંતરખોજ કરવાનાં સ્ટેપ સમજીએ.

સ્ટેપ-૧ : મહારાજનો અભિપ્રાય સમજવો અને ઊંડા ઊતરવું.

સદ્. વૃંદાવનસ્વામીએ ૩૭મી વાતમાં કથાશ્રવણનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, “કથાવાર્તા બરાબર થઈ ક્યારે કહેવાય ? તો પોતાના અંગની વાર્તા આવે તે શબ્દ સાંભળીને જ્યાં એ વસ્તુ હોય ત્યાં પહોંચી જવાય.” અર્થાત્ કથાવાર્તા સર્વલક્ષી થતી હોય. તેમાંથી જે જે બાબતો સ્વજીવનમાં લક્ષ્યાર્થ કરવાની હોય, કસર ટાળવાની હોય તેવી બાબતોને પહેલાં નોંધવી. સાથે સાથે તેના અર્થને સમજી મહારાજ આ વાત દ્વારા તેમનો કેવો અભિપ્રાય દઢ કરાવવા માંગે છે તે સમજી તેમાં ઊંડા ઊતરવું.

વાંચન પણ એવી જ રીતે કરવું. બધું જ યાદ રાખવા કરતાં કોઈ એક-બે બાબતોને પકડી તેમાં મહારાજનો અભિપ્રાય સમજી ઊંડા ઊતરવું.

કથાવાર્તામાં કે વાંચનમાં ગઢડા મધ્યના ૫૦મા વચનામૃતમાં આવ્યું કે, “જેના હૃદયમાં જગતના સુખની વાસના હોય તે સંગાથે તો અમે હેત કરીએ તોપણ થાય નહીં. માટે જે નિર્વાસનિક ભગવાનના ભક્ત હોય તે જ અમને વ્હાલા છે. એ અમારા અંતરનું રહસ્ય છે.” આમાં મહારાજે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે, ‘અંતરમાં જગતસુખની વાસના ન રાખવી. નિર્વાસનિક ભક્ત થશો તો જ તમે અમને વ્હાલા લાગશો.’ મહારાજના આવા અભિપ્રાયને સમજી તેમાં ઊંડા ઊતરવું.

સ્ટેપ-૨ : અનુતાપ-પરિતાપ કરવો.

અનુતાપ કેવી રીતે કરવો ?

શ્રવણ-વાંચન દરમ્યાન મહારાજ અને મોટાના અભિપ્રાયોને જાણી તેને સ્વજીવન સાથે સરખાવવા અને સ્વજીવનમાં રહેતી ક્યાશ, દોષો, ભૂલ બદલ મહારાજ આગળ પસ્તાવો કરવો અને ભૂલ માટે એકરાર કરવો. થયેલી ભૂલનું,

રહેતી કસરનું ફરી પુનરાવર્તન ન થાય તેનો મહારાજ સાથે કરાર કરવો.

મહારાજનો અભિપ્રાય જાણ્યો કે, ‘જગતસુખની વાસનાવાળા ભક્ત અમને ગમતા નથી, નિર્વાસનિક ભક્ત જ અમને વ્હાલા લાગે છે.’ આ અભિપ્રાયને સ્વજીવન સાથે સરખાવવો કે મને તો જગતસુખની જ ઈચ્છાઓ, વાસનાઓ રહે છે. જમવામાં, પહેરવામાં, વિષય ભોગવવામાં, સ્ત્રીમાં જ આસક્તિ રહે છે. મારે તો મહારાજના વ્હાલા થવું છે તો એ માટે મારે નિર્વાસનિક થવું જ પડશે. હે મહારાજ ! આપ માયિક વિષયોથી પરનું સ્વરૂપ છો. આપ મળ્યા છતાં વિષયમાં જ રચ્યોપચ્યો રહું છું. દયાળુ, દયા કરો. આ માર્ગેથી પાછા વળાય... બસ, હવે આપ રાજી થાવ એવું નિર્વાસનિક જીવન કરવું જ છે. અત્યાર સુધીની મારી ભૂલોને માફ કરો. હવે એ માર્ગે નહિ જઈ એવી રીતે કરાર કરવો.

મહારાજ અને મોટાપુરુષના દિવ્ય ગુણ જોઈએ ત્યારે તેમનો ગુણ લઈ અહોભાવ સાથે પોતાના દોષને જોઈ એકરાર કરવાથી અનુતાપ કરાય. મુમુક્ષુને મોટાપુરુષ જેવા ગુણ ગ્રહણ કરવા અનુતાપની રીત શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના ૬૭મા વચનામૃતમાં શીખવતાં કહ્યું છે કે, “આમ સમજે તો મોટા સત્પુરુષના ગુણ મુમુક્ષુમાં આવે છે તે સમજ્યાની રીત કહીએ તે સાંભળો જે, જે પુરુષને પરમેશ્વર વિના બીજે ક્યાંય પ્રીતિ ન હોય તેનો એમ ગુણ ગ્રહણ કરે જે, આ પુરુષ તો અતિશે મોટા છે ને એને આગળ લાખો માણસ હાથ જોડીને ઊભા રહે છે તોપણ લેશમાત્ર સંસારના સુખને ઈચ્છતા નથી અને હું તો અતિશે પામર છું, જે કેવળ સંસારના સુખમાં આસક્ત થઈ રહ્યો છું અને પરમેશ્વરની વાતમાં તો લેશમાત્ર સમજતો જ નથી, માટે મુને ધિક્કાર છે એવી રીતે અનુતાપ કરે.”

લોયાના ૧લા વચનામૃતમાં પણ અવગુણ આવી જાય ત્યારે અનુતાપ કરવાની રીત શીખવતાં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે કે, “કોઈ સંતનો અવગુણ આવે ત્યારે એમ વિચાર કરે જે, મેં અતિ મોટું પાપ કર્યું જે બ્રહ્મ સ્વરૂપ એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેનો અવગુણ લીધો, એવા વિચારમાંથી અતિશે દાઝ હૈયામાં થાય તે દાઝને મારે અન્ન જમે તો તેના સ્વાદુ-કુસ્વાદુપણાની ખબર પડે નહિ તથા રાત્રિને વિષે નિદ્રા પણ આવે નહિ અને જ્યાં સુધી સંતનો અવગુણ હૈયામાંથી ટળે નહિ ત્યાં સુધી જેમ જળ વિનાનું માછલું તરફડે તેમ અતિ વ્યાકુળ થાય અને જ્યારે એ સંતનો હૈયામાં અતિશે ગુણ આવે ને તે સંત કોઈ વાતે દુઃખાણા હોય તો તેને અતિ દીન થઈને પ્રસન્ન કરે, એવી જાતનો જેના હૃદયમાં વિચાર રહેતો હોય તો તેને સંતનો અવગુણ

આવ્યો હોય તે પણ ટળી જાય.”

આવી રીતે અનુતાપ કરવાથી ગરજુપણું અને દાસત્વભાવ વધુ દૃઢ થતાં જાય. દોષ ટાળવાની તથા ભૂલ સુધારવાની તક મળે.

પરિતાપ કેવી રીતે કરવો ?

દેહના કોઈ દોષ કે ભૂલનો એકરાર કરતી વખતે પણ દોષાકારે ન થઈ જવું. દેહના દોષ અને ભૂલને જોઈ દુઃખ લગાડવાનું કે મારા વિષે આ ન જોઈએ પરંતુ દુઃખી નહિ થઈ જવાનું. દેહના દોષ જોઈ હું કામી, વાસનિક, માની, ક્રોધી છું એવા દોષાકારે ન થવું. મહારાજ અને મોટાપુરુષે આપેલા કોલનો વિશ્વાસ રાખી હું દેહથી તદ્દન નોખો આત્મા છું. એ આત્માને મહારાજે અનાદિમુક્ત કરી મૂર્તિમાં રાખ્યો છે. દોષ દેખાય છે તે દેહના છે; મારા નથી. તેમ છતાં અવરભાવમાં દેહનો સંગ છે એટલે તેને ટાળવાના છે. આવી રીતે દેહથી નોખા પડી તેને ટાળવાના પ્રયત્ન કરવા એ પરિતાપ છે. અનુતાપ-પરિતાપ થાય ત્યારે દોષોને ટાળવા માટેના સઘન પ્રયત્ન થાય.

સ્ટેપ-૩ : પરભાવમાં રહ્યા થકા અવરભાવને ઉપદેશ આપવો; ટકોર કરી સુધારવો.

મહારાજ અને મોટાપુરુષે કૃપા કરી દેહથી આત્માને પૃથક્ કરી તેનું અનાદિમુક્તમાં સ્વરૂપાંતર કરી મૂર્તિમાં રાખી લીધો છે. હવે આપણે વાસ્તવિકતાએ અનાદિમુક્ત જ છીએ. પરંતુ અવરભાવમાં મહારાજે રાખ્યા છે તો હું અનાદિમુક્ત જ છું એ પરભાવમાં રહીને અવરભાવને અર્થાત્ દેહને - અવરભાવના જીવનની કસરોને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે.

જેમ કોઈ ખરાબ વ્યક્તિને સુધારવા આપણને તે દત્તક આપવામાં આવે તો તેને સુધારવા આપણે તનતોડ પ્રયત્ન કરીએ તેમ છતાં તે વ્યક્તિને આપણે પોતે માની લેતા નથી. તેનાથી જુદા રહી તેને સુધારીએ છીએ. ભેગા રહેવા છતાં એકમેક થઈ જતા નથી. તેવી રીતે X નામની વ્યક્તિ (આપણું અવરભાવનું નામ) આપણને (અનાદિમુક્તને) દત્તક તરીકે સુધારવા આપી છે. હવે તેના દેહના ભાવ ટળાવી મહારાજ અને મોટાપુરુષનું ગમતું જીવન કરાવવાની જવાબદારી આપણી છે. માટે ગમે તે રીતે પાછા વળવું એ જ આપણું કર્તવ્ય છે.

(i) ઉપદેશ આપવો :

જેમ અન્યને સુધારવા આપણે ઉપદેશ આપીએ છીએ તેવી રીતે અનાદિમુક્તના

ભાવમાં રહી મહારાજ અને મોટાના અભિપ્રાય મુજબ વર્તવા માટે ઉપદેશ આપવો. મહારાજને નિર્વાસનિક ભક્ત જ વ્હાલા છે. અને એવા થવું છે ત્યારે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ એથી વિરુદ્ધ વર્તે ત્યારે હું અનાદિમુક્ત છું એ ભાવમાં રહી તેને પાછા વાળી ઉપદેશ કરવો.

ઉપદેશ કેવો કરવો તેની રીત શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના રજા વચનામૃતમાં શીખવી છે કે, “નેત્રની ને શ્રોત્રની વૃત્તિ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન કરતા હોઈએ ને મૂર્તિને મેલીને અન્યમાં તણાય તો તેને એમ ઉપદેશ દેવો જે, હે મૂર્ખ ! તું ભગવાન વિના અન્ય રૂપને જુએ છે કે પરમેશ્વરની વાર્તા વિના અન્ય વાર્તાને સાંભળે છે તેમાં તુંને શું પ્રાપ્ત થાશે ? અને હજી તુંને સિદ્ધદશા તો આવી નથી જે જેવું તું ચિંતવ્ય તેવું તુંને તત્કાલ મળે, શા સારુ જે હજી તો તું સાધક છું માટે જે વિષયને તું ચિંતવીશ તે વિષય મળશે નહિ અને ઠાલાં વલખાં કરીને પરમેશ્વરને શા વાસ્તે મેલી દે છે ? અને કાંઈક જો તુંને અલ્પ વિષય મળશે તો તેના પાપમાં યમપુરીનો માર ખાતાં ખાતાં અંત નહિ આવે, એવી રીતે નેત્રને ને શ્રોત્રને ઉપદેશ દેવો અને વળી એમ કહેવું જે, જ્યારે તું ભગવાનની મૂર્તિમાં એકાગ્ર થઈશ તો તેમાંથી તું સિદ્ધદશાને પામીશ... અને ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં સિદ્ધદશાને દેહ છતે નહિ પામ્ય તો દેહ પડ્યા પછી મુક્ત થાઈશ ત્યારે સિદ્ધદશા મળશે પણ સિદ્ધદશા આવ્યા વિના રૂપને જોઈ જોઈને મરી જાઈશ તોપણ તે રૂપ મળશે નહિ અને ગ્રામ્ય શબ્દને પણ સાંભળી સાંભળીને મરી જાઈશ તો તેણે કરીને બુદ્ધિ તો અતિશે ભ્રષ્ટ થઈ જાશે પણ તેમાંથી કાંઈ પ્રાપ્તિ નહિ થાય, એવી રીતે નેત્રને ને શ્રોત્રને ઉપદેશ દેઈને એક ભગવાનની મૂર્તિમાં જ રાખવાં.”

ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ તો અનંત જન્મથી ચોજાળા થઈને જ ફર્યા છે તેથી તેને વિષયના માર્ગથી ભગવાનના માર્ગે ચાલવું અતિ કઠણ પડે છે. દેહ મૂક્યા કરતાં પણ આકરું લાગે છે. જ્યારે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ સામે પડે ત્યારે તેને સતત ઉપદેશ આપવો.

એક વખત શ્રીજીમહારાજે માનકુવામાં લીલા કરી. સભામાં કાતર લઈ બિરાજ્યા અને કહ્યું, “આજે જે સાચા સત્સંગી હોય એમને અમારે ત્યાગી કરવા છે.” એટલે સભામાંથી કેટલાક ઊઠીને ચાલ્યા ગયા ને કેટલાક બેઠા.

માનકુવાના મૂળજી અને કૃષ્ણજી ખેતીકામે ગયા હોવાથી સભામાં નહોતા. તેઓ ખેતરેથી આવી દર્શન કરવા માટે જતા હતા ત્યારે બધાએ ના પાડવા માંડી.

પણ મહારાજ ત્યાગી કરે છે તે સમાચાર સાંભળી તેઓ આનંદમાં આવી ગયા. તરત જ મહારાજ જોડે ગયા અને ત્યાગી કરવા પ્રાર્થના કરી.

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું, “ભાઈ, ત્યાગી થવું સહેલું નથી. ત્યાં તો ટાઢ-તડકો, ભૂખ-તરસ ને દ્વેષીઓના માર સહન કરવાં પડે. તમારાં મન-ઈન્દ્રિયોને કારસો પડશે માટે પહેલાં તમારા અંતર આત્માને પૂછો; નહિ તો ત્યાગ સરાધાર પાર નહિ પડે.”

થોડે દૂર જઈ બંને જણે દેહથી નોખા થઈ મનને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો કે, “હે મનવા ! ભગવાન નહિ ભજાય તો કૂતરાં, ગધેડાં જેવી અનેક પશુ-પક્ષીની યોનિમાં જન્મ ધરવા પડશે. ત્યાં તને કોણ ખાવા-પીવા દેશે ? કોણ પથારી કરી ગોદડું ઓઢાડશે ? કોણ તને આત્માના કલ્યાણની વાત કરશે ? જ્યાં ત્યાં જીવન કાઢવું પડશે. તે કરતાં તો મનુષ્યદેહે ત્યાગી થઈશ તોય એમાંનું કાંઈ વેઠવું નહિ પડે. જીવાત્માના કલ્યાણ માટે આ એક દેહ કુરબાન કરી દઈશ તો સદાને માટે સુખ મળી જશે. જન્મમરણ બંધ થઈ જશે. કોઈ દિવસ દુઃખ ભોગવવું નહિ પડે. માટે બોલ, હવે તારો શું વિચાર છે ? હવે ત્યાગી થયા વિના બીજો કોઈ વિચાર કરીશ મા...” એવી રીતે બેઉ જણે દેહથી નોખા પડી મૂળજી ને કૃષ્ણજી નામના દેહને ત્યાગી થવા અને આત્માનું કલ્યાણ સાધવા ઉપદેશ આપ્યો. સંસારનાં સુખથી પાછા વળી તેઓ કેડિયાની કસુ તોડી મહારાજ આગળ સાધુ થવા તૈયાર થઈ ગયા.

આપણને હંમેશાં અન્યના ઉપદેશની-ટકોરની અસર થાય તે કરતાં પોતાના ઉપદેશની અસર વધુ થાય. અન્ય કોઈ રોકેટોકે ત્યાં અપમાન લાગવાનો, ખોટું કે દુઃખ લાગવાનો પ્રશ્ન રહે છે જ્યારે પરભાવમાં રહી અવરભાવને ઉપદેશ આપવામાં માન-અપમાન, આભરૂનો કોઈ સવાલ નથી રહેતો માટે પરભાવમાં રહી અવરભાવને ઉપદેશ આપવો.

(ii) શિક્ષાનાં વચન કહેવાં તથા પગલાં લેવાં.

અવરભાવમાં કંઈ ભૂલ થાય કે આજ્ઞા-રુચિ વિરુદ્ધ ક્રિયા કરવાનું મન થાય ત્યારે માબાપ જેમ બાળકોને શિક્ષાત્મક રૂપમાં વઢે, રોકેટોકે તેમ પરભાવમાં રહીને અવરભાવને શિક્ષાનાં વચન કહેવાં અને શિક્ષાત્મક પગલાં લેવાં.

શ્રીજીમહારાજે પંચાળાના ઉજા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ કાંઈક ચાળા કરે તો એને કહેવું જે કેમ તારે તે એક ભગવાનનું જ રૂપ જોવું છે કે બીજાનું પણ જોવું છે ? ને કેવળ ભગવાનનો શબ્દ સાંભળવો છે તથા ગંધ લેવો છે

કે બીજાનો પણ શબ્દ સાંભળવો છે ને ગંધ લેવો છે ? અને જો ભગવાન વિના બીજા વિષયમાં તું જાઈશ તો તારે-મારે શું છે ભાઈ ? તું કોણ ને હું કોણ ? તારે-મારે લેવું-દેવું નથી. તમે કરશો તે તમે ભોગવશો.”

પોતાને ઉપદેશ આપવા છતાં જો ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ પાછાં ન વળે તો અરેરાટી થઈ જવી જોઈએ અને તેને કહેવું કે જો તું મહારાજની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જોઈશ તો એનું પરિણામ સારું નહિ આવે... શા માટે થઈ તું ખોટા માર્ગે આગળ વધે છે ? આ બધું ભજન-ભક્તિમાં બેસીશ ત્યારે નડશે. માટે પાછો વળ. એમ કરતાં પણ ન વળે તો આ ભૂલ બદલ શિક્ષાત્મક પગલાં લેવાં કે આજે એક ટાઈમ જમાડવાનું નહિ અથવા બપોરે સૂવાનું નહિ અથવા પાંચ માળા કરવાની. જોગીદાસ ખુમાણને પરસ્ત્રી પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ થઈ તો પોતાની આંખ ફોડી નાખી તો આપણે છેવટે પ્રાથમિક શિક્ષા તો કરીએ જ. જેનાથી સમયે બ્રેક વાગે અને પાછું વળાય.

(iii) સતત આંતર તપાસ કર્યા કરવો.

સતત આંતર તપાસ કરવો એ જાગૃતતાનું પ્રતીક છે જે મુમુક્ષુતા તરફ લઈ જાય છે. સવારે ઊઠીએ ત્યારથી સર્વે ક્રિયામાં, સેવા-પ્રવૃત્તિમાં દેહથી નોખા પડી અવરભાવની ક્રિયાનો નિરંતર તપાસ કરવો કે આ બરાબર થાય છે કે નહીં ? સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ મુમુક્ષુની આ રીત દર્શાવતાં ૧૯૩મી વાતમાં કહ્યું છે કે, “જે મુમુક્ષુ હોય તે તો પોતાનાં વર્તમાન તપાસી જુએ ને પોતાના શત્રુને તપાસે ને શત્રુને વશ ન વર્તે.”

નેત્રની વૃત્તિ સ્ત્રીઆદિક તરફ ખેંચાતી હોય તો એવા સમય-સંજોગ આવતા પહેલાં સાવધાન થઈ જવું અને એ સમયમાં પણ સતત તપાસતા રહેવું કે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની વૃત્તિ મૂર્તિ સિવાય બીજે તણાઈ તો જતી નથી ને ? પરભાવમાં રહી અવરભાવની સતત તપાસ કર્યા કરવાથી તે વિષયના માર્ગે જઈ જ ન શકે.

શ્રીજીમહારાજે ગઢડા પ્રથમના દૌમા વયનામૃતમાં આવી સતત તપાસ કરતાં શીખવ્યું છે કે, “વિચાર કરવો જે, મારે જેટલી ભગવાનને વિષે વાસના છે, તેટલી જ જગતને વિષે છે કે ઓછી-વધુ છે ? તેની પરીક્ષા કરવી ને જેટલી ભગવાનની વાત સાંભળવામાં શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય લોભાતી હોય તેટલી જ જગતની વાત સાંભળવામાં લોભાતી હોય તો એમ જાણવું જે, ભગવાનમાં ને જગતમાં બરોબર વાસના છે. એવી જ રીતે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ સર્વે વિષયનો તપાસ કરવો, અને જ્યારે એવી રીતે તપાસ કરતો કરતો જગતની

વાસનાને ઘટાડતો જાય ને ભગવાનની વાસનાને વધારતો જાય, તેણે કરીને એને પંચવિષયને વિષે સમબુદ્ધિ થઈ જાય છે.”

સ્ટેપ-૪ : દટ સંકલ્પી બની PLના મુદ્દા નક્કી કરવા.

(વર્તનના મુદ્દા) લખવા.

પરભાવમાં રહી અવરભાવને ઉપદેશ આપ્યા પછી દટ સંકલ્પ કરવો કે હવે મારે ગમે તે રીતે આ કસરને ટાળવી જ છે અથવા આ ગુણને દટ કરવો જ છે. પ્રબળ ઈચ્છાશક્તિ જાગ્યા વગર આપેલા ઉપદેશની કોઈ અસર થતી નથી. માટે મહારાજ અને મોટાપુરુષના જાણેલા અભિપ્રાય પ્રમાણે જીવન કરવા, વર્તવા માટેના મુદ્દા નક્કી કરવા. જેવા કે,

૧. રસાસ્વાદ કામનું મૂળ છે. માટે મારે સારું સારું જમવામાં સંયમ કેળવવો છે.
૨. મારી રજોગુણી રહેણીકરણીને સાત્ત્વિક બનાવવી છે.
૩. દૃષ્ટિ સંયમ કેળવવો જ છે.

આ સિવાય પણ વર્તવા માટેના અન્ય મુદ્દા નક્કી કરી શકાય.

સ્ટેપ-૫ : મહારાજને પ્રાર્થના કરી PLના દટ સંકલ્પ કર્યા મુજબના મુદ્દા પ્રમાણે વર્તવાનું પ્લાનિંગ કરવું.

બાહુબળે કરીને કશું જ કરી શકાય તેમ નથી. મોટા મોટા ઋષિમુનિઓ કે તપસ્વીઓ પણ સંપૂર્ણ નિર્વાસનિક જીવન કરી શક્યા નથી. પરંતુ મહારાજ અને મોટાપુરુષની કૃપા થાય તો જ નિર્વાસનિક થવાય. મહારાજ અને મોટાપુરુષ મફતમાં કૃપા ન કરે. જે ભૂખ્યો અને ગરજુ થઈ પ્રાર્થના કરે કે, “હે મહારાજ ! દયાળુ, મારી કોઈ શક્તિ કે બળ નથી કે અંતઃશત્રુઓની સામે વિજય મેળવી શકું. અનંત જન્મથી હારતો આવ્યો છું. દયાળુ, નિર્બળ છું. આપના બળની જરૂર છે. આપની કૃપાથી જ નિર્વાસનિક થવાય, માટે દયાળુ દયા કરો.” એવી રીતે કગરીને પ્રાર્થના કરી સાથે સાથે નિરંતર જાણપણાએ યુક્ત વર્તે તો મોટાપુરુષ કૃપા કરી નિર્વાસનિક કરે.

પ્રાર્થના કરી PLના મુદ્દાને વર્તનમાં લાવવા પ્લાનિંગ કરવું અને એ પ્લાનિંગ પ્રમાણે વર્તવાનો ખટકો રાખવો અને તેના માટે પણ પ્રાર્થના કરવી.

જેમ કે દૃષ્ટિ સંયમ કેળવવો છે તો તેનું આયોજન કરવું કે મારે પાંચ હાથથી દૂર જોવું નથી. કોઈની સામે દૃષ્ટિ માંડીને જોવું નથી, મહારાજની મૂર્તિ સામે રોજ ૧૦ મિનિટ ત્રાટક કરવું છે, દૃષ્ટિ સંયમના ફાયદા-ગેરફાયદા વિચારીને

લખવા છે. દિવસ દરમ્યાન દૃષ્ટિનો અસંયમ થયો હોય તો તેને નોંધી કારણ તપાસવું છે.

આવું ઘણીબધી રીતે આપણી ક્ષમતા પ્રમાણે પ્લાનિંગ કરી શકાય.

૨. દિવસ દરમ્યાન બનેલા પ્રસંગ પર આંતરખોજ કરવી :

સમગ્ર દિવસ દરમ્યાન આપણા જીવનમાં અનેક સારા-નરસા પ્રસંગો બનતા હોય છે. જેમાં કોઈ પ્રસંગમાં રાજી તો કોઈ પ્રસંગમાં નારાજ થવાય તો કોઈ પ્રસંગમાં નવા નવા વિચારો સ્ફુરી આવતા હોય છે. જેને આપણા મંથનમાં વણી લઈ સ્વજીવન સાથે સરખાવતાં આંતરખોજ કરી શકાય.

જેમ કે ઘરમાં કોઈ નુકસાન થયું કે ઍક્સિડન્ટ કે માંદગીનો પ્રસંગ બને તો તરત વિચાર કરવો કે આવું કેમ બન્યું ? કોઈ આજ્ઞા તો લોપાઈ નથી ને ? મહારાજની શું મરજી છે ? પર્વતભાઈ વાડ કાપતા હતા એ વખતે કુહાડો છટક્યો, પણ વાગ્યું નહીં. પર્વતભાઈએ વિચાર કર્યો કે જો આ કુહાડો વાગ્યો હોત તો છ મહિનાનો ખાટલો આવત. મહારાજે મારી રક્ષા કરી. એમ વિચારી તેઓ છ મહિના ગઢપુર સમાગમ કરવા ગયા હતા. ક્યાંક મહારાજના આપેલા નિયમનો લોપ તો નથી થતો ને ? કોઈનો અપરાધ તો નથી થયો ને ? આવી રીતે આંતર તપાસ કરતાં આંતરખોજ કરાય. એમાં જો કોઈ આપણી ભૂલ પકડાય તો તેને સુધારવા માટે પ્રાર્થના કરવી. મહારાજની માફી માગી જીવન બદલવા માટેનો દૃઢ સંકલ્પ કરી શકાય.

કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતા, કોઈ વસ્તુ, પદાર્થની ક્રિયા જોઈને પણ આંતરખોજ કરી શકાય. જેમ કે, ઘડિયાળના ત્રણ કાંટા નિરંતર ફરે છે. ત્રણેય નાના-મોટા છે. ત્રણેયની ગતિ જુદી છે. તેમ છતાં સાથે રહે છે. અને વાદવિવાદ કર્યા વિના સંપીને કાર્ય કરે છે. તેમ મારે પણ ઘરમાં કે સત્સંગમાં કોઈની સેવા-પ્રવૃત્તિનો વાદ કર્યા વગર રાજીપા સામે દૃષ્ટિ રાખીને સતત સેવા કરવી છે. કીડીઓને લાઈનમાં ચાલતા જોઈ શિસ્ત પર આંતરખોજ કરી શકાય.

દિવસ દરમ્યાન કોઈએ બે શબ્દો કહ્યા હોય, માન-અપમાન થયું હોય કે આપણી પ્રશંસા કે નિંદા થઈ હોય તેના પર પણ આંતરખોજ કરી શકાય. ટૂંકમાં, કોઈ પણ પ્રસંગોમાંથી સ્વવિકાસ માટેનો વિચાર-મુદ્દો નક્કી કરી આંતરખોજ કરી શકાય.

૩. પ્રાર્થના સ્વરૂપે આંતરખોજ :

આંતર શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ માટેનું અમોઘ શસ્ત્ર એટલે પ્રાર્થના. પ્રાર્થના જીવની શૂનકાર અવસ્થાને ટાળી લીલોછમ કરી દે છે. પ્રાર્થનાથી દોષો ઓળખવા અને ટાળવાનો જોમ-જુસ્સો વધે છે. કારણ, મહારાજ અને મોટાપુરુષની સહાય મળે છે.

પ્રાર્થના સ્વરૂપે આંતરખોજ કરવાથી ગરજી અને ભૂખ્યાપણું વધે છે. આંતરિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવે. થયેલી ભૂલો અને દોષનો મહારાજ પાસે એકરાર થાય છે. તેના પરિણામે સર્જાતી સ્થિતિ-પરિસ્થિતિની કલ્પનાઓથી પાછા વળાય છે. માટે પ્રાર્થના સ્વરૂપે આંતરખોજ એ આંતરપરિવર્તન કરવાનો અકસીર ઈલાજ છે.

આ ત્રણ રીતમાંથી ગમે તે રીતે આંતરખોજ કરીએ. આંતરખોજ માત્ર વિચારથી જ ન કરવી; આવેલા વિચારો અને થયેલા મંથનને નોંધીએ, લખીએ. કારણ જે કાંઈ વાંચ્યું, વિચાર્યું કે મંથન કર્યું તેને લખવાથી તે વધુ દૃઢ થશે. લાંબા સમય સુધી સ્મૃતિપટ પર રહે. લખવાથી તે વારંવાર ઘોળાય છે. કેરી ઘોળાય તેમ રસ મીઠો લાગે. તેમ આંતરખોજ લખવાથી તેનો રસ મીઠો લાગે છે. ફળ વધારે મળે છે

● આંતરખોજ પછી શું ?

આંતરખોજ કયા સ્ટેપમાં કેવી રીતે કરાય ? તે જાણ્યા બાદ તે પ્રમાણેનું વર્તન આપણા જીવનમાં વણી લેવું, એ પ્રમાણેનું આપણું જીવન કરવું. મુમુક્ષુતા તરફ આગળ વધાય એ આંતરખોજનું ફળ છે. આંતરખોજ દ્વારા થયેલ જીવનપરિવર્તનને ટૂંક સમયનું કે ક્ષણિક ન બનાવતાં, તેનું વારંવાર મનન કરી પાર્કું કરીએ અને વારંવાર તે અંગે સ્વજીવનમાં તપાસ કરતા રહીએ.

આંતરખોજ દ્વારા થયેલ જીવનપરિવર્તનમાં કદી પૂર્ણતા ન માની લેવી. હજી અધૂરું છે એવું માની મંડ્યા રહેવું તથા સાત્ત્વિક અહંકાર ન આવી જાય તેનો સતત ખ્યાલ રાખીએ. આંતરખોજ કરતાં કરતાં સ્થિતિના માર્ગે સતત આગળ વધાય તેવા પ્રયત્નમાં મંડ્યા રહેવું.

આંતરખોજ કરતી વખતે એક બાબતનું ખાસ ધ્યાન રાખીએ કે, ‘મારાથી આવું તો ન થાય’ અથવા તો ‘આ શક્ય જ નથી’, ‘હું તો દોષિત જ છું’ આવા નકારાત્મક ભાવમાં (નેગેટિવિટીમાં) ન આવી જવું. આંતરખોજ હંમેશાં હકારાત્મક વિચાર સાથે જ કરવી.

● આંતરખોજનાં કેટલાંક ઉદાહરણ

૧. શ્રવણ-વાંચન-મનન પરથી આંતરખોજ :

“ભગવાનના ભક્તને ક્ષમા રાખવી. ક્ષમા જેવું કોઈ હથિયાર નથી. જે ક્ષમા રાખે તેનું પાપ કોધ કરનારને જાય છે. કોધ કરનારનું પુણ્ય ક્ષમાવાળાને જાય છે માટે ભગવાનના ભક્તના દ્રોહથી બીતા રહેવું.”

- બાપાશ્રીની વાતો : ભાગ-૧, વાર્તા-૫

મહારાજનો અભિપ્રાય

જે અમારા ભક્ત હોય તેને ક્ષમા જ રાખવી. ક્ષમા રાખનારનું પાપ (નારાજગી) કોધ કરનારને જાય છે ને કોધ કરનારનું પુણ્ય ક્ષમા રાખનારને જાય છે.

અનુતાપ-પરિતાપ

હું સસંગમાં ખરેખર રાજીપો કમાવવા આવ્યો છું; એ જ મારું પુણ્ય છે. છતાં મારા કોધી સ્વભાવને કારણે જેને તેને દૂભવી નાખું છું. દરેક વ્યક્તિની નાની-મોટી ભૂલ તો થાય જ. અરે, મારી પણ ભૂલ તો થાય છે. છતાં કોઈથી નાની એવી ભૂલ થાય તો તેને ક્ષમા આપવાને બદલે ગુસ્સો કરી નાખું છે. અને એમાં રાજી થઉં છું. બધા પર રોફ જમાવું છું... અરરર... અત્યાર સુધી મારાથી કેટલાય મુક્તોનો અપરાધ થઈ ગયો છે. હે મહારાજ ! હે બાપા ! હે બાપજી ! હે સ્વામીશ્રી ! મારા અપરાધને માફ કરો.

દેહભાવને યોગે કરીને કોધ થઈ જાય છે. તેમ છતાં હું કોધી નથી; મને અનાદિમુક્ત કર્યો છે. પણ એ દેહના દોષ છે. સંબંધીના દોષ છે. મારા નથી. પણ મારે કોધી સ્વભાવ ટાળી ક્ષમાશીલ બનવું જ છે. અનાદિમુક્ત જ છું, પણ હવે મારે દેહનો કોધી સ્વભાવ ગમે તેમ કરી ટાળી ક્ષમાશીલ કરવો જ છે.

PLના મુદ્દા (વર્તનના મુદ્દા) :

૧. કોઈની નાની-મોટી ભૂલ થાય તો ઉદારભાવે ક્ષમા આપીશ.
૨. ગમે તેવા સંજોગ આવે તોપણ કોઈની ઉપર અકબાઈશ નહીં. કોધ નહિ કરું.

૨. પ્રસંગ પરથી આંતરખોજ :

(i) ભિક્ષુકને જોતાં થયેલો વિચાર-વિમર્શ :

આજે સવારે ઓફિસે જતાં ચાર રસ્તા પર ગાડી ઊભી રહી. ત્યાં એક ભિક્ષુક તરત જ ગાડીની નજીક આવી, ‘દેજો માબાપ’ કરીને ભીખ માગવા લાગ્યા. ટ્રાફિક

ખૂલતાં ગાડી લઈ ઓફિસે પહોંચી ગયો પરંતુ ભિક્ષુકને જોતાં જ વિચાર-વિમર્શ શરૂ થઈ ગયો કે બિચારા એ ભિક્ષુકને નથી જમવાનું મળતું, નથી કપડાં મળતાં. જ્યારે મહારાજ અને મોટાપુરુષે મારી પર કેટલી અનહદ કરુણા કરી છે કે અવરભાવમાં તો સુખ-સંપત્તિ આપી પરંતુ પરભાવમાં ન્યાલ કરી દીધો ! મહારાજે કઈ અધિક કૃપા કરી છે ? તો,

૧. સારા-સુખી સંસ્કારી પરિવારમાં જન્મ આપ્યો.
૨. અનંત જન્મના ખોટનાં ખાતાં વાળી દીધાં. પાપ-પુણ્ય સર્વે વર્તમાન ધરાવતાં ટાળી દીધાં.
૩. માત્ર સત્સંગના નહિ, દિવ્ય કારણ સત્સંગના યોગમાં ખેંચી લીધો.
૪. સ્વામિનારાયણ ભગવાનની સર્વોપરી ઉપાસના પોતે જ સમજાવી.
૫. ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી અને પ.પૂ. સ્વામીશ્રી જેવા દિવ્ય સત્પુરુષો મળ્યા.
૬. એમના અનાદિમુક્તની સ્થિતિ કરાવવાના સંકલ્પમાં મને ખેંચી લીધો.

PLના મુદ્દા (વર્તનના મુદ્દા) :

૧. મહારાજ અને મોટાએ કરેલી કૃપાનું મનન કરવું છે.
૨. પ્રાપ્તિના કેફનું કીર્તન મહારાજ આગળ બેસી બોલીશ.
૩. મારા સમય, શક્તિ, બુદ્ધિ આવડતનો બહુધા ઉપયોગ એમના માટે જ કરીશ.
૪. સ્થિતિ સુધી પહોંચવાના પ્રયત્નમાં મંડ્યા રહેવું છે.

(ii) સવારે અલ્પાહારમાં નારંગી અને કેળું જમાડતાં આવેલ વિચાર :

સવારે અલ્પાહારમાં નારંગી ફોલીને જમાડતાં વિચાર આવ્યો કે નારંગી ઉપરથી એક જણાય છે પરંતુ અંદર તો દરેક પેશી એકબીજાથી તદ્દન ભિન્ન જ છે. એકબીજા સાથે કોઈ સંબંધ જ નથી.

એવી રીતે અમે પાંચ સભ્યો ઘરમાં એક છત્ર નીચે સાથે જ રહીએ છીએ. સાથે જ જમીએ છીએ છતાં બધાનાં મન એકબીજાથી તદ્દન નોખાં છે. આત્મીયતા નથી રહેતી. એટલે પરિવારની વચ્ચે રહેવું ખાટી નારંગી જેવું લાગે છે. જ્યારે કેળાની છાલ ઉતારતાં આખું રસબસ છે, કોઈ જુદાઈ છે જ નહિ તેથી કેળું મીઠું લાગે છે. મારે પણ મારા પરિવારમાં કેળા જેવી આત્મીયતા કરવી જ છે. તો અરસપરસ સ્નેહની મીઠાશ સૌને આવે.

PLના મુદ્દા (વર્તનના મુદ્દા) :

૧. આજે પરિવારના સભ્યો સાથે ભેગા મળી ઘરસભા કરીશ જ.

૨. જે કાંઈ બાબતોને લીધે મન નોખાં થયાં છે તેનો ખુલાસો કરીશ.

૩. આત્મીયતા કરવા માટે મારું જે કાંઈ જતું કરવું પડે તે કરીશ.

(iii) ધંધામાં થયેલા નફાનો આનંદ માણતાં આવેલો વિચાર :

આજે મહિનાના અંતે સરવૈયું કાઢતાં આખા વર્ષમાં સૌથી વધારે નફો થયેલો જોઈ ખુશ થઈ ગયો, રાજી થઈ ગયો. એ આનંદ પરિવારના સભ્યો સાથે બેસી વહેંચતો હતો (શૈર કરતો હતો). એ વખતે વિચાર આવ્યો કે ધંધાના વિકાસને જ મેં મારો સ્વવિકાસ માની લીધો છે એટલે તેના નફાથી આનંદ થાય છે પરંતુ તેમાં મારા આત્માનો નફો કેટલો ? ધંધાનો નફો વધારતાં ઉપરથી બહારવૃત્તિ થઈ, ક્યાંક નિયમના લોપ થયા એટલે ઉપરથી બેલેન્સ ઘટ્યું. જ્યારે આત્માની આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રગતિ થાય અને સ્થિતિના માર્ગે સુખનો અનુભવ થાય એ સાચો નફો છે. તે માટે સતત સ્વવિકાસ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી પડે. હે મહારાજ ! દયાળુ, સ્વવિકાસ તરફ જાગ્રત રહેવાય, એના માટેના જ પ્રયત્ન થાય તેવી દયા કરો.

PLના મુદ્દા (વર્તનના મુદ્દા) :

૧. સ્વવિકાસમાં જ્યાં જ્યાં કસર રહે છે તેને પૂરવી છે. તેમાં મુખ્યત્વે બહારવૃત્તિ ઓછી કરવી છે.

૨. ધંધામાંથી થોડા પાછા વળી આત્માના સુખ માટેના પ્રયત્ન કરવા છે.

૩. ખરેખર જેટલી જરૂર હોય તેટલું જ અર્થ-ઉપાર્જન કરીશ.

૩. પ્રાર્થના સ્વરૂપે :

(i) હે મહારાજ ! દયાળુ, આ લોકની દ્રવ્ય-સંપત્તિ કે સત્તા, આ દેહ અને દેહના સંબંધી અવરભાવમાં જે કાંઈ દેખાય છે, જેનાં જેનાં નામ અને રૂપ છે તે બધું જ મિથ્યા છે, ખોટું છે, તુચ્છ છે, નાશવંત છે એવું હું જાણું છું. તેમ છતાં તેને જ સાચું માની તેના માટે રાત-દિવસ યત્ન કરું છું. આ લોકની સત્તા, સંપત્તિ મેળવવા રાત-દિવસ મથામણ કર્યા કરું છું. એમાં જો એ મળી જાય તો રાજી રાજી થઈ જઉં છું અને ન મળે તો દુઃખી થઈ જઉં છું. કાગારોળ મચાવી દઉં છું. જીવનમાં સત્તા અને સંપત્તિ મેળવવાની સ્પર્ધામાં આગળ નીકળવાની લાલસા રહે છે તથા પાછળ રહી જવાના ભયથી સતત તેની પાછળ દોડતો રહું છું. હે મહારાજ ! આપ મોટાપુરુષ દ્વારા પાછા વળવાનું કહો છો તેમ છતાં હું પાછો વળી શકતો નથી. તેને પામવાની લાલસામાં મારી આંખો પાછળ જતી રહે છે. એના માટે થઈ હું ઘણું ન કરવાનું

પણ કરું છું. ખોટું બોલું છું, ખોટું કરું છું છતાં પણ મને જરીયે ખચકાટ થતો નથી. એમાંનું કશું મારી સાથે નથી આવવાનું એવો વિચાર સુધ્યાંય કરતો નથી.

હે મહારાજ ! આખો દિવસ જે દેહ નાશવંત છે, સર્વે દુઃખોનું મૂળ છે તેની જ આળપંપાળ કર્યા કરું છું. તેની પુષ્ટિના, માન-અપમાનના વિચારો કરી તેને વધુ ને વધુ દૃઢ કરું છું. જે દેહભાવની દીવાલને આવતી કાલે તોડવાની છે તેને વધુ ને વધુ મજબૂત કરું છું. દિવસ આખો અરીસામાં જોઈને દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનવાના અજ્ઞાનને વધુ ને વધુ પાકું કરું છું. હું પુરુષ છું, હું સ્ત્રી છું એવા મનને કરી દેહભાવ વધુ પુષ્ટ થતો જાય છે.

દેહ નાશવંત છે તેમ દેહના સંબંધી પણ નાશવંત છે, મિથ્યા છે એવું જાણવા છતાં એમના માટે થઈ આખું જીવન પસાર થઈ જાય છે. એમને રાજી કરવા એમના ભરણપોષણ માટે થઈ હે મહારાજ ! આપને પણ ભૂલી જઉં છું. સભામાં જવાનું ટાળું છું કે જવા માટે આળસી જઉં છું. મોટાપુરુષના વચનની ગૌણતા થઈ જાય છે. સમયે તેમનો પક્ષ અને મહિમા રહેવાને બદલે દેહના સંબંધી અધિક થઈ જાય છે. સત્સંગ ઘટી જાય છે.

હે પ્રભુ ! હું સત્સંગમાં અવિનાશી આનંદ અને શાશ્વત સુખને શોધતો આવ્યો હતો. પરંતુ આ સંસારની માયાજાળમાં અટવાઈ ગયો છું માટે તેનાથી બચાવો. સત્તા અને સંપત્તિથી પર કરો. સંસારની નાશવંતતા અને અસારતાને સમજીને તેનો ત્યાગ કરી આપના સુખને પામવાની લાલચ જાગે તેવી દયા કરો.

PLના મુદ્દા (વર્તનના મુદ્દા) :

૧. વસ્તુ, વ્યક્તિ અને દેખાતો દેહ એ અવરભાવમાત્રને વિષે નાશવંતપણાનો વિચાર કરીશ.
૨. સત્તા-સંપત્તિની લાલસા ટાળીશ.
૩. મહારાજના સુખને પામવાની લાલચ જગાવવી છે.

(ii) હે મહારાજ ! હું સત્સંગમાં સ્વભાવ ટાળી મુમુક્ષુતા દૃઢ કરવા આવ્યો છું; નહિ કે સ્વભાવ વધારવા માટે. તેમ છતાં જેમ જેમ તપ, જપ, વ્રત, ઉપવાસ, એકટાણાં કરી દેહનું દમન કરું છું તેમ તેમ ક્રોધ અને ઈર્ષ્યા ઘટવાને બદલે વધતાં જાય છે. બીજાનું લગારેક સારું થતું જોઈ ઈર્ષ્યાની આગમાં બળી મરું છું. કરેલું બધું મિથ્યા થઈ જાય છે. કરેલાં સાધનથી માનની પુષ્ટિ થાય છે. નામની, માનની, હારની, મોટપની ઈચ્છાઓ રહી જાય છે. તેના માટે બહાર સારો દેખાવ કરવાનો

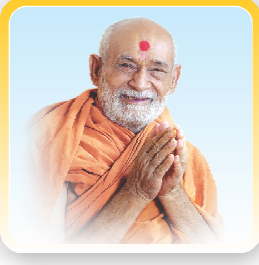

પ્રયત્ન કરું છું. માન-મોટપ મેળવવા અને સ્વાર્થ સાધવા મીઠું મીઠું બોલી બીજાની આગળ સારો થાઉં છું. માનની ભૂખે સદા તલસતો રહું છું. મંદિરે દર્શન, સેવા અને સમાગમ કરી પરોપકારની ભાવના દઢ કરવાને બદલે દિન-પ્રતિદિન સ્વકેન્દ્રિત અને સ્વાર્થી બનતો જાઉં છું. બીજાના હિતનો જરા પણ વિચાર કરી શકતો નથી તો કોઈના માટે ઘસાવાની તો વાત જ ક્યાં આવે ? ઉપરથી લોભ વધતો જાય છે. સર્વોપરી ઉપાસના-નિષ્ઠા દઢ કરવા પ્રયત્ન કરવા છતાં કોઈ સત્તાધારી કે પૈસાદારની પ્રતીતિ રહી જાય છે. ડૉક્ટરનો ભાર આવી જાય છે. પોતાનું કર્તાપણું રહી જાય છે ને અહંકાર ઓછો થવાને બદલે વધતો જાય છે. હું જરીક રાજાપામાં વર્તવા પ્રયત્ન કરું છું તો બીજાના અભાવ-અવગુણ આવે છે ને ન વર્તનારા પ્રત્યે તુચ્છતા અને ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈની સાથે પ્રેમથી હળીમળીને રહી શકાતું નથી. અનેક સ્વભાવ ઘટવાને બદલે વધુ ને વધુ પજવે છે. હે પ્રભુ ! હવે હું આ દોષોથી થાકી ગયો છું. એને પરિણામે જ હું સત્સંગમાં આવ્યા પછી નાપાસ થઈ જાઉં છું. રાજાપાના માર્ગે ઉપરથી નીચે પછડાઉં છું. માટે દયા કરી સ્વભાવને ઓળખાવી તેને ટાળવાનું બળ આપો. હે પ્રભુ ! હું તો બળહીન છું. હું જાણપણું ને ખટકો જરૂર રાખીશ પણ આપ દયા કરી સ્વભાવને ટળાવી મુમુક્ષુતા પ્રગટાવો.

PLના મુદ્દા (વર્તનના મુદ્દા) :

૧. મુખ્ય ત્રણ સ્વભાવ - માન, ક્રોધ ને ઈર્ષ્યા ટાળવા છે.
૨. આ દોષથી ક્યાં ક્યાં રિબાવાય છે તે અંગે વિચાર-વિમર્શ કરીશ.
૩. માન મળે ત્યાંથી અને ક્રોધ ઊપજે એવા સંજોગોથી દૂર જતો રહીશ.

આવી રીતે દિન-પ્રતિદિન આંતરખોજ કરવાથી મુમુક્ષુતાના માર્ગે જેટ વિમાન જેટલી ઝડપે પ્રગતિ કરી શકાય. માટે નિયમિત આંતરખોજ કરવાનો દઢ સંકલ્પ કરીએ. મુમુક્ષુતા દઢ કરી સ્થિતિનાં સોપાન સર કરી શકીએ એવી મહારાજ અને મોટાપુરુષને પ્રાર્થના.

સંસ્થાપક
વ્હાલા ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી

વ્હાલા
પ.પૂ. સ્વામીશ્રી

સંસ્થાપક ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી

“સિદ્ધાંતમાં સમાધાન નહિ અને નિયમ-ધર્મમાં છૂટછાટ નહીં.” – આ સૂત્રને જીવનપર્યંત ધારણ કરીને ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની આજ્ઞા અને ઉપાસના-મહિમાનો સર્વજનના હિતમાં પ્રચાર કરનાર ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજી એક સિદ્ધાંતવાદી સત્યરુષ છે.

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીનું સિદ્ધાંતવાદી જીવન, નિર્દોષ સાદુતા, ધર્મ-નિયમની અણિશુદ્ધતા, નિર્માનીપણું ને નિર્દોષભાવથી ભરેલું પારદર્શક જીવન, પોતાની અહમ્શૂન્યતા ને શ્રીજીનું જ કર્તાપણું આદિ ગુણોએ લાખોના જીવનમાં પ્રેરણાના પીયૂષ પાયાં છે. જેના પગલે પગલે સર્જાયો છે લાખો સંતો-હરિભક્તોનો અણિશુદ્ધ સમુદાય. આવા દિવ્ય સત્યરુષના સંબંધમાં આવનાર હરેક વ્યક્તિના જીવનમાં જીવનપરિવર્તનનાં દીવડાં પ્રકાશ્યાં છે.

ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીનું દિવ્ય અને વિરલ વ્યક્તિત્વ એવું અનોખું છે કે જેમના સાંનિધ્યમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણના સ્વરૂપની યથાર્થ ઓળખાણ અને આત્યંતિક કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે, મનને શાંતિનો અનુભવ થાય છે. આંતર પવિત્રતા પ્રગટે છે, ઘાટ-સંકલ્પો વિરામ પામી જાય છે, મનોરથો પૂર્ણ થાય છે, તનનાં-મનનાં ને જનનાં સર્વ દુઃખોથી જાણે મુક્ત થઈ પ્રભુના સુખમાં ગુલતાન થયાનો અહેસાસ થાય છે. એમના સમાગમમાં આવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ શ્રીજીમહારાજનાં સ્વરૂપને જેમ છે તેમ ઓળખાયાની અને છતે દેહે આત્યંતિક કલ્યાણ પામ્યાંની પરિવૃત્તતા પોષે છે. એમની કરુણાભીની દિવ્યદૃષ્ટિમાં આવનાર સૌ કોઈ કૃતાર્થતા અનુભવે છે.

પંચમહાલના ડુંગરાઓમાં વસતા ગરીબ, દલિત, પછાત ને અંધશ્રદ્ધામાં અટવાયેલાઓના બેલી બની તેમના જીવનમાં તેઓએ પ્રકાશ પાથર્યો છે ને તેમના અંધકારમય જીવનમાં આમૂલ પરિવર્તન આણ્યું છે. ૮૫ વર્ષની ઉંમરે પણ અસંખ્ય ગામડાંઓમાં વિચરણ તથા હજારો ભક્તોનાં ઘરોની વ્યક્તિગત મુલાકાત લીધી હોવા છતાં તેઓ અવિરત વિચરણ કર્યા કરે છે. તેમના આ વિચરણથી સર્વત્ર અનોખી આધ્યાત્મિક સુવાસ ફેલાઈ રહી છે.

દેશ-સમાજમાં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું કાર્ય હોય કે પછી સમાજસેવા કરવાનું ભગીરથ કાર્ય હોય તેમાં ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીની નિરંતર પ્રેરણા મળતી રહી છે. તેઓની પ્રેરણાથી જ દેશ-સમાજની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે એસ.એમ.વી.એસ. સંસ્થાના સંતો-કાર્યકરો અવિરત વિચરણ કરી જીવનપરિવર્તન માટેનો દિવ્ય સંદેશ જન જન સુધી પહોંચાડી રહ્યા છે. વળી, શૈક્ષણિક સેવાઓ, તબીબી સેવાઓ, ભૂકંપપીડિતોને સહાય તેમજ પૂરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં રાહતકાર્યની સેવાઓ તેમજ રાજ્ય સરકાર તથા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આવતાં રચનાત્મક આયોજનો જેવાં કે ‘વાંચે ગુજરાત’ તથા ‘સ્વચ્છતા અભિયાન’ આદિ આયોજનો પણ સંસ્થા દ્વારા ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીની પ્રેરણાથી ચાલી રહ્યાં છે. વળી, સામાજિક સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગવંતી બનાવવા ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીની પ્રેરણાથી ‘એસ.એમ.વી.એસ. ચેરિટીઝ’ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

એસ.એમ.વી.એસ. સંસ્થા દ્વારા થતાં તમામ સેવાકાર્યોનું શ્રેય ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીના ચરણે સમર્પિત છે. તેઓની જ દિવ્ય પ્રેરણાથી સંસ્થાની આન, બાન, શાન સમગ્ર વિશ્વમાં લહેરાઈ રહી છે. સંપ્રદાય તથા ઘટતર સંપ્રદાયના મુમુક્ષુઓ, સંતો અને અગ્રેસરો પણ આ સત્યરુષની આધ્યાત્મિક પ્રતિભાને વંદન કરી કૃતાર્થતા અનુભવી રહ્યા છે. તેઓની આ દિવ્યતાનું એક અને માત્ર એક કારણ તેઓ ગણાવે છે અને તે છે એકમાત્ર ભગવાન સ્વામિનારાયણનું કર્તાપણું ! તેઓનાં ક્રાંતિકારી કાર્યોને વધુ વેગ આપી જન જન સુધી તેમનો સંદેશો પહોંચાડવા ગુરુવર્ય પ.પૂ. બાપજીની આજ્ઞાથી વ્હાલા પ.પૂ. સત્યસંકલ્પદાસજી સ્વામીશ્રી સંસ્થાનું નેતૃત્વ સંભાળી રહ્યા છે.

કારણ સત્સંગમાં પ્રારંભનું પ્રથમ ડગલું મૂર્તિ માટે છે
 અને પૂર્ણાહુતિનું અંતિમ ડગલું પણ મૂર્તિ માટે જ છે.
 કારણ કે કારણ સત્સંગનું ફળ જ મૂર્તિ છે. જે મૂર્તિના
 સુખના અનુભવી થવું તે આપણા સૌનું લક્ષ્ય છે.
 મૂર્તિસુખના અનુભવી-મુક્ત થવાની પૂર્વભૂમિકા મુમુક્ષુતા છે.
 મુમુક્ષુતા કેળવે તે જ મુક્તતા પામી શકે.
 જેમ, ABCD એ અંગ્રેજી શીખવાનો પાયો છે.
 સા... રે... ગ... મ... એ સંગીત શીખવાનો પાયો છે.
 પહેલું ધોરણ એ પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરવાનો પાયો છે.
 એવી રીતે મુમુક્ષુતા એ મુક્તભાવનો પાયો છે. તેમ છતાં
 કારણ સત્સંગના દિવ્ય યોગમાં આવેલા યાત્રિકોમાં ભેદ પડતા હોય છે.
 મુક્તભાવનો પ્રારંભ મુમુક્ષુતાથી જ થાય.
 મુમુક્ષુતા એ ત્યાગી-ગૃહી એવો આશ્રમલક્ષી નહિ પરંતુ આત્મલક્ષી ખ્યાલ છે.
 માટે જેને મૂર્તિસુખના અનુભવી-મુક્ત થવું હોય તેને દૈહિકભાવો તથા
 ભૌતિકતાથી પાછા વળી મુમુક્ષુતા કેળવવા તરફ આગળ વધવું જ પડે.
 મુમુક્ષુતા કેળવવાની કેટલીક પાયાની બાબતો આ પુસ્તકમાં વર્ણવાઈ છે.
 જેને આત્મસાત્ કરવા માટે મુમુક્ષુ તરીકે આજથી જ પ્રારંભ કરીએ.
 મૂર્તિસુખના ઇચ્છુક એવા મુમુક્ષુને જગત-વ્યવહારથી પાછા વળી
 મુક્તભાવ તરફ આગળ વધવામાં આ પુસ્તક ઉત્તમ સહાયક બની રહેશે.

સત્સંગ સાહિત્ય ડિપાર્ટમેન્ટ

સ્વામિનારાયણ ધામ

કોબા-ગાંધીનગર હાઇવે, ગાંધીનગર.

ફોન : (૦૭૯) ૨૩૨૧૩૦૫૨, ૫૩ Email : ssd@in.smvs.org